ATATÜRK'ÜN hatıraları

İLK KEZ
TOPLU HALDE VE GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİYLE

Yayına Hazırlayan ve
Günümüz Türkçesine Uyarlayan

Mehmet Alev Coşkun

Cumhuriyet Kitapları

İnceleme

3. BASKI

100. yıl kitaplığı

ATATÜRK'ÜN HATIRALARI

"Büyük Gazimizin Büyük Hayatından Hatıralar"

İLK KEZ
TOPLU HALDE VE
GÜNÜMÜZ
TÜRKÇESİYLE

100. yıl kitaplığı

Yayına Hazırlayan ve Günümüz Türkçesine Uyarlayan
Mehmet Alev Coşkun

Anı - Derleme

Cumhuriyet Kitapları

YAYIN KURULU
Öner Yağcı (Başkan), Işık Kansu (Başkan Yardımcısı), Feridun Andaç, Gamze Akdemir, Berrin Karadeniz

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Berrin Karadeniz

EDİTÖR
Umutcan Polat - Ümit Aslanbay

KAPAK TASARİMI / SAYFA DÜZENİ
Mehmet Aman

DİZGİ
Serpil Ünay

İDARE - DAĞITIM
Mustafa Çakmak

BASKI / CİLT
İLERİ BASIM MATBAACILIK AMB. REK. TAN. YAY. ve TEK. HİZ. TİC. A.Ş. BAHÇELİEVLER MAH. FEVZİ ÇAKMAK 2 CAD. GÜZEL ŞEHİR SİT. 22. VİLLA NO:1 ANP/22 BÜYÜKÇEKMECE/İSTANBUL • Sertifika No: 41157

DAĞITIM
Cumhuriyet Kitapları

3. Baskı: Kasım 2023, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları

Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Mali ve İdari İşler Müdürü: Osman Selçuk Özer

Prof. Nurettin Mazhar Öktel Sk. No: 2 34381 Şişli/İstanbul
Sertifika No: 10844
Tel: (0212) 343 72 74 Faks: (0212) 343 72 65
ckk@cumhuriyet.com.tr • www.cumhuriyetkitap.com.tr

facebook.com/cumhuriyetkitaplari

twitter.com/kitapkulubu

instagram.com/cumhuriyetkitaplari

Yayın hakları Cumhuriyet Kitapları'na aittir.
Tanıtım amacı dışında izinsiz alıntı yapılamaz.

ATATÜRK'ÜN HATIRALARI

"Büyük Gazimizin Büyük Hayatından Hatıralar"

İLK KEZ
TOPLU HALDE VE
GÜNÜMÜZ
TÜRKÇESİYLE

Yayına Hazırlayan ve Günümüz Türkçesine Uyarlayan

Mehmet Alev Coşkun

İçindekiler

Önsöz ve Sunuş-Mehmet Alev Coşkun ~ 7
Çocukluk Anıları (Vakit Gazetesi) ~ 19
Çanakkale Hatıraları ~ 45
Diyarbekir Not Defteri ~ 105
Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları ~ 133
Falih Rıfkı Atay - Atatürk'ün Bana Anlattıkları ~ 177
Anıların Gazetede Yayımlanmamış Bölümü-İşgal Kuvvetleri
Mustafa Kemal'in Evini Basıyor ~ 321
Sonsöz ~ 357
Yayına Hazırlayan-Dr. Mehmet Alev Coşkun'un Özgeçmişi ~ 358

ÖNSÖZ VE SUNUŞ

ATATÜRK'ÜN HATIRALARI ÜZERİNE

Mehmet Alev Coşkun

Atatürk, tarihsel dizgi ve kronolojik düzen içinde yazılı bir hatıra bırakmamıştır.

Ancak Atatürk'ün yaşamıyla ilgili kendisiyle yapılmış söyleşiler ve bizzat kendisinin tutuğu notlar vardır. *Nutuk* ise başlı başına özgün bir eserdir ve Milli Mücadele'nin belgelere dayalı en önemli kaynak yapıtıdır.

Atatürk'ün kendisinin tuttuğu günlük notlar üzerinde duralım:

Atatürk'ün Not Defterleri

Atatürk yaşamı içinde, değişik zamanlarda, küçük boyutta defterlere notlarını yazmıştır.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) arşivinde bu biçimde 32 adet defter bulunmaktadır.

Atatürk'ün not defterleri, yazılış tarihleri ele alınarak sıralanırsa, Harp Okulu öğrencilik döneminden başlayıp 1933 yılına kadar uzanan zaman dilimini kapsamaktadır.

Defterlerin bir bölümünde 17.-19. yüzyıllar arasında yapılan önemli savaşlara ait bilgiler, Osmanlı-Rus Savaşları (1768-

1744, 1877-1878), Osmanlı-Yunan Savaşı (1897), Alman-Fransız Savaşı (1870) ve bunların askeri yönden değerlendirmeleri yer almaktadır. Bu defterlerde yer alan notlar savaş tarihini ilgilendiren bilgileri içermektedir.[1]

Defterlerde ayrıca Atatürk'ün el yazısı ile tutuğu notlar ve bazı güncel konular da yer almaktadır.

Özet olarak:

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) bu defterlerden 10 tanesini *Atatürk'ün Özel Arşivinden Seçmeler III* adıyla tıpkıbasım olarak yayımlamıştır.[2]

ATASE'de çalışmış olan Albay Ali Mithat İnan da, 1996 yılında Ankara Üniversitesi'nde "master tezi" olarak sunduğu çalışmayı

1 Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE), ***Atatürk'ün Not Defterleri***, S. II, No: 1, 2004.

2 ATASE'nin kurduğu bilim kurulu, bu defterleri incelemiş ve not defterleri ATASE tarafından yayımlanmıştır. Not defterlerine dayanarak yayımlanan kitaplar:
- ***Atatürk'ün Not Defterleri-I*** (Hareket Ordusu Kayıt Defteri), 2004.
- ***Atatürk'ün Not Defterleri-II*** (Harp Akademisi Öğrencisi Mustafa Kemal'in Not Defteri), 2004.
- ***Atatürk'ün Not Defterleri-III*** (Mustafa Kemal'in II. Viyana Kuşatması Öncesi Rus Seferi, II. Viyana Kuşatması ve 1768-1774 Rus Seferi Hakkında Tutuğu Notları), 2005.
- ***Atatürk'ün Not Defterleri-IV*** (Mustafa Kemal'in 1897 Türk-Yunan Savaşı ile İlgili Tutuğu Notlar), 2005.
- ***Atatürk'ün Not Defterleri-V*** (Mustafa Kemal'in 1870-1871 Alman-Fransız Savaşı Konusunda Tuttuğu Notlar ile 1905-1908 yılları arasında tuttuğu günlük notları), 2005.
- ***Atatürk'ün Not Defterleri-VI*** (Mustafa Kemal'in istihkâm ve topçuluk, stratejik taarruz ve stratejik savunma ile subaylar için yazılmış olan hizmeti seferiye talimnamesine ilişkin notları), 2005.
- ***Sofya Askeri Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları*** (Kasım 1913-Kasım 1914), 2007.
- ***Atatürk'ün Not Defterleri- VII*** (19. Tümen Komutanı Albay Mustafa Kemal'in Not Defteri ile Mustafa Kemal'in Samsun'a Çıkışından TBMM'nin açılışına kadar tuttuğu günlük notları), 2007.
- ***Atatürk'ün Not Defterleri-VIII*** (Mustafa Kemal Atatürk'ün 1921 yılına ait günlük notları, 1922 yılına ait iç olaylarla ilgili notları, askeri ve siyasi konulardaki günlük notları, 1922 yılına ait çeşitli konularda tuttuğu notları), 2008.
- ***Atatürk'ün Not Defterleri-IX*** (Mustafa Kemal'in Türk Tarihi ile İlgili Notları, İstanbul Üniversitesi'yle ilgili notları, Fransızcadan Osmanlıcaya çevirisi yapılmış bazı kelimeler ve şahsi eşyalarının yazıldığı not defterleri), 2008.

Atatürk'ün Not Defteri adıyla yayımlamıştır (Gündoğan Yayınları, 1996 ve 1998). Ali Mithat İnan'ın kitabında Atatürk'ün defterlerinin içeriği de verilmiştir.[3] Ayrıca, Özel Şahingiray tarafından da *Atatürk'ün Nöbet Defteri* adını taşıyan kitap yayımlanmıştır.[4]

Atatürk'ün emir subayı Şükrü Tezer tarafından hazırlanan ve *Atatürk'ün Hatıra Defteri* adını taşıyan kitap, 1989 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmıştır.[5]

Bu kitapta özellikle Atatürk'ün I. Dünya Savaşı'nda, Diyarbakır'da Kolordu Komutanı olarak 7 Kasım 1916-25 Aralık 1916 tarihleri arasında tuttuğu notları yer almıştır.

Şükrü Tezer bu kitabında, Atatürk'le birlikte bulunduğu zamanlara ait kendi izlenimlerini de yazmıştır.

Çanakkale-Anafartalar Savaşlarına Dair Hatıralar

Atatürk, Çanakkale'de bizzat yönettiği savaşları kendisi bir rapor olarak yazmıştır. Bu rapor Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmıştır.[6]

Atatürk ayrıca gazeteci Ruşen Eşref Ünaydın'la söyleşi biçiminde Çanakkale Savaşlarına ait hatıralarını not ettirmiştir.

I. Dünya Savaşı'nda, Çanakkale Yarımadasında Nisan-Aralık 1915 tarihleri arasında birbirini izleyen savaşlar, kuşkusuz çok önemlidir. Çanakkale Savaşları Atatürk'ün gerek askeri, gerekse siyasal tarih sahnesine çıkmasını sağlamıştır.

Gazeteci Ruşen Eşref'in Mustafa Kemal'in anlattıklarından tuttuğu notlarla oluşan Çanakkale Savaşlarıyla ilgili söyleşi, İstanbul'da Beşiktaş'ta 24 Mart 1918 günü başladı, 27 ve 28

3 Ali Mithat İnan (Yayımlayan), ***Atatürk'ün Not Defteri***, Gündoğan Yayınları, 1996.

4 Özel Şahingiray (Hazırlayan), ***Atatürk'ün Nöbet Defteri***, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1995.

5 Şükrü Tezer, ***Atatürk'ün Hatıra Defteri*** (2. Baskı), Türk Tarih Kurumu, 1989.

6 Mustafa Kemal, ***Arıburnu Muharebeleri Raporu***, Haz. Suat Akgül-Hülya Toker-Sema Demirtaş, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yay., Ankara, 2011; ***Mustafa Kemal, Arıburnu Muharebeleri Raporu*** (Hazırlayan: Uluğ İğdemir), TTK, 1968 (3. Baskı, 1990).

Mart günleri devam etti. Böylece Çanakkale Savaşları ve Mustafa Kemal'le ilgili ilk kitap 1930 yılında Ruşen Eşref Ünaydın tarafından *Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal ile Mülakat* adıyla yayımlanmıştır.

Gazeteci Ruşen Eşref'in Çanakkale Savaşları ile ilgili olarak Atatürk'le yaptığı söyleşinin kitap olarak yayımlanması önemliydi. Bu kitap, daha sonra İş Bankası Kültür Yayınları tarafından yayımlandı.[7]

Bu kitap ayrı basım olarak yayımlanmış ve 1999 yılında *Cumhuriyet* gazetesi tarafından okuyuculara armağan olarak dağıtılmıştır.

Anafartalar Muharebelerine Dair Tarihçe adını taşıyan bir başka kitap, Atatürk'ün el yazılı not defterine dayanarak Türk Tarih Kurumu Genel Sekreteri Uluğ İğdemir tarafından 1962 yılında yayımlandı. Uluğ İğdemir, 1983 yılında ayrıca *Arıburnu Muharebeleri Raporu*'nu yayımladı.

Karlsbad Hatıraları

Mustafa Kemal böbreklerinden rahatsızlığı nedeniyle 1918 yılının Temmuz ayında tedavi için Avusturya'ya gitti. Mustafa Kemal'in bu tedavi sırasında tuttuğu ve 1918 yılının Temmuz ayını kapsayan günlük hatıra defterleri, *Karlsbad'da Geçen Günlerim* başlığı altında, 6 defterde toplanmış bulunuyor.

Bu defterlerdeki isimler, deyimler ve kimi notlar Fransızca olarak yazılmıştır.

Atatürk bu defterlerde o günlere ait önemli gördüğü askeri, siyasi ve sosyal konular üzerinde durmakta, özellikle okuduğu kitaplardan aktarımlar yapmaktadır.

Bu hatıralar üzerinde çalışan Prof. Dr. Afet İnan, *Musta-*

7 ***Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal ile Mülakat*** (Ruşen Eşref Ünaydın), İş Bankası Kültür Yayınları, 2009 (1918'de Yeni Mecmua'da yayımlandığında Mustafa Kemal'in halk arasında da tanınmasını sağlayan söyleşi. Harf Devrimi'nden sonraki ilk edisyonun tıpkıbasımı).

fa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları adını taşıyan bir kitap hazırladı. Bu kitap Türk Tarih Kurumu tarafından 1983'te yayımlandı. Aynı başlıkla *Cumhuriyet* gazetesi tarafından 1999'da yayımlanarak okuyucularına armağan olarak dağıtıldı.[8]

Vakit Gazetesinde Yayımlanan Söyleşi

Milli Mücadele sürerken, Sakarya Savaşı sonrası günlerde, 1921'in Aralık ayında, İstanbul'da yayımlanan *Vakit* gazetesinin başyazarı Ahmet Emin Yalman, Ankara'ya giderek Mustafa Kemal'le bir söyleşi yaptı. Bu söyleşi, 24 Aralık 1921'de *Vakit* gazetesinde yayımlandı.

Atatürk çocukluk günleriyle ilgili kimi anılarını bu söyleşide anlatmıştır. Ayrıca, bu söyleşide Hareket Ordusu, Mondros Ateşkes Antlaşması ardından oluşan koşullar, Ankara'da toplanan TBMM üzerine düşüncelerini de açıklamıştır.

1926'nın Mart Ayında Yayımlanan Hatıralar

1926 yılının Mart ayında, Atatürk yaşamının önemli bölümlerini *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin başyazarı Falih Rıfkı Atay ile *Milliyet* gazetesinin başyazarı Mahmut Soydan'a anlattı. Bu söyleşi, 1926 yılının Mart ayında (12 Mart 1926-13 Nisan 1926), *Hâkimiyet-i Milliye*, *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde yayımlandı. Bu hatıralar, Atatürk'ün yaşamı ile ilgili kendisiyle yapılan en uzun söyleşidir. *Nutuk*'tan önceki dönemi kapsadığı için de çok önemlidir.

Nutuk

Atatürk'ün "1919 yılı Mayısı'nın 19'uncu günü Samsun'a çıktım" cümlesiyle başlayan *Nutuk*, 1919-1927 dönemini ele alır ve kuşkusuz tüm olaylar bizzat Atatürk'ün kendisi tarafından yazıldığı ve belgeleri de birer birer ortaya konulduğu için çok önemlidir.

---

8 Afet İnan (Yayına Hazırlayan), ***Atatürk'ün Viyana ve Karlsbad Hatıraları***, TTK, 1983.

Nutuk, Ekim 1927 tarihinde toplanan CHP İkinci Kurultayı'nda Atatürk tarafından okunmuştur. *Nutuk*, 1919 yılı Mayıs ayında Samsun'a ayak basma ile başlar ve 1919-1927 yılları arasındaki döneme ait tüm gelişmeleri, olayları, savaşları, kararları, zorlukları, ihanetleri ve başarıları içerir.

Atatürk Hakkında Hatıralar

Prof. Dr. Afet İnan, 1959 yılında yayımlanan ve *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler* adını taşıyan kitabında Atatürk hakkında tuttuğu notlara dayanmakta ve tanık olduğu anılara yer vermektedir.

İş Bankası Kültür Yayınları'ndan çıkan bu kitabın 1968, 1980 ve 1984 yıllarında baskıları yapılmıştır. Son olarak Arı İnan tarafından 2018 yılında aynı başlıkla yeniden yayımlanmıştır.[9]

Cumhuriyet Gazetesinin Tavrı

Gazeteciler Falih Rıfkı Atay ve Mahmut Soydan'a verilen söyleşi, yukarıda da belirtildiği gibi 12 Mart 1926 tarihinde *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde yayımlanmaya başladı. *Cumhuriyet* gazetesinin sahibi ve başyazarı Yunus Nadi, dizinin başladığı gün, 13 Mart 1926'da *Cumhuriyet* gazetesinde bir başyazı yayımladı. Yunus Nadi'nin bu başyazısında "Atatürk'ün hayatının yazılarak yayımlanmasının gerekli olduğu" belirtiliyordu. Yunus Nadi, bunun mutlaka yapılması için gayret gösterilmesi gerektiği üzerinde duruyor, bu işin uzun süre alacak önemli bir çalışma olduğuna da vurgu yapıyordu.

Bu başyazıdan sonra *Cumhuriyet* gazetesi de, Atatürk'ün sözünü ettiğimiz bu anılarını 15 Mart 1926 Pazartesi günü yayımlamaya başladı.

---

9 ***Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*** (Yayına Hazırlayan Afet İnan, yeni baskıya hazırlayan Arı İnan), 19. Basım, İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

"Türk Milletinindir"

Cumhuriyet gazetesi, bu söyleşiyi yayımlarken aşağıdaki gerekçeyi öne sürmüştür:

"(...) O yüksek dehanın hatıratı, bizzat Büyük Gazi gibi Türk milletinindir... Bütün Türk milletinin Cumhurbaşkanı olan sevgili Gazimizin hatıralarını memlekete duyurmak için bugünden itibaren yayıma başlıyoruz."

Bu söyleşi *Cumhuriyet* gazetesinde tam 31 gün, aksamadan yayımlanmıştır.

Büyük Gazi'nin Büyük Hayatından Hatıralar

Cumhuriyet gazetesi, bu anıları "Büyük Gazimizin Büyük Hayatından Hatıralar" başlığı ile, bazı günlerde de "Büyük Gazimizin Büyük Hatıralarından Sayfalar" başlığı ile yayımladı. Ayrıca metinde, ana ve alt konu başlıkları da kullanılıyordu.

Kitaplaşma

1926'da üç gazetede yayımlanan bu konuşma, daha sonra Falih Rıfkı Atay tarafından *Atatürk'ün Bana Anlattıkları* adıyla, 1955 yılında Sel Yayınları tarafından kitaplaştırıldı. Bu kitap, 1965 yılında İş Bankası tarafından yeniden basıldı.

Falih Rıfkı Atay'ın bu kitabı, değişik tarihlerde değişik yayınevleri tarafından da yayımlandı.

Mart 1926'da yayımlanan bu metinler İsmet Bozdağ'ın sadeleştirmesiyle ve *Atatürk'ün Anıları* adıyla *Milliyet* gazetesinde, 1978 yılında yayımlandı.

Doç. Dr. İsmet Görgülü, bu hatıraları yeniden gözden geçirip düzenledi ve bu kez 1997 yılında Bilgi Yayınevi tarafından, *Atatürk'ün Anıları* başlığı ile kitap olarak yayımlandı.[10]

Cumhuriyet gazetesi de bu hatıraları, "Cumhuriyet kitabı" olarak yayımladı ve 1999 yılında okuyucularına armağan olarak dağıttı.

10 İsmet Görgülü (Yayına Hazırlayan), ***Atatürk'ün Anıları***, 3. Basım, Bilgi Yayınevi, 2004.

Elinizdeki Kitabın Kapsamı

Cumhuriyet Kitapları bu kez; Cumhuriyet'in 100. yıldönümü nedeniyle tüm bu dağınık hatıraları bir araya getirerek *Atatürk'ün Hatıraları* adıyla yayımlamaktadır. Böylece Atatürk'ün *Hatıralar*'ı, toplu olarak ilk kez yayımlanıyor.

Hatıralar, Atatürk'ün yaşamındaki zaman dizgisine uygun olarak düzenlenmiştir.

Bu nedenle I. Bölüm, 24 Aralık 1921'de *Vakit* gazetesinde yayımlanan, Mustafa Kemal'in çocukluk günlerine dair söyleşi ile başlamaktadır.

II. Bölüm, 1918 yılında, Mustafa Kemal'in bizzat anlattığı ve gazeteci Ruşen Eşref Ünaydın'ın tuttuğu notlara dayanarak yayımladığı *Anafartalar Komutanı Mustafa Kemal'le Söyleşi*'dir. Bu söyleşi, Atatürk'ün kendi anlatımıyla Çanakkale Savaşlarıdır.

III. Bölüm, Mustafa Kemal'in Çanakkale Savaşı sonrası Kolordu Komutanı olarak görevlendirildiği Diyarbakır'da Kasım-Aralık 1916 tarihlerinde tuttuğu notlardır.

IV. Bölüm, Temmuz 1918'de Atatürk'ün Karlsbad'da böbrek hastalığının tedavisi sırasında tuttuğu notlardır.

V. Bölüm, 1926 yılında Atatürk'ün *Hâkimiyet-i Milliye* Başyazarı Falih Rıfkı Atay ve *Milliyet* Başyazarı Mahmut Soydan'a anlattığı hatıralarıdır. Bu bölümde *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan metin esas alınmıştır.

Atatürk'ün Hatıraları başlığını taşıyan kitaba, *Cumhuriyet* gazetesinin 1926 yılı Mart ayında kullandığı "Büyük Gazimizin Büyük Hayatından Hatıralar" cümlesi, ikinci başlık olarak konulmuştur.

Özellikle gençlerin daha iyi anlayabilmeleri için *Hatıralar*, ilk kez günümüz Türkçesine çevrilerek yayımlanmaktadır.

Dipnotlarda İsmet Görgülü'nün hazırladığı kitaptaki kimi dipnotlardan yararlanılmış, kontrol edilmiş, genişletilmiş, gerekli değişiklikler ve ilaveler yapılmıştır.

Atatürk'ün bizzat anlattığı ve kendisi yaşarken yayımlanan bu hatıralar, kuşkusuz Milli Mücadele'nin Başkomutanı ve aydınlanma devrimlerinin önderi Mustafa Kemal Atatürk'ü anlamak için çok önemli belgelerdir.

Cumhuriyet Kitapları, Cumhuriyet'in 100. yılında, Atatürk'ün anılarını eksiksiz olarak, bir bütün halinde okuyucuya sunmaktan onur duymaktadır...

BİRİNCİ BÖLÜM

VAKİT GAZETESİ BAŞYAZARI AHMET EMİN (YALMAN) İLE SÖYLEŞİ[1] (24 ARALIK 1921)[2]

1 Mustafa Kemal 18 Aralık 1921 Pazar günü cepheden Ankara'ya dönmüş; 23 Aralık 1921 Cuma günü ise Anadolu Matbuat Cemiyeti (Anadolu Basın Derneği) tarafından Madam Gaulis ve New York Times muhabiri Ward Price şerefine bir karşılama yapılmıştır (Bkz. Zeki Sarıhan, ***Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 193, 201).

2 Milli Mücadele sürerken Atatürk'ün çocukluk, gençlik ve Milli Mücadele ile ilgili olarak söyledikleri çok önemlidir. 24 Aralık 1921 tarihli bu söyleşi aşağıda verilmiştir.

SUNUŞ

Milli Mücadele bütün zorluk ve güçlükleriyle sürüyordu. 24 Aralık 1921'de *Vakit* Gazetesi Başyazarı Ahmet Emin Yalman Ankara'ya geldi ve Mustafa Kemal'le bir söyleşi yaptı.

Bu söyleşinin arka planı özetle şöyledir:

Sakarya Savaşı 13 Eylül 1921'de kazanılmıştı. TBMM tarafından Mustafa Kemal'e Mareşallik rütbesi ve Gazilik unvanı verildi. Genel olarak olumlu bir hava oluşmuştu. Nitekim, 20 Ekim 1921'de TBMM Hükümeti ile Fransa arasında "Ankara Antlaşması" imzalandı.

Fransız kadın gazeteci Berthe-Georges Gaulis ve *New York Times* gazetesi yazarı Ward Price Ankara'ya gelmişlerdi.

Söyleşiyi yapan Ahmet Emin Yalman, *Vakit* gazetesinde aşağıdaki açıklamayı yapmış:

"(...) bir an evvel Ankara'ya dair yazı yazabilmek emeliyle, gelir gelmez Paşa Hazretleri'nden bir söyleşi ricasında bulundum. Ertesi gün cepheye gideceklerdi. Pek meşguldüler. Buna rağmen istirhamımı (yalvarmamı) reddetmemek lütfunda bulundular. Fakat ben yola çıkarken ayrılabilecek bir zamana bütün sorularımı sığdıramayacağımı ve kendilerini ikinci bir kez rahatsız etmenin doğru olmayacağını düşündüm. Söyleşiyi dönüşlerine ertelemeyi daha uygun buldum.

"Ankara'ya döndüklerini duyunca iki cepheden işe sarıldım. Söyleşi konusunun bir an evvel çözümünü aynı zamanda

hem Dr. Adnan Beyefendi'den, hem de Rauf Beyefendi'den rica ettim. [...]

"Cuma akşamı Madam Gaulis ve Mister Price şerefine Matbuat (Basın) Cemiyeti tarafından verilen ziyafet esnasında Adnan Bey kulağıma fısıldadı: 'Yarın sabah on birde, köşkte... Sorularını hazırla.'"

Mustafa Kemal Atatürk, 22 Eylül 1921, Ankara

AHMET EMİN YALMAN İLE SÖYLEŞİ

GİRİŞ

Yazı masasının arkasında Şeyh Sunusi Hazretleri'nin hediyesi olan meşhur kılıç asılı bulunuyordu. Duvarlarda hatıra kabilinden birkaç silah ile Paşa Hazretleri'ne hitaben yazılmış ve eski usulde yaldızlanmış bir kasidename (şiir) vardı. Masa üzerinde Sakarya galibiyeti münasebetiyle (nedeniyle) takdirkârlar (beğenenler) tarafından yabancı memleketlerinden gönderilen ve yazı masasına ait eşyadan ibaret bulunan çeşitli hediyeler göze çarpıyordu. Masa üzerinde duran Fransızca kitaplar, Madame Gaulis'in itina ile seçip getirdiği hediyelerdi. Masa yanındaki küçük raflar üzerine, memleketimize dair Fransız yazarları tarafından yazılmış eserlerin birkaçı, siyasi konulara dair birtakım Fransızca ve Türkçe kitaplar yığılmıştı. Diğer bir küçük masa üzerinde Şeyh Sunusi Hazretleri'nin hediye ettiği iki Kuran-ı Kerîm duruyordu.

Saat tam on biri vuruyorken kapı açıldı. Paşa Hazretleri yerli kumaştan Ankara harp modası bir seyahat elbisesiyle içeri girdiler, masa başına oturdular. Biz Adnan [Adıvar] Bey'le beraber masa etrafında bir basın kuşatma kolu teşkil ediyorduk (oluşturuyorduk). Bu kuşatma altından kurtulmak için sorulara cevap vermekten başka çaresi yoktu.[1]

---

1 Kaynak: Ahmet Emin, ***"Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Tarihçe-i Hayatı"***, Vakit, 10 Ocak 1922, No: 1468. Mülakatın çevrimyazısı için bkz. ***Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal II***, Hazırlayanlar: Mehmet Kaplan-İnci Enginün-Birol Emil-Necat Birinci-Abdullah Uçman, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, Temmuz 1981, s. 763-782. Ayrıca bkz. Faik Reşit Unat, ***"Atatürk'ün II. Meşrutiyet İnkılâbının Hazırlanmasındaki Rolüne Ait Bir Belge"***, Belleten, Nisan 1962, c. 26, sayı 102, s. 340-342. Vakit'teki eski yazı metin, Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur. Metindeki italik yazılarve ara başlıklar Vakit'ten alınmıştır. Metin olarak ***Atatürk'ün Bütün Eserleri (ABE)***, Kaynak Yayınları, Cilt 12, s. 159-170 esas alınmıştır.

Paşa Hazretleri kendilerine mahsus (kendine özgü) etkili bakışla soruların gayesini derhal intikal ettiler (anladılar). Dilin ucunda bulunan, iyi ifade edilmeyen soruları da anladılar. Bununla beraber, çocukluk günleri ve okul yılları hakkındaki sorulara cevap alabilmek bir talih meselesi idi. İnsan masa başında otururken başka birinin istediği bir dakikada, kolayca çocukluk hatıralarını tazeleyemez. Talih müsait (uygun) gidiyordu. Paşa Hazretleri soruları iyi karşıladılar ve kendilerini eski hatıraların arasına götürerek tatlı tatlı anlatmaya başladılar:

İlk Hatıralar

Çocukluğuma dair ilk hatırladığım şey, mektebe gitmek konusuna aittir. Bundan dolayı anamla babam arasında şiddetli bir mücadele vardı. Annem, ilahilerle mektebe başlamamı ve mahalle mektebine gitmemi istiyordu. Tekel'de memur olan babam, o zaman yeni açılan Şemsi Efendi Okulu'na devam etmeme ve yeni usul üzerine okumama taraftardı. Nihayet babam işi ustaca bir biçimde çözdü. Önce, alışılmış merasim ile mahalle mektebine başladım. Bu suretle annemin gönlü yapılmış oldu. Birkaç gün sonra da mahalle mektebinden çıktım. Şemsi Efendi'nin mektebine kaydedildim.

Az zaman sonra babam vefat etti. Annemle beraber dayımın yanına yerleştik. Dayım köy hayatı geçiriyordu. Ben de bu hayata karıştım. Bana görevler veriyor, ben de bunları yapıyordum. Başlıca görev tarla bekçiliği idi. Kardeşimle beraber bakla tarlasının ortasındaki bir kulübede oturduğumuzu ve kargaları kovmakla uğraştığımızı unutamam. Çiftlik hayatının diğer işlerine de karışıyordum. Böylece biraz vakit geçince annem okulsuz kaldığım için endişe (tasa) etmeye başladı. Sonunda Selanik'te bulunan teyzemin evine gitmeme ve okula devam etmeme karar verildi. Selanik'te Mülkiye İdadisi'ne[2] kaydolundum. Okul-

2 İdadi: Hazırlama okulu.

da Kaymak Hâfız isminde bir hoca vardı. Bir gün sınıfımızda ders verirken diğer bir çocukla kavga ettim. Çok gürültü oldu. Hoca beni yakaladı. Çok dövdü. Bütün vücudum kan içinde kaldı. Büyük validem zaten mektepte okumama aleyhtardı. Beni derhal mektepten çıkardı.

İlk Oldubitti

Komşumuzda Binbaşı Kadri Bey isminde bir kişi oturuyordu. Oğlu Ahmed Bey Askerî Rüştiyesi'ne devam ediyor ve okul elbisesi giyiyordu. Onu gördükçe ben de böyle elbise giymeye hevesleniyordum. Sonra sokaklarda subaylar görüyordum. Bu dereceye ulaşmak için izlenmesi gereken yolun Askerî Rüştiyesi'ne (askeri ortaokul) girmek olduğunu anlıyordum. O sırada annem Selanik'e gelmişti. Askerî Rüştiyesi'ne girmek istediğimi söyledim. Valide askerlikten korkuyordu. Asker olmamı şiddetle engelliyordu. Kabul imtihanı zamanı, ona sezdirmeden kendi kendime Askerî Rüştiyesi'ne giderek imtihan verdim. Böylece valideye karşı bir emrivaki (oldubitti) yapılmış oldu.

Rüştiye'de en çok matematiğe merak sardırdım. Az zamanda bize bu dersi veren hoca kadar, belki de daha ziyade bilgi sahibi oldum. Derslerin üzerinde problemlerle meşgul oluyordum, yazılı sorular yazıyordum, matematik öğretmeni de yazılı olarak cevap veriyordu.

Mustafa Kemal İsminin Kaynağı

Hocamın ismi Mustafa idi. Bir gün bana dedi ki: "Oğlum senin de ismin Mustafa, benim de... Bu böyle olmayacak. Arada bir fark bulunmalı, bundan sonra adın Mustafa Kemal olsun..." O zamandan beri ismim gerçekten "Mustafa Kemal" kaldı.

Hoca sert bir adamdı. Sınıfta birinci, ikinci tanımıyordu. Bir gün bize: "Aranızda kendine kimler güveniyorsa kalksın-

lar, onları müzakereci[3] yapacağım" dedi. Evvela duraksadım. Ayağa öyleleri kalktı ki, ben kalkmamayı tercih ettim. Bunlardan birinin müzakeresi altına girdim. Müzakerenin ortasında dayanmam son dereceye geldi. Ayağa kalkarak: "Ben bundan iyi yaparım" dedim. Bunun üzerine hoca beni müzakereci yaptı. Eski müzakereciyi benim müzakerem altına verdi.

Askerî Rüştiyesi'ni tamamladığım zaman matematik merakım epeyce ileri gitmişti. Manastır Askerî İdadisi'nde[4] matematik pek kolay geldi. Bununla ilgilenmeye devam ettim. Fakat Fransızca dersinde geri idim. Öğretmen benimle çok meşgul oluyor, acı uyarılarda bulunuyordu. Bu uyarılar benim çok gücüme gitti. İlk tatil zamanında çare aradım. İki üç ay gizlice Frère'ler mektebinin özel sınıfına devam ettim. Böylece mektep derslerine oranla fazla derecede Fransızca öğrendim.

Edebiyat Merakı

O zamana kadar edebiyatla çok ilgim yoktu. Merhum Ömer Naci, Bursa İdadisi'nden kovulmuş, bizim sınıfa gelmişti. Daha o zaman şairdi. Benden okuyacak kitap istedi. Bütün kitaplarımı gösterdim. Hiçbirini beğenmedi. Bir arkadaşın kitaplarımdan hiçbirini beğenmemesi gücüme gitti. Şiir ve edebiyat diye bir şey olduğunu o zaman öğrendim, ona çalışmaya başladım. Şiir bana çekici göründü. Fakat yazma-dil öğretmeni diye yeni gelen bir kişi şiirle meşgul olmaktan menetti. "Bu biçimdeki uğraşı seni asker olmaktan uzaklaştırır" dedi. Bununla beraber, güzel yazmak hevesi bende ölümsüz kaldı.

İdadi'de iken inatçı bir surette çalışıyorduk. Sınıfta birinci, ikinci olmak için hepimizde şiddetli bir gayret vardı. Sonunda idadiyi bitirdim. Harbiye'ye geçtim. Burada da matematik merakı devam ediyordu. Birinci sınıfta saf gençlik düşlerine tutuldum. Dersleri ihmal ettim. Senenin nasıl geçtiğinin hiç farkında olmadım. Ancak dersler kesilince kitaplara sarıldım.

3 Müzakereci: Öğrencileri çalıştıran kimse.
4 Askerî İdadi: Askerî hazırlama okulu.

İkinci sınıfa geçtikten sonra askerlik derslerine merak sardırdım. Şiir yazmak hakkında idadi hocasının koyduğu yasağı unutmuyordum. Fakat güzel söylemek ve yazmak hevesi kalıyordu. Dinlenme zamanlarında hitabet talimleri[5] yapıyorduk. Saati ellerimize alıyor, "bu kadar dakika sen, bu kadar dakika ben söyleyeceğim" diye yarışma ve tartışmalar düzenliyorduk.

Siyasetle Uğraşma

Harbiye yıllarında siyaset düşünceleri baş gösterdi. Durum hakkında henüz etkin görüş üretemiyorduk. Sultan Hamid devriydi. Namık Kemal Bey'in kitaplarını okuyorduk. Uygulama sıkı idi. Çoğunlukla ancak koğuşta yattıktan sonra okumak imkânını buluyorduk. Bu gibi yurtsever kitapları okuyanlara karşı kovuşturma yapılması, işlerin içinde bir berbatlık bulunduğunu hissettiriyordu. Fakat bunun içyüzü gözlerimiz önünde tamamıyla billurlaşmıyordu.

Kurmay sınıflarına geçtik. Alışılmış olan derslere iyi çalışıyordum. Bunların üzerinde olarak bende ve bazı arkadaşlarda yeni düşünceler ortaya çıktı. Memleketin idaresinde ve siyasetinde fenalıklar olduğunu keşfetmeye başladık.

Binlerce kişiden oluşan Harbiye talebesine bu keşfimizi anlatmak hevesine düştük. Mektep öğrencisi arasında okunmak üzere mektepte el yazısıyla bir gazete kurduk.

Sınıf içinde ufak teşkilatımız vardı. Ben yönetim kuruluna dahildim. Gazetenin yazılarını çoğunlukla ben yazıyordum. O zaman Mektepler Müfettişi İsmail Paşa vardı. Bu hareketlerimizi keşfetmiş. Takip ettiriyormuş. Mektebin müdürü, Rıza Paşa isminde bir zattı. Bu kişi padişah huzurunda İsmail Paşa tarafından suçlanmış, "mektepte böyle öğrenci var, ya farkında olmuyor, ya koruyor" denilmiş. Rıza Paşa makamını korumak için inkâr etmiş.

5 Hitabet talimi: Düzgün söz söyleme, konuşma temrinleri.

Bir gün gazetenin gereken yazılarından birini yazmakla meşguldük. Veteriner dershanelerinden birine girmiş, kapıyı kapamıştık. Kapı arkasında birkaç nöbetçi duruyordu. Rıza Paşa'ya haber vermişler. Sınıfı bastı. Yazılar masa üzerinde ve ön tarafta duruyordu. Görmemezliğe geldi. Ancak dersten başka şeylerle uğraşılması sebebiyle tutuklanmamızı emretti. Çıkarken: "Yalnız izinsizle[6] yetinilebilir" dedi. Sonra, hiçbir ceza uygulanmasına gerek olmadığını söylemiş. Böyle hareket etmesinde, kendine yüklenen kusuru meydana çıkarmamak gayretinin sebep olmakla beraber, iyi niyeti de inkâr edilemezdi.

Kurmay sınıflarının sonuna kadar bu işlere devam ettik. Yüzbaşı olarak okuldan çıktıktan sonra İstanbul'da geçireceğimiz süre zarfında bu işlerle daha iyi uğraşmak için bir arkadaş namına bir apartman tuttuk. Ara sıra orada toplanıyorduk. Bu hareketlerimizin hepsi takip olunuyor ve biliniyordu.

Bu sırada Fethi Bey namında eski arkadaşlardan, subay iken askerlikten kovulmuş bir zat karşımıza çıktı. Kendisinin durumunun yoksulluğundan, yardıma muhtaç olduğundan, yatacak yeri bulunmadığından söz ederek bize sığındı. Biz de bu kişiyi sahip olduğumuz apartmanda yatırmaya ve yardım etmeye karar verdik. İki gün sonra kendisinin isteği üzerine bir yerde buluşacaktık. Gittiğim zaman yanında Saray'a bağlı bir de yaver gördüm. Apartmanda yatan İsmail Hakkı Bey namında bir kişi vardı, derhal götürmüşler. Bir gün sonra da bizi tutukladılar. Fethi Bey meğer İsmail Paşa'nın gizli polisiymiş. Bir süre yalnız şekilde tutuklu kaldım, sonra Saray'a götürdüler. Sorgulandım. İsmail Paşa, başkâtip, bir de sakallı adam hazır bulunuyordu.

Sorgudan anladık ki, gazete çıkardığımızdan, teşkilat yaptığımızdan, apartmanda çalıştığımızdan, özetle bütün bu işlerden dolayı sanık bulunuyorduk. Daha önceki arkadaşlar açıklamalarda bulunmuşlar. Birkaç ay böyle tutuklu tuttuktan sonra bı-

6 İzinsizlik cezası. (Y.N.)

raktılar. Bu kurtulma durumumuzun Rıza Paşa'nın çalışması sonucunda olduğunu kendisi söyledi. Birkaç akşam sonra çağırdı. Her şeyi bildiğini, bizi savunma zorunda kaldığını, bundan sonra dikkatli davranmamız lazım geldiğini samimi surette uyardı.

Askeri Yaşama Başlangıcı

Birkaç gün sonra Kurmay dairesine tüm kurmay arkadaşları çağırdılar. Eşit olarak Edirne ve Selanik'e, yani o zamanki 2. ve 3. Ordulara gönderilmemiz kararlaştırılmıştı. Kura çekileceğini, fakat aramızda anlaşırsak kuraya gerek kalmayacağını söylediler. Ben arkadaşlara işaret ettim. Biraz konuştuk. Gerçekten ufak bir anlaşma neticesinde 2. ve 3. Ordulara gidecekleri ayırdık. Bu hareket biçimini aramızda teşkilat bulunduğuna delil diye kabul ettiler. Beni Suriye'ye sürdüler. Şam'da bir süvari kıtasında staj yapmaya görevlendirilmiştim. O sıralarda Dürzîlerle birtakım sorunlar vardı. Dürzîler üzerine kıtalar sevk olunuyordu. Ben de bu arada gittim. Dört ay orada kaldım.[7]

Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal

7 Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi'nce tespit edilen ***"Atatürk'ün Askerlik Biyografisi"***nde, "11 Mart 1905'te Havran ve Kuneytara bölgelerindeki Dürzilerin hükümet kanunlarına karşı koymalarını cezalandırmaya memur birliklerle (staj gördüğü süvari alayı ile) bu harekâta katıldı" denilmektedir. (Faik Reşit Unat'ın notu.)

Kıtalara Lütfi Bey isminde bir kişi kumanda ediyordu. Kendisiyle dost olduk. Şam'a dönüşte bu Lütfi Bey beni Tüccar Mustafa diye tanınan bir kişiyle tanıştırdı. Bu kişi gerçekten ufak bir dükkânda ticaret yapıyordu. Tüccar Mustafa,[8] Tıp Fakültesi'nin son sınıflarında iken siyasetle meşgul olmaktan dolayı üç sene kalebentliğe mahkûm edilmiş, sonra Şam'a gelmiş, ticarete başlamış, diğer bazı arkadaşlarla birlikte teşkilat yapmaya kalkışmışlar, o zamana kadar başarılı olamamışlar. Bu defa aynı işi beraber yapmayı önerdiler.

"Hürriyet Cemiyeti"nin Kuruluşu

"Hürriyet Cemiyeti" adında bir cemiyet kurduk. Bunu genişletmek için aldığımız önlemler arasında benim çeşitli askeri sınıflarda staj yapmak nedeniyle Beyrut, Yafa ve Kudüs'e gitmem vardı. Böylece hareket ettim. İsimlerini saydığım yerlerde teşkilat yapıldı. Yafa'da daha fazlaca kaldım. Oradaki teşkilat daha kuvvetli oldu. Fakat Suriye'de arzu ettiğimiz derecede işi şekillendirmek olanaksız görünüyordu. Bende işin Makedonya'da daha hızlı gideceği düşüncesi vardı. Oraya gitmek için çare düşünmekte idim. Sürgüne dair hakkımda çıkan iradede "kolay vasıtalar ile memleketine gidemeyecek bir yere gönderilmesi" kaydı vardı. Bu nedenle Makedonya'ya gitmek zordu. O sırada bir yanlışlık sonucu olduğuna şüphe olmayan bir yetki tezkeresi elime geçti. Buna yanlışlık denilebilir. Fakat bu yanlışlık, şurada burada çalışan komite elemanlarının çalışması sonucu yaratılmıştı.

Bu tezkereye (belge) göre izinli olarak İzmir'e gidebilecektim. İşin içinde bir yanlışlık olduğunun meydana çıkacağını takdir ediyordum. Fakat o sırada Selanik'te Topçu Müfettişi bulunan Şükrü Paşa'nın[9] gayet vatanperver bir zat olduğunu hikâye ediyorlardı. Kendisine bir mektup yazdım. Kendimi ve maksadımı az çok anlattım. Bu maksatların bir an önce yapıl-

8 Büyük Millet Meclisi'nde Kozan Milletvekili Mustafa Bey. (Vakit'in notu.)

9 Edirne Müdafii Şükrü Paşa (1857-1915). (Faik Reşit Unat'ın notu.)

ması Makedonya'ya gitmeme bağlıydı. Kendi nitelikleri hakkında duyduğum şeyler doğru ise yol göstermesini rica ettim. Doğrudan doğruya cevap vermedi. Fakat ne şekilde olursa olsun kendiliğimden Selanik'e gidersem işi sağlayacağını dolaylı olarak bildirdi. Tezkereyi cebimize koyduk. Makedonya'ya gitmek üzere hareket ettim. Fakat hareket sonunda konunun meydana çıkması olasılığına karşı izimi kaybettirmek için önce Mısır'a, sonra Yunanistan'a gittim. Eğer bir bilgi olursa oralardan geçerken Yafa'dan bildireceklerdi. Hiçbir şey yazmadılar. Kılık değiştirerek Selanik'e girdim. Bir gece Şükrü Paşa'yı gördüm, benimle temastan ürküyordu. Ben ciddi bir dayanak noktası bulamaksızın dört ay kadar Selanik'te kaldım. Bu sırada Mektep Müdürü Tahir Bey, Hoca İsmail Efendi, Ömer Naci, Hüsrev Sami, Hakkı Baha gibi arkadaşlara maksadımı anlattım. Hürriyet Cemiyeti'nin bir şubesini kurdum.

Makedonya'ya Resmen Geçiş

Selanik'te bulunduğumu İstanbul haber alarak izlemeye başlamış. Oradan tekrar kılık değiştirerek Yafa'ya geldim. O zaman bir Akabe meselesi vardı. Kendimi derhal sınıra memur ettirdim. Arandığım zaman sınır üzerinde hazır bulundum. Toplam iki buçuk, üç sene Suriye'de kalmıştım. Bu süre içinde her şey unutulmuştu. Makedonya'ya aktarım için resmen müracaat ettim. Maksadıma sonunda ulaştım.

Selanik'e geldiğimde, bizim Hürriyet Cemiyeti'nin Terakki ve İttihat namını aldığını duydum. Doktor Nâzım Bey,[10] Paris'ten Selanik'e gelmiş. "Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin tarihte yeri var. O nam altında çalışırsa daha iyi tesir eder" diye arkadaşları ikna etmiş, cemiyet o nam altında çalışmakta devam etti.

10 Daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kâtibi Umumisi (Genel Sekreteri). İzmir Suikastı davasında İstiklâl Mahkemesi tarafından yargılanarak idama mahkûm edildi. 26 Ağustos 1926'da asıldı.

Resmi görevim, "maiyet müşiri erkânıharbiyesi"nde[11] idi. Ben, bu durumda iken 1908 senesi geldi ve Meşrutiyet ilan olundu.

Meşrutiyet'ten Sonra

Meşrutiyet'in ardından bütün kişiler meydana çıktı. O zamana kadar katıksız ve temiz çalışıyorduk. Ben herkesi öyle biliyordum. Kişisel gösterileri çirkin buldum.

Bazı arkadaşların hareketlerini eleştirmeye değer gördüm. Eleştiriden çekinmedim. Bu fenalıkları ortadan kaldırmak için ilk düşündüğüm önlem ordunun siyasetten çekilmesi teorisiydi. Bunu diğer arkadaşlar uygun görmüyorlardı. Sonunda 31 Mart olayı oldu. Bu olay üzerine Makedonya'dan giden kıtaların ve ilk devirde Edirne'den bunlara katılan kuvvetlerin Kurmay Başkanı olarak İstanbul'a gittim. Başlangıçta kumandan Hüsnü Paşa idi. "Hareket Ordusu" ismini ben buldum. O zaman bunun manasını kimse anlamamıştı. Konu şundan ibaretti: İstanbul halkı için bir bildiri yazmak gerekti. Bunu ben yazdım, sonra Büyükelçilere hitaben ikinci bir bildiri yazdık. Buna ne imza konulması uygun olduğunu düşündük. Bazı arkadaşlar "Hürriyet Ordusu" dediler. Oysa bütün ordu Hürriyet Ordusu durumundaydı. Hareket halinde bulunan kuvvetlerin durumunu göstermek için, "Hürriyet Ordusunun Operasyon Kuvvetleri" denildi. Ben bu "operasyon" kelimesinin Türkçeye tercümesini düşünerek "Hareket Ordusu" deyimini kullandım.

31 Mart'tan Sonra

31 Mart sorunu çözülünce tekrar Selanik'e döndüm. Ordunun cemiyetten ayrılması ve siyasetle meşgul olmaması görüşünü bu defa daha kuvvetle ileri sürmeye başladım. Meşrutiyet'in ilanından sonra teşkilat yapmak için Trablusgarp'a gönderilmiştim. Her defa orada İttihat ve Terakki kongresine delege seçiliyor, fakat gitmiyordum. Bir defa yalnız bu maksadı anlatmak için gittim. Maksadımı kabul ettirdim.

11 Maiyet müşiri erkânıharbiyesi: Komutanlık Kurmay Karargâhında görevli.

Fakat başarı, yalnız kongrenin teorik kararında kaldı. Uygulanamadı. İttihat ve Terakki'nin bazı kişileriyle aramızda Meşrutiyet'ten sonra başlayan düşünce anlaşmazlıkları son derecede şiddetlendi ve hemen bu ana kadar devam etti.

Bundan sonra yeni ordu teşkilatı yapıldı. İzzet Paşa Genelkurmay Başkanıydı. Ben bu teşkilatta Selanik Kolordusu Kurmayına, küçük rütbede bir subay sıfatıyla katıldım. Henüz kolağası[12] rütbesinde idim. Ordunun talim ve terbiyesiyle uğraşıyordum. Bu nedenle sözlü ve yazılı pek çok eleştiriler yapmak zorunluluğu doğuyordu. Bu eleştiriler özellikle eski kumandanları rencide ediyordu. Bunun, benim pratikten ziyade teorici olduğumdan ileri geldiğini zannederek, cezalandırmak sebebiyle 38. Piyade Alayı'na kumandan yaptılar. Bu tayin, gazap yüzünden rahmet oldu.[13] Alay Kumandanlığı'nı yaptığım sırada Selanik'te bulunan tüm garnizon kıtaları, alayın tatbikatına kendiliklerinden katılmaya başladılar. Verilen konferanslara diğer subayların katılması görüldü. O zaman Selanik'te bu çalışmalardan şüphelendiler. Beni Mahmut Şevket Paşa aracılığıyla İstanbul'a çağırdılar, Genelkurmay'da bir göreve tayin ettiler.

Selanik'te bulunduğum sırada Arnavutluk harekâtıyla da ilgilenmiştim. Evvela Şevket Turgut Paşa memur iken Mahmut Şevket Paşa bizzat Arnavutluk harekâtını ele almıştı. Beni de kurmay başkanı diye beraber götürdü. Prezrin ve İpek'e kadar harekâtı birlikte izledik.

Trablus ve Balkan Savaşları

İstanbul'a çağrıldığım zaman İtalyanlar Trablusgarp'a hücum ettiler. Ben de isim ve kıyafet değiştirerek bazı arkadaşlarla birlikte Mısır'a, oradan Bingazi taraflarına gittim. Bir sene kadar devam eden savaş sırasında Bingazi kuvvetleri kumandanlığında bulundum. Asıl memlekette de Balkan Savaşı başlamıştı.

12 Kıdemli yüzbaşı. Yüzbaşı ile binbaşı arasında bir rütbe.

13 Gazap yüzünden rahmet: Kızgınlık yüzünden olumluya dönüşme.

Bulgar ordusu, Çatalca hattına ve Bolayır'ın kuzeyine geldiği bir sırada İstanbul'a döndüm. Gelibolu'da Kuvayi Mürettebe (Düzenlenmiş Birlik) adı altında bir ordu vardı. Onun kurmay başkanlığına memur edildim. Biraz sonra "Bolayır Kolordusu" denilen bir kuvvetin aynı zamanda kurmay başkanı oldum.

Ordumuz Edirne-Dimetoka genel yönünde harekete geçti. Kuvayi Mürettebe önce kuzeye, Edirne'ye kadar gitti. Sonra Bolayır Kolordusu, başkumandanlıktan gelen emir üzerine Dimetoka'ya yöneldi. Bundan sonra İstanbul'a geldim. Kuvayi Mürettebe'nin kurmay başkanı olan arkadaşım Fethi Bey askerlikten istifa etmiş, İttihat ve Terakki Genel Sekreteri olmuştu. Çok geçmedi, Sofya'ya ataşemiliter tayin olundum. Bir yıl bu görevde kaldım.

Genel Savaş

Bu yılın sonunda Genel Savaş ilan edildi.[14] Başvurum ve isteğim üzerine Tekfurdağı'nda[15] henüz oluşan 19. Fırka'ya kumandan oldum. Arıburnu'nda, Anafarta'da bulundum. İngilizler çekilip gittikten sonra bir ay Edirne'de 16. Kolordu ile kaldım. Sonra kolordu kumandanı diye Diyarbekir ve bölgesine gittim. Orada yaptığımız önemli savaşların biri, Bitlis ve Muş'un Ruslardan geri alınmasıdır.

16. Kolordu 2. Ordu'ya dahildi. Ordu, İzzet Paşa'nın kumandasında idi. Bir aralık vekâleten kumandanlığını yaptım. Bu vekâlet esnasında ordu kumandanı unvanıyla Hicaz Kuvayi Seferiyesi'ne tayin olundum. Şam'a gittim. Orada önce Cemal Paşa ve kurmaylarıyla, sonra Enver Paşa ve kurmaylarıyla görüşmelerde bulundum. Hicaz'ın boşaltılmasını ve tasarruf edilecek kuvvetlerle Suriye'nin desteklenmesi görüşünü kendilerine kabul ettirdim. Bunun üzerine "Kuvayi Seferiye" kumandanlığının görevi geri çekiliş hareketini hazırlamaktan ibaret kalacağı için Medi-

14 Birinci Dünya Savaşı.
15 Tekirdağ.

ye gitmedim. Sina Cephesi'ni diğer ilgililerle beraber ziyaret ettikten sonra asaleten 2. Ordu'ya kumandan oldum. Diyarbekir'e gittim. Bundan sonra Başkumandanlık Vekilli Bağdat'ı geri almak emeliyle 7. Yıldırım Ordusu'nu kurmaya karar vermiş. Bana kumandanlığı teklif ettiler. Ben bu ordu ile Bağdat'ı gidip geri almanın maddi olanağı olmadığına inanıyordum. Fakat memleketin son yedeği olmak üzere Halep civarında kuvvetli bir ordunun toplanmasına hizmet etmek, memleket için pek yararlı olacağı düşüncesiyle kabul ettim. İstanbul'a gidip kumandayı aldım. Gerçekten Halep civarında 7. Ordu'yu toplamak kararıyla oraya gittim. Bu, 7. Ordu ile beraber Bağdat civarında bulunan 6. Ordu'dan bir grup oluşturularak Almanya'dan özel olarak davet edilen General Falkenhayn'ın idaresi altına verildi. General, Bağdat üzerine yürümenin imkânsız olduğunu anladı. 4. Ordu'yu ve bütün Suriye'yi idaresi altına almak amacıyla 7. Ordu ile Sina Cephesi'nde taarruz planı önerdi. Genel Karargâh bu planı uygun buldu. Oysa artık Türkiye'nin taarruz için harcayacak kuvveti kalmamıştı. Son kuvvet olarak bu 7. Ordu'nun ve diğer bütün kuvvetlerin yedek olarak korunması lazımdı. Savunma hareketini ve Sina Cephesi'nin desteklenmesini düşünmek gerekiyordu.

Savaşın Son Aşamasında

Bu düşüncelerimi kabul ettiremedim. Kesin olan felaketin doğrudan etkeni olmaya razı olamazdım. Makamlara kesin lisanla bir rapor yazdım. Bu rapor yayımlanmıştır. Sonra istifa ettim. Genel Karargâh, bu istifadan vazgeçmem için epeyce ısrarda bulundu. Sonunda kabul etti, tekrar Diyarbekir'deki 2. Ordu'ya kumandan tayin ettiler. Raporlarda söylediğim sorunlar iyileştirilmedikçe hiçbir makamda memlekete yararlı hizmetler göstermenin olanağı olmayacağını söyledim. Bu kumandayı da reddederek İstanbul'a döndüm.

O sıralarda idi, zamanın veliahdı ile birlikte Alman genel karargâhına gittik ve Alman batı cephesinin bazı kısımlarını gördük. Bu gözlemlerimden Hindenburg ve Ludendorff ile görüşmelerimden sonra eski görüşlerimdeki uygunluğa daha ziyade inandım. [...][16] O zaman elde ettiğim düşünce, Genel Savaş'a katılındığı ilk anda söylemiş olduğum fikrin aynı olarak oluştu. Bu görüş Alman ordusu ve ona bağlı cephenin mağlup olacağı temelindeydi.

Bu seyahatten hasta olarak İstanbul'a geldim. İstanbul'da bir iki ay tedavi gördükten sonra tedavi maksadıyla Viyana'ya gittim. Orada sanatoryumda bir ay yattım. Bir müddet de Karlsbad'da kaldım. [...][17] Gerçekten ordu ve İstanbul halkı gıdasızlıktan zor durumdaydı. Bu önemli konu ile olmakla birlikte, bunun ilgilenmek zorunlu tamamlanması beklenerek diğer işleri ertelemenin doğru olmadığını ileri sürdüm. Sözlerim kuşkuyla karşılandı.

Öte yandan Sina Cephesi'nde benim vaktiyle anlattığım acıklı olaylar aynen gerçekleşti. Bunun üzerine Falkenhayn Almanya'ya çağırıldı. Yerine Liman von Sanders görevlendirildi. Birkaç gün sonra iki Alman generalin yanında huzura çağrıldım. Maksadın beni tekrar 7. Ordu'ya göndermek olduğunu öğrenmiş bulunduğum için yalnızca kabul edilmek arzusunu gösterdim. İlk davet şeklinde ısrar gösterildi ve bana 7. Ordu'ya kumandan tayin edildiğimden söz edilerek bir bakıma yapacağım hizmetlere dair talimat verildi. Bu talimatın, bana verilen görev ve yetkilerle yürütülmesi olanaksızdı... Ancak bunu anlatmaya da olanak yoktu. Sonunda, vaktiyle istifa etmiş olduğum 7. Ordu Kumandanlığı'na tekrar başlamak üzere Nablus'a gittim. Aradan beş on gün geçmeden Sina Cephesi düşmanın genel saldırısına uğradı. 7. Ordu'nun sağında bulunan 8. Ordu yarıldı. Bütün cephede geri çekiliş gerekti. Birçok zorlukla ve daima değişik geri çeki-

16 Bir satır sansür edilmiş.

17 Yedi satır sansür edilmiş.

iş hatları seçmek sayesinde 7. Ordu'yu Havran çölleri içinden Şam'a getirdim. Orada bu orduyu terkle Rayak'taki kuvvetlerin kumandasını üstlenmek üzere yeni bir emir aldım. Rayak'a gittiğimde orada kumanda edecek bir kuvvet olmadığını gördüm. Sonunda, yeniden 7. Ordu ile ilgilendim. Bu orduyu Halep civarında toplayıp düzene soktum. Halep ile Katma arasında verdiğimiz son bir savaşta düşman kuvvetleri mağlup edilerek ordu bulunduğu durumu korudu. Bu sırada Liman von Sanders'in çekilmesi gerektiğinden, bütün Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı'nı üstlenmek üzere Adana'ya gittim.

Ateşkes'ten Sonra

Aynı sıralarda ateşkes imza edilmişti. Daha Halep'te iken, derhal hükümeti değiştirmek ve yerine isimlerini açık olarak söylediğim kişilerden oluşan bir hükümet kurmak gereğini ve aynı zamanda benim İstanbul'a çağırılmamın yararlı olacağını açıktan açığa İstanbul'a bildirmiştim. Gerçi kabine değişti, fakat benim İstanbul'a çağrılmama gerek görülmedi. Sonunda bu hükümet düştükten sonra İstanbul'a gittim.

İstanbul'a vardığımda benim gözümde durum şu idi: Meclisi Mebusan nasıl hareket etmek lazım geleceğinde kuşkulu bulunuyordu. [...][18] Yeni düşmüş kişilerle ve milletvekilleriyle ayrı ayrı görüştüm. O zaman düşündüğüm şey, her tarafı ikna ederek memleketin savunması için kuvvetli bir durum ortaya konabileceği merkezinde idi. Fakat bu düşünce üzerinde gerektiği kadar çalışmaya vakit kalmadan Meclis'in feshine şahit olduk.

İstanbul'un yurtsever kişilerince değişik isimler altında programlar ve fırkalar oluşturulmak suretiyle kurtuluş çaresi aranmakta idi. Bunların her birini ayrı ayrı inceledim. Hiçbiri sağlam bir kuvvete dayanmıyordu. Dolayısıyla hiçbiriyle işbirliğinden bir sonuç beklemedim. Sağlam kuvvetin doğrudan doğruya millet olacağı düşüncesi bende pek kuvvetli idi.

*8 Üç satır sansür edilmiş.

İstanbul'dan Ayrılmak Kararı

İstanbul'da gelişen durumlardan, yapılan girişimlerden, özellikle durumun korkunçluğu ve güçsüzlüğünden milletin haberi yoktu. İstanbul'da oturup milleti bilgilendirmek olanağı da kalmamıştı. Dolayısıyla yapılacak şeyin İstanbul'dan çıkıp milletin içine girmek ve orada çalışmak olduğuna karar verdim. Bunun yürütme yolunu düşündüğüm ve bazı arkadaşlarla görüştüğüm sırada idi ki, hükümet beni ordu müfettişi olarak Anadolu'ya göndermeyi teklif etti. Bu öneriyi derhal sevinçle kabul ettim ve tam Yunanların İzmir'e girdikleri gün idi ki, İstanbul'dan ayrıldım.

Benim düşündüğüm şu idi: Her yanda çeşitli namlar altında birtakım oluşumlar başlamıştı. Bunları aynı program ve aynı isim altında birleştirerek bütün milleti ilgilendirmek ve bütün orduyu da bu maksadın hizmetinde kılmak gerekliydi. Anadolu'ya girdiğim zaman, daha ordu müfettişi sıfat ve salahiyeti üzerimde iken, bu noktadan işe başladım ve bu maksat az zamanda gerçekleşti.

İzlediğim çalışma biçimi İstanbul'da öğrenilince beni İstanbul'a getirtmek istediler, gitmedim. Sonunda istifa ettim. Milletin bir ferdi sıfatıyla Erzurum Kongresi'ne katıldım. Erzurum Kongresi'nde tespit edilen esasları bütün memlekete yaymak maksadıyla Sivas'ta da bir kongre yapıldı.

Bu kongrelerin doğurduğu "Heyeti Temsiliye" namındaki kurulla kongrelerin esaslarını takip ettik.

Türkiye Büyük Millet Meclisi

Milletvekillerinin tekrar seçilmesi ve Meclis'in İstanbul'da açılması sağlanmışsa da, Meclis'in saldırıya uğraması üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni oluşturmaya girişilmiş ve bu suretle 23 Nisan tarihinde bu Meclis toplanıp işe başlamıştır.

Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda (Anayasa'da) bulunan ve söz ko-

usu kanunun ruhunu yansıtan ve ilk projede belirtilen prensiplerin kökenine gelince: Esasen öteden beri milli egemenliğin en iyi temsilinin nasıl mümkün olacağına dair teorik olarak bazı inceleme ve araştırmalarım vardı. Bu teorik inceleme ve araştırmalardan benim çıkarabildiğim sonuç şu idi: Milli egemenliğin tamamıyla oluşması, bunun asli sahibi olan bütün insanların bir araya gelip bunu bilfiil kullanmasıyla mümkündür. Fakat bütün Türkiye halkının toplanması suretiyle bu maksadın sağlanmasına pratik bir çare, olsa olsa bunların yetki sahibi vekillerinin bir araya gelip bu işi yapması olabilirdi. Milli egemenliğimizin bir kişi yahut sınırlı kişilerce hükümet gibi bir heyet tarafından temsil edilmesi yüzünden memleketi ve milleti başka yönetimden kurtaramadığımız, tarihi olaylarla ispatlanmış olduğundan, her halde bu temsil hakkını mümkün olduğu kadar çok insanlardan meydana gelen ve vekillik müddeti az bir heyette temsil ve oluşturmak, bence yegâne çare idi. Memleket dahilinde ve millet içinde eskiden beri yapmış olduğum inceleme ve araştırmalar da bana bu fikrin uygulama yeteneğine büyük imkânlar ve isabetler olduğu düşüncesini vermişti. Her halde halkımızı idare ile yakından ilgilendirmek, yani idareyi doğrudan doğruya halkın eline verebilecek bir yönetim biçimini kurmak, hem milli egemenliğin gerçek olarak sağlanması, hem de bu sayede halkın benliğini anlaması nedeniyle gerekliydi.

İşte bu düşüncelerin, bu incelemelerin esinlenmesinden bu proje yapılmıştır. Bir de biz Müslüman olduğumuz için hilafet makamıyla ilişkiyi koruma ve hatta o makama bütün milletçe dayanak noktası olmak da gerekli olduğundan, Avrupa ve Amerika'daki şekillerden birini destekleyemezdik. Bu makamın korunması ancak bizim şekil ve idaremiz gibi bir halk idaresinin oluşmasıyla mümkündür.

Meclis'in şimdiye kadar olan çalışması ve bunun sonuçları da düşündüklerimizi açıkça ispat etmektedir. Henüz bu nitelik bütün idare kısımlarına da tamamıyla uygulanmamış olduğu

halde bile teşekküre değer bir durumdadır. Halkçılık teşkilatı en ufak daireye kadar yayıldığı takdirde sonucunun daha büyük ve verimli olacağına şüphe yoktur. Memleket ve milletin içinde bulunduğu zorlukları ve savaş durumunu da düşünürsek, Meclis'in faaliyetinin sonucunu ve oradaki başarısını takdir etmemek mümkün değildir.

Misakı Milli ve Ondan Sonrası

Misakı Milli, barış yapmak için en akla yakın ve en düşük şartlarımızı ortaya koyan bir programdır. Barışa ulaşmak için merkez tutacağımız esasları içine alır. Fakat memleket ve milleti kurtarmak için barış yapmak yeterli değildir. Milletin gerçek kurtuluşu için yapılacak çalışma ondan sonra başlayacaktır. Barıştan sonraki çalışmada başarılı olabilmek, milletin bağımsızlığının korunmasına bağlıdır. Misakı Milli'nin hedefi onu sağlamaktır. Memleket ve milletin geleceğinden asıl emin olabilmesi, bir defa halkçılık esasına dayanan idari teşkilatının hakkıyla yayılması ve şekillendirilmesi ve uygulanmasıyla birlikte, ekonomik durumumuzun, milli güvencemizi sağlayacak biçimde iyileştirilmesine ve canlandırılmasına bağlıdır. Bu gerçekleri milli amaç tanıyarak koruyabilecek bir toplum olabilmemiz için de eğitimimizi tamamen pratik ve gerçek gereksinmelerimize uygun bir program içinde canlandırmak lazımdır. Bu noktalarda başarı sayesinde memleket imar edilebilecek ve millet zenginleştirilebilecektir.

Halk Teşkilatı

Ufak bir program kadrosu söylemek gerekirse: Teşkilat, baştan sona kadar halk teşkilatı olacaktır. Genel idareyi halkın eline vereceğiz. Bu toplumda hak sahibi olmak, herkesin emek sahibi olması esasına dayanacaktır. Millet hak sahibi olmak için çalışacaktır. İyileştirilecek şeyler ekonomi ve eğitimdir. Bu sa-

yede memleket imar edilecek, millet güvenç sahibi olacaktır.

Hiçbir millet ve memlekete karşı saldırı fikri beslemeyiz. Fakat varoluş ve bağımsızlığı korumak için, bir de memleketimizin bu dediğimiz sahada rahatça ve tam güvenle çalışarak gönençli ve mutlu olmasını sağlamak için, her zaman memleket ve milletimizi korumaya etkili bir orduya sahip olmak da seçkin emellerimizdendir.

İdari teşkilatımızda bütün bu esasların korunması doğaldır. Buna göre hükümet doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi'nin kendisidir. Böyle memleketin idari işlerinde yürütme sahibi olan bir kurulun, içinde çeşitli fikir ve görüşler etrafında toplanmış partilerden ziyade, müşterek esas noktalara bağlı, kaynaşmış ve dayanışma halinde bir heyet olması arzuya değerdir.

Ancak toplumsal esaslarımızın kaynağı olan millet de henüz gerçek hayat ve mutluluğuna kefil olacak, kamuoyunu kapsayacak bir surette meydana çıkmadığından, bundan yararlanarak kendi fikir ve görüşlerinin uygunluğu iddiasında bulunacak bazı insanların, yine bazı kimseleri kendi görüşlerine bağlaması ve sonunda parti halinde teşekküller oluşturması olanağından uzak değildir.

Fakat buna karşı Meclis'te çoğunluğun daima benim anlattığım temel görüş noktaları üzerinde birleşeceğine dair olan güvenim büyüktür. Çünkü bu memleket ve milletin en acı ve elemli günlerinde bütün milletin doğal olarak kazandığı gerçekler, bu saydığım noktalardır. Bütün milletin içinde bugünkü olayların başından başlayan bir teşkilat vardır ki, onun programı bu esas noktalardır.

Gerçeklere Uymayan Düşünceler

Bugün doğal olan sadece ara noktalarına dair sınırlı kelimelerle belirttiğimiz bu görüşün yarın için daha açık ve ayrıntılı bir durumu -daima halkın gerçek gereksinmeleri ve eğilimleri düşünülmek şartıyla- ortaya konacaktır. Bu takdirde zaten oluşmuş ve şekillenmiş olan çoğunluğun bağı sağlanmış ve sağ-

lamlaştırılmış olacaktır. Buna karşılık bazı özel görüşlerin varlığı, belki de fikirlerin çarpışması için yararlı olabilir. Fakat eskisi gibi millet ve memleketten kaynaklanmayan ve dayanak noktası bulmayan ve onun gerçek yararlarıyla hiç ilgisi olmayacak surette, sırf teorik veya duygusal ve kişisel programlar etrafında parti oluşmasına kalkışacak insanların millet tarafından iyi kabul göreceğini sanmıyorum.

İsmet İnönü ve Mustafa Kemal Atatürk, 4 Haziran 1921, Ankara

Benim bütün düzenleme ve uygulamada harekât kuralı kabul ettiğim bir şey vardır. O da getirilen düzenleme ve kuruluşun kişiyle değil, gerçekle sürdürülebilir olduğudur. Dolayısıyla herhangi bir program, filanın programı olarak değil, fakat milletin ve memleketin ihtiyaçlarına cevap verecek düşünce ve önlemleri içermesiyle kıymetli ve saygın olabilir.

Kişisel Emeller Dayanak Noktası Bulamaz

Misakı Milli çerçevesinde varlığı sağlandıktan sonra gürültü çıkarıp fırsatçılık edecek ve alan genişletme düşüncesinde bulunacak adamlar ortaya çıkamaz. Bence buna imkân yoktur. Buna olanak veren durum, ancak milli egemenliğin bir şahısta veya sınırlı bir kurulda temsil edilerek milli varlığın yalnız kanun yapma kuvveti olarak kullanılmasıyla yetinilmesindedir. Milletvekillerinin yalnız kanun yapmasından, yürütme kuvvetini kabine filan temsil etmesinden ibaret bir şekilde, bir kişi veya birkaç kişi saf dışı bırakılarak, onun yerine geçerek, büsbütün kişisel bir emel arkasında memleketi yönetmeye çalışmak her zaman mümkündür. Fakat yürütme kuvveti, kanun yapma kuvveti ile birlikte, adedi çok ve süresi sınırlı ve belirli milletvekilleri tarafından doğrudan doğruya kullanıldıkça, bunların hepsinin bütün millet ve memleketin gerçek mutluluk ve eğilimlerini bir tarafa bırakarak kendi kişisel emellerine göre hareket etmelerine olanak yoktur. Bu kurula karşı suikast yapılmak suretiyle milli egemenliği sınırlamak ve bunun sonunda bir kişiyi etken kılmak konusu ise milletin tamamen ilgileneceği ve duyumsayacağı ve anlayacağı bir suikasttır ki bütün milleti kapsar. Böyle bir kişilik, bütün bir milleti keyfine boyun eğdirmekte dayanak noktası olarak kişisel düşüncesini uygulamaya başarılı olamaz.

Görüşme burada bitiyor.

Kaynak: *Vakit*, 10 Ocak 1922, N: 1468, Ahmet Emin Yalman; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 12, s. 159-170.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇANAKKALE HATIRALARI

SUNUŞ

I. Dünya Savaşı'nın en çetin, en kanlı cephesi Çanakkale'dir. Orada savaşlar Şubat 1915'ten Aralık 1915'e kadar, kesintisiz olarak 10 ay sürdü.

İngiltere, Fransa ve bağlaşıkları Çanakkale Boğazını ele geçirip Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'u işgal etmek istiyorlardı. Böylece I. Dünya Savaşı büyük ölçüde İngiltere lehine bitmiş olacaktı.

Çanakkale Savaşları, Şubat 1915'te İngiltere ve bağlaşıklarının savaş gemilerinin saldırısıyla başladı. Ancak direnen Türk donanması karşısında, deniz savaşlarından vazgeçtiler, karadan Çanakkale Yarımadasını ele geçirmeye çalıştılar.

Mustafa Kemal'in Çanakkale'ye Gelişi

Mustafa Kemal Kasım 1913'te Bulgaristan Sofya'da Ataşemiliter olarak görevlendirilmişti.

2 Ağustos 1914'te başlayan I. Dünya Savaşı'na 29 Ekim 1914'te Osmanlı Devleti de Almanya'nın yanında katıldı. Mustafa Kemal, Aralık 1914'te Osmanlı Harbiye Nazırlığından "Vatan Savunması için bir görev" istedi.

Mustafa Kemal 20 Ocak 1915'te Tekirdağ'da oluşturulacak 19. Tümen Komutanlığına atandı ve 2 Şubat 1915'te Tekirdağ'a geldi. 19. Tümen'in kuruluşuna katıldı ve bu tümen, 25 Şubat'ta Çanakkale Yarımadasına, Eceabat'a nakledildi.

İngiliz ve Fransız donanmaları, Çanakkale'nin dış tabyalarını topa tutuyordu. İngilizler Seddülbahir'e asker çıkarma gi-

rişiminde bulunuyorlardı. Mustafa Kemal 4 Mart 1915'te o bölgede bulunan 26. Alay komutanına telgrafla şu emri verdi:

"Bizzat şimdi yanınıza hareket ediyorum. Benim oraya varışıma kadar sahile çıkmış olan düşman mutlaka denize dökülecektir!" Mustafa Kemal Maydos'tan (Eceabat) Kirte'ye, oradan da Seddülbahir'e varışında düşmanın karaya ayak basmış olan küçük bir kuvvetinin oradaki kuvvetlerimizin süngü hücumu ile yok edildiğini ve düşmanın Seddülbahir'den uzaklaşarak Kumkale'ye yöneldiğini gördü. Ardından İngilizlerin Kumkale'deki çıkarma girişimi de püskürtüldü.[1]

Mustafa Kemal Çanakkale'de, o tarihten itibaren Aralık 1915 tarihine kadar 10 ay her an silah altında, cephenin en önünde savaşlara katıldı. Önce 19. Tümen Komutanı olarak Arıburnu, Seddülbahir ve Kumkale sahillerine çıkarma yapan İngiliz ve Müttefik birlikleriyle savaştı.

Mustafa Kemal'in Arıburnu Kuvvetleri Komutanı olarak savaşları yönettiği tepeye, ordu emriyle "Kemalyeri" adı verildi.

Bu savaşlarda gösterdiği başarılar nedeniyle Mustafa Kemal, 1 Haziran 1915'te, 34 yaşında Albaylığa yükseldi.

Anafartalar Grup Komutanlığı

Çanakkale Savaşlarının en zorlu aşaması Anafartalar Savaşlarıdır. 8 Ağustos 1915'te İngiliz ve müttefikleri sabah, Conkbayırı'na şiddetli topçu ateşiyle saldırıya başladılar. Stratejik Conkbayırı tepesi İngilizlerin eline geçti. Bunun üzerine "Anafartalar Grup Komutanlığı" adıyla, Anafartalar ve Kocaçimen bölgelerini içine alan bir komutanlık oluşturuldu. Bu Grup Komutanlığına Albay Fevzi Bey getirildi.[2]

Albay Fevzi Bey'e vakit geçirmeden saldırı yapması talimatı

1 Mustafa Kemal, ***Arıburnu Muharebeleri Raporu*** (Yay. Haz. Uluğ İğdemir), TTK, 1968, s. 6-7; Utkan Kocatürk, ***Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü***, İş Bankası Kültür Yayınları, 1992, s. 27.

2 ***Arıburnu Muharebeleri Raporu***, s. 23-27.

verilmişti. Ancak Albay Fevzi Bey'in saldırıyı bir gün sonraya ertelemesi üzerine, bu göreve Albay Mustafa Kemal getirildi.[3]

Mustafa Kemal, 9 Ağustos 1915'te o bölgede hemen savaşa girdi, İngilizleri püskürttü. Anafartalar Grup Komutanlığındaki üstün başarıları nedeniyle 1 Eylül 1915'te kendisine "Savaş Gümüş Liyakat Madalyası" verildi.

Atatürk bu görevini 10 Aralık 1915 tarihine kadar sürdürdü.

Böylece Şubat 1915-Aralık 1915 zaman diliminde, tam 10 ay, savaşın içinde kaldı.

Bu savaşla ilgili olarak üç önemli kitap vardır:

1) Mustafa Kemal, *Arıburnu Muharebeleri Raporu* (Yay. Haz. Uluğ İğdemir), TTK, 1968.

2) Mustafa Kemal, *Anafartalar Muharebesine Ait Tarihçe* (Yay. Haz. Uluğ İğdemir), TTK, 1962.

3) *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat*, Ruşen Eşref Ünaydın, 1930.

Bu üç kitap birbirini tamamlar. İlk iki kitap, Atatürk'ün raporlarına dayanarak Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmıştır. Üçüncü kitap bir söyleşidir.

Gazeteci Ruşen Eşref (Ünaydın) 24 Mart 1918 tarihinde, Atatürk'le Çanakkale Savaşları üzerine uzun bir görüşme yaptı. Mustafa Kemal'in o zaman annesi ve kız kardeşi ile oturmakta olduğu Akaretler'deki evinde gerçekleşen bu görüşme, 24 Mart 1918 günü başlamış, iki günlük bir aradan sonra 27 ve 28 Mart günleri de devam etmiştir. Bu görüşme daha sonra *Yeni Mecmua*'nın Çanakkale Zaferi için hazırlanan özel sayısında "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat" başlığı altında yayımlanmıştır.[4]

---

3 ***Arıburnu Muharebeleri Raporu***, s. 187; U. Kocatürk, ***Kaynakçalı Atatürk Günlüğü***, s. 40-41.

4 Utkan Kocatürk, ***Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü***, İş Bankası Kültür Yayını, 1992, s. 63.

Bu söyleşi kitabı daha sonra İş Bankası Kültür Yayınları tarafından değişik tarihlerde yayımlandı.

Bu kitap, Atatürk'ün ağzından Çanakkale Savaşlarıyla ilgili olarak birinci derecede tanıklık sunarken, Atatürk'le yapılan ilk uzun söyleşi olma özelliğini de taşıyor.

Bu kitap 1999 yılında, *Cumhuriyet* gazetesinin okurlarına armağanı olarak verilmiştir.[5]

Cumhuriyet gazetesinin okuyuculara armağan olarak verdiği kitap, burada asıl metin olarak ele alınmış ve bugünkü Türkçeye uyarlanmıştır.

Bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa, Ruşen Eşref Ünaydın'a Çanakkale Savaşı'nın çeşitli cephelerindeki durumunu anlatmış, çatışmalarla ilgili bilgiler vermiş, açıklamalarda bulunmuştur. Mustafa Kemal'in bu konuşmasında özellikle Conkbayırı ve Anafartalar Savaşlarıyla ilgili açıklamaları çok önemlidir.

Bu tarihsel konuşmayla ilgili olarak Ruşen Eşref Ünaydın şunları söylemiştir: "Bu mülakat (görüşme), kahramanın kendinden o vakit dinlediğim askeri, vatani bir menkıbedir (olağanüstü hikâyedir). Bu sade ve asil hikâyede Çanakkale'nin ve Mustafa Kemal'in büyüklüğü yan yana duruyor."

Gazeteci Ruşen Eşref'le yapılan söyleşi bugünkü dilimize uyarlanarak, aynen verilmiştir.

5 ***Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat*** (Söyleşi: Ruşen Eşref Ünaydın), Cumhuriyet Kitapları, 1999.

GAZETECİ RUŞEN EŞREF ÜNAYDIN'IN MART 1918'DE YAPTIĞI SÖYLEŞİ

MUSTAFA KEMAL İLE MÜLAKAT (GÖRÜŞME)

Cumhuriyet gazetesinin armağanı

BİRİNCİ AŞAMA

ARIBURNU

Mustafa Kemal: "Hayır efendim, düşünüyorum, size ne söyleyebilirim! Çünkü bakın, bütün bu yığınlarla evrak hep o günlerin hatıralarını kapsıyor.

Buyurun bir sigara... Bir şey yaparız."

Büyük kutuda bulunan Baframaden sigaralarından bir tanesini aldım. Paşa küçük bir masanın üstünde duran çıngırağı bir iki defa çevirdi. Derhal kapının önünde şık bir nefer, mah-

muzlarını[6] birbirine vurarak kumandanın emrine hazır olduğunu vaziyetiyle anlattı.

- Çocuğum bize iki kahve, sobanın da ateşine bakın. Biraz sonra bize hitaben:

- Bu defterleri kurcalayacak olursak içinden çıkamayız. İsterseniz sizinle bir özet yaparız, bu ancak böyle olur!

Gerçekten defterler o kadar çoktu ki onların arasında insan kendini Çanakkale savaş tarihini yazmak için yeraltı belgeler deposuna dalmış sanabilirdi.

Dedim:

Paşa Hazretleri! Şüphesiz ki Çanakkale Savaşı bu memleketin çocuklarındaki fedakârlığı, vatan toprağını yabancıya vermemek için bir mutluluğa koşar gibi ölüme atıldığını göstermesi nedeniyle tarihimizde unutulmaz bir kahramanlık merhalesi (aşaması) getirmiştir. Bu kahramanlık günleri artık silinmemek üzere dünya tarihinde lehimize iki üç sahife daha ilave etti. Sir Hamilton bile, Türkçeye tercüme edilmiş raporunda okudum, bizim cesaretimizdeki, bizim fedakârlığımızdaki yüceliği kendi aleyhlerine kaydediyor. Bütün Fransız dergi ve gazeteleri, Çanakkale'de dövüşmüş subayların, kumandanların, oraya uğramış haberci ve gazetecilerin hatıralarını, makalelerini yazdılar. Oysaki şimdiye kadar biz henüz bir şey yapamadık. *Yeni Mecmua*'nın son kıymetli girişimi bana o gazâ yerlerini görmüş olanlarla konuşmak fırsatını verdi. Bu hususta tabii sizi ihmal edemezdim. O savaşların her gününe büyük bir gayretle katıldınız. Durumu tamamıyla biliyorsunuz... Kimbilir ne kadar çok hatıranız vardır. İşte izin verirseniz eğer, bugün sizden onları dinlemek için geldim.

Paşa bu sözleri ciddi bir gülümsemeyle karşılıyordu.

Cumba tavanlarına ve pencere kenarlarına varıncaya kadar kanepeleri koltukları bile halılar, seccadeler ve kilimler altında

6 Mahmuz: Çizme ya da potinin arkasına takılan demir parça.

koyulaşmış, bu çok gölgeli geniş odada Mustafa Kemal Paşa'nın yüzü Rambrandvari bir tablo konusunu andırıyordu. Genç bir yüzde bu kadar engin bir mana gördüğümü hatırlamıyorum: Işıklarla gölgelerin dalgaları arasında direnme, tanrıya bırakış, alçakgönüllülük, sabır, uysallık, akılcılık, temizlik, zekâ... Bütün bu zıt şeylerin toplandığı sarışın ve gayet sevimli bir yüz...

Çekmekte olduğu doksan dokuzlu necef[7] tespihi masanın üzerine bırakarak:

- O halde, derhal başlarız, dedi.

Ve kimi yerde, kimi masanın üzerinde, kimi köşede buz camlı koyu renk dolapta, kimi İngilizlerden zapt olunmuş koca bir makineli tüfek önündeki koyu renkli çini sobanın üzerinde bulunan defterlerden, kimi taslak ve temize çekilmiş kâğıtlardan süzülen Çanakkale hikâyesinin özetini, bu sabırlı ve ağırbaşlı kumandandan her görüşme on iki saatten aşağı sürmemek şartıyla, üç gün dinledim.

Başlamazdan önce dedi ki:

Gizli askerliği ilgilendiren noktaları size söylemeyeceğim. Bunlar ne sizi ilgilendirir, ne de okuyanlara bir yarar sağlar. Bunlar savaş sanatı adamları içindir ki tarih hepsinden söz edecektir.

- Elbette Paşam. Maksadım, o günlerin olaylarını bizzat sizden öğrenmektir. Askerliğe temas eden noktaları ben de anlamam.

Bunun üzerine Paşa anlatmaya başladı.

Evvela Sofya Büyükelçiliği ataşemiliterliğinden buraya çağrılmış ve Tekirdağ'da 19. Fırkayı kurmak için görevlendirilmiş ve bu kuvvetle Eçe limanı, Seddülbahir ve Morto limanı arasındaki sahilin korunmasına memur olmuş... Esasen Balkan Savaşı'ndan beri bu araziyi iyice tanırmış.

Düşman Çıkarması

Dedi ki:

7 Necef: Kuvars kökenli parlak ve saydam bir taş.

- Benim görüşüme göre düşman çıkarmada bulunursa iki noktada girişim yapardı.

Biri Seddülbahir, diğeri Kabatepe civarı... Ve benim görüşüme göre düşmanı karaya çıkartmadan bu sahil parçalarını doğrudan doğruya savunmak olanaklıydı. Bu nedenle alaylarımı, böyle sahilden savunacak surette yerleştirdim. Bu durum Şubat 1915'tir.

Mustafa Kemal Paşa, kendisinin Maydos Mıntıkası Komutanlığı sırasında oluşan önemli olayları şu biçimde özetledi: Düşman bir defa Seddülbahir'e ve Kumkale'ye asker çıkarmak girişiminde bulunuyor. O zaman, hep ağızlarda işitip okuduğumuz bir Mehmet Çavuş çıkıyor, toprağımıza ayak basan düşmanı tekrar denize atıyor.

- Düşman bu karaya asker çıkarmak girişimini neden denedi?

- Bu hareket bir keşif olarak kabul edilebilir. Bir de bilinen 18 Mart 1915 vardır.

- Ki asıl bizi ilgilendiren de odur, Paşa Hazretleri.

- Fakat bu tamamen denizle ilgili bir harekettir. Sahil savunması Cevat Paşa Hazretleri'nin emrinde bulunuyordu. Benim bu hareketle ilgim, dolayısıyladır. Yalnız 18 Mart gününün sabahı Cevat Paşa Hazretleri... Maydos'ta bulunan karargâhıma gelmişti.

Kendisine Seddülbahir sahil bölgesindeki düzeni göstermek üzere beraber Kirte'ye gittik. Oraya vardığımız zaman, düşman donanmasının Kirte ve Alçıtepe yönünde açtığı ateşin altında kaldık.

- O zaman ne yaptınız efendim?

- Bunun üzerine, adı geçen bölgenin savunmasına memur 26. Alay kumandanına gereken talimatı sözlü olarak verdim. Ve Cevat Paşa ile birlikte görev başında bulunabilmek için Maydos'a döndük. Düşmanın yenilgisiyle sonuçlanan bu 18 Mart deniz savaşında kara bölgesinin savunulması benim sorumlu-

ağumda idi. O gün, düşmanın bazı gemileriyle sahili ateş altında bulundurmuş olmasından başka söylenmeye değer hiçbir şey olmamıştır. O gün sahil bataryalarımızda bulunan askerler, subaylar ve kumandanlar cidden takdir edilmesi gereken bir fedakârlıkla, hani cesaretin, tevekkülün[8] en yükseğiyle sonuna kadar toplarını kullanmışlar, görevlerini yerine getirmişlerdir. Düşünün ki birçok çökmeler, patlamalar, yangınlar, kayıplar arasında, daimi ateş karşısında, savaş ateşleri altında bunlar hiç titremeden görevlerini yapmışlardır.

Düşmanın yenilgisiyle kapanan bu olay-ı bahriyeden (deniz olayından) sonra, Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin, Fransızların boğazı yalnız donanmaları ile zorlayarak bir maksat elde etmekten ümidi kestikleri yargısına varıyor ve mutlak tekrar sahile adam çıkarmak girişiminde bulunacaklarına olanak veriyordu. Bunun için emrindeki kıtalara "teyakkuzda" (uyanıklık) bulunmalarını emrediyor. Kuvvetinin artırılması için gereken yerlere istemlerde bulunuyor. Kuvvetini artırıyor. Ve o bölge kumandanlığına Halil Sami Bey isminde diğer bir subay tayin olunuyor! O zaman kaymakam (yarbay) rütbesinde bulunan Mustafa Kemal Bey de kumanda ettiği fırka ile gereğinde Gelibolu Bölgesine, gerekirse Anadolu yönüne harekete hazır bulunmak üzere, "ihtiyatı umumi" (genel yedek) olarak görevlendiriliyor. Rumeli sahili bölgesi korumasına yalnız o miralay (albay) beyin fırkası görevlendiriliyor.

Bu sıralarda, yani mart ayı içinde Mustafa Kemal Bey'in fırkasından bir alay, Çanakkale'ye geçiriliyor; fakat gene iade ediliyor. Mustafa Kemal Bey de bütün fırkasını Bigalı köyü civarında bulundurmayı uygun görüyor. Fırkası 5. Ordunun genel yedeği olarak Bigalı köyü ve bunun güneydoğusundaki Maltepe, Mersintepe civarında bulunan konaklarla ordugâhlarına yerleşiyor. Kumandan aldığı emir gereğince duruma göre Bolayır'a hare-

8 Tevekkül: Her şeyi Tanrı'ya bırakma ve Tanrı'dan bekleme.

ket etmeye, Çanakkale yönüne vapurla geçmeye hazır bir halde bulunuyor. Emir bekleyerek bütün kıtalarını talim, terbiye ve eğitimle uğraştırıyor.

Arıburnu

- İşte o günlerden birinde, 25 Nisan (1915) sabahı idi ki Arıburnu'nda bir olay cereyan etmekte olduğu, işitilen gemi toplarının sesinden anlaşılmıştı. Bütün fırka birliklerinin harekete hazırlık derecesi artırıldı. Bir yandan Maydos Mıntıkası Kumandanlığı'ndan bilgi beklemekte idim, diğer yandan da, ya kolordunun veya ordunun emrine... Yalnız fırkanın süvari bölüğüne bilgi sağlamak için Kocaçimen yönünde hareket etmesi emrini verdim.

Düşman Karaya Çıkıyor

Bu sırada idi ki 3. Kolordu Kumandanı Esat Paşa Hazretleri'yle Gelibolu'dan telefonla görüşülmüştür. Kendileri de henüz oluşan gelişmeler hakkında açık bilgi edinememiş olduğunu bildirmiştir. Sabaha karşı saat altı buçukta idi, Halil Sami Bey'den gelen bir raporla düşmanın Arıburnu sırtlarına çıktığı anlaşılıyor ve buna karşı benden bir taburun düşmana karşı gönderilmesi isteniyordu. Gerek bu rapordan, gerek Maltepe'de yaptığım özel gözetleme sonucunda bende oluşan kesin kanı, öteden beri düşündüğüm gibi, düşmanın Kabaktepe civarında önemli bir kuvvetle karaya çıkma girişimi, demek ki gerçekleşiyordu.

Bu nedenle, bu işin içinden bir taburla çıkmak mümkün olamayacağından, herhalde evvelce düşündüğüm gibi bütün fırkamla düşmandan geri durmanın mümkün olmayacağını takdir ediyordum. Artık hiçbir şeye bakmayarak, karargâhımın bulunduğu Bigalı köyünde bulunan birinci piyade alayı ile cebel (dağ) bataryasının derhal harekete geçmek üzere hazır bulun-

bulunmalarını, kumandanlarının da emir almak üzere yanıma gelmelerini bildirdim.

Mustafa Kemal Atatürk, Çanakkale, 1915

Altı Maddelik Emir

Yapraklarını durmadan ağır ağır çevirmekle meşgul olduğu defterinin sahifelerine, dudaklarında tüten cıgara dumanları arasından bakarak:

- Altı maddelik bir emir not ettirdim, dedi. Bu emir içerik olarak bölük komutanlıklarına da bildirilecekti. Bundan başka 3. Kolordu kumandanlığına da telefonla arz edilmek üzere bir rapor yazdırdım. Genel durumu, kendi durumumu ve girişimimi anlattım.

Büyük bir hareketin gelişmekte olduğunu, memlekete Çanakkale Savaşı'nda unutulmaz hizmetler eden, mantık yargılaması süratli, kararları kesin genç bir kumandanın bütün kıtalarıyla tehlikeye atılmaya hazır durumumu gösteren komutan karşımda... Bu anda sakin sakin kâğıtlarını çeviren, içinden bana verebileceği notları düşünerek seçen kumandanın yüzünde ve sözlerinde bu durum o kadar açıklıkla seziliyordu ki...

Türkiye'nin kaderini tayin edecek boğuşmaya doğru gittiğimizi heyecanla duyuyordum.

57. Alay

- Bundan sonra kıtalarını yürüyüşe hazır olarak toplamış bulunduran 57. Alay, -meşhur bir alaydır bu, çünkü hepsi şehit olmuştu- kumandanları ve baştabip ve bir yaverimle bir emir subayım beraber olduğu halde toplantı yerine gittim. Basit bir düzenle Bigalıderesi boyunca giden yol üzerinde alayı bizzat yürüyüşe geçirerek Kocaçimentepesi'ne yönelttim.

Yolda giderken kumandanlara olsun, baştabibe olsun sözlü olarak gerekli açıklamayı veriyordum. İzlediğimiz dereden bizi Kocaçimen'e ulaştıracak belli bir yol olmadıktan başka, Kocaçimen'e varmak için atlamaya mecbur olduğumuz alan da pek ziyade fundalık, kayalıklı derelerle dolu idi. Bir yol bulup kıtaya yol göstermesi için topçu taburu kumandanını görevlendirdim.

- Siz ne ile gidiyorsunuz efendim?

- Ben? Atla!... Bu kumandanlar da atlarının üzerinde tabii... Biz hepimiz kıtanın başında gidiyoruz. Onlar yaya gidiyorlar.

Bu zat kayboldu. Ondan sonra batarya kumandanını memur ettim. Bu da başını alıp Kocaçimentepesi'ne kadar gitmiş, kılavuzluğundan yararlanılamadı.

- Yani zorluk. Savaşın kurşunlardan, güllelerden evvelki sıkıntıları?

- Evet. Bizzat yol bulmak ve birliği oradan yürütmek yön-

temiyle Kocaçimentepesi'ne varıldı. Şimdi Kocaçimentepesi'ni düşünün. Kocaçimen, yarımadanın en yüksek tepesidir. Fakat Arıburnu noktası görüş açısından, çok zayıf içinde kaldığından buradan görülmüyor. Şimdi şu haritadan bakın.

Sir Hamilton'un raporunda bulunan haritalardan birine baktık. Bu durumu pek ayrıntılı anlatamıyordu. Paşa çıngırağı gene çaldı. İki dakika sonra kapının yanında bir mahmuz şıkırtısı... Asker, Paşa'nın askerî ceketindeki cebinden haritayı alması için bunu emir kabul etti. Beş on dakika sonra girdi. Bulamamış. Paşa gülümseyerek izin istedi. Bizzat gitti.

Yalnız kaldığım sürede odayı seyrettim. Duvarda hep asker resimleri, Balkan Savaşı'nın, Trablus Savaşı'nın, Hareket Ordusu yürüyüşünün, Harbiye Okulu öğrenciliğinin hatıraları asılı idi. Bir kelebek şeklinde açılmış şal örtünün altında Paşa'nın genç Kazak zabitlerini hatırlatan kalpaklı ve haşin bakışlı bir büyültülmüş fotoğrafı vardı. Masası üzerinde bir Çerkez kamasının yanı başında Balzac'ın Kolonel Şaber'i (*Colonel Chabert*), Mopasan'ın (Maupassant) Bul dö Süif'i (*Boule de Suif*), Lavedan'ın *Servir*'i duruyordu. Şüphe yok ki Paşa, sakin dakikalarının boşluğunu edebiyatla dolduruyor.

Çünkü savaş alanında kalın paltolarla kaba çizmelerin içinde uykusuz üç dört gece geçiren bu zat, salonlarda pek becerikli vals edermiş; tanıyanlar Mustafa Kemal Paşa'yı yalnız gözü yılmaz bir kumandan diye değil, aynı zamanda salonlarda pek lezzetle aranan nazik, terbiyeli ve zeki bir kavalye diye anıyorlar.

Büyük bir aynanın yanı başında asılı duran bir fotoğrafı ilgimi çekmişti. Ona bakıyordum: Yeniçeri kılığında Mustafa Kemal Paşa. Tam o sırada kendisi, elinde haritalar, içeri girdi. Ve ona baktığımı görünce gülümsedi.

Kalın ve azimkâr sesiyle:

- Evet Sofya'da bir balkostüme[9] hatırası, dedi.

9 Balkostüme: Kostüm balosu.

Gene şal örtülü masanın başına geçtik. Ve 25 Nisan (1915) savaşına döndük. Paşa:

Conkbayırı

- Bu nedenle, diye başladı, anlıyorsunuz ki, orada denizde bulunan gemilerden ve zırhlılardan başka hiçbir şey görmedim. Düşmanın karaya çıkmış piyadesinin henüz oradan uzak olduğunu anladım. Erler o zorlu araziyi durmaksızın yürümek nedeniyle yorulmuş ve yürüyüş pek ziyade derinleşmişti. Alay ve batarya kumandanına birliği tamamen toplayıp küçük bir istirahat vermelerini söyledim. Denizden gizli olarak on dakika kadar duraklama yapacaklar, dinlenecekler, sonra beni izleyeceklerdi.

Ben de, orada bir Aptalgeçidi vardır, o Aptalgeçidi'nden Conkbayırı'na gidecektim. Yanımda yaverim, emir subayım ve sertabip ile oralarda tekrar bulduğumuz fırka cebel topçu taburu kumandanı olduğu halde, evvela atlı olarak yürümeye giriştik, fakat arazi uygun değildi. Hayvanları bıraktık, yaya olarak Conkbayırı'na vardık.

Düşmandan Kaçılmaz

Şimdi burada gördüğümüz sahne en ilginç bir sahnedir. Ve olayın en önemli anı bence budur.

Paşa tekrar bir sigara yakıyor ve birkaç yaprak daha çevirdikten sonra, haritasını alıp şöyle anlatıyor:

"Bu sırada Conkbayırı'nın güneyindeki 261 rakımlı tepeden sahili gözlemlemekle görevli, oralarda bulunan bir birlik erlerinin Conkbayırı'na doğru koşmakta, kaçmakta olduğunu gördüm. Size şu karşılıklı konuşmayı aynen okuyacağım! Bizzat bu askerlerin önüne çıkarak:

- Niçin kaçıyorsunuz? dedim.

- Efendim düşman! dediler.

- Nerede?

- İşte, diye 261 rakımlı tepeyi gösterdiler.

Gerçekte, düşmanın bir avcı hattı 261 rakımlı tepeye yaklaşmış ve serbestçe ileriye doğru yürüyordu. Şimdi durumu düşünün: Ben kuvvetlerimi bırakmıştım, askerler on dakika istirahat etsin diye... Düşman da bu tepeye gelmiş... Demek ki düşman bana benim askerlerimden daha yakın! Ve düşman, benim bulunduğum yere gelse kuvvetlerim pek fena bir duruma düşecekti. O zaman, artık bunu bilmiyorum, bir mantık sonucu mudur, yoksa içgüdü müdür, bilmiyorum.

Kaçan askerlere:

- Düşmandan kaçılmaz, dedim.

- Cephanemiz kalmadı, dediler.

- Cephaneniz yoksa süngünüz var, dedim.

Ve bağırarak bunlara süngü taktırdım. Yere yatırdım. Aynı zamanda Conkbayırı'na doğru ilerlemekte olan piyade alayı ile topçu bataryasının yetişebilen askerlerine 'marş marş'la benim bulunduğum yere gelmeleri için yanımdaki emir subayını geriye gönderdim. Bu askerler süngü takıp yere yatınca düşman askerleri de yere yattı. Kazandığımız an bu andır."

Bu koca savaşın ufacık bir ana bağlı olduğunu, hatta bir memleket hayatının fena kullanılmış bir an yüzünden tehlikeye düşebileceğini, burada olduğu gibi iyi kullanılmış bir anın ise bir savaşın ve bir vatanın geleceğini iyileştireceğini o dakikayı görür gibi canlanmış bir konuşmayla duymak, insanın tüylerini ürpertiyordu!

Mustafa Kemal Paşa dedi ki:

- Kolun başında bulunan bölük yetişti. Bu bölüğe cephanesiz bölüğü destekleyerek ateş açmasını emrettim. Yanıma gelmiş olan 57. Alay ve 2. Tabur Kumandanı Yüzbaşı Ata Efendi'ye bütün taburlarıyla bu bölüğü destekleyerek 261 rakımlı tepe üzerinden düşmana taarruz etmesini emrettim. Topçu batar-

yasına Suyatağı'nda mevzi aldırarak düşman piyadesi üzerine ateş açtırdım. Dereye saptığından biraz geciken diğer bir tabur taarruza katıldı. Bundan sonra idi ki alay kumandanına bütün alayı ile benim yönelttiğim doğrultuda düşmana taarruz etmesini emrettim.

- Zatıâliniz o esnada nerede bulunuyordunuz?

- Ben de bataryanın yanında idim.

- Bizim o ilk alay saat kaç sularında taarruza başladı?

Kemalyeri

- 57. Alayın taarruza başlaması... Durun size söyleyeyim... (defterine baktı ve) Öğleden evvel saat on sularındaydı. O sırada 9. Fırkaya bağlı süvari subaylarından Asteğmen Mehmet Salih Efendi yanıma geldi. Ve 27. Alayın Kocadere batısındaki sırtlardan Kemalyeri üzerinde düşmanla savaşa başladığını haber verdi. O subayla (adı geçen) alay kumandanına, düşmanın sol yanına taarruz etmekte olduğumu, 27. Alayın da karşısındaki düşmana taarruz etmesini, henüz Bigalı civarında bulunan 19. Fırka büyük bölümünü Kocadere yönüne getireceğimi, bu emri kendisine bildiren Süvari Asteğmen Salih Efendi'yi tekrar yanıma göndermesini ve benimle daima bağlantıyı korumasını, savaşı Conkbayırı'ndan idare edeceğimi emrettim, bildirdim. Bigalı'da bulunan fırka kurmayına da atlı bir görevliyle emir gönderdim. Dedim ki:

İzzettin Bey (Gn. İzzettin Çalışlar): Alay 72 Maltepe'ye yaklaşmasın. Sıhhiye bölüğü Kocadere'ye gelsin (hepsi). Alay 77 Kocadere doğusuna yaklaşsın. Ve bu raporu 3. Kolordu kumandanına veriniz.

- O raporu, askeri bir sakınca görmüyorsanız, yazabilir miyim? Çünkü savaş meydanında hemen o müthiş olaylar sürmekte iken şiddet ve heyecanla yazılmış canlı ve kıymetli bir savaş tarihi belgesi olurdu.

- Hayhay, bunu verebilirim, yazınız.

Emir

3. Kolordu kumandanlığına Arıburnu kuzeyindeki sırtlar. Saat dakika: 25 Nisan, 10.24 evvel

Düşmanın karaya çıkmış bulunan piyadesi Arıburnu ile Kabatepe arasında bir buçuk kilometre kadar bir cephedeki sırtları işgal etmiştir. 27. Alay düşmanı doğu cephesinde sekiz yüz metre uzaklıkta işgal ediyor. Düşmanın tamamen sol yanına, altı yüz metre uzaklıktan taarruza başladım. Yalnız piyadeden ibaret olan düşmanı bir alay olarak tahmin ediyorum. Savaş devam ediyor. Bir saat kadar ateş savaşından sonra düşmanın 261 rakımlı tepeye kadar ilerlemiş olan birliklerinin gerilemeye başladığı görüldü.

İşte raporun size verebileceğim kadar kısmı bu. Yine hikâyemize devam edelim, olmaz mı? 57. Alay, verdiğim emir üzerine şiddetle düşmanı takip ediyordu. 27. Alay kumandanından emrimin alınıp alınmadığına dair bir haber gelmedi. Bununla birlikte gerek bizzat benim, gerek yanımdaki subaylardan gözetlemek için ileri gönderdiklerimin gözetleme sonuçlarından bu alayın da taarruz etmekte ve ilerlemekte olduğunu anladım.

Ölmek ve Öldürme

- Peki Paşa Hazretleri, böyle bu kadar şiddetle hücum eden düşmanı bu kadar süratli bir çekilmeye mecbur eden etkenler nedir?

- Evet, bu soruyu sormakta hakkınız var. Arz edeyim: Şimdi saat on bir buçuktan sonra durum bence şu idi:

Düşmanın karaya çıkmış olan kuvveti, sekiz taburdan fazla idi. Şimdi bu sekiz taburluk kuvvet kendisiyle uygun olmayan gayet geniş bir cephe üzerinde "261"e kadar kuzeyden, ve Kemalyeri'nin bulunduğu sırtların batı yamaçlarına kadar do-

ğudan ilerleyebilmişti. Fakat bu uzun cephe hattı, çok engelli birtakım derelerle kesik bulunuyordu, bu nedenle düşman kendi cephesinin hemen her noktasında zayıftı. Conkbayırı kuzeyinde yer alan 19. Fırkanın seri dağ bataryası Arıburnu çıkarma noktasını ateş altına aldığı için düşmanın henüz çıkarmayı sürdürdüğü birliğin karaya çıkışı hem zorluğa, hem de gecikmeye uğradı. 57. Alayın Conkbayırı ve Suyatağı hattından "261" yönünde ve dar cephe ile yoğun olarak düşmanın pek nazik ve önemli olan sol yanına yüklenmesi, iki taburdan ibaret olan 27. Alayın da Merkeztepe genel yönünde geniş cephe ile düşmana atılması, düşmanı geri çekilmeye mecbur etmiştir.

Fakat bence bu doğal askeri durumdan daha önemli olan bir sebep vardır ki o da herkes öldürmek ve ölmek için düşmana atılmıştı.

Bu öyle sıradan bir saldırı değil, herkesin başarmak veya ölmek azmiyle harekete hazır olduğu bir taarruzdur. Hatta ben, kumandanlara sözlü olarak verdiğim emirlere şunu ilave etmişimdir:

Size Ölmeyi Emrediyorum

- Size ben taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde yerimize başka kuvvetler ve kumandanlar geleceklerdir.

Bu sözler Paşa'nın göğsünden o kadar azimle çıkıyordu ki, kesin olarak, kumandan o günü hayalinde tekrar yaşatıyordu. Bunları duydukça, savaş araçları ne kadar ilerlerse ilerlesin, her şeyin üstünde gene ruh azminin, bir gaye uğruna fedakârlık etmenin bulunduğuna inanıyordum.

Kumtepe

- Şimdi bu böyle, efendim... Fakat akşama kadar daha çok zaman vardı. Bu sıralarda idi ki 9. Fırka kumandanından haber

getiren bir subay, düşmanın Kumtepe'ye kuvvet göndermeye başladığını ve orada kuvvetimiz bulunmadığını, 19. Fırkaca bu durumun dikkate alınmasını, 9. Fırka kumandanının tüm kuvvetleriyle Kirte'ye gittiğini bildiriyordu.

Kumtepe, Kilidülbahir'e en yakın ve pek etkin bir noktadır. Burasını ihmal etmek bütün maksatları kayba uğratabilir. Bu nedenle derhal hatırıma gelen şey, Arıburnu'nda savaşa iştirak eden kuvvetleri taarruza devam ettirmek ve fırkanın bütünüyle bizzat Kumtepe'ye yetişmek oldu. Buna dair gereken emirler verildi. Ancak bizzat birliğe kavuşmayı tercih ettiğim için hemen hareket ettim.

Esat Paşa

Kumandan hemen hareket ediyor. Ve Kocadere'den 77. Alaya, ondan sonra da diğer alaya katılıyor. Öğleden sonra saat bir sıralarında, Maltepe'ye yaklaştığı sırada bazı seslerin kendi ismini çağırmakta olduğunu işitiyor. Seslerin geldiği tarafa yaklaşıyor. Bakıyor ki Kolordu Kumandanı Esat Paşa ve Kurmay Kurulu... Mustafa Kemal, komutana gelmiş olan son raporu okuyor. Ve görüyor ki bu rapor aynı zamanda kendisine de aitti ve biraz önce gelip düşmanın Kumtepe'ye çıktığını haber veren subay, bu raporun sonucunu söylemiştir. Oysa okuduğu yazılı rapora göre düşmanın Kumtepe'ye çıktığı doğru değildir.

- Bakınız bu raporun sözlü olarak bildiriminde bir "Kumtepe'ye asker çıktı" cümlesinin ilavesi bütün teknik kararlarını değiştirebiliyor, iş bu suretle anlaşıldıktan sonra Kolordu Kumandanı Paşa Hazretleri kararımı sordular.

Tüm Kuvvetle

Mustafa Kemal de tüm kuvvetle Arıburnu'ndaki düşmana taarruza devam edeceğini arz ediyor. Kolordu Kumandanı Esat Paşa kabul ediyor ve Mustafa Kemal Bey derhal yanından ay-

rılıyor, savaş meydanına geliyor. 77. Alay, 27. Alayın solundan düşman sağ yanına karşı taarruza geçiyor. Yedeklerini, sahra bataryasını gereken yerlere yerleştiriyor. Kendi de sağ yana gidip oradan savaşı yönetiyor.

Bizimkiler o kadar ilerlemişler ki düşman gerilemesine devam ediyor, hatta kısmen sandallara binmekle uğraşıyormuş. Fakat akşam olmuş. Gecenin gelişine kadar çeşitli emirlerle hücuma yönlendirilmiş olan birlik kumandanları, fırka kumandanının ısrarı üzerine, ta ki düşman tamamıyla püskürtülsün diye hücumlarına devam etmişler ve pek de başarılı hücumlarda bulunmuşlarsa da düşmanı tam olarak süreememişler. Gece de pek ilerleyince savaş kesilmiş. Bu ani duruş fırsatında düşman karaya yeniden asker çıkarmaya başlamış.

Paşa:

- Demek ki, dedi 25/26 gecesi durum hakkında hiçbir taraftan doğru bilgi alamıyorum. Gece karanlığından dolayı savaşın manzarasını gözümden kaybediyorum. Ve durumu etrafıyla anlayabilmek için sabaha kadar cepheyi bizzat dolaşıyor, oradan, telefon merkezi yapılmasını emrettiğim Kocadere'ye geliyorum. Orada edindiğim yeni duruma göre sağ yandaki yedek kuvvetlerini alıp merkeze ve sol yana yaklaştırıyorum. Kendim de daha sonra Kemalyeri unvanını alan merkezden savaşı yönetiyorum.

Savaşın yalnız bir gününü dinlemek insanın içine heleçanlar, coşkunluklar, her adımda bir fışkıran binlerce beklenmedik zorlukların ağırlığını dolduruyordu. Sordum ki:

- Arıburnu olayı yalnız bundan mı ibarettir?

Paşa ruhumda dehşetler uyandıran o boğuşma sahnelerini, o kan ve barut kokan manzaraları keşfetmiş deneyimli bir adam ölçülülüğüyle gülümsedi:

Arıburnu Kuvvetler Komutanlığı

- Ne o, yoruldunuz mu? Daha bu, olayın başlangıcıdır. Be-

nim Arıburnu'nda 25 Nisan (1915) gününden 17 Mayıs gününe kadar 23 günlük "Arıburnu Kuvvetleri" kumandanlığım ve ondan sonra da bütün cephenin sağ yanında tekrar yalnız 19. Fırka kumandanlığım vardır. Bu süre içinde birçok savaş olayı olmuştur. Biz yalnız en önemli günleri işaret edebiliriz.

Mustafa Kemal Atatürk, Çanakkale, 1915

Ve önünde duran sigara paketini uzattı. İkimizin de küllüğü dolmuştu. Paşa çıngırağı çaldı. Arkamızdaki mahmuz şıkırtısına:

- Çocuk, bize iki kahve daha yapın, sonra şu sobanın ateşi sönmesin, dedi.

- Baş üstüne Paşam.

Ve yine çalışmaya başladık:

Düşman 26 Nisan'da, yani geceden beri çıkmasını sürdürdüğü kuvvetlerle yeniden birinci hattını destekliyor, evvela sol yanla merkezde bulunan birliklerimize üstün kuvvetlerle taarruza geçiyor. Fakat birliklerimiz üstün düşman kuvvetinin süngü hücumundan kendini korumak şartıyla arada bir uzaklığı koruyarak yenilmekten korunuyor. İşte bu suretle 26 Nisan günü, yenilgi olmadan kazanılıyor.

Paşa dedi ki:

- Bu, askerimizin en önemli biçimde fedakârlığı, kahramanlığı demeyeyim, -çünkü Türklerin bundan daha fazla fedakârlık gösterdikleri günleri hatırlıyorum- herhalde direnme ve dayanması, subaylarımızın olsun, kumandanlarımızın olsun cesareti, kararlığı sayesinde kazanılmış önemli bir gündür. Diyebilirim ki benim en uygun olmayan vaziyetim 26 Nisan günü idi. Çünkü beş İngiliz tugayına karşı duran kuvvetim, 25 Nisan günkü sert hücum ve taarruzlarla zayiata uğrayan 57. Alaydan, ikişer taburlu olan 27. ve 77. Alaylarla, yararlanılması olanaksız bulunan 72. Alaydan ibaretti. Gerçekten 25 Nisan savaşıyla Arıburnu cephesi başarısının temelini kuran, İngilizlerin bu cephede kararlılığını kırıp planını bozan, bu kuvvetti. 27 Nisan günü daha iki alay kuvvetin komutanlığıma gireceği anlaşıldı. Bunun üzerine düşmana tekrar taarruza karar verdim.

Kemalyeri'nde

26/27 Nisan gecesini Kocadere köyünde geçirmiştim. Kesin kararımı sabaha yakın bir zamanda verdim. O sırada düşman Kabatepe yönünden Kocadere köyünü donanmasıyla ateş altına almıştı. İşte gereken taarruz emri bu ateş altında yazılmıştır. Bu emir birlik kumandanlarına gönderildi. Sonra ben de bizzat Kemalyeri'ne gittim.

Saat yedi ile sekiz arasında sol kanat ve cephede saldırıya başlandı. Bundan sonra, sağ kanatta da kıtalarımızın taarruz hare-

ketlerini görüyordum. Taarruz bütün cephe üzerinde başarıyla devam ediyordu. Düşman Kanlısırt'ta kaçış içinde gerilemeye başlamıştı. Kırmızısırt'ta da gerileme başladı. Saat 10'dan sonra sağ kanadımız da düşmanı baskıya başladı, gerilemeye mecbur etti. Ve takibe koyuldu. Yok edilme sıralarında idi ki düşmanın Kanlısırt'ta çekilen bölümlerinden geriye kalmış olanlar, Kırmızısırt'ta da en son çekildikleri avcı hendekli mevziinde tüfeklerini bırakarak hemen tümüyle siperlerinin önüne çıkmış, şapka, beyaz mendil, bayrak sallayarak teslim olmak istiyorlardı! Bütün bu manzaraları Kemalyeri'nden ben ve tüm yanımdakiler dürbünsüz olarak seyrediyorduk.[10]

Bu aralık gerek fırka kurmay başkanı İzzettin Bey'den (Çalışlar) aldığım raporlardan, gerekse bizzat gözlemlerimden anlıyordum ki düşmanın Arıburnu doğusunda sırtlarda hiçbir faaliyeti kalmamıştır. Sağ yanımız karşısında düşman askerleri sahile sığınmıştır.

Yalnız çekilme noktasına uzak kalan düşmanlar Kanlısırt'la Kırmızısırt'taki durumlarından dolayı, Merkeztepe'de kalmış olan bölümleri de sağ kanadımızın Kömürkapıderesi ve Bombasırtları'na kadar ilerleyerek özellikle Yükseksırt'ta aldıkları hâkim durumdan dolayı çekilmiyorlar, ister istemez direniş gösteriyorlardı.

Düşmanın asıl direnişi Yükseksırt'ın batısında ve Haintepe'de görülüyordu. En sonunda gece bastırınca, birliklerin çok yorgun olduğu da anlaşılınca kazanılan başarıyla yetinildi. Savaş durduruldu, tutulan, kazanılan hatlarda sağlamlaştırma yapmaları emri verildi.

10 Mustafa Kemal'in Arıburnu Kuvvetleri Komutanı olarak savaş yönettiği tepeye Kolordu Komutanlığının emriyle "Kemalyeri" adı verildi (10 Mayıs 1915). Bkz: U. Kocatürk, ***Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü***, s. 34.

Görünen Durum

28 Nisan günü görülen durum şu:

Düşman sağ yanımızın karşısında Yükseksırt'ın sahile yönelik kısmında, Kömürkapıderesi içinde yamaçlara tutunmuş bir durumda, buna karşılık bizim kıtalarımız Cesarettepe'deki düşman hattı üstünde, bunun karşısındaki kıtalarımız da Edirnesırtı'nda, Kırmızısırt ve Kanlısırt'ta bulunuyor. Üst sınır tekrar düşman tarafından işgal edilmiş ve buna karşılık kıtalarımız adı geçen doruk çizgisinin doğusunda ve karşısında durum tutmuş. Düşman gündüz de sahile çıkışa devam ediyormuş. Karaya çıkarılan düşman kuvvetleri ileriye yönlendirilerek ön hatlar destekleniyor, hatlar destekledikçe de geriyi düzeltebilmek için cephenin bazı noktalarında faaliyette bulunuyormuş. Bu faaliyetler sırasında, Kanlısırt yönünden düşman sol yanımızı sabahtan beri baskı altında tutmakta imiş. Bu saldırıyı durdurulmuş. O gün düşmanın dokuz taşıma gemisinden karaya dökülen askerinden başka sekiz taşıma gemisinin daha ufuktan kıyılara doğru yaklaşıp büyümekte olduğu görülüyormuş. Bizim birinci hattımız düşmanın iki yüz, üç yüz metre karşısında bulunuyormuş. Bu durumda gittikçe yoğunlaşan düşmanın karşısında beklemektense kesin sonucu kazanmaya yetecek kadar kuvvet toplamak için Mustafa Kemal Bey üst kumandanlara istemde bulunmuş. İstediği kuvvetleri alınca cephesi genişlediğinden çeşitli kumandanlarla daimi iletişimde bulunmak zorlaşmış. Onun için cephesini çeşitli bölge kumandanlıklarına ayırmış.

29 Nisan'da düşman sağ yanımıza saldırıda bulunmuşsa da durdurulmuş.

30 Nisan:

Sağ yanımızdaki siperlerimize düşman taarruz etmiş, fakat kıtalarımızın karşı süngü hücumları ile geri püskürtülmüş. Fakat tamamıyla yerleşen düşmanın yeniden önemli bir hücuma

kalkışacağı olasılığını gören Mustafa Kemal Bey taze kuvvetlerle düşmandan önce düşmana vurmayı kararlaştırmış. O zaman bölge kumandanlarını Kemalyeri'ne toplayıp sözlü emirde bulunmuş.

O gün emrinde bulunan subaylara karşı söylediği sözlerden bazı kısımlarını bize vermesini kumandandan rica ettim ve şunları aldım: Çünkü saldırı emri vermeden önce Mustafa Kemal Bey ruhlarına hitap etmekten pek kuvvetli sonuçlar bekliyor. Onun için diyor ki:

Karşımızda Olan Düşmanı Bitirmek

"Düşmanın altı günden beri iki defa taarruz ederek sarstığımız ve arazinin çetinliğinden dolayı sonucu alıncaya kadar şiddetli takip edememek yüzünden barınabilen birlikleri korumasında çıkarmakta olduğu ve fakat şimdiye kadar yok ettiğimiz kuvvetlerinin iki fırkadan fazla olduğu anlaşılmıştır. Seddülbahir'de Kumkale yönünde de durum hemen hemen aynı olmuştur.

Karşımızda bulunan düşmanı mutlaka denize dökmek gerektiği vicdani kanaatindeyim. Vaziyetimiz düşmana göre zayıf değildir. Düşmanın manevi gücü tamamen yok olmuştur. Sürekli siper yapmakla kendisine bir sığınacak yer aramaktadır. Siperlerinin yanlarına birkaç mermi düşmekle derhal kaçtığını kendi gözlerinizle gördünüz.

Düşmanı büsbütün kaçırmamak için daha çok düşünmeye gerek yoktur.

İçimizde ve kumanda ettiğimiz askerlerde Balkan utancının ikinci bir aşamasını görmektense burada ölmeyi tercih etmeyenlerin bulunacağını kesinlikle kabul etmem. Şayet böyleleri olduğunu hissederseniz derhal onları kendi ellerimizle kurşuna dizelim.

Şimdiye kadar elde ettiğimiz başarıyı tamamlamak için emrime verilen taze kuvvetler ulaşmaktadır."

Ve ruhları bu hitapla dolan kumandanlara, yapacakları saldırı hakkında gereken emirleri veriyor, düzeninizde kolordu kumandanlığına arz ediyor. Kararı oraca da uygun görülüyor.

Bunun üzerine 1 Mayıs (1915) taarruzu gerçekleşiyor ki onun sonucunda doğan durum, Paşa'ya göre o günden sonraki hareketlerin hiçbirisiyle değişmeyen durumdur.

Şöyle ki: "Saat beş öncesinden itibaren bir yandan topçularımızın ateş açması ile, öte yandan daha sonra yeni gelmiş olan 14. Alayın Boyun ve Merkeztepe'ye doğru ilerlemeye koyulmasıyla bütün cephe üzerinde topçu ve piyade savaşına başlamış oluyoruz."

Düşmanın karada yalnız bataryası varmış. Kıtalarımızla düşman hatları arasında uzaklık pek az olduğu için düşman bataryaları piyademiz üzerine hiçbir etki yapamıyorlarmış.[11]

Yalnız düşmanın savaş gemileri, özellikle Kabatepe yönünden savaş hatlarımızın gerilerini şiddetli ve sürekli ateşler altında bulundurmaktan bir an uzak kalmıyormuş.

Paşa'dan kendisinin bu savaşı nereden idare ettiğini sordum:

- Ben bu savaşı Kemalyeri'nden idare ediyorum, dedi.

Çünkü o yerden bütün düşman mevzilerini, sağ yandaki bazı bölümler hariç olmak üzere bütün düşman mevzilerini, sonra da hemen bütün kıtalarımızın hareketlerini gözetim altında bulundurabilmesi mümkünmüş.

Paşa dedi ki: "Düşmanın şiddetli piyade ve mitralyöz ateşleri karşısında 14. Alayın taarruzu ağırlığıyla ilerlemekte idi. Yalnız dağda bulunan topçumuz düşman siperleri üzerine ateş ederek piyademizin ilerlemesini koruma konusunda pek çok, ama olağanüstü çalışmakta idi. Sol yan kuvvetlerimizin taarruzla-

11 Bu savaşlar nedeniyle Çanakkale'de 3. Kolordu Komutanı Esat (Bülkat) Paşa Mustafa Kemal'e şu telgrafı gönderdi: "Geceli gündüzlü devam eden savaşı başarıyla yöneterek her an bir başka şekilde belirmekte olan fedakâr hizmetlerinizin devamını bekler, sizi yürekten kutlarım." Bkz: U. Kocatürk, ***Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü***, s. 32.

n da görülmeye başladı. Saat 6.45 öncesi 14. Alayın gerisinde bulundurulan 125. Alayın tüm birimleri Merkeztepe yönünde 14. Alaya bağlanmıştı. Sol yan kuvvetlerimizin daha ciddi taarruz etmesini, sağ yan kuvvetlerimizin de taarruzla 14. Alaya yardımda bulunmasını emrettim. Fakat saat 10.30 evvele kadar devam eden aşamada düşmana pek etkili olmamakta bulunduğumuzu görüyordum."

Bunun üzerine düzenlemede birçok ayrıntıda müdahaleye lüzum görmüş. Bu bölümdeki emirlerinin kumandanlara ulaşmasına kadar, geriden yönlendirilen destek kıtalarının savaş cephesine varışlarına kadar geçen zaman süresinde taarruzlarımızda bir durgunluk olmuş, kumandanlardan bazıları taarruzun durdurulmasını, yahut hiç olmazsa geceye bırakılmasını rica etmekte imişler. Oysa Mustafa Kemal Bey düşmanın gerçekten büyük bir baskı karşısında bulunduğunu bildiği için mutlaka saldırıya karar veriyor.

- Bu baskının olduğunu ne suretle takdir edebiliyordunuz, efendim?

- Bir defa bulunduğum yer pek uygundu. Bütün durumu tüm birlik kumandanlarından daha iyi görebiliyordum. Sonra da kaynaklardan bilgi alabiliyordum. Örneğin düşman kumandanının "buraya imdat yetiştiriniz" biçimindeki bir telsiz telgrafını telsizcilerimiz elde etmiş bulunuyorlardı, bunu bana bildirmişlerdi. Bu nedenle başlanılan saldırıyı sürdürmek gerekliydi. Düşmanın imdat kuvvetleri yetişmeden önce taarruzumuzu yaklaştırmak lüzumu açıktı. Sonra düşmanı bir an evvel sahillerimizden atmak vatani bir görevdi.

Borazanlar, Trampetler

- Amacımı birlik kumandanlarına bildirdim. Bu amacın uygulanması için askerlerimizin süngüsünden başta güvenilecek hiçbir çare yoktu. Elimde bulunan bütün kuvvetler ileriye yaklaşmış durumdaydı. Bir hücum şiddetiyle düşman mevzilerine girmeleri için

borazanlarla, trampetlerle geriden şiddetli bir hücum emri verdirdim. Saat 4 sonra idi. Genel cephede ileri hareketi canlandı. Özellikle merkez grubu şiddetli saldırıyla ilerlemeye başladı. Doğrusu bütün kıtalarımız beğenilir bir biçimde (şayan-ı takdir) ilerliyordu.

Gayet ölçülü konuşan Paşa'nın ağzında "***şayan-ı takdir***" deyiminin önemli manası vardı. Bu deyim benim indimde tarifsiz fedakârlık, düşünülemeyecek kahramanlıklar sahnesi demekti.

- Sonra ne oldu efendim?

- Birçok asker bazı yerlerde düşman siperlerine kadar girmeyi başardı. Fakat asıl keşif avcı hatlarımız düşman siperlerinin yirmi-otuz, hatta sekiz-on metresinde durdu.

Bizim askerlikçe bu uzaklıkta savaşın bitmemiş olması hayretti. Çünkü eski kurama göre bu uzaklığın pek çok üstündeki bir uzaklıkta savaşın sonucu belirmiş olmak gerekir. Oysa düşmanın direniş ve ısrarı, kahraman askerimizin ölümden yılmaması, böyle burun buruna gelindikten sonra da daha aylarca süren pek kanlı savaş aşamaları görmek imkânını korumuş oluyor.

Böylece saat dörtte burun buruna gelmekle saldırı durdu. Fakat savaş olanca şiddetiyle devam ediyordu. Ben ciddiyet ve şiddetle taarruz edilmek, bu taarruz destek kuvvetleriyle iyi izlenmek şartıyla kesin sonucun kazanılacağına inanıyordum. Ve bu görüşümde direniyordum. Özellikle düşmana bu kadar yaklaşıldıktan sonra gecenin karanlığından yararlanılarak düşman siperlerine atılmak pek mümkün olacaktı. Gece yarısına kadar bazı düzenle uğraşıldı. Sonra bir gece hücumu yapılmasını emrettim. Fakat sabaha kadar cereyan eden ve ortaya çıkan duruma göre düşmanın asıl mevzilerine girilemediği anlaşıldı.

Yirmi dört saatten beri devam eden savaş askerin pek ziyade yorgunluğuna neden olmuştu. Onun için verdiğim bir emirle taarruzu kestim. Fakat kazanılmış olan hattı güçlendirmekten, orada mıhlanıp kalmaktan başka vatanı kurtaracak çare yoktu. Bu nedenle gereken emri verdim.

Kıymetli bir savaş tarihi vesikası olmak üzere Paşa'dan bu emrin son sözlerini aldım. Diyor ki:

Namus Görevi

"Benimle beraber burada muharebe eden tüm askerler kesin olarak bilmelidir ki bize verilen namus görevini tamamen yerine getirmek için bir adım geri gitmek yoktur. Ufak istirahat aramanın bu istirahatten yalnız bizim değil, bütün milletimizin sonsuza kadar yoksun kalmasına sebebiyet verebileceğini cümlenize hatırlatırım. Bütün arkadaşlarımın aynı düşüncede olduklarına ve düşmanı tamamen denize dökmedikçe yorgunluk eseri göstermeyeceklerine şüphe yoktur."

Mustafa Kemal Paşa'nın Genel Arıburnu Kuvvetleri'ni kapsayan kumandanlığı 17 Mayıs (1915) gününe kadar devam etmiş, bu zaman süresi içinde çıkan olaylarda karşılıklı taarruzlardan başka hiç büyük savaş yok. Fakat cidden kahramanlık sahneleri var. Örneğin bakınız Paşa ne anlattı:

Ölüm Muhakkak (Kesin)

- Biz kişisel kahramanlık sahneleriyle meşgul olmuyoruz. Yalnız size Bombasırtı olayını anlatmadan geçemeyeceğim. Karşılıklı siperler arasında uzaklığımız sekiz metre, yani ölüm muhakkak, muhakkak (kesin, kesin)... Birinci siperdekiler, hiçbiri kurtulmamacasına tamamen düşüyor, ikincidekiler onların yerine gidiyor. Fakat ne büyük bir anlayış ve inançla biliyor musunuz! Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini biliyor, hiç ufak bir umutsuzluk bile göstermiyor; sarsılmak yok! Okumak bilenler ellerinde Kuran-ı Kerim, cennete girmeye hazırlanıyorlar. Bilmeyenler "kelime-i şahadet"[12] çekerek yürüyorlar. Bu, Türk askerlerindeki ruh kuvvetini gösteren, hayret edilmesi ve kutlanması gereken örnektir. Emin olmalısınız ki Çanakkale Savaşı'nı kazandıran, bu yüksek ruhtur.

12 İslam dininin gereklerinden olan "Eşhedü en la ilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve resulühü" cümlesi.

Paşa, Arıburnu kumandanlığından ayrılıyordu. Fakat gece olmuştu. Ben de Paşa'dan ayrılmaya mecburdum! Kendisine pek çok teşekkür ederek, iki gün sonra diğer aşamalar hakkında bilgi almak için tekrar ziyaret edeceğimi söyleyerek kahraman elini sıktım.

Kanije Müdafii Tiryaki Hasan Paşa ya da Plevne Aslanı Gazi Osman Paşa ile görüşmek kaderimde olsaydı, bugünkü konuşmadan daha fazla mı bir heyecan duyacaktım?

İKİNCİ AŞAMA

ARIBURNU

Paşa yine aynı odada, yine aynı sivil lacivert elbiseyle oturmuş; önündeki ayrıntılı haritadan son Alman saldırısını izlemekle meşguldü. Taarruz yönlerini düşündüğü sonuçları mesleğine âşık bir asker açıklığı ve samimiyetiyle anlattı. Ve sonra:

- Bugün ikinci aşamadan söz edecektik, öyle değil mi, efendim? dedi. Bu ikinci aşama savaşın ikinci aşaması değil, kumandanın o bölgede üzerine aldığı görevlerden ikincisidir. Bu zamanda, Paşa genel Arıburnu cephesine ait görüşlerde bulunmak yetkisini kendinde bulamıyor. Ancak sağ kanatta 19. Fırkanın başında bulunduğu sırada oluşan en önemli olay hakkında, yani 19 Mayıs'ta genel saldırı hakkında biraz bilgi verdi. Bu genel hücumda onun fırkası, karşısındaki düşman mevzilerine girmeyi başarmış.

- 20 Mayıs (1915), dedi kahvesinden bir yudum alarak, evrakını okuduktan sonra, o günü şöyle özetleyebiliriz:

Düşmanın Arıburnu'na kuvvetler çıkardığı görüldü. Bu kuvvetlerden birkaç tabur kadar Arıburnu cephesinin sağ kanat kuzeyinde bulunan Çataltepe'ye doğru gidiyordu. Yapılan keşif ve gözetlemeye göre de düşmanın, yine bu bölgede, balıkçı adamları kuzeydoğusundaki sırtlarda 100 metrelik küçük bir cephe üzerinde askeri görüldü. Benim tahmin edip Kuzey Grubu Kumandanlığına arz ettiğim gibi bu bölgedeki siperler öncelikle ufak ölçekte kanlı savaşları sonuçlandırdı. Sonra da genel Anafartalar harekâtının kaynağını oluşturdu.

21, 22, 23 Mayıs günlerinde bizim birliğin cephesinde önemli olaylar olmamıştı. 24'ünde bir barış yaptık. Ölülerin gömülmesiyle uğraşıldı.

25, 26, 27 Mayıs günleri de, hatta 28'de de işaret etmeye değer bir şey yok...

- Bu durgunluk neden çıkıyor, efendim?

- Çünkü düşman yorgundur. Çok yitik verdi. Önemli mik-

tarda kırıldı. Ve benim görüşüme göre artık Arıburnu'nda kesin sonuç almaktan vazgeçiyor. Ben bu durgunluğu ona bağlıyorum. Mayısın 29. günü benim sol yanımda bulunan fırka, ki o da bizimdir, hazırlanan birtakım açılmış yeraltı lağımlarını patlatıyoruz. Onların yanmasıyla beraber düşmana bir baskın hücumu yapıyor.

Çataltepe – Rızatepe

30 Mayıs'ta işte demin sözünü ettiğimiz Çataltepe Halit ve Rızatepe denilen yerde kanlı bir savaş oluyor.

- O tepeye niçin Halit ve Rızatepesi denmiş?

- Orada, Rıza Efendi isminde ve Halit Efendi isminde, gayet kahramanca bir hücum yapan iki subay şehit olduğu için!...

Bu savaştan sonra bir aralık benim Arıburnu'na karşı korumasını üzerime aldığım cepheye ilaveten Anafartalar bölgesi içindeki Azmak'a kadar olan parça da benim sorumluluğuma verildi. Fakat daha sonra bütün Anafartalar bölgesi doğrudan doğruya Esat Paşa Hazretleri'ne bağlı olmak üzere Alman Vilmer'in kumanda ve sorumluluğuna verildi.

31'i de hep o savaşla geçiyor.

4. günü (Haziran 1915) verilen bilgiye göre düşman, güney grubunda yani Seddülbahir bölgesinde Kirte bölgelerine şiddetle saldırmaktaydı. Bu nedenle cephemizde de ciddi ya da büyük bir düşman taarruzunu beklemek uygundu. Gerçekte o gün öğleden evvel bütün birlik cephesi düşmanın top, tüfek, mitralyözleri ile şiddetli ateş altına alındı. Düşman taarruzu gerçekleşti. Gerçi genèl cephede düşman başarısızlığa uğratıldı. Fakat Bombasırtı'nda iki siperimizi işgal etti. 5 Haziran günü biz siperleri geri alımla geçirdik. Düşman, kuvvetini sabaha kadar yoğunlaştırmış ve aleyhimize kullanılacak bir duruma getirmişti. Fakat alınan önlemler ve özellikle 27. ve 57. Alayların kumandanlarının, subaylarının ve erlerinin kahramanlıkla-

n sayesinde o siperler içinde bulunan düşman tam olarak yok edildi. Bombalarla parça parça berhava oldular. Siperler elimize geçtiği zaman içerleri düşman cesetleriyle ağız ağıza doluydu. O müthiş bir şeydi. İngilizlerden bir kişi bile kurtulmamıştı.

Bu savaş sürerken Kemalyeri'ni teşrif etmiş bulunan Talât Paşa Hazretleri, İsmail Canbulat ve Dr. Nâzım Beyler, o gün İngilizlerden ganimet olarak aldığımız maddi savaş hatıralarına da maliktirler. Kiminde kurşun parçalamış bir İngiliz altını, kiminde ufak tefek nişanlar, dürbün parçaları filan vardır.

- O gün siz de Kemalyeri'nde mi bulunuyordunuz?

- Hayır, ben savaş yerinde idim. Kendileriyle telefonla görüştük. Sözünü ettiğim hediyeleri oradan gönderdim.

Düşmanın yalnız bu ufak savaştaki kayıpları 3000'den fazla tahmin olunmuştu.

6 Haziran'da düşman yine fırka cephesine saldırdı. Hatta ufak bir siperimize de girdi. Fakat sonuçta tam olarak yok edildi. Yine dışarı atıldılar, mahvoldular.

7 ile 8'de yine bir şey yok, 9'da da öyle.

10 Haziran'da düşman 31, 33, 34 numara verdiğimiz siperlere saldırdı. Fakat çok kayıp vererek kovuldu. Bombasırtı'nda boyun noktasına komşu olarak 27 Nisan günü saldırıdan sonra oluşturulan bu siperler Arıburnu cephesinde 7-8 metreden 10-12 metreye kadar düşmana yakın olan siperlerdi. Bu yakınlık ve sonra bu siperler üzerindeki olaylar, diyebiliriz ki, kendilerine bir özel yer ve bir tarihi ün yaratmıştır. Bu siperlerin karşısında bulunan düşman siperleri, gerileri Korkuderesi'ne inen bir yarın kenarında inşa edilmiş olması nedeniyle özellik taşır. Bu siperlerdeki düşman daima ürkek bir durumdaydı. Bunun işte numaralarını söylediğimiz siperlerimize karşı faaliyetleri, saldırı ve sataşmaları, hemen hiçbir gece eksik olmazdı. Üstünden bombalar atılmakla, zemini tahta olan lağımların patlamasıyla bu siperlerimiz âdeta bir cehenneme çevrilmekte idi. Kuşku-

suz karşımızdaki düşman siperleri de hemen aynı durumdaydı. Düşmanın bombalarından doğacak zararı azaltabilmek amacıyla bu siperler üzerine kalaslar örttürmüştük.

Onlar bu kalaslara ikide bir sulu yakıcı şişeler atıyorlar, siperlerde yangın çıkarıyorlardı. Yoğun alevler ve dumanlar o siperlerin üstünden hiç ayrılmazdı. Tabii biz oralarda pek çok kayıp vermekte idik. Fakat buna rağmen yiğit askerlerimiz bütün bu yangın, lağım, bomba patlamalarına göğüs geriyorlar, kıskanılacak bir metin kararlılıkla yerlerini koruyorlar, düşmana karşılıkta bulunuyorlardı.

11, 12'den ve 13 Haziran'dan 29 Haziran'a kadar önemli olaylar yok.

Fakat Mustafa Kemal Paşa 29 Haziran'da fırkasının sağ kanadında cidden kanlı bir savaş yapmış. Ve o günden itibaren 6 Ağustos'a kadar fırka cephesinde önemli olay olmamış. Yalnız 11 Temmuz'da yine düşman bir kısım cephemize taarruz etmiş ve uzaklaştırılmış. 6 Ağustos günü, fırkasının cephesine topçu ateşi başlamış. Bu ateş evvelce alışılmış derecede imiş. Ancak öğleden sonra şiddetini giderek artırmış. Düşman, fırka cephesinde ve Mustafa Kemal Bey'in fırkasının sol kanadında bir saldırı hazırlığı yapar gibi, şiddetli topçu ateşi kullanmaktaymış. Gerçekte hemen arkasından Kanlısırt'ta taarruza geçmiş. Ve girişiminde kolayca başarılı olmuş. Savaş bütün cephe üzerinde, hem de pek şiddetli olmak koşuluyla gece de devam ediyormuş. Paşanın cephesinin gerisinde, Anafarta mıntıkası içinde bulunan Ağıldere civarında sürekli piyade ateşleri işitiliyormuş.

Düşman gece yarısından yarım saat sonra Paşa'nın fırkasına saldırır. Ve tüm siperlerimizde, hatta gerilerimizdeki bölgelere araçlarının en yüksek derecesini kullanır: Yağlı paçavralar, tahtezzemin (yeraltı) lağım patlamaları, çeşitli bombalar! Kara ve deniz topçuları fırkanın cephesini durmaksızın sarsmakta imiş.

Saat dakika 1.10 evvelde Mustafa Kemal Bey, kıtalarının dikkatini şu suretle çekmişti:

"Genel durum pek önemlidir. Kumandanlardan, subaylardan her zamandan ziyade olağanüstü uyanıklık ve fedakâr çalışma isterim."

Sonra saat 3.30 evvelde de diğer bir emirle düşmanın bütün girişimlerini kıracak olan dikkat gereğini tekrar etmiş.

7 Ağustos günü saat 4'ten itibaren düşman topçusu üst düzeyde ateş ediyormuş. Siperlerimizle çizilmiş yollarımız da önemli bir surette yıkılmaya devam ediyormuş. Saat 4.45 öncesi düşman fırka cephesine hücuma kalkmış. Fakat bütün hücumları askerimizin direnmesi sayesinde az bir zaman içinde tam olarak yok edilmiştir. Düşmanlar dehşetli kayıplara uğramışlar, hatta bazı siperlerimize girmeyi başaranları da siperler içinde yok edilmişler.

Aynı gün saat beşe doğru düşman sağ kanadımız aleyhine ikinci bir hücum yöneltmişse de bu da püskürtülmüş. Düşman, hücumlarını pek ısrarlı bir surette yürütmekte imiş. Paşa gülümseyerek dedi ki:

- Hatta subaylarının sopalarla erleri sıkıştırarak çeşitli defalar siperlerden çıkarmaya çalıştığı görülüyordu.

- Peki Paşa Hazretleri, düşmanın fırkanız yönünde bu derece uğraşmaktaki amacı ne idi?

- Vallahi, diyemeyiz ki düşmanın 19. Fırka cephesine yaptığı bu hücumlardan maksadı bir gösterişten ya da bu yöndeki kuvvetlerimizi tespit etmek ya da Ağıldere yönünden sevk ve yönlendirme ile kullanmalarına engel olmaktan ibarettir. Hayır! Bence düşmanın asıl maksadı, genel harekâtında hedefi, 19. Fırkayı geri alarak, Kocaçimen bölgesine ulaşmaktan ibaretti. Fırka cephesinin genel duruma göre, "Arıburnu-Kocaçimen" yönünü kapaması nedeniyle elde ettiği önem, benim görüşümü haklı gösterebilir. Düşmanın fırkaya yaptığı hücumlar üç-dört tugaydan aşağı kuvvet değildi. İlk saldırıda verdiği güçlü kayıplara rağmen saldırıyı yenilemesi fırka cephesinde takip ettiği

gayenin ciddiyetine gayet açık bir delildir. Düşmanın fırka cephesinde başarısızlığa uğramasının sebebi, sahra obüs bataryalarıyla iki harp gemisinden uygulanan 14-15 saatlik sürekli bir bombardıman altında olmalarına rağmen kıtalarımızın dayanmalarından ve korunmalarından ileri gelmişti. Bunda günlerden beri sağlamlaştırılan ve güçlendirilen siperlerimizin ortaya koyduğu yararları da unutmayın.

Burada önemli bir satır başına geçeceğiz.

- Buyurun efendim.

- Fırka cephesine yönetilen saldırıları size anlattığım gibi, gerçi uzaklaştırılmıştı, fakat fırka için, bütün Arıburnu durumu için daha büyük bir tehlike baş göstermiş oluyordu.

- Bu tehlike ne idi?

- Bu tehlike Ağıldere bölgesinden Şahinsırt'la Conkbayırı'na ilerlemekte olan düşmandı!

Conkbayırı

Bu tehdit edici hareket tüm Arıburnu cephesinin susmasını sonuçlandırabilecek bir nitelikteydi. Bu yönde karşı fırka kendi gücü ve yetkisi içinde gereken önlemleri almıştır. Fakat asıl olarak genel noktadan uygulama ve düzenlemeyle Kuzey Komutanlığı ciddi bir biçimde uğraşmaktaydı.

Paşa bu sırada çıngırağı çaldı. Kapının önündeki mahmuz şıkırtısına yeniden kahveler ısmarladı. Birer sigara daha yaktık.

- Aslında, dedi, önemlice kuvvetlerin azalmasından sonra Conkbayırı cephesine yönlenildiği öğrenilmişti. 8 Ağustos günü düşman pek erkenden ve anlatılması pek mümkün olmayan bir şiddetle ilerledi. Gerek Arıburnu cephesindeki obüs ve sahra toplarıyla, gerekse denizdeki harp gemileriyle Conkbayırı'nı ateş altına aldı. Bu sırada bazı raporlar aldım ki Conkbayırı durumunu pek memnuniyet verici olarak anlatmıyordu.

Bu raporlardan başka kurmay başkanı ve yaveri bizzat Conk-

bayırı ve Şahinsırt civarına gönderdim. Durumu tetkik ettirdim. Durumda korkunçluk gerçekti. Düşman Kocaçimen'i ve Şahinsırt'ı işgal etmişti. Kendim de bizzat bulunduğum fırka gözetleme yerinden Conkbayırı'ndaki hücum dalgalarını görüyordum. O yönden gelen düşman mermileriyle karargâhımdaki subaylardan yaralananlar vardı. Düşman diğer taraftan Suvla limanından da, onun güneyindeki sahillerden de asker çıkarmıştı. Bir taraftan da saldırıyordu.

Anafartalar Grubu

Bugüne kadar Anafartalar bölgesi, Kuzey Grubu Kumandanlığına bağlıydı. Ve Kuzey Grubu Kumandanlığı tarafından idare edilmekte idi. O gün emir ve kumandada bir değişiklik yapıldı. Saros grubu kumandanı Miralay Feyzi Bey'in Conkbayırı ve Kocaçimen'deki kendi kumandasına bağlanarak "Anafartalar Grubu" namıyla bir grup oluşturulduğunu bildirmişti. Conkbayırı'ndaki büyük tehlikeyi yakından görüyor ve çok üzülüyordum. Onun için Kuzey Grubu Kumandanlığına şu biçimde istemde bulundum:

Conkbayırı'ndaki durumun henüz çok nazik olduğu anlaşılıyor. Bu konuda ordu kumandanının dikkatlerini ciddi surette bu noktaya yoğunlaştırmalarına yardımcı olmanızı memleket selameti adına istirham ederim.

Telefon Görüşmesi

Bu anda genel büyük kumandanlarda bir sinirlilik vardı. Ordu kumandanı Liman Paşa Hazretleri (Liman von Sanders) tarafından Kurmay Başkanı Kâzım Bey (İnanç) telefonda benimle görüştü. Görüşlerimi sordu. Durumun inceliğini söyledim, dedim ki: "Daha bir an mevcuttur. Bu anı da kayba uğratacak olursak bir genel felaket karşısında kalmaklığımız pek olasıdır..." Durumun genelleşmiş olduğunu, Anafartalar'da çıkmış ve çık-

makta olan düşman kuvvetlerini dikkate almak ve ona göre genel önlemler almak gerektiğini, sevk ve yönetimi birleştirmek için bütün kuvvetlerin bir kumanda altında bulunmasından başka çare kalmadığını söyledim.[13]

Anafartalar Grubu Komutanlığı

8 Ağustos gecesi saat 9.50 sonrada idi ki Kuzey Grubu Kumandanı, ordu kumandanı Liman von Sanders Paşa Hazretleri tarafından Anafartalar Grubu Kumandanlığı'na tayin edildiğime dair olan emri bildirdi. Aynı emirde, hemen hareket ederek 8 Ağustos'ta yapılması emredilmiş olan hücumu yapmam isteniyordu. Bu emir üzerine 27. Alay Kumandanı Şefik Bey'i 19. Fırka Kumandanlığı'na vekil ettim. Yanıma fırka baş doktoru Hüseyin Bey'i aldım.

- Niçin?

---

13 Bu önemli konuyu Atatürk 1926 yılında Falih Rıfkı Atay'a anlatmıştır. Şöyle ki: Arıburnu Komutanı idim. İngilizler, Anafartalar'a çıkmıştı.* Durum karışık ve çok vahimdi. Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya doğrudan doğruya başvurmak zorunda kaldım, yine de doyurucu bir karşılık gelmedi.
Karargâhı Yalova'da** bulunan Ordu Komutanı Liman von Sanders Paşa beni telefonla aradı, konuşmamıza aracılık eden yine Kurmay Başkanı Kâzım (İnanç) Bey'di. Sorduğu soru şu idi:
- Durumu nasıl görüyorsunuz ve nasıl bir önlem tasarlıyorsunuz?
Durumu nasıl gördüğümü ve sırasıyla nasıl önlemler alınmak gerektiğini ilgililere bildirmiştim. Bütün bu başvurularımın karşılıksız kalmasının yarattığı üzüntü içinde parlayarak karşılık verdim:
- Durumu nasıl gördüğümü çoktan size ulaştırmıştım.
Önlemlere gelince: Bu dakikaya kadar çok elverişli önlemler vardı, ama bu dakikada tek önlem kalmıştır.
- O önlem nedir?
- Bütün komuta ettiğiniz kuvvetleri*** benim komutanlığıma veriniz, önlem budur.
Alaylı bir karşılık aldım:
- Çok gelmez mi?
- Az gelir! dedim.
Telefon kapandı.

* 6/7 Ağustos 1915'te yapılan ikinci büyük çıkarma kastediliyor.

** Yalova, Eceabat yakınlarında bir köy.

*** Mustafa Kemal, aslında Anafartalar bölgesindeki tüm kuvvetlerin kendi sorumluluğuna verilmesini istemiştir.

- Hasta idim çünkü... Yaverim Kâzım Efendi o gün şehit olmuştu. Rasim Efendi isminde diğer bir süvari zabitini de aldım. Dört aydır o yerde, yani ateş hattından 300 metre geride çürümüş cesetler ile bozulmuş bir hava solumaktaydım. O gece saat on birde, zindan gibi zifiri karanlıklar içinde oradan çıkınca ilk kez temiz bir hava karşısında bulundum. Ancak bu güzel havayı karanlık ve bilinmezlik içinde solumak nasip oluyordu.

Hiç ardı arkası kesilmeyen saldırıların karşısında, kararlılığına ufak bir sarsıntı bile gelmeksizin bu kişinin uykusuz, havasız yerlerde, burnuna kan ve barut kokuları, leş ve ceset kokuları çarpa çarpa, kulağında muhtelif çatırdılar, gümbürtüler yer ede ede nasıl çalıştığına şaşıyordum. Dedim ki:

- Paşa Hazretleri, benim anladığıma göre siz henüz ne düşmanın kuvvet derecesini, ne de başına yeni tayin edildiğiniz bizim kuvvetlerimizi biliyorsunuz. Fazla olarak da, dediğiniz gibi bu karanlık ve belirsizlik içinde meçhullere doğru gidiyorsunuz. Bu kadar ağır bir sorumluluğu nasıl bir düşünce ile kabul ediyordunuz?

- Çünkü ben bu harekette tarife sığmaz, sıradan, hatta olağanüstü kelimelerle anlatmaya çalıştığımız ruhsal durumların pek üstünde olan bir şey görüyordum...

Arıburnu Komutanlığı Son Buluyor

Böyle bir sorumluluğu üzerine almak, takdir buyurduğunuz gibi, basit bir konu değildir. Fakat ben, vatan yok olduktan sonra yaşamamaya karar verdiğim için onurla bu sorumluluğu üzerime aldım. Ve hemen saatlerce uzaklıkta bulunan Çamlıtekke karargâhına at sırtında hareket ettim. İşte bu biçimde benim Arıburnu ile olan kumanda ilişkim sona ermiş oluyor.

Bu söylemlerin ruhunuza verdiği temiz ve yüce etkiyi anlamak için o mert, korkusuz sesi kulaklarınız benim gibi duymalı idi. Gözleriniz, onun mavi gözlerindeki kuvvetli parıltıyı görmeli,

yüzündeki anlamı asker okumalı idi. İçinde, dram sahnelerindeki kahramanlarına yazarlarının ödünç verdiği büyük, gürültülü kelimeler olmayan o kuvvetli cümleler! Ben onları günlerce hatıramda sakladım. Bu genç adama karşı bir yakınlık hissettim.

Bu görevinden ayrılırken orada bulunan silah arkadaşlarına ne türlü duygular beslediğini sordum. Geleceğimizle sıkı sıkıya ilgili olan bu savaşlar sırasında bütün ordunun, küçük neferden büyük kumandana kadar görevini ne şekilde anladığını, ne suretle yerine getirdiğini bilmek istiyordum.

İşte Mustafa Kemal Paşa'nın cevapları:

- İngilizler, Arıburnu çıkarmasında, bu cephedeki savaşlarda kumandanlarının, askerlerinin gösterdikleri cesareti, metaneti, savaşçı yetenekleri olağanüstü kararlı bir lisanla takdir ve ilan etmektedirler. Fakat düşünün ki bütün savaş araçlarıyla eksiksiz bir biçimde donatılmış olarak büyük bir inat ve kararlılıkla Arıburnu sahillerine ayak basan düşmanımız, yine o sahil kenarlarında kalmaya mecbur olmuştur. Bu nedenle subaylarımız, askerlerimiz vatan ve duygularıyla, özel milli duygularıyla bu derece kuvvetli bir düşmana karşı başkent kapılarını savunmakla cidden onurlu bir yer kazanmışlardır. Kumanda ettiğim tüm kıtaların subaylarını ve askerlerini birer birer takdir ederim. Bu yüce amaç uğrunda canlarını kahramanca feda eden kutsal şehitlerimizi derin ve sonsuz bir saygıyla anarım.

ÜÇÜNCÜ AŞAMA
ANAFARTALAR

- Cidden sizi yorduk. Bu hikâyeler uzadıkça uzadı. Olaylar o kadar çok, o kadar önemlidir ki bilmem hangisini atlasak!

- Yorulmam efendim. Özellikle böyle milletin hayatıyla ilgili olan bir konuyu dinleyip bütün okuyuculara ulaştırabilmek benim için büyük ve içtenlikli bir zevktir.

- Pekâlâ. O halde kahvelerimizi içer içmez başlarız.

- Gece karanlığında yerinizden çıkıyor ve yeni görevinize gidiyordunuz.

- Evet, gecenin karanlığından dolayı yol bulmakta birçok sıkıntı çektikten sonra 8/9 Ağustos (1915) saat gece 1.30 evvelde Gümbürdek bayırının güneyinde bulunan grup karargâhına vardım.

Saldırı gün ağarmasıyla başlayacaktı. Zamanım pek azdı. Herkesin bilgisinden yararlanmak için tüm kurmay kurulunu yanıma çağırdım. Benim o anda anladığıma göre düşmanın Kireçtepe, Kükürtlüpınar, Sülecik, Mestantepe hattında, ki düşman sayısı kesinlikle belli değil, önemli fakat yine sayısı belli olmayan diğer kuvvetlerinin de Kocaçimen eteklerinde ve Conkbayırı'nda bulunduğu ve durmadan Kemikliler'e çıkarmaya devam ettiği anlaşılıyordu. Ben de kuvvetlerimi ona göre düzenledim. Fakat henüz telefon bağlantısı yoktu. Gereken kumandanlara emirleri birer subayla fırkalara yolladım. Bu subaylar aynı zamanda haber ve irtibat subayı olacaklar, bana bizzat doğrudan doğruya rapor vereceklerdi. İşte o subaylardan biri de budur diye yaverini gösterdi.

Yaveri, tıknaz, esmer, az bıyıklı, hem sert hem de anlayışlı bakışlı genç bir yüzbaşı idi (sonradan Milletvekili Cevat Abbas (Gürer)). O anda incelenen belgeleri düzenlemekle meşgul oluyordu. Paşa devam etti:

Kurulması gereken telefon tesisi, genel sağlık işleri ve ye-

me-içme için de gereken emirleri verdim. Kendim de, saldırıyı bizzat idare etmek için saat 4.30 evvelde Çamlıtepe kuzeyindeki tepelerde bulunan gözleme yerine gittim. 12. Fırkanın saldırı harekâtına başlamış olduğunu gördüm. 7. Fırka kıtalarının hepsini göremiyordum.

9 Ağustos 5.50 evvelde 12. Fırka, saldırısının ilerlediğini ve durumunu raporla bildiriyordu. 7. Fırkadan da saldırıya başlandığına dair bilgi alındı. Taarruz her iki fırkada başarıyla devam etti. Artık o günkü savaşın çeşitli aşamalarında sevk ve idaresi için verilmiş emirlerle alınmış raporlar ve diğer ayrıntıları uygulamadan uzak tutalım, sonucu söyleyelim: Suvla doğusunda bulunan düşmanın bir kolordusu ve Büyük Anafarta yönünde de bir tümen kadar kuvveti mağlup edilmiş ve tamamen uygun olmayan bir duruma getirilmişti. Ben yenilen düşmanın bu derece üstünlüğünü gördükten sonra kazanılan başarıyla yetindim. Saldırıyı durdurdum. Elde edilen siperlerin sağlamlaştırılmasını ve orada yerleşilmesini emrettim.

- Bu kadar üstün olduğunu söylediğiniz bir kuvvet böyle, bir gün içinde neden mağlup oldu?

General Hamilton'un Raporu

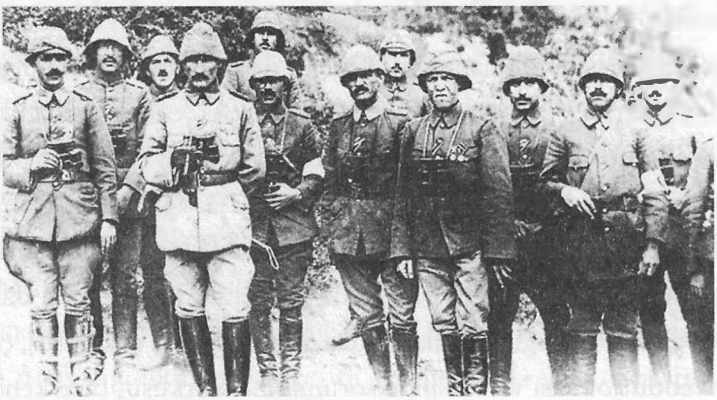
Paşa, masasının üzerinde duran kitabı açarak:

- Bunun cevabını en iyi Hamilton'un kendi raporunda okuyabilirsiniz. Benim o gün gördüğüm sebep şudur: Düşman çeşitli kollarla toplu düzende ilerliyordu. Bu yürüyüş kolları, önlerinde henüz ne hiçbir kuvvetle, ne de hiçbir faaliyetle karşılaşacaklarını sanıyordu. Onun için önlerinde hafif avcı hattı bulundurmakla yetinmişlerdi. Bir taraftan kuvvetli ve fedakâr avcılarımızın hâkim sırtlardan inerek adı geçen düşman kollarının başlarına atılmaları, öte yandan da topçularımızın isabetli şarapnellerinin yanaşık düşman kolları üzerine etki yapması düşmanda düzeni, ayrıca maneviyat gücünü de, kumandayı da

bozdu. Baş taraftan uzaklaştırılan hafif avcı hatları bu sebeple geriden destek olunamadı. Düşman da tamamen gözlerini geriye çevirmek ve kaçmak yolunu seçti. Gerçekte, düşman kolordusunda kumandanların etkili olmadığını da Hamilton daha sonra kendi itiraf etmiştir. Fakat benim şaştığım taraf Hamilton'un bizzat kendisi de oraya geldiği halde emrini yine yerine getirememiş olmasıdır. Herhalde General Hamilton da dahil olduğu halde İngiliz kumandanlarının kafasında çok görüş, çok tereddüt olması ve özellikle sorumluluk korkusu, bize kendilerini mağlup etmek fırsatını sunmuştur. Gerçekten sorumluluktan korkan kumandanların hiçbir zaman gereken kararları veremediklerini, bunun sonucunda ise acı felaketler ortaya çıktığını bizzat ben de çeşitli zamanlarda görmüşümdür.

O gün elde edilen başarı pek ziyade memnuniyet vericidir. Fakat genel durumun düzeltilmesi ve sonucunda başkentin tamamen güvenli bir şekilde korunması yönünden henüz tatmin etmiyordu. Çünkü düşman üç gündür Arıburnu ile Azmak arasında başkaca önemli kuvvetlerle yürüttüğü aralıksız ve özverili hücum sayesinde Conkbayırı ve Şahintepe'de tehdit edici duruma sahip bulunuyordu. Gerçekte, General Hamilton bütün Kocaçimen silsilesine sahip olmak görüşünden Conkbayırı'nın ele geçirilmesini ilgisiz bir başlangıç sayıyor, bu yeri, hareket merkezi sayıyordu.

Conkbayırı ve Şahintepe'nin korunması için benim kumandayı üzerime aldığımdan evvel orada savaşan askerlerimizin pek büyük kahramanlık ve fedakârlık gösterdiğini yüksek takdirle anmak isterim. Ancak şunu da ilave etmeyi gerekli görüyorum: Bu kıtalar pek zayıflamış ve çok yorulmuş bulunuyordu. Fakat yeniden iki piyade alayının emrime gireceğine dair olan bilgi, beni vakit geçirmeksizin yeni uygulamada bulunabileceğime de inandırmış oluyordu.

Mustafa Kemal Atatürk Kumandanlarla, Çanakkale-Gelibolu, 1915

Sıcak Çorba

9 Ağustos günü öğleden sonra saat üçte Conkbayırı ve Kocaçimen bölgesinde bulunan 8. ve 9. Fırka kumandanlıklarına telefonla dedim ki: "Bu gece Conkbayırı'nda kendilerinden büyük faaliyet isteyeceğim iki piyade alayı için orada bulunan kıtalar aracılığıyla hiç olmazsa sıcak bir çorba hazırlatmaya imkân bulmanız çok uygun olur."

O günkü savaşı yönettiğim yeri terk edip Çamlıtekke'deki karargâhıma gelirken yolda Liman (Liman von Sanders) Paşa Hazretleri, yaverleri ile birlikte beni tebrik etmek üzere geliyordu. Kendisine de karargâhıma gelmiş bulunduğum haber verildi. Conkbayırı'nda düşmana tasarladığım saldırının yakından uygulanmasının yönetim ve idaresi için bizzat hemen oraya hareket etmek üzere kendisinden ayrıldım. Kendileri beni bizzat ateşin içine girmekten korumayı düşündü. Fakat başka türlü de yapılacak hareketin sonucundan emin olmayacağımı takdir ederek izin verdi. Kurmaylarımla birlikte Çamlıktekke'den Kocaçimen'e yöneldik. Düşmanın bir tayyaresi bulunduğumuz yerin üstüne geldi ve bizi takibe başladı. Artık zorunlu olarak beraberimdeki kurul sağa sola açılmak mecburiyetinde kalmış, bunun sonucunda yollarını şaşırarak ve karanlığa kalarak ertesi güne kadar bana kavuşamamışlardı.

Ben, benden ayrılmayan süvari yedek subaylarımdan Zeki Efendi ile tuttuğum yolu izlemeyi zorunlu gördüm. Kocaçimen üzerinden Conkbayırı'na gitmek istedim. Fakat bu yol İngilizler tarafından tutulmuş olduğu için ateşle karşılaştım. Daha güneyden dolaşarak Conk sırtının doğu yamaçlarında bulunan fırka karargâhına ulaştım. Kıtaların durumlarını tetkik ettikten sonra bana hazırladıkları çadıra çekildim. Zaten gece de gelip çatmıştı. Gereken emirleri verdim. Taze kuvvetleri bekliyordum. Bu kuvvetler ise yukarda sözünü ettiğim iki alaydı. Bunlardan birisi pek geç ulaşabilmiş; diğeri ertesi gün ancak başarı sağlandıktan sonra gelebilmiştir. Bu nedenle kumandanlar ve kurmayları kuvvete dikkatimi yönlendirdiler, aslında hakları vardı. Fakat ben başarıyı çok kuvvete sahip olmaktan ziyade elimizde bulunan kuvvete kararlılık ve şiddet vermekte ve onları benim düşündüğüm gibi kullanabilmekte görüyordum. Geçirilecek zaman bizden ziyade düşmana yarar sağlamış olacaktı. Onun için bütün düşüncelere rağmen kesin olarak taarruz edecektim. Hazırlanmaları bitince bana bildirmelerini kıtalara emrettim.

Süngü Savaşı

- Peki, bu az kuvvetle ne türlü bir hücum tertip edecektiniz?

- Gayet basit!... Conkbayırı'ndaki ve Şahintepe'deki düşman karşısında duran kuvvet ...nci Fırkaya aitti. Yeni gelecek alaylar bu hattın gerisinde ve hemen yakınında toplu yer alacaklardı. Hareket gün doğumuyla birlikte başlayacaktı: Hiçbir tüfek, top ve bomba patlamaksızın süngü ile düşman üzerine atılmak!

- Demek ki o gece bizimkiler pençelerini içeri alıp pusu kuracaklardı. Ve İngilizler o sabah güneşin parıltısı ile uyanmayacaklar, süngülerimizin pırıltısı ile kamaşıp düşeceklerdi. Fakat siz, anladığıma göre kaç gündür uykusuz kalıyorsunuz. Hiçbir yorgunluk duymuyor musunuz?

- Tabii duyuyordum. Ve bu savaş yorgunluğunu hiç olmazsa gidererek ertesi gün hücum anında zinde bulunabilmem için çadırımda yalnız kaldım. Fakat buna imkân var mıydı? Birçok sebeplerle, birçok kişi yanıma gelmek zorunda kalıyordu. Aynı zamanda bütün grup cephesinin çeşitli kısımlarından heyecanlı raporlar alıyordum. Örneğin, düşmanın Eçe limanı önünde gösteri için dolaştırmakta olduğu boş gemileri görmesi üzerine İngilizlerin adı geçen limana asker çıkarmakta olduğunu bildiren raporlar gibi... Geceyi işte bu biçimde geçirmiş bulunuyoruz.

Mustafa Kemal Paşa'nın düşündüğü hücum 10 Ağustos günü sabah saat 4.30 evvelde başlıyor. Hücumu seyretmek üzere Paşa da asker ve kumandanlara katılıyor.

Eldeki Kurban

Sabah başlamış, ortalık aydınlanmaya yüz tutmuş. Fakat Paşa hücum anının gecikmekte olduğunu görüyormuş. "Halbuki bu gecikme biraz daha uzayacak olursa ortalık tamamen açılacak, bizim yoğun bir yığın halinde bulunan hücum kıtalarımızı düşman görecek, karadan ve denizden sayısız topların bombardımanına hedef olacaktık, belki de bu bir felaket olacaktı."

Müthiş heyecanlı bir buhran anı değil mi? Mustafa Kemal Bey derhal oradaki kumandanlarla birlikte hücum birliklerinin önüne geçmiş. Askere düşmanın kaçmaya hazırlandığını, fakat buna izin vermeyeceğimizi söylemiş. "Bunun için benim ileriden kırbaç sallayarak vereceğim işaret üzerine hemen hepiniz düşmana atılacaksınız" demiş. Beş on adım ileri yürüdükten sonra işaretini verince subaylar ve askerlerin tereddütsüz bir aslan saldırısıyla düşmana saldırdıklarını görmüş. Bu hücumun karşısında düşmanın tamamen ezildiğini, hiç silah kullanmak fırsatına zaman bulamamış olduğunu anlamış.

- Ortalık açıldıktan sonra idi ki, diyor, düşman gerçekten Conkbayırı'nı cehenneme çevirmişti. Denizden, karadan büyük çaplı topların çeşitli cinste mermileri Conkbayırı göklerin-

de bitmez tükenmez yıldırımlar vücuda getiriyordu.

Buraya kadar konuşmamızı sakin bir vaziyette dinleyen Yüzbaşı Cevat (Abbas Gürer) Bey, Paşa'nın yaveri, kalın, sertliği hoşa giden bir sesle:

Şarapnel'le Yaralanma

- Bu şarapnel misketlerinden bir tanesi de Paşa'nın göğsünü okşamıştır! dedi.

- Nasıl? dedim.

Paşa tespihi ile oynuyordu. Cevat Bey, parlak çizmelerindeki mahmuzlar şıkırtı yaparak, göğsünün sol tarafındaki nişan kurdeleleri sırası ve ipek kordonu kabara ine şöyle anlatıyordu:

- Bulunduğumuz yer tamamen hücumların arası idi. Paşa da ilerleyen erlerimizi seyrederken göğsüne bir şeyin gayet kuvvetle çarptığını duymuştur.

- Evet, sağ tarafta ceketimde bir kurşun yeri gördüm. Yanımda bulunan zabit (rahmetli Nuri Conker Bey) "efendim, vuruldunuz" dedi. Ben böyle bir söz duyulursa askerimizin maneviyat ve morali üzerinde yapacağı etkiyi düşündüm.

Elimle subayın ağzını kapadım.

"Sus" dedim.

Cevat Bey devamla:

- Bir şarapnel misketi göğsünün sağ tarafına tam saatinin bulunduğu cebe isabet etmiştir. Saat parça parça oldu. Fakat o darbe paşanın göğsünde hafif bir leke bırakmaktan başka ileri geçmemiştir, dedi.

- O saat sizin için tarihi bir saattir. Görebilir miyim efendim, dedim.

Paşa:

- O saatin çökmüş durumunu bu savaştan sonra Liman Paşa Hazretleri hatıra olarak aldılar. Bana da kendilerinin ailesinin soyluluk armasını taşıyan saatlerini verdiler.

Cevat Bey saati gösterdi: Omega markalı siyah bir saat. Arkasında bir taç ve "L. Z." markaları, Paşa'nın kırılan saati de Harp Okulu'ndan beri sakladığı Omega markalı kuvvetlice bir öğrenci saati imiş. Cevat Bey Zenith markalı bir bilezik saati de gösterdi ki onu Mustafa Kemal Paşa'ya o kurşun değdiği esnada yanında bulunan genç teğmen vermiş.

Askerinin bu kadar yanında giden, onlara ön ayak olan bir kumandana en zorlu düşmanların bile dayanamayacağına aklım eriyordu.

- Peki, siz bu yaranızla uğraştığınız sırada askerleriniz ne yapıyordu? Hücuma devam ediyor mu idi?

- Tabii. O kahramanlar, başlarında özverili subayları olduğu halde önlenemeyecek olan hücumlarıyla ilk düşman hattını ortadan kaldırıncaya kadar boğdular. Bundan başka önlerine çıkan, imdada gelen bütün düşman kıtalarını perişan ettiler. Hatta bizim çeşitli birliklerimiz boş buldukları yönlerden denize kadar gitmişlerdir. Bence maksat gerçekleşmişti. Karşımda bulunan İngilizleri tamamen yok etmeye kalkışacak kadar, koşulları uygun görmüyordum. Onun için verdiğim emirle taarruzu kestim.

Binlerce Ölü – Binlerce Yaralı

Conkbayırı'nda ve Şahintepe'de yerleştik kaldık. Bu savaşta düşmana binlerce ölü, binlerce yaralı verdirdik. Birçok silahlar aldık. O cephede bulunan makineli tüfeklerine el koyduk. Birçok da esir alındı.

Bu saldırımız Sir Hamilton'u bazı abartılı anlatımlara yönlendirmiş. Bunu sonra, raporunu okuduğum zaman anladım. (Raporu açıp orada bir sahife arayarak) Bakınız, kendileri diyor ki: "Askerlerini biz, elimizdeki tüm toplarımızla topa tutturmuşuz." Bu doğru değil, tabanca bile attırmadım. Çünkü attırsaydım, o zaman baskın tarzında yapmak istediğim hücum

başarılı olamazdı. Zaten onun askerleriyle benim askerlerim değil, bizzat benim ve kumandanlarımın onlarla arasındaki mesafe ancak 15-20 adım idi. Bu kadar yakın mesafede düşman hattına topçu atışına imkân olmayacağını bilenler bilir, özellikle gece vakti... Bir de Hamilton iki taburunun boğazlanıp yere ölü serildiğinden söz ediyor. Bu doğrudur. Fakat bizim 10 Ağustos'ta Conkbayırı'nda yaptığımız hücumla mağlup ettiğimiz İngiliz kuvveti Arıburnu ve Damakçık Bayırı arasındaki bölgede bulunan tüm kuvvetleridir. Bu meydan savaşında şan ve şeref kazandıklarından söz ettiği General Kayley, bütün kurmaylarıyla birlikte öldürülmüş, düşen General Baldwin, tehlikeli surette yaralanan General Koper nerelere kumanda ediyorlardı, yalnız iki tabura mı?

Galip askerin, doğruyu söylemeyen mağlup askere karşı esirgeyemediği eğlenceli tebessümü, Paşa'da pek açıktı.

- Bununla birlikte, dedi, Sir Hamilton'un askerimizin hücumunu anlatımını pek takdir ederim. Doğrudur! Onun kullandığı tabirleri kullanarak, diyebiliriz ki bu savaşta askerlerimiz İngilizler için o gün bir yıkım oldular. Önlerinde durmaya yeltenenleri yere ölü serdiler. Conkbayırı tepesinin zirvesini tamamen tarayıp temizledikten sonra, yine Hamilton'un deyişiyle söylüyorum, kovanından çıkan arı sürüleri gibi, güç halle yakalarını muhakkak bir ölümden sıyırabilen öteki kollar üzerine saldırdılar. "İngilizler için bu derece umutsuzca ve kan dökücü olan savaşın anlatımı asla ve asla sayfaların belgeleri üzerine konamaz. Türkler birbiri ardınca meydanı 'kâru zare' atıldılar. Ve gerçekten aslanlar gibi savaştılar" diyor. Bu hücumlara karşı duran İngiliz askeri, oldukları yerde yok oldular.

Ha, bir şey daha söylemeli. Hamilton askerimizin savaş meydanında yorulmuş oldukları, tükenmiş oldukları sanında bulunuyor. Aldanmıştır zavallı. Bizim askerimiz hücum için vermiş olduğum emirde olduğu gibi, tespit ettiğim hatta durmalarına da-

ir olan emrimi de aynı uyum ve gayretle uygulamaktan başka bir şey yapmamışlardır. Bu savaşın daha fazla anlatımını yine Hamilton'un raporunda okumak mümkündür. Onun için biz bu kadarla yetinebiliriz. Yalnız şunu diyeyim ki 10 Ağustos'ta ortaya çıkan Conkbayırı Savaşı, Anafartalar başarısının en şanlı aşamasıdır.

Asker Obüs'le Alay Ediyor

Yaver Cevat Bey, bu savaşlarda askerimizin gayet şiddet ve gayretle hareket ettiklerine dair izahat verdi, örnekler getirdi. Onlardan biri de şu ki morali yerinde olan, üstlerinin özverilerine tamamen inanan askerde mevcut kuvvetli ruhu göstermesi nedeniyle önemli buldum. Sağlık birliklerimiz bir yerde istirahat ediyorlar ve yemek yiyorlarmış. Tam o sırada bir obüs yakınlarına düşmüş. Askerler bir müddet toz duman arasında kalmışlar. Sonra o sis sıyrılır sıyrılmaz görmüşler ki o askerler arkaüstü yatmış kahkaha ile gülüyorlar, kendilerine zararı dokunmamış olan bu obüsle alay ediyorlar.

Paşa dedi ki: 11, 12, 13 ve 14 Ağustos'ta büyük oranda olay yoktur. Olanlar da sizi ilgilendirmez.

Kireçtepe

15 Ağustos savaşı (Kireçtepe): Kireçtepe Anafartalar savaş cephesinin sağ tarafında pek önemli bir yerdir. Düşman 14 Ağustos günü akşam saat 6.30 sonrada bir tugay kadar kuvvetiyle grubun sağ tarafına taarruz ve Kireçtepe'nin bazı bölgesini zapt etmişti. Fakat aynı gece kıtalarımız tarafından yapılan karşı saldırıyla Kireçtepe geri alındı. Düşman 15 Ağustos günü daha üstün kuvvetlerle tekrar Kireçtepe'ye saldırdı. Düşmanın pek ciddi olduğu anlaşılan bu saldırısına karşı yakından ve bizzat gerekli önlemi almak üzere cephe gerisinde Turşun köyündeki fırka karargâhına gittim. Kireçtepe savaş meydanında yeterli miktarda kuvvetlerin hızla toplanması gerekiyordu. Onun

için yararlanılması mümkün olan birlikleri toplamak suretiyle öğleye kadar 12 tabur toplanmasında başarılı oldum. Çağrılan kuvvetler sürekli savaş hattına yürüyorlardı. En sonunda, kurmaylarımdan gerekenlerle birlikte bizzat ben de savaş hattına yaklaşmak gereğini anladım. Bulunduğum yerden savaş hattına giden tek bir yol vardı. Bu yol sürekli sahil yakınından geçiyor, düşmanın sahile yaklaşmış olan iki torpidosu tarafından sürekli ve durmadan ateş altında bulunduruluyordu. Bu nedenle ileri hareket eden tüm birliklerin durmuş olduğunu gördüm. Hayvandan indim, kolun başına ve zorunlu durma noktasına geldim. Gerçekten oradan ileri geçmek ölümle kesin olarak temas etmek demektir. Oysa, bugün bu kıtaların ileri geçmesi gerekliydi. Önce ben yalnız olarak koşar adımla geçtim. Arkamdan ve birbirinden aralıklarla kurmay başkanı ve yaverlerim geçtiler. Ondan sonra, toplanmış birlik kumandanlarına "geçeceksiniz" dedim. Parça parça koşmak suretiyle arzu edilen kıtalar geçirildi. Bu savaşın sonunda düşman hareketi etkisiz bırakıldı, evvelkinden daha etkin bir durum alındı.

Yaver Cevat Bey o gün arkadaşlarına o tehlike içinde hizmet gören bir askeri anlattı: Kimsenin geçemediği ateş içinden bütün dikkati ve inancıyla yürüyerek ilerdeki arkadaşlarına yiyecek ve kuvvet taşıyan o fedakâr genci Paşa, yaverinin göğsündeki nişanla hemen orada ödüllendirmiş.

Paşa dedi ki: 17 Ağustos'tan 19 Ağustos'a geçeceğim. Hatta isterseniz 21 Ağustos'a geçeceğim. O gün, yani 21 Ağustos'ta sabahtan itibaren düşmanın bir taraftan diğer tarafa asker göndermekte ve gemilerden bazı kıtalar çıkarmakta olduğu görülüyordu. Bununla birlikte cephede sessizlik vardı. Öğleden evvel Küçük Anafartalar batısında bulunan kıtaların yanına gittim, düzende bazı değişiklikler yaptım. Karargâha dönüşümde durumu daha şüpheli görüyordum. Onun için, yedekte bulundurduğum birliklere derhal silah başı etmelerini telefonla emrettim.

Bu sırada gittikçe artan top sesleriyle birlikte düşmanın taarruza geçtiği anlaşıldı. Bu taarruz Küçük Anafarta köyünün batısında bulunan birliklerimize, Yusufçuk tepesi, İsmailoğlu tepesi ve Azmak ile Kayacıkağılı arasındaki sahaya karşı idi. Taarruz olunan cepheye yönlendirilecek kuvvetler Turşun köyü kuzeybatısındaki 9. Fırka ile Sivli köyü civarında bulunan 6. Fırka ve 8. ile 4. Fırkaların yedek kuvvetleri idi. 9. Fırka önce uyandırıldı. 7. Fırkayı Sülicek ve İsmailoğlu tepesi mıntıkalarında desteklemesini, diğer bir birliğin Küçük Anafarta üzerine yürümesini, diğer birliklere, düşmanın topçuları ile taarruz etmekte olduğu yönleri ateş altına almalarını, özetle bütün cephede gereken önlemlerin alınmasını emrettim. Ancak düşmanın hücum ettiği cepheye gönderdiğim yedek kuvvetlerin oraya varması için zaman geçecekti. O zamanı kazanmak gerekiyordu. Elimde bir süvari birliği de vardı. Bu süvari kıtasının durumu bende şöyle bir hatıra uyandırdı:

Fransızlar Seddülbahir cephesinde piyadelerinin hücum hatları önünde bir süvari kıtasını, yayılmış olduğu halde bizim hattımıza saldırtmışlardı. Bu Fransız süvarilerinin ateş karşısında korkmadan ölüme koşmaları hoşuma gitmişti. Bu hareketi cidden şövalye hareketi bulmuştum. Piyadenin önünde bir perde yapıyorlar ve ötesi yok işte, ölüme kucak açıyorlar, arkalarındaki piyadeyi korumak için kendilerini feda ediyorlardı. Bu ne anlatılacak cesaret ve fedakârlık levhasıdır!

Süvari Birliği

Bu nedenle derhal bizim süvari alayı kumandanını yanıma çağırdım. İsmailoğlu tepesine taarruz eden düşmanın aynı biçimde bir hareketle durdurulmasını kendisine emrettim. Pek kıymetli bir süvari kumandanı olan bu arkadaşımız bütün cesareti ve kudretini böylece gösterdi. Bana arzu ettiğim zamanı kazandırdı. Düşmanın deniz ve kara topçuları İsmailoğlu te-

pesi ile Azmak deresinin kuzey ve güneyindeki cephelerimizi şiddetle bombardıman ediyordu. Henüz tamamlanmamış olan siperlerimiz barınılmaz bir duruma geliyordu. Özellikle, Yusufçuk tepesine birçok düşman bataryaları ateşlerini toplamışlardı. Düşman bütün cephe üzerine piyadesiyle de taarruz ediyordu. Topçularımızın, piyadelerimizin metin bir biçimde yürüttükleri ateş sayesinde bütün bu cephelerdeki düşmanın ilk taarruzu kayıplarla püskürtüldü.

Öğleden sonra 4 ile 4.50 sıralarında tahminen bir tümen kadar düşman kuvvetinin birbirini izleyen birkaç kademe olan Laletepe'den ilerlemekte olduğu görüldü. Bu düşman kuvvetleri Mestantepe ve Kayacıkağılı'na doğru yanaşıncaya kadar pek çok kayıp verdi. Ve birçok kez durmaya mecbur oldu. Bazı aksamı darmadağınık bir hale geldi. Fakat herhalde ilk taarruzu yapan düşman desteklenmedi. Ve ikinci kez olarak tekrar taarruza kalktı. Bu defa da Yusufçuk tepesine karşı gelişen hücum uzaklaştırıldı. Yalnız bir jandarma bölüğümüzün geriye çekilmesi üzerine orası derhal desteklenerek bir süngü hücumu ile düşman o noktadan da atıldı. Düşman saat 6 sonraya doğru saldırısını üstün kuvvetlerle ve birliği İngiliz asilzadelerinden oluşan ikinci süvari yaya fırkası ile üçüncü kez olarak tekrar Yusufçuk tepesine girdi. Tarafımızdan birinci hatlar desteklenerek uyguladığımız saldırıyla düşmanı o tepeden attık. Etkinlik bizde kaldı. Düşmanın Azmak güneyinde yaptığı taarruzlar da püskürtüldü. Bu suretle 21 Ağustos'ta düşmanın en az biri taze olmak üzre üç tümenle yaptığı saldırı sonucunda on beş yirmi bin kadar kaybı oldu.

Düşmanın maksadı bence Kayacıkağılı, İsmailoğlu ve Yusufçuk tepelerini zapt ederek cephemizi yarmaktı. Ve bu hat içinde doğuya ilerleyecekti. Gerçekten pek büyük kararlılık ve inat ile çeşitli saldırılar yaptı. Kıtalarımızın ve başlarında bulunan kumandanlarla subaylarımızın dayanıklıkları, fedakârlıkla-

rı sayesinde düşmanın hücumları göğüs göğüse, süngü süngüye karşılanarak yok edildi. Sonuç, başarı da bizde kaldı.

Paşa, General Hamilton'un raporunda, aynı güne denk gelen olayları anlatan sayfaları yüksek sesle okudu ve bana dedi ki:

- Görüyor musunuz, işte o da bu mağlubiyeti kabul ediyor. Yalnız düşünmediği zorlukları bu yenilgiye sebep gösteriyor. Oysa benim ve kıtalarımın içinde bulunduğumuz zorluk, kesindir ki onlarınkinden daha az değildi. Ve kendi ifadesine göre "üç fırkadan da fazla olduğu anlaşılan ve özellikle damarlarında bir damla İngiliz kanı dolaşan her bir ferdi onurundan titreyecek derecede kutsal bir manzara" arz ettiğini söylediği İngiliz asilzadeler fırkasını mağlup etmek için benim kullandığım kuvvetlerin miktarını Hamilton savaş tarihinde okuyacağı zaman Türk askerlerini, Türk subay ve kumandanlarını herhalde bu İngiliz fırkasının kutsallığında daha yüce bulacaktır. Bundan eminim. Sir Hamilton sözü edilen fırka askerleri için diyor ki: "Bu derece güzide askerlere zamanımızın savaşında pek ender rastlanır." Bunu böyle kabul edersek o halde bizim 34. ve 64. Alaylarımızın -ki onları mağlup etmiştir- askerlerine dünyanın hiçbir ordusunda rastlamak olanağı olmadığı kabul edilmelidir. Yalnız Sir Hamilton'un parlak gayesine başarıyla erişmesine engel oldukları için İngiliz kumandanının "Türkler ikinci yaya süvari fırkasının, kendilerinin gırtlaklarına yapışıp haklı bir ceza yemekten kendilerini kurtardıkları için pek talihli imişler" sözünü pek bayağı bulurum. Ve buna karşılık şu cümleyi kullanmaya kendimde hak görürüm. İngiltere'nin onur kaynağı olan ikinci Mavend yaya süvari fırkası askerlerinin temiz kanlı ve mert Türk kahramanları karşısında dayanamadıkları bence bizim için daha onurludur. Gerçekten Türkler insan gücünün üstünde bir kudret göstermişlerdi.

Kayacıkağılı Savaşı

Şimdi gelelim 27 Ağustos savaşına. Anlıyorsunuz ki 21 Ağustos'tan 27 Ağustos'a kadar olan günlerin olaylarından söz etmeye gerek görmüyorum.

27 Ağustos Kayacıkağılı Savaşı: O gün düşman kesif topçu ateşiyle Kayacıkağılı cephesinde bulunan fırkamızı ateş altına alarak oradaki siperlerimizi dövmeye başlamış. Bu ateş öğleden sonra saat dörtte büsbütün yoğunlaşmış. Buna gemi topçuları da katılmaktaymış. Mustafa Kemal, düşmanın o cepheye bir saldırı hazırlamakta olduğuna kesin bir biçimde karar vermiş. Oradaki fırka kumandanına, böyle bir saldırıya karşılık maksadıyla hazırlanması için gereken emri vermiş. Aynı zamanda mümkün olan bütün topçularına da o yönde ateş açtırmış. Yedek birliklerinden birine de hazırlık emri verilmiş. Gerçekte düşman sözü edilen cepheye taarruz etmiş.

Mustafa Kemal Bey, oradaki fırka kumandanından açık haber alamadığı için, kendisine telefonla şu emri veriyor:

"İlerideki kuvvetleri kullanacak kimsenin orada bulunmadığını anlayarak üzülüyorum. Her halde birinci hatlar yoğunlaştırılmalı. Düşmanın hücumu halinde hemen süngü ile karşılanacak surette yedek taburlar birinci hatta yaklaştırılmalı. Bunun böyle yapıldığından ben emin olmalıyım. Rica ederim uygulamanızı hemen bildiriniz."

Aynı zamanda demin sözünü ettiği yedek fırkasını da o cepheye hareket ettirmiş. Kurmaylarından Pertev Bey'i de haber subayı olarak oraya göndermiş. Almakta olduğu haberler tamam değilmiş. Bununla birlikte düşmanın siperlerimize girmiş olduğuna kanaat getirmiş.

"Fırka kumandanının verdiği haberlerle durum aydınlanmıyordu. O kadar ki bu fırka kumandanına gücenmiş oluyordum. Saat 6.15 sonrada da kendisine bu emri verdim" dedi.

- Mümkünse lütfen okur musunuz?

- Ben şu haberi bekliyorum: "Siperlerimize giren düşman yok edilmiş, düşman siperlerine askerlerimiz girmiştir. Bundan başka hiçbir haber bence önemli değildir." İşte bu emri verdim.

- Sonuç ne oldu efendim?

- Bu emirden sonra gelen raporlarda da açıklık yoktu. Bunlarda, hareketin iyice hava karardıktan sonraya bırakılmasına izin vermem isteniyordu. Bunun üzerine yeni bir emrimde dedim ki: "Düşmanın atılması için gecenin gelişini bekleyerek bir an bile kaybetmek doğru değildir. Düşman da karanlıktan yararlanarak fazla destek birlikleri alır. Acele hareket ederek düşmanı hemen püskürtmeniz gerekir. Gönderdiğim destek birliği ile bağlantı kurunuz. Onları cephe gerisine yaklaştırınız ve bana bildiriniz."

Bu fırka cephesinde o gün ve bütün gece sabaha kadar çeşitli defalar kanlı boğuşmalar olmuş. Sonuçta düşman maksadını elde etmekten mahrum kalmış. Bundan başka bizim için pek parlak bir başarı denecek derecede de fazla kayba uğramış.

27/28 gece yarısından sonra düşman Mestantepe'den Yusufçuk tepesine taarruza girişim yapsa da piyade ateşlerimizle bu da engellenmiş.

Paşa dedi ki:

- İşte bu Kayacıkağılı savaşından sona kadar artık ciddi hiçbir savaş olmamıştır. Bu uzun süre içinde gerek biz gerekse düşman siperleri güçlendirmekle uğraştık. Bütün ayrıntılarını belirttiğimiz bu savaşlarda düşman pek büyük kayıplara uğradı ve bizim egemenliğimizden kurtulamadığı için bütün ümitleri kırıldı. Ben 10 Aralık 1915'te rahatsızlandım.

- Demek her gün sarsıp emellerinden uzaklaştırdığınız düşmanınızın kaçtığını görmediniz.

- Hayır! Fevzi Paşa Hazretlerini (Mareşal Fevzi Çakmak) yerime bıraktım. İstanbul'a geldim.

- Firar haberini nerden aldınız efendim?

- Zannederim on gün sonra, İngilizlerle Fransızların toplarımızdan kaçtığını İstanbul'da işittik. Daha sonra kurmay başkanımın buna dair verdiği rapora dayanarak İngilizlerin bu hareketini anlatmak için başka kelime aramaya gerek görmüyorum. Bu deyimin bütün geniş manasıyla kaçtılar, kaçtılar diyeceğim. Bu, kendilerince başarılı bir kaçıştır, dedi.

Ve gülümsedi.

Bu kadar zaman bana şu özetleri vermek için yorulan değerli kişiye teşekkürler ettim. Ve askerlik hayatına İstanbul'dan Yafa'ya sürülmekle başlayan, Hareket Ordusu gibi, Trablusgarp ve Balkan savaşları gibi memleketin en tehlikeli zamanlarında can verircesine görev başına atılan bu kahramanın elini sıktım. İçimde ona karşı derin bir saygı, bir İstanbul çocuğu ruhu ile derin bir şükran olduğu halde yanından ayrıldım.

Şişli, 28 Mart
Sene 1918

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİYARBEKİR NOT DEFTERİ

(7 Kasım 1916 - 24 Aralık 1916)

SUNUŞ

Atatürk Çanakkale Savaşlarındaki başarılarından sonra 10 Aralık 1915 tarihinde İstanbul'a geldi ve 14 Ocak 1916'da Edirne'de bulunan 16. Kolordu Komutanlığı'na atandı.

I. Dünya Savaşı devam ediyordu. İngiltere ile birlikte hareket eden Çarlık Rusyası 16 Şubat 1916'da doğuda Kars'tan saldırarak Erzurum'a girdi. Ardından Rize, güneyde Muş ve Bitlis Rus orduları tarafından işgal edildi. İngiltere'nin yanında savaşa katılan Çarlık Rusya orduları, Diyarbakır önlerine kadar gelmişti.[1]

Bu yeni bir durumdu. Osmanlı Devleti, Güney Cephesini güçlendirmek zorundaydı. Mustafa Kemal'in Edirne'de bulunan kolordusu 11 Mart 1916'da Diyarbakır'a gönderildi. Ordu trenle Adana'ya geldi, oradan yürüyüşle Diyarbakır'a ulaştı.

Mustafa Kemal de İstanbul'dan trenle hareket ederek Pozantı'ya ulaştı ve 26 Mart 1916'da Diyarbakır'a ulaştı. Mustafa Kemal 1 Nisan 1916'da Tuğgeneral rütbesini aldı ve 16. Kolordu Komutanlığı Diyarbakır Silvan'da konuşlandı.

2 Ağustos 1916'da, Atatürk'ün komutasındaki kuvvetler Bitlis ve Muş yönünde harekete geçtiler. Atatürk'ün emrindeki 8. Tümen, 7 Ağustos 1916'da Muş'u Rus ordularının işgalinden kurtardı.[2]

Atatürk bu dönemde el yazısıyla hatıra defterlerine notlar almış-

1 Çanakkale Savaşlarının İngiltere ve bağlaşıkları aleyhine sonuçlanması karşında, İngiltere ile birlikte hareket eden Çarlık Rusya orduları, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu işgal ettiler. Ekim 1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra, Lenin'in liderliğindeki Rusya, İngiltere ile birlikteliğine son verdi ve Rus orduları Doğu Anadolu'da işgal edilen toprakları terk ettiler.

2 Muş 22 Ağustos 1916'da yeniden Rus işgaline girdi. Atatürk daha sonra 2. Ordu Komutanlığına getirildi ve 14 Mayıs 1917'de Muş'u ikinci kez Rus işgalinden kurtardı.

tır. Bu defterler 7 Kasım 1916 günü başlar ve 24 Aralık 1916 gününe kadar sürer.[3] Bunlar tam 47 günü kapsayan hatıralardır.

Atatürk, orduda yaptığı teftişleri, bölgede gördüklerini, okuduğu kitapları, sağlık durumunu bu notlarda içtenlikle anlatmıştır.

Defterlerden Önemli Notlar

Atatürk, Silvan'dan Bitlis'e giderken yol boyunca gördüğü acılı manzaraları da anlatmıştır. Açlıktan ölenler, yüreği dağlayan manzaralar gerçek bir biçimde anlatılıyor. Ayrıca askeri birliklerin denetlenmesi, subaylarla görüşmeler de not edilmiştir.

Bu defterlerde Mustafa Kemal'in kendi sağlığıyla ilgili bilgiler de vardır.

Ayrıca, okuduğu kitaplar hakkında yazdıklarını ve bazı sosyal durumlar hakkındaki düşüncelerini de izlemek olanağı ortaya çıkıyor.

19 Kasım 1916 günkü yazısında sağlığının iyi olduğunu belirtiyor, subayların, erlerin durumunu anlatıyor, ardından o sırada okuduğu kitap için şöyle yazıyor:

"Alphonse Daudet'nin *Sapho-Moeurs Parisiennes* adındaki ve canım sıkıldıkça okuduğum romanı bitirdim."

20 Kasım 1916'da ordunun durumu hakkında rapor yazdığını belirtiyor ve "yarın Bitlis'ten ayrılabilirim" diyor. Bir cümlesi de aynen şöyle: "Sağlığın korunması için, özellikle beynin tazeliği için alkol almamak."

21 Kasım 1916'daki notunda şunları yazmış:

"Saat 05.00'te kalktım. Hareket nedeniyle eşyalar toplandı. Yaverin odasında, Bitlis'in bana Pompei harabelerini hatırlattığını ve Ninova harabeleri ilgisiyle tarihten söz edildi. Abbasi halifelerinin başını yiyen kumandanlar, Haçlı Seferleri nedeniyle Avrupalıların Doğu medeniyetinden yararlanmaları, Selçuki Türklerin Osmanlı Türklerinden evvel Bulgaristan'a Varna civarına geçmiş olmaları..."

Görüldüğü gibi Atatürk askerlik görevi sırasında kültür kitapla-

3 Şükrü Tezer, ***Atatürk'ün Hatıra Defteri***, TTK, XVI. Seri, Sayı 16, Ankara, 1972.

rı okuyor, olayları tarihsel açıdan değerlendiriyor.

Notlara devam edelim.

Atatürk şunları yazmış:

"Saat 04.00'te Bitlis'ten hareket."

Kumandanlar

"Yolda gelirken aklımdan geçen şeyler: Kumandanlar kıtalarının duygusal durumlarını bizzat içlerine girmek suretiyle anlamalı, bu suretle daha emniyetle (güvenle) emir verilebilir. Üst rütbedekiler emirlerinde olanlarla konuşmalı, onları serbestçe söz söylemeye alıştırmalı. Bu tutum faydalı ve gereklidir.

Bazı askeri meseleler (Terbiye-i Ruhiye ve Usul-i Muaşeret-i Askeriye) hakkında bir eser yazayım. Bunun için Fransızca bildiğim bir kitap var. Onu da evvela okuyayım ve buna ait esaslı soruları bütün subaylara görev olarak vereyim. Önemli noktalar hakkında bazı büyük kumandanların görüşlerini de isteyeyim."

Tesettür

22 Kasım 1916'da Atatürk, daha önce Çanakkale Savaşlarından tanıdığı Kolordu Kurmay Başkanı Yarbay İzzettin Çalışlar ile özellikle kadın hakları konusunda yaptığı konuşmayı not etmiş.[4] Atatürk şunları yazmış:

"22 Kasım, 8/9: Saat 9 sonraya (saat akşam 21'e) kadar kurmay başkanı ile tesettürün, kadınların örtünmesinin ve toplumsal hayatımızın düzeltilmesi konusunda sohbet:

1) Muktedir ve hayata vakıf valide (güçlü ve hayatı bilen ana) yetiştirmek.

4 İzzettin Çalışlar (1882 Yanya-1951 İstanbul): Harp Okulu ve Harp Akademisi'ni bitirdi. Balkan Savaşı'na katıldı. Çanakkale ve I. Dünya Savaşı'na katıldı. Diyarbakır'da Mustafa Kemal'in kolordusunda Kurmay Başkanı olarak görev yaptı. Milli Mücadele'de I. ve II. İnönü Savaşlarında Tümen Komutanı, Sakarya Savaşı'nda I. Grup Komutanı, Büyük Taarruz'da 1. Kolordu Komutanı olarak görev yaptı. 1939'a kadar askerlikte kaldı. Orgeneralliğe yükseldi. Daha sonra Muğla ve Balıkesir milletvekilliği yaptı.

2) Kadınlara özgürlüğünü vermek.

3) Kadınlarla müşareket-i umumiye (ortak yaşam), erkeklerin düşünceleri ve duyguları üzerinde etkilidir. Karşılıklı sevgiyi kazanmanın doğuştan gelen eğilimi önemlidir.

İzzettin Çalışlar da kendi günlüğünde o akşamki konuşmalarının içeriğini şöyle kaydediyor:

"Akşam saat 9'a kadar Paşa (Mustafa Kemal) ile toplumsal hayattan söz ettik. Zenginlik için çok çalışmak ve kazanmak lazım. Kadın hayatının toplumsal hayata tesiri büyüktür. Kadın, erkeği tavır ve davranışlarda daha fazla bağlı kılıyor. Erkek hayatında etken ve özendirici olan kadın, kültür bakımından yüksek olmalıdır. Bu suretle kadınlar iyi anne olurlar, evlat eğitimini sağlarlar. Bunun için görmek de lazımdır. Yüzyılın ilerleyişini ve medeni eserleri görmek, seyahatler yapmak, memleketler görmek, kadınlar için de erkekler gibi faydalıdır ve bir haktır. Böyle olunca kadınlar bu hayatı erkeklerle birlikte yaşayabiliyor. Herhalde kadınlar okumalı, medeni ilerleyişi görmeli ve anlamalıdır."[5]

Diğer günlerdeki yazılarda askeri konular üzerinde durulmakta ve yöresel bilgiler verilmektedir.

Tarih-i İslam Kitabı

2 Aralık 1916 Cuma günü notlarında ise ismi verilen kitabı okuduğunu kaydediyor: *Tarih-i İslam'ın Birinci Zeyli* (Eki): *Allah'ı İnkâr Mümkün müdür?*[6]

Korumaya aldığı iki yetim çocuğa, İhsan ve Ömer'e de Mehmet Emin Yurdakul'un "Yaşamak Kavgası" adındaki şiirini ezberlettiğini belirtiyor.

Günün olayı olarak da şunları kaydediyor: "Evden çıkmadım. Ordu kumandanına Van hareket birliğinin gelecekteki hareketi hakkında bir rapor yazdım..."

5 Aktaran Şerafettin Turan, ***Mustafa Kemal Atatürk***, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, 2017, s. 148. Ayrıca bkz. İzzettin Çalışlar, ***On Yıllık Savaşın Günlüğü: Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları*** (Haz. İsmet Görgülü), İstanbul, 1997.

6 Bu kitabın yazarı Şehbenderzade Filibeli Hilmi Bey'dir. ***Tarih-i İslam***, 2 Cilt, Darüşşafaka Kütüphanesi (1326).

Filozofların İncelemesi

3 Aralık 1916 Pazar günü ise yine aynı kitabı okuyor ve bitirdiğini kaydederek şu notları yazıyor:

"Bütün filozoflar, türlü dinlere mensup olanların hepsi ruhun var olup olmadığını, ruhun ve cismin bir veya ayrı olup olmadığını, ruhun yaşayıp yaşamadığını inceliyorlar.

Bunda, ilim ve fenne dayananlar olumlu. İmam Gazali, İbn-i Sina, İbn-i Rüşd gibi İslam bilginlerinin açıklamaları her zamanki düşünceden büsbütün başkadır; yalnız ifadelerinde çok simge var. Dindar mütefekkirler (düşünürler) kaideleri, ilim ve fenni, felsefeyi, anlayışları, şeriatı tefsir (yorum) için evirip çevirmeye gayret etmişler."

Bu kitap incelendiğinde pek çok yabancı kaynaklara da başvurulmuş olduğu görülüyor ve isimler, terimler de Fransızca yazılmıştır.

Mustafa Kemal notlarında nerelere gittiğini anlatıyor ve askeri durumla ilgili açıklamalarda bulunuyor.

Namık Kemal'in Siyasi Makaleleri

Mustafa Kemal, 10 Aralık 1916'daki notunda yeni okuduğu bir kitaptan söz ediyor: Namık Kemal'in "Siyasi Makaleleri": "İkinci kitabın sonunda idim, bitirdim... Kemal Bey'in *Tarih-i Osmani*'sine başladım" diyor.

"Yemekten evvel Emin Bey'in (Yurdakul) *Türkçe Şiirler*'iyle Tevfik Fikret'in *Rübab-ı Şikeste*'sinden aynı alanda bazı parçalarını okuyarak, bir karşılaştırma yapmak istedim. İkisi de başka güzel. Ancak Türkçe olanda da, diğerlerinde de aynı derecede Arapça, Farsça kelimeler var. Fark, biri parmak hesabı, diğeri değil."

Bundan sonra 23 Aralık 1916'ya kadar olan notlarda bölgede gittiği yerleri ve kimlerle görüştüğünü ve savaş durumunu kaydediyor.

Doğu Cephesi'nde Silvan ve Diyarbakır'da tutulan bu hatıra defterlerinde, tarih ve düşünce yönünden şu bilgiler verilmiştir:

Birincisi bu bölgelerin coğrafi durumu ve yer adlarını belirterek nerelere gittiklerini, sonra askeri durum, işgal edilen yerlerin geri alın-

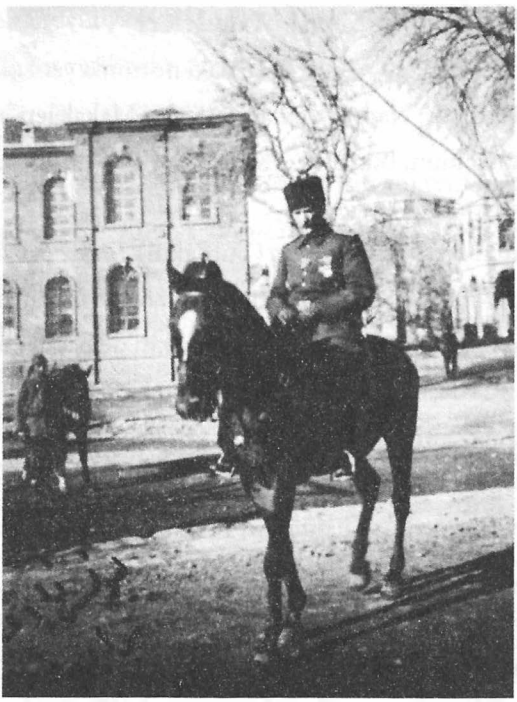
ması için yapılan plan ve orada bulunan kişilerin isimleri yer alıyor.

Atatürk'ün, okuduğu kitapları İstanbul'dan gelirken yanında getirdiği anlaşılıyor. Bu notlar, Atatürk'ün her zaman okumaya meraklı ve tutkun olduğunu ortaya koyan bir belge niteliğindedir.

Atatürk'ün Görevleri

12 Aralık 1916'da Mustafa Kemal izinli olarak Diyarbakır'dan ayrılan Ahmet İzzet Paşa'nın yerine 2. Ordu Komutanlığına vekâleten atanmıştır. Silvan'dan Diyarbakır'a gelişinde, kendisini Ordu Kurmay Başkanı Albay İsmet (İnönü) karşıladı. Atatürk 12 Aralık 1916'dan 2 Ocak 1917'ye kadar Diyarbakır'da kaldı. Üç ay kadar sonra, 7 Mart 1917'de Diyarbakır'daki 2. Ordu Komutanlığına atandı. Daha sonra 5 Temmuz 1917'de Halep'te oluşturulan 7. Ordu Komutanlığına atandı.

Bu Sunuş'tan sonra, Mustafa Kemal'in 7 Kasım 1916-24 Aralık 1916 tarihleri arasında tam 47 gün süren notlarına geçebiliriz.

Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Atatürk, Diyarbakır'da

ATATÜRK'ÜN DİYARBAKIR VE SİLVAN'DA HATIRA DEFTERİNE YAZDIKLARI

7 Kasım 1916 Salı

- Silvan'dan Bitlis'e gitmek üzere hareket ettim. 5. Fırka Kumandanlığına yeni tayin edilmiş olan Miralay Fuat Bey de (Ali Fuat Cebesoy) birlikte. Kurmay Başkanı İzzettin (İzzettin Çalışlar) ve Neşet ve Topçu Kumandanı ilh.

Saat 6 öncesi hareket olundu. Saat 10 öncesinden saat 12'ye kadar Batman köprüsünde (Malabadi) de istirahat ettik.

Saat 12'den saat 3 sonraya kadar yürüdükten sonra yol üzerinde (bir defa 10 dakika ve bir defa 20 dakika mola verdik) geceyi geçirmek üzere uygulama yaptık. Buraya en yakın (bir haneden ibaret) köy. Bu noktanın (Silvan Ziyaret) aradaki mesafenin yarısı olduğunu jandarma söylüyor. Gerçekten haritaya göre de öyle. Bu yolda ilk seyahatimizdir.

- Batman köprüsünü geçer geçmez yol üzerinde ölü gibi yatmış kalmış bir adam, açlıktan. Köprü ile konak yerimiz arasında aynı halde iki adam. Göçmen imişler.

- Batman köprüsü ile Silvan arasında ve köprüden sonra yeni ölmüş iki beygir (İnsanlar ve hayvanlar açlıktan ölüyorlar).

- Saat 8 öncesi yattım. Saat 2 sonrada (8/26) uyandım. Öksürük-

ten acı çektim. Bir çay yaptırdım. Tekrar saat 3.30'da daldım. Saat 5 sonrada[1] uyandırdılar.

8 Kasım 1916 Çarşamba

Saat 6 sonra Hazo güneyinden Ziyaret'e hareket edildi. 2 saat büyük mola, 5 ve 10 dakikalık birkaç küçük moladan sonra saat 3 sonu ulaşıldı.

Bir taburu hayvandan inmeden ordugâhlarında gördüm. Alay 23'ün diğer iki taburu köylerde idi. Nokta kumandanını görevinde dikkatli bulmadığım için eleştirdim. Kurmaylarımdan birkaçını ambarlar ve hastaneleri teftişe memur ettim.

Şimdi (saat 6.20 sonra) Alay Kumandanı Fuat Bey (Bulca), Kumandan Fuat (Cebesoy) ve Kurmay Başkanı İzzettin (Çalışlar) Beyler benim çadırımda ut çalıyor.

9 Kasım 1916 Perşembe

Saat 8 öncesi Ziyaret, Veyselkarani'den hareket olundu. Eşyalarımız saat 7 evvelde. Ziyaret önünde Şeyh Hazret gönüllülerinden 150 kişiyle karşılaştık. Bunları gözden geçirdim. Yiyeceklerinin sağlanması için ricada bulundular. Gıda taşıyan bir Kürt'ün istidası (üç hayvanını Kürtler almışlar). Yollarda birçok göçmen gördük, Bitlis'e geri dönüyorlar. Cümlesi aç, sefil, ölüme mahkûm bir halde, 4-5 yaşlarında bir çocuğu ana-babası yol üzerinde terk etmişler, bu da bir karı kocanın peşine takılmış. Onları ağlayarak 100 metreden takip ediyor. Kendilerini çocuğu almadıkları için uyardım. "Bizim evladımız değildir" dediler. Destumi civarında büyük mola, 2 saat. Buradaki Sağlık İstasyonunu Yaver Şükrü (Tezcan) Efendi'ye teftiş ettirdim. Binaların desteğe ihtiyacı var. Yolda Refet Paşa'nın (5. Fırka Kumandanı) eşya ve tayı geriye gidiyor. Duhan'da erzak almak için gelen perakende erler... Saat 6 sonrada eskiden 13. Alayın ordugâhında geceyi geçirmek üzere bekleyiş.

1 Bu notlarda belirtilen saat, Osmanlı Devleti'nde kullanılan "alaturka saat"lerdir.

10 Kasım 1916 Cuma

Öksürükten, çadırın fena kurulmuş olmasından ve rüzgârdan dolayı pek fena uyudum. Saat 1 sonrasında uyandım. Öksürüğü durdurmak için çay içtim. Tekrar yattım. Saat 5 sonra uyandım. Ordudan kişiye özel gizli bir şifre ile düşmanın Bitlis cephesine saldırısı durumunda daha 30 tabur verilebileceği ve bu açıdan inceleme yapılmasına dair rapor... Saat 7 evvelde Duhan kuzeyindeki ordugâhtan hareket. Saat 12.30'da Bitlis'e varış. Refet Paşa ve maiyeti bir saat uzaklıktan karşıladılar. Yolda iki neferden biri üzüm, biri elma satın almak istiyorlardı. Banknot para verdikleri için tacirler ağlayarak şikâyet ettiler. Neferlere hak verdik. Yol boyunca iki yerde insan ölüsü ve kemikleri görüldü. Açlıktan ölüp kalan hayvanlar gibi.

14/15 akşam saat 7 sonraya kadar Refet Paşa'nın evinde kaldım. Sonra geceyi yine öksürükten acı çekerek geçirdim.

11 Kasım 1916 Cumartesi

Saat 8 öncesinde merkezde 15. Alay cephesini tetkik etmek üzere gittik. Bir saatte gözlem noktasına ulaşıldı. Birlik konuşlanmasının çeşitli noktalarını ve bazı birlikleri gördüm. Düzenlemede hatalı ve noksan noktalar vardı, bunları anlattım ve sözlü olarak gereken noktalara dikkati çektim.

Saat 1'de alay karargâhına dönüş ve yemek yedik. Sonra, Bitlis'e döndük. Gerek askerin ve gerek hayvanların barakaları pek güzel yapılmıştır.

12 Kasım 1916 Pazar

Refet Paşa rahatsız olduğundan dönüş için izin aldı. Saat 12 dolayında 14. Alay karargâhına hareket. Yolun ortasında Alay Kumandanı Kaymakam (Yarbay) Ali (Çetinkaya) Bey karşıladı. İki saat sonra ulaşıldı. Akşama kadar karargâh bölgesindeki birinci ve üçüncü tabur barakalarını ve barakalarda birlikleri teftiş ettim. İyi buldum. Refet Paşa buraya olan uzaklığı dört saat söylemişti. Hiç gelmemiş, bilmiyor.

Akşam rakı büfesi hazırlamışlar. Diğer subaylar için de böyle. Askere bu kadar yakın bulunan subaylar için bu durumu uygun görmedim. Yeni Fırka Kumandanı Ali Fuat (Cebesoy) Bey'le bu husus görüşüldü. Gece alay kumandanının barakasında yattım. Öksürükten pek fena uyudum.

NOT: *Çok önemli anlam taşıyan bu nokta üzerinde durulmalıdır. Yukarıdaki hatırada geçen içki sofrası hakkında Mustafa Kemal'in gösterdiği titizlik, okuyucuların elbette dikkatinden kaçmayacaktır (Dikkat edileceği gibi Mustafa Kemal içki masasına izin vermiyor).*

13 Kasım 1916 Pazartesi

Saat 8 evvelde Alay 14 karargâhından sol güney cephesine hareket. (Keltepeye) bir saatte ulaştık. Bu tepe ve civarında kar vardır. Buradaki bölük kumandanı ve postayı gördüm. Fırka, alay ve tabur kumandanlarıyla yer ve düzenleme hakkında görüştüm.

Tabur ve bölük kumandanlarına, düşmanın saldırısı ve çeşitli hareket olasılıklarına karşı alacakları düzen ve hareketler hakkında bir iki basit mesele verdim. Daha sonra alay karargâhına dönüş yaptık. Saat 11 evvelde. Yemek yedik ve saat 00.15 sonra Bitlis'e hareket olundu. Ali Bey yarı yola kadar bizi uğurladı. Yolda 300 kadar milis erleriyle karşılaştım. Bunları sol yöne yönlendirmişler. Aç olduklarını söylediler. Bitlis'e iade ettim ve fırka kumandanına, bunların karınlarını doyurup kendilerinden yararlanılmasını söyledim. İkametgâhıma avdet. Başımı yıkadım. Şimdi istirahat ediyorum. Saat 4.20 sonra.

Bitlis'e gelmekteki maksadım, fırka kumandanlığı değişiminde hazır bulunmak. Fırkanın genel düzenlenmesinde gerekli değişiklikleri bizzat arazi üzerinde görmek. İdare yönünü tetkik etmek. Van Hareket Müfrezesinin hareketini sağlamak. Gerçekten, bu noktalardan çok yararlı oldu.

14 Kasım 1916 Salı

Geceyi öksürükten pek fena geçirdim. Bütün gün Bitlis'teki karargâhımda kaldım. Doktorun tedavisi altında.

15 Kasım 1916 Çarşamba

Geceyi bir ölçüde iyi geçirdim. Bugün fırkanın sağ yönünü, 13. Alayı teftiş edecektim. Doktor karşı çıktı. Fırka Kumandanı ile Kolordu Kurmay Başkanını gönderdim.

Akşama kadar istirahat ettim. Yalnız, Fırka Doktorluğu ve İdare dairelerini gezdim.

Hacı Musa Bey'in[2] biraderi Nuh Bey geldi. Musa Bey'den mektup getirdi. Ailelerinin Garzan bölgesinde iyi yerleştirilmemiş, iyi gıda alamamış olduklarından ve subaylar gibi maaş verilmesinden söz ediyordu. Musa Bey'in kendisinin gelmesini isteyerek bu hususta Nuh Bey'le uzun görüşmeye lüzum görmedim.

16 Kasım 1916 Perşembe

Geceyi fena geçirmedim. Öksürük seyrek ve hafifti. Tamamen uykuya mani olmadı. Gündüz öğleden önce fırka kumandanını makamında ziyaret. Fırkanın düzenlenmesinde değişiklik gereğinden söz ettik.

Sonra, Bitlis'teki hastaneleri teftiş ettim. Temiz buldum. Şeyh Hazret, ki bir kolunu kesmişler, onunla görüştüm. Fırka Başhekiminin anlatımına göre hastane için verilen yerler temizlenirken 10-15 kadar İslam kadının başları bulunmuştur. Buradan dönüşte, Şerefiye denilen camiyi gezdim, hayvanat leşleri ve pislikleri ile doluydu. Harap olmuş.

Yolda 12 yaşında Ömer namında öksüz bir çocuk gördüm. Bunu yanıma aldım. Bu görülünce, daha üç tane böyle anası, babası ölmüş yetimler getirdiler, onlara da para vermekle yetindim.

NOT: (Mustafa Kemal'in Emir Subayı Şükrü Tezer'in Notu)

Mustafa Kemal Paşa'nın bu hatırasında sözünü ettikleri 10-15 kadar İslam kadın başları, Bitlis'in düşman eline geçmesi üzerine Ermeniler tarafından hunharca yapılmış olan katliamın canlı izlerinden başka bir şey değildir.

2 Hacı Musa Bey, Mutki aşiret reislerinden.

17 Kasım 1916 Cuma

Bitlis'te karargâhımda geçirdim. Dikkate değer bir şey yok. 5. Fırkayı teftişimdeki gözlemlerimle ilgili genel bir emir yazdırdım.

18 Kasım 1916 Cumartesi

Öğleden önce saat 10'da "El Şeyhuttanî El Halidî Mehemmed El Nakşibendî-i Küfrevî"nin Kızılmescit'deki türbesini ziyaret ettim. Küçük bir türbe. Şeyhin mezarı ve yanında kardeşi olduğunu türbedarın ifade ettiği bir zatın mezarı vardır. Şeyhin mezarının örtüsü sırma işlemeli, elmas, yakut gibi taşlarla süslenmiş (Bu taşların elmas, yakut, zebercet olduğunu türbedar söylemişse de gerçek olmamalı). Diğer mezarda sırmalı işlemeli örtü var. Bu türbeye Ruslar ilişmemiş. Türbenin kapıları gümüş ve altın kakma. Kıymetli halılar var, ekserisi çürümüş. Bu türbeyi Sultan Hamit yaptırmış. Daha sonra Bitlis'in daha bir iki harap türbe gibi yerlerini gördükten sonra ikametgâhıma döndüm.

Öğleden sonra Mutki Milis Kumandanı Hacı Musa Bey geldi. Sultan Hamit devrinde Şam'da jandarma binbaşısı imiş. Bu savaşta hizmeti görülmüş. Aşiret ailelerinin Garzan'da yerleştirilmesini rica etti. Mısır Kaymakamı olan damadı, Nuh Bey biraderi (beraber idiler). Bu iki zatı tavsiye ile Garzan'a gönderdim.

Akşamüzeri Fırka Kumandanı Fuat (Cebesoy) geldi. Geçmişten çok görüşme yaptık. Yemeği birlikte yedik. Validemden, Cemal Bey'den, Halil Bey'den mektup aldım.

19 Kasım 1916 Pazar

Bugün sağlık durumum pek iyidir. Hacı Musa Bey veda için geldi. 50 lira verdim. Aralık'tan itibaren maaş verilmesini de emrettim. Düşman cephesine karşı uygulanacak genel teftişin sonuçlarını görmeye Neşet Bey'i memur ettim.

Alphonse Daudet'nin *Sapho-Moeurs Parisiennes* adında, canım sıkıldıkça okuduğum romanı son buldu.

Jean, étudiant (öğrenci) hayatında Sapho'yu seviyor. Birçok seneler beraber yaşıyorlar. Jean bir iki defa bu hayattan kaçmak istiyor. En sonunda evlenmeye karar veriyor ve ayrılıyor. Sapho mektuplarını almak için geliyor, evlatlık olarak aldığı çocuğun, Sapho'nun eski âşığı Flamant'tan çocuğu olduğu ve bu adamın o gece beraber olduğunu anlıyor, kadın da itiraf ediyor, kadını dövmeye kalkışıyor. Sapho, bundan kendisinin hâlâ sevilmekte olduğunu anlıyor. Aslında Jean, Pérou'da, Arica'da bir konsüllük alıyor ve Sapho ile birlikte gitmeye karar veriyor. Marsilya'da üç gün sonraya randevu veriyor. Sapho gelmiyor, bir mektup gönderiyor: "Gelmeyeceğim. Şimdiye kadar lüzumundan fazla sevdim, artık sevilmek isterim. Flamant beni alacak ve sevecek ve çocuğum... ilh" diyor.

20 Kasım 1916 Pazartesi

Van Hareket Birliği içerisinde Hizan ve Kotum'dan Vastan yönünde hareket ettiler. Beşinci Fırka cephe ve dahilinde gereken şeyler görülmüş ve gereken önlemler için her şey yapılmıştır. Bu nedenle, yarın Bitlis'ten ayrılabilirim. Orduya teftiş sonuçları hakkında ve 30 taburun kullanımına dair birer rapor yazdım.

Fırka Kumandanına durumu, ayrılış ve işlerin sonuçlarını bildirmesine dair bir yazı yazdım. Bitlis Valisine de Hareket Birliğinin kendi ürünü olduğunu ve yardıma devamını yazdım. Nuri, İsmail, Halil, Salih Beyler'e ve Zübeyde Hanım'a birer kartpostal gönderdim. Madam Korin'e de.[3]

Hacı Musa Bey'in biraderi Nuh Bey kendi tayını getirdi. Hediye etmek istedi, kabul etmedim.

Süvari Yüzbaşısı Selim Sabit Bey Siirt'ten geldi. Refet Paşa kendisini İstanbul'a götürecek diye sürüklemiş. Akşam yemekte Fırka Kumandanı Fuat Bey de bulundu.

Sağlığın korunması için, özellikle beynin tazeliği için alkol almamalı.

Emirlerde maksadın bildirimi önemlidir, anlaşılmamıştır. Ga-

3 Burada ismi geçenler: Nuri Conker (Muş cephesinde 8. Fırka Komutanı), Salih Bozok (İstanbul'da arkadaşı), annesi Zübeyde Hanım ve İstanbul'da tanıdığı Madam Korin'dir.

ye ile maksat karıştırılıyor. Bir de icra kumandanı, akıl kumandanı!

21 Kasım 1916 Salı

Saat 5 öncesi kalktım. Hareket nedeniyle hemen tuvaletimi yaptım. Eşyalar toplandı. Yaverin odasında, Bitlis'in bana Pompei harabelerini hatırlattığını ve Ninova harabeleri ilgisiyle tarihten söz edildi. Abbasi halifelerinin başını yiyen kumandanlar, Haçlı Seferleri nedeniyle Avrupalıların Doğu medeniyetinden yararlanmaları, Selçuki Türklerin Osmanlı Türklerinden evvel Bulgaristan'a Varna civarına geçmiş olmaları...

Saat 7 öncesi Bitlis'ten hareket. Fırka Kumandanı ve karargâhı subayları yarım saatlik mesafeye kadar uğurladılar. Orada ufak bir mola. Ufak bir durum değerlendirmesi, sonra veda.

- Yolda gelirken zihnimden geçen şeyler: Yalnız baş ile selam vermek. Kumandanlar kıtaatın içine ve ruhuna bizzat ve bilfiil içlerine girmek suretiyle anlamalı, böylece daha güvenle emir verir. Üstler altlarıyla ilgilenmeli, onları özgür yönetime alıştırmalı. Astın karar verme ve anlatma biçimini bilmek, yararlanmak gerekli.

Bazı askeri noktalar (**Terbiye-i Ruhiye ve Usul-i Muaseret-i Askeriye**) hakkında bir eser yazayım. Bunun için Fransızca bildiğim bir eser var. Onu da önce okuyayım ve bu konuya ait esaslı soruları subaylara görev olarak vereyim. Önemli noktalar hakkında bazı büyük kumandanların görüşlerini isteyeyim.

22 Kasım 1916 Çarşamba

Saat 9 sonraya kadar Kurmay Başkanıyla tesettürün[4] kaldırılması ve sosyal hayatımızın düzeltilmesi hakkında sohbet; 1) Güçlü ve hayatı anlayan ana yetiştirmek, 2) Kadınlara özgürlüğünü vermek, 3) Kadınlarla genel olarak birlikte bulunma, erkeklerin ahlaklı düşünceleri, morali üzerinde etkilidir.

4 Tesettür: Örtünme, gizlenme (Tesettür-i nisvan, kadınların erkeklerden örtünmeleri).

Saat 7 sonra [evvel olacak] sabah Duhan'dan Ziyaret'e hareket. Saat 12.30 sonrada varış. Yolda iki, üç ufak mola. Ziyaret yakınında Siirt demirbaşları Bitlis'e gönderildiklerinden şikâyetler. Tikveş'li bir kanun neferi Yahya Kaptan'la[5] bulunmuş. Yakup Cemil[6] buralara getirmiş. Yaralanmış, şimdi hastanede çalışıyor. Tikveş'te karısı, çocuğu esir imiş. Alay 23 Kumandan ve subay kuruluna, Nokta Kumandanı ağırladılar, hayvandan inince öncesi Veyselkaranî'yi ziyaret. Camide bir saat kadar dinlenme. Sonra, Alay merkezi olan Koh köyüne gidildi. Siirt'ten Vali Memduh Bey, yaveri ve jandarma kumandanını bir mektupla gönderdi ve bir at hediye gönderdi. Gece saat 12'ye kadar sohbet. Resm-i selam'ın merhaba tarzında elin göğüse konulması şeklinde olması... Talimnameden "marş" kelimesini kaldırıp "Yürü!" denilmeli...

23 Kasım 1916 Perşembe

Saat 9 öncesi Kelhük köyünde bulunan 23. Alay 1. Taburu teftiş için hareket. Bir saatte varış. Tüm alay subayları karşıladı. Evvela koğuşları teftiş. Sonra tabur toplanma düzeninde teftiş. Sonra tabur kumandanından bir olay yaptırmasını istedim, uzun bir konu. Kendim konu verdim. Sonucu, bir bölüğün ileri karakol düzenine dönüştü. Kıtaya geri dönüşten sonra bir harp oyunu yaptım. Ziyaret bölgesi doğusunda mavi, kırmızı kuvvetler savaşıyor. Kezer Deresiyle Erbin üzerinden bir fırka, bunun önünde bir birlik çekiliyor. Koh köyüne bir alay geliyor. Fırkanın büyük bölümü Zok'da. Saat 3'te tatbikat son buldu. Tenkit, genelde memnun oldum. Koh köyüne dönüş. Memduh Bey'in hediye ettiği ata bindim. Gelen raporları gördüm. Hazırlanan işleri gördüm.

---

5 Mustafa Kemal, Yahya Kaptan'ın kim olduğu ve Milli Mücadele zamanındaki faaliyeti hakkında tarihi Büyük Nutuk'ta geniş bilgi vermektedirler (***Nutuk***, I. Cilt, s. 310-329).

6 Yakup Cemil, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başta gelen komiteci elemanlarından biriydi. Babıâli Baskını nedeniyle üne kavuşmuştu. Harbiye Nazırı Nâzım Paşa'yı Sadaret odasında tabancasıyla vurup yere sermiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nin çeşitli bölgelerinde bulunmuştur.

Odada Nâzım Nazmi[7] ve Fuat'la[8] memlekete ait düzenlemelerle ilgili biraz konuştuk. Naci'nin yitirilmesine üzüntü. Şimdi Fuat ut çalıyor.

24 Kasım 1916 Cuma

23. Alay 2. Taburu teftiş ettim. Memnun oldum. Derviş ve Cemil Çeto davetime icabet etmedi.[9]

25 Kasım 1916 Cumartesi

23. Alay 3. Taburu (Says köyünde) teftiş ettim. Evvela konuşlandıkları yerleri. Tabur Kumandanı Binbaşı İsmail Şumnu Efendi ile yemek yedikten sonra saat 1'den saat 3'e kadar taburu arazi üzerinde bazı harekât ve konularla teftiş. Memnun oldum.

Tabur kumandanından Arıburnu'nda İngilizlerden alınmış bir masa ve örtüsü ile bir mitralyöz sınıfına mensup bir küçük kılınç (kasatura) aldım. Buna karşılık İtalya savaşından beri sakladığım bir İtalyan dürbününü ve bir masa verdim.

Cemil Çeto ile Derviş ikinci davete de icabet etmedi (gelmedi).

26 Kasım 1916 Pazar

Alay karargâhında istirahat. Nâzım Nazmi ve Ömer Efendi (jandarma kumandanları) Garzan'a döndüler. Ben de yarın Siirt'e harekete karar verdim.

Ahmet (Yüzbaşı) Efendi'den, önemli bir kumandanlığa tayin olunmak üzere İstanbul'a gideceğime dair haberler üzerine annemin Bursa'da Dersaadet'e geldiği şifreli telgrafname ile bildiriliyordu.

27 Kasım 1916 Pazartesi

Siirt'e hareket. Kezer suyunda Vali Memduh Bey ve valilik görevlileri ve şehrin girişinde okullar ve vatandaşlar karşılama merasimi yaptılar. Vali Bey'in evine misafir olduk. Kendisi pek büyük samimiyet gösterdi.

---

7 Bitlis Jandarma Kumandanı.

8 Alay Kumandanı Fuat (Bulca).

9 Derviş ve Cemil Çeto, cephe gerisinde 100-150 kişilik silahlı birlik oluşturarak bölgede dolaşıyorlardı.

Mektep çocukları evin avlusunda öğretmenleri kanalıyla milli şarkılar okudular.

Son derece samimi ve tamamen dostane bir durumda bir gece geçirdik.

28 Kasım 1916 Salı

Vali Bey'in evinde. Yalnız hamama gittim.

Öğle yemeğini pek neşeyle yedik.

Gece de pek samimi bir düzenle geçirildi.

29 Kasım 1916 Çarşamba

Sabah saat 8 öncesi Garzan'a hareket.

Okullar ve vatandaşlar ve vilayet görevlileri tarafından uğurlama merasimi yapıldı. Vali Bey bir saat kadar beraber geldi.

Kezer suyunda 23. Alay Kumandanından ayrıldım.

Yolun yarısında Cemil Çeto ve Derviş, adamlarıyla çıkıp sığınma dilediler. Affettim, bazı uyarılarda bulundum.

Garzan'a bir saat uzaklıkta Kaymakam, Jandarma Kumandanı ve orada bulunan Muhasebeci karşıladılar.

Garzan'a ulaşımda, ilçe yetkilileri ve vatandaşlar tarafından karşılama. Hükümet dairesinde misafir oldum. Muhasebeci ve Kaymakam ile birlikte yemek. Nuh Bey ve diğer işleri için müracaat.

30 Kasım 1916 Perşembe

Sabah saat 7 öncesi Garzan'dan hareket.

Muhasebeci ve diğerleri bir saat kadar uğurladılar.

Esasen Malabadi'de kalmak düşüncesinde iken Silvan'a kadar hareketin uzatılmasına yolda karar verdim. Biraz yağmurdan ıslandık. Batman çayından sonra süratle ve dörtnal ve adeta yürüyüşlerle iki buçuk saatte Silvan'a ulaşıldı. Saat 4.30'da. Kimse beklemiyordu. Geceyi iyi geçirdim.

Kolordu görevlileri geldiler.

1 Aralık 1916 Cuma

Sabah tuvaletle meşguliyetten sonra tayları gördüm. Hepsi fark etmiş. Eşraftan Sadık Bey,[10] Ali Ağa ve saire ziyarete geldiler.

Allah'ı İnkâr Mümkün müdür? adlı eseri okuyorum.[11]

2 Aralık 1916 Cumartesi

Evden çıkmadım. Ordu Kumandanına Van Hareket Birliğine gelecek hareketi hakkında bir rapor yazdım, Van kurtuluş girişiminin milis kuvvetiyle olamayacağını ve kuvayi nizamiye ile destek gerekli olduğu ve bu yiyecek durumundan zor. Bence yapılacak şey kalmamıştır.

Silvan Jandarma Kumandanı ziyarete geldi.

Allah'ı İnkâr Mümkün müdür? eserini okumaya devam.

İhsan ve Ömer'e[12] "Yaşamak Kavgası"[13] adındaki Türkçe şiirin bir kısmını ezberlettim.

Nuri Bey'den[14] bir mektup aldım. Muş'a saldırının karşısında. Kuvvetleri geriye çekmeyi teklif öneriyor.

3 Aralık 1916 Pazar

Allah'ı İnkâr Mümkün müdür? eserini bitirdim.

"Bütün filozofların, türlü dinlere mensup olanların hepsi ruhun var olduğunu ve olmadığını, ruhun ve cismin bir veya ayrı olup olmadığını, ruhun yaşayıp yaşamadığını inceliyorlar.

Bunda, ilim ve fenne dayananlar olumlu. İmam Gazali, İbn-i Sina, İbn-i Rüşd gibi İslam bilginlerinin açıklamaları her zamanki düşünceden büsbütün başkadır; yalnız anlatımlarında çok rumuz (simge) var." Dindar düşünürler kuralları, ilim ve fenni, felsefeyi, anlayışları, şeriatı yorum için evirip çevirmeye gayret etmişler.

Arıburnu raporlarını yazmaya başladım.

---

10 Silvan Kürt beylerindendir ve kolordu karargâhı yapılan binanın sahibi.
11 Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi'nin kitabı 1909 yılında yayımlanmıştır.
12 Mustafa Kemal'in yetiştirmek için yanına almış olduğu ilk yetim çocuk.
13 Mehmet Emin Yurdakul'un şiiri.
14 Nuri Conker (8. Fırka kumandanı).

4 Aralık 1916 Pazartesi

Kitap okumakla vakit geçirdim. Öğleden önce tayları gördüm.

Öğleden sonra Şevki (Yüzbaşı) Bey'in evine gittim. Beş liraya bir halı ve bir liraya bir hamam takımı aldım.

Akşam Mustafa Efendi (Karargâh Kumandanı) ile yaverimi yemekte alıkoydum.

Bugün de raporu not ettirmeye devam.

5 Aralık 1916 Salı

Hamama gittim. Yemekten evvel Arıburnu raporunu not ettirmeye devam. Yemekten sonra yazılı belge ile biraz uğraştım.

Otomobil ile "Telmih" adındaki köye gittim. Batman Vadisine bakan bir tepecikte olup öteden beri dikkatimi çeken evin içine girdim, damına çıktım.

Ordu Kumandanı, Vân Hareket Birliği ve 8. Fırka hakkındaki tekliflerimi kabul ettiğini bildirdi.

Nuri Bey'le telefonla görüştüm.[15]

6 Aralık 1916 Çarşamba

Arıburnu raporunu not ettirmeye devam.

Mebadi-i Felsefe[16] (Felsefe Başlangıcı) adlı bir eseri okumaya başladım.

7 Aralık 1916 Perşembe

Evde. Öğleye kadar kitap okumak. Akşamüzeri hayvanları gördükten sonra Sadık Bey'in[17] evine doğru gezinti ve evi önündeki köşkte birer kahve içtik ve ertesi gün ava gitmeyi kararlaştırdık. O sırada İstihkâm Yüzbaşısı Fuat Efendi geldi. Diyarbekir'den yaya gelmiş olduğunu, eşyasını manda arabasıyla taşıdığını anlattı. Bu gece yemekte misafir oldu. İstanbul'dan çıkalı iki buçuk ay vardı. Bazı bilinen haberleri tekrar etti.

15 8. Fırka Kumandanı Nuri Conker.

16 George L. Fonsegrive, Eléments de Philosophie. Ahmet Naim'in çevirisi: ***Mebadi-i Felsefe'den birinci kitap: İlmünnefs***. İstanbul Maarifi Umumiye Nezareti, 1331 (1913).

17 Eşraftan (Kolordu karargâh binası sahibi).

8 Aralık 1916 Cuma

Sadık Bey ve hemen bütün kurmaylarımla birlikte tavşan avına gittik. Hava fevkalade sisli idi. Bir saat kadar yürüdükten sonra güneybatıya saptık. Ortalık biraz açıldı.

Saat 12'ye kadar 4 tavşan, 1 tilki tutuldu. Sonra kırda yemek yedik. Biraz dinlendikten sonra Silvan'a dönüş.

9 Aralık 1916 Cumartesi

Sabahleyin erkenden Rauf[18] geldi. Sadık Bey'in görmek istediğini söyledi, kabul ettim. Bir tay hediye etmek istiyordu, kabul etmedim. O esnada Kaymakam Vekili Kemal Bey, sonra asıl Kaymakam Adil Bey geldi. Yiyecek sorunlarını konuştuk.

Onlardan sonra kitap okumakla vakit geçirdim. Aynı zamanda resmi işlemler de yürüyor.

10 Aralık 1916 Pazar

Sabah pek ziyade bir nezleye yakalanmış olarak kalktım. Kemal Bey'in (Namık Kemal) *Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye*'sini[19] okudum. İkinci kitabın sonunda idim, sonuçlandı.

Arıburnu raporunu okuttum. Sonra Neşet Bey Çapakçur cephesine ait savaş taslağını okudu. Sonra yeni gelmiş olan İstihkâm Yüzbaşısı Fuat Efendi'ye hayvanlarımı gösterdim. Sonra tekrar oturduğum eve geldim. Kemal Bey'in *Tarih-i Osmani*'sini (Osmanlı Tarihi) izlemeye başladım.[20]

Yemekten evvel Emin Bey'in[21] *Türkçe Şiirler*'iyle Fikret'in *Rübab-ı Şikeste*'sinden aynı alanda bazı parçalarını okuyarak, bir karşılaştırma yapmak istedim. İkisi de başka güzel. Ancak Türkçe olanda da, diğerlerinde de aynı derecede Arapça, Farsça kelimeler var. Fark, biri parmak hesabı, diğeri değil!

---

18 Kolordu Zat İşleri Şube Müdürü (Yüzbaşı).

19 Siyasi ve Edebi Yazılar.

20 Namık Kemal'in Osmanlı Tarihi ile ilgili kitabı ***Tarih-i Osmani***.

21 Şair Mehmet Emin Yurdakul ve Şair Tevfik Fikret.

11 Aralık 1916 Pazartesi

Arıburnu raporunu bir saat kadar okuttum. Sonra yemek. Sonra da Çapakçur cephesine ait raporları Neşet Bey okuyor.

Akşamüzeri tayları gördükten sonra Karargâh Kumandanı Mustafa Efendi'nin evine gittim. Yemeğe kadar orada kaldım.

12 Aralık 1916 Salı

Sabahleyin Rauf geldi. İhsan,[22] İdare Başkanından aldığı dersi okudu. Yazıları gördüm.

Yaver "Arıburnu Muharebatı"na ait raporu okudu. Pek güzeldir; kuvvetli belge vardır.

23. Alaya gelmeye hazırlık emri verilecek.

Bugün akşam Tahsin Bey'den bir sene kıdem zammolunduğu ve İzzet Paşa'nın yokluğu sırasında "2. Ordu'ya vekâleten tayin buyurulduğum" telgrafı geldi.

Yine bu gece İzzet Paşa'dan Elâziz vilayeti hediyesi olan 4-5 yaşında, 1.48 yüksekliğinde al tonda bir kısrağın kura ile bana isabet ettiği bildirildi.

13 Aralık 1916 Çarşamba

Sabahleyin Nuri Bey'den[23] gelen şifrede İzzet Paşa'nın bir-iki hafta izinli olarak İstanbul'a gideceğini ve Ali Paşa'nın[24] vekâlet edeceğini, Paşa'nın telefonla söylediği bildiriliyordu.

İzzet Paşa Hazretleri de birkaç gün izinli olarak İstanbul'a gideceğinden vekâlet etmek üzere ordu karargâhına hareketim emrolunuyordu.

Yarın hareket edeceğimi ve bir yük otomobili gönderilmesini rica ettim.

---

22 Yetim çocuk.

23 Nuri Conker.

24 O sırada 3. Kolordu Kumandanı olup sonradan 4. Kolorduya ve daha sonra 15. Kolordu kumandanlığına tayin edilmiş olan Ali Rıza Paşa'dır.

14 Aralık 1916 Perşembe

Silvan'dan oto ile 3.5 saatte Diyarbakır'a geldim, Yanımda Cevat,[25] Neşet,[26] Şükrü.[27] Güzel karşılama. Gece Vali Bey'in evinde.

Arif,[28] Falkenhausen[29] Beyler ile gıda ve savaşla ilgili görüştüm.

Gece Osman Bey ve diğerleri de vardı. Geçmiş zaman hakkında birçok hikâyeler.

15 Aralık 1916 Cuma

Diyarbakır'dan Ergani Madeni'ne hareket. Yolda beş kez araba lastiği patladı. Saat 3.30 sonra ulaşıldı. Gece Maden dairesinde. Mutasarrıf (Kaymakam), İzzettin (Çalışlar) Bey'in akrabası. (Ahmet) İzzet Paşa Hazretleriyle görüşme hususunda yaverler aracılığıyla konuşma. Yarımca'da kararlaştırıldı.

16 Aralık 1916 Cumartesi

Saat 5.00 öncesi Ergani Madeni'nden hareket.

Saat 9.45'te Sekerat[30] batısına kadar yürüyüşe devam ve orada İzzet Paşa Hazretleriyle görüşme. Ayaküstü birkaç dakika görüştük. Sonra kendileri hareketlerine devam etti. Biz, İsmet Bey[31] ve görevliler Sekerat'a geldik. Pertev Paşa da[32] Avrupa'ya gitmek üzere burada.

Prens Mehmet Ali Paşa Celâl de[33] karargâhta. Yemekten sonra İzzet Paşa Hazretlerinin bıraktıkları notları okudum. İsmet Bey'le durumun değişmesi hakkında görüştüm.

Gece pek fena uyudum.

---

25 Yaver Cevat Abbas Gürer.
26 Kurmay Yüzbaşı Neşet Bora.
27 Emir subayı Yüzbaşı Şükrü Tezer.
28 Midyat'taki birliklerin kumandanı (Milli Mücadele'de Bolu isyanını bastırmış olan ve fakat bu isyanda şehit düşen Arif Beyatlı'dır).
29 Mardin'de bulunan Alman karargâh subaylarından.
30 Palu kazasına bağlı bir nahiye merkezi olup 2. Ordu karargâhının bulunduğu yer.
31 2. Ordu Kurmay Başkanı (İsmet İnönü).
32 2. Orduya bağlı 4. Kolordu Kumandanı.
33 Ordu Topçu Müfettişi (İstihkâm Kumandanı).

17 Aralık 1916 Pazar

Sabahleyin gelmiş telgrafları gördüm.

Kemal Bey (4. Kolordu Kurmay Başkanı) geldi, görüştük. Palu Kaymakamı geldi. İbrahim Bey namında eşraftan biri geldi. Reisleri ziyaret ettim.

Ordunun, Genç **"Darahini-Hun Gökdere dağları"** - Çille Dağı çizgisine geriye çekilmesi hakkında emir verdim.

Bitlis, Diyarbakır valilerini davet ettim. Elâziz'i de davet edeceğim. Maksadım gıda konusunu sözlü olarak çözmektir. Levazım Başkanlığını karargâha çağırıyorum. 5. Fırka Kumandanı Fuat Bey'e[34] Menzil Müfettişliğini teklif ettim.

18 Aralık 1916 Pazartesi

Sabahleyin Erkânıharbiye Kaymakamı Kemal Bey'le görüştüm. Enver Paşa'dan 6. Orduya bir fırka gönderilmesi hakkında emir geldi (4 tarihli).

14. Fırkanın bir alayı, 47. Fırkanın bir alayı ile birleşerek göndermeye karar. O yolda cevap. Başka ordudan değişim askeri talep edildi.

Enver Paşa'dan, İzzet Paşa'nın yolculuğu sırasında 2. Ordunun Vehip Paşa'dan direktif alacağı hakkında emir geldi. 10 Mart'ta yürüyen bir işleme göre...

19 Aralık 1916 Salı

Telgrafları gördüm. 8. Fırka kar yağışından acı çekiyor.

İsmet Bey'le görüşmede bulundum. Başkumandanlığa ve Vehip Paşa'ya yeni düzenleme hakkında bilgi verdim. İzzet Paşa'yı da bilgilendirdim.

6. Ordu fırkayı sordu, cevap verdim.

Mehmet Ali Efendi namında bir yüzbaşıya nasihat.

Yemekten sonra Palu'ya gittim. Kaymakamla görüştüm. Köprünün çabuk yapılmasını istedim.

---

34 Ali Fuat Cebesoy.

İzzet Paşa, Menzil Kumandanlığı için Nuri (Conker) ve İzzettin (Çalışlar) Beylere de onay verdi. Bitlis Valisi Memduh Bey Perşembe günü hareket edecek.

6-7 gecesi saat 2 sonrasına kadar İsmet Bey'le görüştük. Menzil Müfettişliğinden başlayarak İzzet Paşa İsmet Bey'i tercih ediyordu. Ben, Fuat Bey'i (Cebesoy).

20 Aralık 1916 Çarşamba

Öğleden sonra saat 3'e kadar ordu işleriyle uğraşma. Sonra hayvanla bir saat uzaklıkta bulunan Ordu Karargâhı Süvari Bölüğüne gittik. Karanlıkta döndük. Bölük Kumandanı Yüzbaşı Fevzi Efendi.

Dönüşte, yemeğe kadar Prens Mehmet Ali Paşa Celâl ile görüştüm. Yemekten sonra yalnızım, önemli evrakın işlemlerinin bitmesini bekliyorum. Dün geceki uykusuzluktan dolayı hemen şimdi uykum var.

İbrahim Tali (Dr. İbrahim Tali Öngören) Bey geldi, onunla epeyce görüştük. Bu sırada bazı belgeler geldi.

21 Aralık 1916 Perşembe

Sabahleyin yatak odasında iken raporlar geldi.

Yönetim Tüzüğü gereğince şimdiye kadar yaptığım seyahatlerin harcırahlarını almak lazım.

Halil Paşa[35] 14. Fırkanın en hızlı biçimde yola çıkmasını yazıyor. Eşyalarım geldi. Akşamüzeri biraz yaya dolaştım.

Kolorduları, yer değişimleri için biraz sıkıştırdım.

Posta (Diyarbekir) Başmüdürüne ihtarname yazdım.

22 Aralık 1916 Cuma

Kayda değer bir şey yok.

35 Bağdat Cephesi'nde bulunan 6. Ordu Kumandanı.

23 Aralık 1916 Cumartesi

Gökdere Dağı-Çille Dağı hattı savunmasını tetkik için Sekerat'tan Kurmay ve Topçu Müfettişi İstihkâm Kumandanı (Prens Mehmet Ali Paşa Celâl) ile birlikte hareket.

Bahçeköy civarında otomobil çamura battı. Hayvanlarla İsa Ağa mezrasına kadar hattı tetkik ederek gittik. Geceyi orada geçirdik.

İsa Ağa mezrası küçük, fakat güzel bir köy. Evleri temiz. Çok rahat ettik.

24 Aralık 1916 Pazar

Gökdere Dağının tepesine çıktık. Tekrar İsa Ağa mezrasına indik. Bu bölgeye yakın olan 33. Alaya yerleşim köylerini doğrudan doğruya emrettim. Sonra Okuçuyan üzerinden savunma mevziinin içinden Bahçeköy'e geldik. Orada yemek yedik. Sonra otomobil ile Tepeköy'üne geldik. Harap, yalnız bir ev var.

25 Aralık 1916 Pazartesi

Bugün bölgenin sol tarafını...

NOT: *Mustafa Kemal, 25 Aralık 1916 tarihli Not'a başlamış ancak yarım bırakmıştır. Zaten birkaç gün sonra da 2. Ordu Komutanlığından ayrılıp asıl görevi olan Kolordu Komutanlığı merkezi Silvan'a dönmüştür.*

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ATATÜRK'ÜN KARLSBAD HATIRALARI

(30 Haziran 1918 – 28 Temmuz 1918)

SUNUŞ

Çanakkale Savaşlarından sonra, 16. Kolordu Komutanlığına getirilen, daha sonra kolordusu Diyarbakır'a gönderilen Mustafa Kemal, 2 Nisan 1916'da 35 yaşında Generalliğe terfi etti.

Bir süre sonra 2. Ordu Komutanlığına getirildi (16 Mart 1917), daha sonra 7. Ordu Komutanlığına atandı (5 Temmuz 1917). O tarihte kurulan Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına Alman General Falkenhayn atanmıştı.

Falkenhayn, Yıldırım Orduları Grup Komutanı olarak Halep'te Arap Şeyhleriyle özel toplantılar yapıyor, Almanya'nın çıkarlarını ön planda tutuyordu. Mustafa Kemal bu hareketleri doğru bulmuyordu. Bu konularla ilgili olarak 20 Eylül 1917'de Sadrazam Talât Paşa'ya, ayrıca Harbiye (Savaş) Bakanı Enver Paşa'ya bir rapor gönderdi.

Bu raporun dikkate alınmaması üzerine de, Mustafa Kemal 6 Ekim 1917'de ordu komutanlığından istifa ederek İstanbul'a geldi.

I. Dünya Savaşı'nın en sıcak günleri yaşanıyordu. Bu sırada, Veliaht Vahdettin Almanya'ya davet edilmişti. Vahdettin'in kuruluna askeri danışman olarak görevlendirilen Mustafa Kemal, Vahdettin'le birlikte 15 Mart 1917'de Almanya'ya gitti. Bu kurul, 4 Ocak 1918'de İstanbul'a döndü.

Bir süre sonra böbrek rahatsızlığı nedeniyle, arkadaşı Dr. Rasim Ferit Talay'ın önerisiyle Avusturya'da tedavi görmesine

karar verildi. Harbiye Bakanlığının verdiği izne dayanarak 25 Mayıs 1918'de trenle Viyana'ya hareket etti.

Prof. Dr. Zuckerdail'in önerisiyle Cottage Sanatoryumuna yatırıldı.

Üç hafta sonra, kaplıca tedavisi için, 30 Haziran 1918'de Karlsbad'a gitti (Karlsbad (Karlovy Vary) günümüzde Çekya sınırları içindedir). 1 Temmuz-27 Temmuz 1918 arasında 26 gün Karlsbad'da tedavi gördü.

Bu tedavi sürerken "Karlsbad'da Geçen Günlerim" başlığı altında altı deftere hatıralarını yazdı. Bu hatıralarda isimler ve deyimler Fransızca yazılmıştır. İlk günkü yazılar tamamen Fransızcadır.

Bu hatıralarda Atatürk, askeri, siyasi ve sosyal konular üzerinde düşüncelerini belirtmekte, okuduğu kitaplardan da aktarmalar yapmaktadır.

19 Mayıs 1919'da Anadolu'ya çıkışından yaklaşık bir yıl önce yazılan bu hatıralar, Atatürk'ün düşünce sistemini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Bu hatıralar Prof. Dr. Afet İnan tarafından derlenerek, *M. Kemal Karlsbad Hatıraları* adıyla yayımlanmıştır.[1] Bu hatıralar "Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları" adıyla *Cumhuriyet* gazetesi tarafından 1999 yılında basılmış ve okuyuculara armağan olarak dağıtılmıştır.

Bu hatıralar her iki kaynaktan, yeniden derlenmiştir.

1 Afet İnan (Derleyen), ***M. Kemal Karlsbad Hatıraları***, Türk Tarih Kurumu, 1983.

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN "KARLSBAD'DA GEÇEN GÜNLERİM" BAŞLIĞI ALTINDA YAZDIKLARI

30 HAZİRAN 1918 – 28 TEMMUZ 1918

30 Haziran 1918 Pazar günü öğleden sonra saat 07.30'da Karlsbad istasyonuna varıldı. İstasyonda varışımı bekleyen otel kapıcısının getirdiği arabaya eşyalarımızı da yükleyerek, hazırlanmış olan konuta gelindi.

Cottage Sanatorium doktorlarından Markotein'in Karlsbad'da bulunan dostu Doktor Vermer'e yapılan önerisiyle, ilgili tarafından bulunan konut âdeta özel bir evden ibarettir. İsmi Rudolfs Hof olan bu konut otel, Pupp binasının bitişiğinde ve büyük hamamın karşısındadır. Doktor Vermer bu evde benim için bir salon, bir yatak odası, bir uşak odası (emirber neferim Şevki için) ve hamamdan ibaret aksamı haftalığı 140 krona tutmuş. Ben ilk aşamada memnun olmadım. Pupp ve buna benzer debdebeli yapıların, gösterişli süsleri ve bunların şaşaası yanında, hemen bitişiğinde onlara oranla basit kalan benim konutum o kadar cazip görünmedi. Yarım saat sonra aynı zamanda beni tedavi etmesi de kendisine yazılmış olan Vermer geldi.

İkametgâh konusunda neşesizliğimi gizleyemedim. Elli bir yaşında, henüz evlenmemiş bulunan doktor, ciddi ve deneyimli bir konuşmayla dedi ki:

- Sen buraya ciddi bir kür yapmak için mi geldin, yoksa lüks ve debdebeli gürültüler içinde zevk etmek, yorulmak için mi? Ne istiyorsunuz, işte sakin ve rahat bir apartman! Şimdi izin veriniz sizi muayene edeyim ve hareket durumumuzu çizeyim. Göreceksiniz ki dediğim şeyleri harfiyen takip edince başka bir şey düşünmeye zaman bulamayacaksınız.

Ben, artık sözü uzatmadım. Doktor görevini yaptı ve sonunda izleyeceğim programı yazıp bıraktıktan sonra, yine görüşürüz dedi, gitti.

Program şudur:

Ufak izahat	
Yerinde bir bardak	
bu sudan içilecek	7 h. Marksbrün
	7 20 Mühlbrün
Sabah kahvaltısı	8 20 Thé ou Coffé, Cacao, 20 oufs, beure
Birer gün arayla	10-11 Bain de boue (Moor)
Kompres evde	11-12 Compresse de boue (Moor)
Öğle yemeği	12-1 Poisson-Viand-légumes, fruit, compote,
	mehlspeise, krattoni
Dinlenme	Repos
Bir bardak su	3 1/2 ou 6 h Mühlbrün
Küçük yemek sabah	4-5 Comme le matin
kahvaltısı gibi	
Akşam yemeği	8 h Poisson, poulet, omelette, entremets, compot,
	légumes laitage (riz ou semoule au lait)
Yatarken bir bardak su	10 h Telsenquelle froid

Doktor gıda sorununu belirtirken ekmek söz konusu oldu.[1]

1 Birinci Dünya Savaşı devam ediyordu. Avrupa'da ekmek sıkıntısı vardı.

- Tabii beraberinizde un getirdiniz... dedi.

- Hayır, dedim.

- O halde burada ekmek bulamayacaksınız. Çünkü burada hükümet yalnız yerlileri yedirip içirmek zorundadır. Yabancıları değil.

- Öyle ise doktor benim burada oturmaklığıma imkân yoktur. Hemen yarın memleketime döneyim. Bizim memleketimizde yabancılar yerlilerden daha çok yeme içmede bulunmaktadır. Ben de hükümetime yabancıya ekmek verilmesine engel olmasını teklif edeyim.

Sonuçta doktor bizzat un veya ekmek bulmayı kabul etti.

Muayene sırasında yaşımı sordu. 36-37 yaşında olduğumu söyledim.

Hayretle:

- Pek çabuk general olmuşsunuz. Sizin memleketinizde sizin yaşınızda başka genç general var mıdır?

Harbiye Bakanımız da gençtir dedim. Bu soru karşısında kaldığım zaman 21 sene Mısır'ın Kahiresi'nde bulunmak ve Arapçayı anadili gibi konuşmak deney ve incelemesinde bulunmuş olan ve bu nedenle doğuyu, doğulular az çok tanımış olduğuna şüphe olmayan Doktor Vermer'in, içinden, zavallı Türkiye bu çocukların eline düşmek için ne hale gelmiş bulunmalısın, dediğini hisseder gibi oldum.

- Doktor, dedim, bizim ordumuzda yaşlı generaller de vardır. Benim ve benzerlerimin pek genç kabul ettiğiniz general oluşumuz olağanüstü olayların bizi görevlendirmeyi zorladığı önemli görevlerin vatana pek yararlı oluşundandır.

Gece

Rudolfs Hof yöneticisi ihtiyar madamın buldurduğu bir iki kap yemeği yedikten sonra, ertesi gün alışılmışın tersine erken kalkacağımı düşünerek yattım. Kapıcı saat 05.30'da kaldıracak-

tı. Saat 07.00'de su içilecek yerde bulunabilmek için 1-2 saat evvel kalkmaklığımı ölçülü buldum.

Tren yorgunluğuna rağmen derhal uyuyamadım. Apartmanın genel durumu ve içi ve burada kalıp kalmamak düşüncesi zihnimi işgal ediyordu. Salona bitişik küçük bir oda dikkatimi çekmişti. Bu odanın da ilavesiyle apartmanı genişletme ve biraz düzenledikten sonra alabileceği şekli düşünüyor, bir yandan Imperial ve Pupp otellerinin büyük yaşamına karışmak, öte yandan bu kuytu mahalde, sakin apartmancığın içinde keşfedilmemiş kalmak hususlarının mücadelesini dinliyordum. Sonunda dalmışım.

1 Temmuz 1918 Pazartesi

Evin, Josef isminde kapıcısının, hiç anlaşılmaz bir aksanla kapıyı vurarak bir şeyler söylemekte olduğunu işitmekle uyandım. Akşamdan uyardığım için uyandırdığımı hatırladım:

Ya, ya! diye seslendim.

Bu kadar erken kalkmaya alışmamış olan emir erim Şevki de, zorlukla yatağını bırakarak geldi. Tıraş etti. Fakat bu erkenciliğin uyku sersemliğini ortadan kaldırmak için muhakkak bir hamam almak lazım geldiğine inandım. Onun da hazırlanmasını bekledim. Sonunda tuvaletimizi bitirerek saat 07.00'de evden çıkabildim. Josef bize kılavuzluk edecekti. Direktrisin gösterdiği su bardağı elinde olduğu halde Şevki de beraberdi.

10 dakikada Marksbrün'e geldik. O civarda bütün sokaklar su bardakları ellerinde erkek ve kadınlarla doluydu. Ben de Josef aracılığıyla bardağımı doldurttum ve genele uyarak yudum yudum içmeye ve aynı zamanda **Mühlbrün** yönünde yürümeye başladım. İki kaynak arasında 500 adım kadar bir uzaklık vardır. Ben birinci bardağı içtikten sonra 20 dakikalık zamanı kazanmak için yürümeye devam ettim. İkinci kaynaktan da bardağımı doldurttuktan sonra kapıcıya izin verdim. Şevki de

sivil olarak, iki kaynak arasındaki sahada dolaşmaya devam ettik. Bardağım bittikten sonra Şevki'ye verdim ve onu eve gönderdim. Ben saat 08.00'e kadar dolaştım. Diğer bir kaynak olan binanın içinden müzik sesi işitiyordum. Oraya girdim. **Medhalden** girişten sonra ortasından şelale şeklinde sıcak su fışkıran bir havuz, etrafında buhar ve su serpintilerinden saçlarını ve elbiselerini beyaz empermeabl serpuş ve mantolarla muhafaza etmiş genç, güzel çehreli kızlar, ellerinde pek uzun saplı ve bu saplar üzerinde hareketli maşrapalarla su dağıtıyorlar, daha ileride gayet uzun bir salon halk müziği ezgileriyle peşrev olarak sağdan sola devrediyor, bazı kimseler de kenarlarda ve ortadaki banklara oturmuşlar... Ben de devre karıştım.

Saat 08.00'e yakın sabah kahvaltısını yapmak için Otel Pupp'ın lokantasına gittim. Bahçede oturdum. 21 numaralı güzel bir kızcağız, ne istediğimi sordu! Tereyağı yok, ekmek yok, şeker yok, süt yok. Şekersiz çay, iki yumurta ve bal getirdi. Neferim cebime yolda ufak bir parça kuru ekmeği sokmuş, onunla konuyu çözdük. Oradan eve gittim.

Yeni Düşünce... Karar

Salonun bitişiğindeki odayı açtırdım. Küçük, fakat bir büro şekli alabilirdi. Yöneticinin onayıyla bütün evin odalarını ve eşyalarını gördüm ve bu odayı da alacağım dedim. "Burada benim tarif edeceğim gibi bir büro ve diğer salon ve yatak odası vesaire de benim göstereceğim biçimde döşeyip düzenler misiniz?" Uzlaştık ve derhal neferim ve ben bizzat çalışmak suretiyle, bütün evin kız erkek hizmetçilerini çalıştırarak istenileni sağladım ve benim apartmanımın ev ile olan bitişik girişini de bir sanatkâr çağırarak bir perdeyle kestim. Burada kalmak kararı verilmişti.

Doktorun programı gereğince bir kadın saat 10.00'da Compresse yapmak üzere büyük bir kese içinde çamur getirmişti.

Evin düzenlemesi nedeniyle, Compresse'i saat 12.00'ye erteledi ve pek aceleye geldi, ancak programımı daha ilk günden büsbütün bozmamak için uygulanmış oldu. Yararının derecesini Allah bilir, ben herhalde bir şey anlamadım. Öğle yemeğinin sağlanmasını düşünüyordum.

Bir saat sonra da Pupp'ın restoranına gittim. Tüm masalar dolu. İki kişilik küçük bir masanın yanında durdum. Boş olan bu masanın da üzerinde herhalde "rezerve" edilmiş olduğunun yazılı olduğunu anladım. Fakat anlamamazlıktan gelerek, o esnada oradan geçen Herr Obert'e "rezerve midir?" dedim. Almanca olarak "saat 1.30 için" dedi. Anlamamazlıktan geldim. "Fransızca bilir misiniz?" dedim. "Evet" dedi, aynı şeyi Fransızca tekrar etti, "fakat siz o zamana kadar yemeğinizi bitirirsiniz" dedi. Hemen oturdum. Bu defa cebimde getirdiğim ekmekle iyi bir yemek yedim. Herr Obert'e fazla pourboire (bahşiş) verince lokantanın yetkilisi "Yarın kaçta teşrif edeceksiniz? Yarın (burası) en doğrudur" dedi. Kabul ettim. İsmimi, daha doğrusu masayı angaje etmek için künyemi sordu, söyledim. Adamcağız "Ekselans akşam için emriniz?..." "Gelmeyeceğim" dedim. Aslında akşam yemeğini Imperial'de yemek istiyordum. Daha orasını görmemiştim. Öğleden evvel odaların düzenlenmesi sırasında uğrayan Doktor Vermer'i de davet etmiştim.

Eve geldim, saat 3'e kadar dinlendim. Evin düzen ve sakinliğini görünce, bu dinginlikten yararlanmak yönünde düşündüm. Almancayı, bildiğimi de unutmak suretiyle terk etmiştim. Fakat şimdi, arzu ettiğimi Almanca anlatamadığımdan kendime kızıyordum. O halde Almancayı öğrenmeye derhal başlarım. Yöneticiye, doktora, her önüme gelene bir Almanca öğretmen bulmalarını söyledim.

Aynı dinginliğin yarattığı huzura dayanarak günlük yaşamımı bu şekilde yürütmeye karar verdim.

Saat 3.30'da Mühlbrün'e gittim ve bir bardak içtim.

Pupp'ta yaptığım sabah kahvaltısından pek memnun olmadığım için bu konuyu evde sağladım. Saat 4'te evde hazırlanan Yavsé'yi yedim ve soyunup yatak odasında şezlonga uzandım.

Saat 6 ile 7 arasında Miralay Emin Bey geldi. Bu sırada kalkmış, Şevki'ye tıraş oluyordum. Tuvalet bitti. Biraz konuştuk, saat 7'den sonra doktor da geldi. Birlikte Imperial'e gittik. Yemek yedik.

Otelde Cemal Paşa Hazretlerinin hanımlarıyla ve Emin Bey'in eşleri hanımla ve akrabalarından daha bir hanım ve bu hanımın iki kızı ve daha bir hanım ile tanıştık. Yemekten evvel salonda biraz oturduk. Yemekten sonra hanımlara veda edip hemen ayrıldık. Doktor bir yere kadar birlikte geldi. Yalnız olarak eve geldim. Saat 11'e kadar André Beaumier'nin sanatoryumda başladığım *Révolte* adındaki romanını okudum. Bugünü, yarın yazacağım. Şimdi, birkaç sayfa daha kitap okuduktan sonra yatmak istiyorum. Saat 11.15'tir.

2 Temmuz 1918 Salı

Sabah saat 7'den saat 8'e kadar dünkü gibi iki kaynaktan su içtikten sonra evde kahvaltı ettim. Saat 10'da Kaiserbaad'a gittim. Çamur banyosu yaptım. Eve dönüş ve biraz dinlendim. Bu sırada Miralay Emin Bey geldi. Onunla birlikte Restaurant Pupp'a kadar yürüdük, o oradan hamama gitti. Ben de öğle yemeği için lokantaya girdim. Saat yarımı geçiyordu. Eve dönerken Sansoussie gazinosu yönünde biraz yürüdüm. Çiçekçi bir kadına rastladım. Birkaç buket kırmızı ve beyaz karanfil ve ismini bilemediğim diğer bir çiçek aldım. Fakat sonra bunlar için vazo lazım olduğunu düşündüm. Tam yanı başımda bir mağazaya girdim. Büyük küçük dört vazo aldım. Eve geldim, çiçekleri vazolara Şevki ile birlikte yerleştirdim. Vazoları salona, büroya dağıttım. Sonra soyundum, saat 3'e kadar yattım. Uyuyamadım. Daha giyinmeden yönetici geldi, istediğim Al-

manca bayan öğretmenin geldiğini haber verdi. Öğretmeni salonda bekleterek giyindim.

Almanca öğretmeni Bayan Paula Klemm Fransızca olarak:

- Efendim, bir öğretmen istetmişsiniz, konuşma için mi, yoksa gramer mi okuyacaksınız?...

- Evet istedim, dedim. Fakat ne okuyacağımı bilmem...

- Benim kitaplarım vardır. Size gramer kitabı getirdim, oradan okuruz.

- Matmazel, dedim, ben senelerce okulda gramer okudum, "lektür" yaptım, "resitasyon" ezberledim; fakat Almancayı öğrenemedim. Şimdi Almanca öğrenmek istiyorum.

- Öyle ise, efendim belki, biraz konuşma ve dikte...

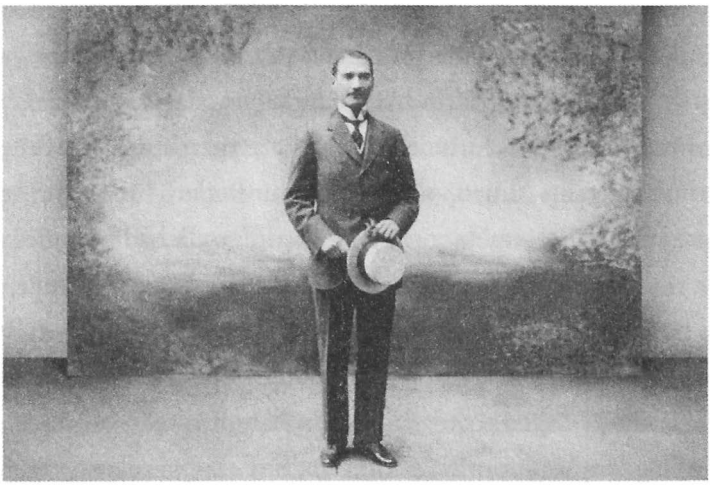
- Pek güzel, fakat Almanca yazarım, dikteye ihtiyacım yok. Konuşmaya gelince, Almanca olarak, dedim ki onu her gün her yerde zorunlu olarak yapmaktayım. Ancak bildiğim kelimeleri tekrardan ibaret kalıyor. Amacımı söyledim, Almanca öğrenmek. Bunun için ne yapmak gerektiğini siz tayin ediniz. Bana kalırsa evvela siz beni imtihan edin, ondan sonra kararınızı verirsiniz... Büroya geçtik.

Fransızcadan Almancaya bir lügat kitabı vardı (Langenschaidts Taschen -Wörterbücher). Başka Almanca kitabım yok. Bunun Almanca yazılmış önsözünü okudum. Das vorliegende französischen... etc. "Vorliegende'yi biliyorum," dedim. Anlattı, "anlayamıyorum" dedim. Ve sonunda Almanca-Fransızca lügati açtım, onun bulamadığı Fransızca karşılığını buldum. "Şimdi anladım" dedim. Görülüyor ki, kadıncağıza karşı pek titiz bulundum ve işi geri bırakıp biraz düşünmek istedim. Kendisine haber göndereceğimi söyleyerek görüşmeyi bitirdik.

Otel Imperial'de Akşam Yemeği

Saat 6'da Mühlbrün'de bir kadeh içtim. Yavaş yavaş Imperial Baum'a geldim. Imperial'e çıktım. Otelin salonunda saat 7.30'a

kadar yalnız oturdum. Akşam için bir masa "rezerve" edilmesini garsonla haber gönderdim. Emin Bey, iki defa, bana gelmişti. Onu ve tanıştığım hanımları ziyaret etmek bir görevdi. Kapıcının yanına gittim. Telefonla Emin Bey'e özellikle kendilerini ziyaret için geldiğimi söyledim, (otel durumunu düşünerek) "beni salonda mı kabul edersiniz" dedim. Hemen ineceğini söyledi. Ben de salonda eski yerime gelip, bekledim. Biraz sonra Emin Bey geldi. Ardından eşleri hanım indiler...

Mustafa Kemal Atatürk, Karlsbad, 1918

Siyaset

Emin Bey, Malinoff hakkında bilgi ve görüşümü sordu. Ben, dört yıl önce, Sofya'da bir yıl süren ataşemiliterliğim sırasında Malinoff'u; zeki, uyanık, kıymetli bir kişi olarak tanımıştım. Malinoff, Rusofildi (Rusya sevdalısıydı), Radoslavof hükümet başkanı olduğu ve Avusturya siyaseti izlediği karışıklıkta, Kral, Malinoff'u daima kabul ederek yakın gönül alma tutumu ve ilişkisiyle idare ediyordu.

Bulgaristan'da, çeşitli partilerin muhalefeti, birbirleriyle mücadelesiyle birlikte beyinlerinde âdeta memleket ve milletin gerçek yararları karşısında doğal bir çelişki de vardır. Memleketin sela-

meti, milletin gönenç ve mutluluğu hangi siyaseti, hareket yolunu gerektiriyorsa, o siyasetin gerekleri o günün öncelikleri olur. Muhalifler gerektiğinde bu hususta yardım bile ederler. Genel Savaş ilanında, Bulgarların Ruslarla beraber olması ya da bitaraf kalması için fiilen işi yürüten ve etkileyen Malinoff, Radoslavof'un Avusturya siyasetinden ayrılmasına engel olamadı. Fakat Radoslavof'un da başarısı, körü körüne savaşa girmeyip, cidden Bulgar yararlarını en üst derecede sağlayacak fırsat beklemesindedir. Almanların Avusturya kuvvetlerini desteklemesiyle oluşan taarruz sonucunda Sırbistan hemen yok olmak derecesine yaklaştığı zaman, Bulgarların bu fırsatı kaçırmaları doğru değildi. Rus taraftarlığı bu durumda memlekete yararlı değildi. Bulgar ordusunu, galip Alman ve Avusturya kuvvetleriyle çarpıştırarak Ruslara yardım etmektense, galip ordularıyla birlikte yürüyerek vatanı genişletmek elbette daha kolay ve yararlı bir sonuçtu.

Balkan Savaşı sonrası, Sırpların Yunanlarla birleşerek Bulgaristan'a saldırılarından doğan millet kinini de böyle bir hareketi alkışa değer gösterebiliyordu. İşte o zaman bu durumu takdir eden Malinoff gerçekte durdu. Fakat gerek o ve gerek Radoslavof ve Kral pekâlâ düşünüyorlardı ki, memleketin bu suretle kazanacağı başarı ve bunun sonucunda ortaya çıkacak yararların korunması için, Almanlara ve Türklere karşı durum almak lazım gelirse de bu aşamanın da aktörü Malinoff olur.

Ben bu gerçeği keşfetmiştim. Bulgarlara kaşı daima tedbirli hareket etmek gereğine inanıyordum. Hatta Cemal Paşa'ya Silvan'dan yazdığım bir seri mektuplarımla da, Bulgaristan hakkında bu görüşlerimden söz ettim.

Biz savaşsız Karaağaç ve civarını verdik. Romanya barışında, Dobruca'ya karşılık bunun ve Trakya'nın da geri verilmesini istedik. Enver Paşa Ludendorff'a yardım için rica etti. Ludendorff bunu şaşırtıcı buldu. Bulgarları gücendirmenin doğru olmadığını cevaben bildirdi. Yalnız Karaağaç'ın iadesi belki söz

konusu olabilirdi. Bulgarlar buna da razı olmadıktan başka, ben eminim onlar Midya-İnoz (Midye-Enez) hattına kadar isterler.

Bence, Bulgarlardan arazi istemek için, önce İstanbul ile Edirne arasında Boğaz'ın korunması için diyerek, bir yedek ordusu oluşturmak gerekirdi. Bugün İran'ın işgali için bir 9. Ordu kurulması gerekirse benim dediğime imkân olması gerekir. Yoksa sözle Bulgarlar yer vermezler. Bu hususu dikkate almamakla, Bulgarların aleyhimizdeki hislerinin bir an evvel ortaya çıkmasına ve bize karşı ilk fırsatta tehlike olmalarına sebebiyet verilmiş olur. Malinoff'dan büyük dostluğu, beklenmemelidir. Zaten Radoslavof'dan da beklemek safdillik idi.

Almanların bize gerek bu hususta ve gerek memleketimizin İngiliz yayılmasından kurtarılmasında, yardım etme derecesini meydana çıkarabiliriz. Benim bu hususta daima olumsuz sonuca varan düşüncelerim, Veliaht Hazretleri ile gerçekleşen seyahatimiz nedeniyle gerek İmparator ve gerek Hindenburg ve Ludendorff'la olan görüşmelerle kuvvetlenmiştir

Bir egemen devlet kendi insani duygularına bağlanarak, tüm devlet işlerini çözemez, o yetkiye sahip değildir. Memleket kimsenin malı değildir. Yalnız biz Türkler memleket ve milletin idaresini elimize aldığımız zaman, kendi kişisel düşüncelerimizi, devletin yüksek sorunları gibi görüyor, bir çocuk gibi aldanıyoruz.

Cemal Paşa'nın Biraderi (Kardeşi) Kemal Bey

Ben Cemal Paşa'nın kardeşi olduğunu bilmiyordum. Genç bir teğmen, kordonlu, yanımıza geldi. Bu subayı dün gece de görmüştüm. Kendisini şimdiye kadar nasıl tanıyamamış olduğumu sordum. 1908'de Selanik'te olduğunu söyledi. Ben de tam bu tarihte Şam'dan Selanik'e gelmiş ve Cemal Paşa ile kurmay subayların küçük odasında Fethi Bey de dahil olduğu halde, arkadaşlık etmiştim.

Cemal Paşa binbaşı, ben ve Fethi Bey kolağası[2] idik. Bunları hikâye ve ilave ettim: Cemal Paşa o zaman büronun kahramanı, bize çömez diyorlardı. Gerçekte ben çömez değildim: Okuldan çıktıktan sonra iki yıl kıtada staj yapmış ve birkaç ay Şam'da Kurmaylık Dairesi'nde büroda çalışmıştım.

Fakat her yerin eskisi, yeni gelene acemi, çömez nazarıyla bakar, ben de isyan etmeksizin, sobanın arkasında köşeye sıkışmış masanın üstünde, her gün yığın yığın bulduğum kâğıtları çalakalem çıkarmaya çalışmakla çömezlik çilesini dolduruyordum. Fakat isyan uzak değildi. Bir gün Cemal Paşa... Bu esnada Madam Cemal Paşa geldi. Görüşme başka yana döndü. Bir taraftan müzik sesleri de fazla söze yer bırakmıyordu. Yemek zamanı geldi. Hanımefendi, beni sofrasına davet etti. Bir masa hazırlattığımı söyledim. Ne önemi var dediler, madem yalnızsınız!

Birlikte yemekten sonra salonda bir süre daha görüşüldükten sonra izin istedim. Hafif yağmur yağıyordu. Saat 10.30'da eve geldim. Saat 11.30'a kadar kitap okuduktan sonra yattım. Okumaya devam ettiğim kitap hep *Révolte*'dur. Çabuk bitmiyor. Yatmadan evvel Telsenquelle suyundan bir kadeh içtim. Bu suyu şişe içinde kapıcı getirmişti. Birdenbire uyuyamadım. Sağa sola çok döndüm. Kafam meşgul idi. Bugün sabahleyin uyandığım zaman, uyuyup uyumadığımın farkında değildim. Herhalde bir dalgınlık geçirdim.

3 Temmuz 1918 Çarşamba

Saat 6'da kalkmayı düşünürken saat 7'de kalktım. Şevki beni kaldıracaktı, oysa ben onu kaldırdım, hiddetlendim. Şevki'ye çıkışmaya başladım. Şevki tıraş ediyordu. Uyku sersemliği ve benim çıkışmamdan büsbütün şaşırdı. Usturayı sol bıyığımın yanında yanağıma bastırdı. Kan başladı, dindirmek mümkün değil, kızgınlığım arttıkça arttı. Çabuk gideyim derken şimdi kan

2 Kolağası: Osmanlı ordusunda, yüzbaşı ile binbaşı arasında yer alan rütbe.

dindirememek yüzünden tamamen gecikiyordum. Sonunda, şap, pudra, kolonya... Kan durur gibi oldu. Acele acele Şevki ile birlikte Marksbrün'e gittim. Şevki kadehi dolu olarak alacağı yerde, boş olarak bırakmak istiyor. Kızlar alay ederek, gülerek gideceği yeri gösteriyor. Orada daima hazır duran polis, beni ve Şevki'yi tanımış olduğundan yardım maksadıyla fakat Şevki'nin kolundan tutarak, bir çocuk gibi kadehi vermek gereken yere götürüyor. Şevki, ben görüyor muyum diye, polise bağlı olarak yürüdüğü sırada, yan yan benim bulunduğum tarafa bakıyor. Sonunda dolu kadehle geldi, kadehi aldım. Suyu orada yavaş yavaş içtim. Bugün geciktiğim zamanı âdeta her şeyde kullanıp karşılamak istiyorum. Su bitince boş kadehi Şevki'ye verdim ve Mühlbrun'a gidip orada beni beklemesini söyledim. Her gün beraber giderdik, bugün o kadar kızgın bulunuyordum ki Şevki'nin yanımda yürümesinden hiddetleniyordum. Yavaş yavaş yürüyerek Mühlbrun'a yaklaştım. Şevki yeni bir uyarıya meydan bırakmamak için, kaynağın önünde kalabalığın içinde ayak burunları üzerinde yükselerek beni gözetliyordu. Benim yaklaşmam üzerine, hemen kadehi doldurdu ve tam zamanında elime verdi. O kadehi de bir iki ufak yürüyüşle içmekte iken, bir arkadaşla beraber Celal Bey'e -sabık İzmir Polis Müdürüne- rastladım. Onlarla bir iki kelime görüşürken, Selanik Askerî Rüştiyesi'nde sınıf arkadaşlığı yaptığım Mahmud Efendi namında Selanikli bir efendi gülerek ve uzaktan, "Ooo Kemalciğim nasılsınız" diye gayet laubali bir tavırla yanaştı. Bu efendi, neferimi görmüş, kim olduğumu sormak suretiyle benim burada olduğumu anlamış, iki defa kaldığım yere gelmişti. Bir defasında yoktum. Bir defasında kabul etmemiştim. Miralay Emin Bey'e de benden, benimle sınıf arkadaşlığından söz etmiş olduğunu kendisi bana söylemişti. Ben diğer kişiye "size engel olmayayım" dedim, "hadi suyunuza..." Ve Mahmud Efendi:

- Nasılsın bakalım arkadaş?

- Teşekkür ederim, bir iki defa gelmişsin. Yalnız mısın? Nerede oturuyorsun?

Mahmud Efendi eşiyle birlikte olduğunu, valide veya kayınvalidesi ve diğer aile üyeleriyle bulunduğunu eliyle işaret ederek, şu otelde diye kaldığı yeri de söyledi. Ben bu evi görmüş olmak için, "sizin kaldığınız yerde benim için bir yer bulabilir miyiz?" dedim. Evet deyince "Pekâlâ, gidelim" dedim. Adi bir otel, "Dur," dedi. "Bizim matmazeli çağırayım!" Geçkince fakat tatlı yüzlü bir fam de şambr[3] geldi. Mahmud Efendi bana hitaben:

- Almanca görüş! dedi.
- Ben Almanca görüşemem.
- Ben de hiç.
- O halde?
- Bilmem.

Ben, kıza benim Almancamla maksadı anlattım. Tabii yüzeysel maksat. Çünkü ben evin dış görünüşüne bakarak kararımı vermiştim. Bir iki oda gördüm. Kızla beraber görüştük. Yine beraber çıktık.

Ekmek konusundan söz ettim. Un bulabileceğini söyledi. Onun tanıdığı yerden bir kilo tereyağı sipariş ettik. O da benim kaldığım yeri görmek üzere bizim eve gittik. Tabii pek hoşuna gitti. Ona alaturka bir kahve içirdim. O sırada da ben kahvaltımı yaptım.

İlk Araba Gezintisi

Josef şapkası elinde, salona girdi. "Araba hazır" dedi. Pencereden baktım. Büyük bir lando. Vakit geçirmemek için bu arabaya bindim. Posthof, Kaiserpark, Freundschafts - Saal ve bundan biraz daha ileriye kadar gittim.

3 Kat görevlisi kadın.

Anlamsız Üzüntü

Asker elbisemi giydim. Saat 7'de Imperial'e gittim. Daha henüz salonları temizliyorlardı. Pelerinimi gardıroba bıraktım. Otelin bahçesinde epeyce dolaştım. Canım sıkılıyordu. Bir aralık yağmur yağmaya başladı, tekrar otele girdim. Bu defa salonda oturdum. Henüz kimse yok. Saat 8 oldu. Müzik başladı. Yemek salonuna geçtim. Obert'e hazırladığı yeri sordum. Dün tembih etmiştim. "Buyurun, miralay efendi!" dedi. Adam bizim durumumuza bakarak, demek ki, ancak miralaylık veriyordu. General olduğumu anlatmaya kalkışmak bir mesele... Sesimi çıkarmadım. Bir küçük masaya oturttu. Yemekten sonra bu masanın her vakit akşam yemekleri için bana verilmesini söyledim. Ve kendimi de tanıtmak için kartımı verdim.

Moustapha Kemal Pacha Arméefuhrer

Herr Obert'in bütün bu bilgi veren karta rağmen bizi miralay efendilikten başka bir şey kabul edemediğini ve Pacha'nın kendi görüşünü değiştirmediği ve Arméefuhrer'in de gösterileri hiç düşünmediğini sanırım. Çünkü ertesi günü masa üzerine bıraktığı Bestelt levhasının altında kurşunkalemle şu isim yazılı idi: Monsieur Kemal Pacha.

Yemekten sonra salona geçtim. Dört koltuklu bir masa önünde oturdum. Çok kalabalık vardı. Otelin üç salonu da açıldığı halde garsonlar şurdan burdan buldukları masaları, sandalyeleri getirerek otelin misafirleri için hazırlıyorlardı. Ben, bu dar durumda tek başıma dört koltuğu iş görmez bırakıyordum. Otel misafiri olmadığım halde buna hakkım var mıydı? Biri gelip bana "efendi, sizin burada oturmaya hakkınız yoktur. Oturmak hakkına sahip olanlar ayakta kalıyorlar..." dese ne cevap verebilirdim!... Hemen kalkıp gitmek ve bir daha bu otele gelmemek hatırıma geldi. Fakat Madam Cemal Paşa ve arkadaşları ve Emin Bey'le hiç olmazsa vedalaşmak istiyordum. Bir de yarın

akşam için de bir masa emretmiştim. Hatta Doktor Vermer'i davet etmiştim. Özetle bir sıkıntı, bir üzüntü, bir garabet bütün benliğimi sarmıştı. Bir noktayı çözsem sanki rahat edecektim.

Burada yemek yemeye, oturmaya hakkım var mı? Bu sorunumu ertesi günü Doktor Vermer'den çözdüm. Evet! Bu otelin lokanta ve salonu genele açıktır. Otele gelenlere ait olduğu şimdiye kadar söz konusu olmamıştır.

Madam Cemal Paşa ve arkadaşları yemek salonundan gelirken yanımdaki masadan geçtiler, görüştüm. Bizim masanın dört koltuğundan yalnız altımda olanı kalmıştı. Hanımlar için yer yoktu. Hep birlikte başka masaya gittik. Hüseyin Cahit Bey ve beraberindeki -birisi refikası olacak- iki hanım da aynı masaya geldiler. On bir Türk... Geniş bir daire oluşturduk. Herkesin gözleri bizim üzerimizde idi. Madam Cemal Paşa hepimize birer dondurma ısmarladı. Biraz sonra ben kısa bir veda ile hemen ayrıldım. Yağmur yağıyordu. Sıkıntılı bir halde eve geldim. Biraz okudum ve yattım.

4 Temmuz 1918 Perşembe

Program gereğince sabah saat 7'de Marksbrün önünde suyumu içiyorum, kadehi yarıladıktan sonra yudum yudum hem içiyor, hem de Mühlbrun'a doğru yürüyorum. Yağmur yağdığı için açık olan şemsiyemle başımı koruyor, paltomu ıslanmaktan koruyamıyordum. Muşambamı Şevki'ye vermiştim. O da arkamdan geliyordu. Su bitti, adımlarımı sıklaştırdım. Hızlı hızlı, âdeta asker yürüyüşüyle yürüyordum. Herkesin durup bana baktığını ve gülmekte olduklarını gördüm. Yürümeye devam etmekle birlikte etrafıma, geriye bakınıyordum. Bir de ne göreyim... Benim Şevki, hemen bir-iki adım mesafe ile bana ayak uydurmuş, yere kadar uzanan benim muşambam içinde kendinden geçmiş, kollarını sallayarak beni takip ediyor. Talimhane meydanında acemi askerin yürüyüş talimi esnasında uygulanan şekillerinden biri... Ben de gülmeye başladım...

- Ne yapıyorsun?

- Hiç efendim, dedi. Zaten Mühlbrun'a gelmiştik.

Bugün banyo günüydü. İhtiyar hamamcı çamuru kaç derece sıcaklıkta hazırlayacağını bilmek istiyordu. Bana sormadan kendisi "30 derece değil mi?" dedi ve uzaklaştı. Oysa, 28-29 olacaktı. Düzeltmeye imkân kalmadı. 30 derecelik çamurun içine girdim. Yirmi dakika sonra hamamcının gelmesi için zile bastım. Gelen yok! Bir daha, bir daha, bir daha... On dakika oldu, gelen giden yok. Belki de numaralarda bir karışıklık var. Artık sabrım da kalmadı. Çamur teknesinin içinde ayağa kalktım, çamurdan bir adam... Kan ter içinde kaldıktan sonra ihtiyar gözüktü... Diğer su teknesi içinde temizlendikten sonra şezlonga uzandım, dehşetli ter başladı. Saat 11 olmuştu. İhtiyar tekrar göründü. "Efendim, uzun zamandır bir madam bekliyor" dedi. Madamı bekletmemek için acele, terli terli çıktım. Rutubetli ve soğuk havanın temasıyla hemen başım ağrımaya başladı. Eve geldim, salonda soba yanıyordu. Oradaki şezlonga uzandım. Bugün yemek yemek için lokantaya gidecektim. Fam de şambr'ıma Pupp'tan yemek almasını söyledim. Yemek zamanına kadar uzanmış olduğum şezlongda *Révolte*'a devam ederek bazı satırları tekrar ediyordum. Bazılarının altını çiziyordum:

"Doğal dertleri de dikkate alan ve ona göre müşterilerini memnun etmeyi düşünen bir doktor."

Saat 11.30'a doğru idi, hafifçe kapıyı vurduktan sonra Vermer beni salonda şezlongun üzerinde kitap okumakta buldu. Paltosunu çıkarmaksızın şapkası elinde olarak yanımdaki koltuğa oturdu.

5 Temmuz 1918 Cuma

Bugün sabahleyin her zamanki gibi rahatsız olmadım. Şevki dün satın aldığımız termosları kaynaklardan doldurup getirdi, ben de yatağımda içtim. Ufak bir tuvaletten sonra saat

7.30'da dünkü hatıraları yazmak üzere bu masanın başına geçtim. Cemal Bey ve arkadaşı geldiler. Bürodan çıktım. Onlardan özür diledikten sonra pijamalı bir kıyafetle salonda kabul ettim. Cemal Bey:

- Cümleye, yeni padişaha ömür versin dedi!

Birdenbire şaşırdım:

- Ne var, ne oldu, dedim.

- Bilginiz yok mu? Padişah vefat etti!

- Üzüntü ve acılarımı bildiririm, dedim.

Bu kişiler bu sözlerimin asıl anlamını anlayamadılar.

Hakları vardı. Çünkü ben, ne ölen padişaha acıdığımdan, ne de yeni padişahın ömrünün uzun veya kısa olacağından üzüntülü değildim. Üzüldüğüm yön İstanbul'da bulunmayışımdı. Fakat bunun için de neden üzüntülü olduğumu kendim de takdir edemiyordum. Gerçekte padişahın değişmesi bir memleket ve millet için pek büyük bir olaydır. Ben, Veliaht Hazretlerini Almanya seyahati nedeniyle pek iyi tanımıştım. Aramızda bir dereceye kadar özellik ve samimiyet de oluşmuştu. Gönlüm onun tahta çıkması sonrasında onu bizzat tebrik etmek mi istiyordu? Acaba bunun için mi üzüntü duyuyordum? Hayır, zannederim bu da değil! Kendisiyle başlamış olan ilişkiyi en üst derecede ilerletmek fırsatı elimde iken, nazlı davrandım. Bir defadan fazla ziyaretine gitmedim. Hatta bu defa İstanbul'dan ayrılırken veda dahi etmedim. İşte üzüntü bundan ileri geliyor.

Cemal Bey ve arkadaşına karşı da üzüntülerimi gizleyemedim. Fakat anlatmadım. Onlar giderken Miralay Emin Bey girdi. Onunla da aynı temel üzerinde görüştük. Hiç olmazsa telgrafla tebrik edeyim dedim, ancak alacağımız ilk gazete bilgisine bıraktım.

Bugün "Compresse" zamanı tam bu buhranlı haberin alındığı sıraya denk geldi. Unuttum ve ilk defa programın bir noktasından ayrılmış oldum.

Emin Bey Imperial'de görüşmek üzere gitti. Ben de öğlen yemeği için çıkmak üzere giyinmeye başladım. Doktor geldi, yatak odasına girdi. Ona padişahın vefatını ve yeni padişahın bana sevgisini söyledim. "O halde hemen gitmek mi istiyorsunuz?" dedi. "İyi olduktan sonra" dedim.

Teklifim üzerine öğlen yemeğini doktorla birlikte yedik.

Siyah bir elbise giydikten sonra Imperial'e gidecektim.

Emin Bey'e telefon etmek istedim. Evin telefonunun üçüncü katta olduğunu şimdi öğreniyordum. O katın güzel fam de şambrı Anna beni asansörle yukarı çıkardı.

Imperial'de, girişte Emin Bey'i bekliyor gördüm. Biraz konuştuk. Altıncı Sultan Mehmed'in tahta geçişine dair telgrafı okuduk. Cemal Paşa ile aramızda bir şey olduğundan söz edildiğini işitmiş. Evet dedim, anlatmaya başladım. Eşi geldi. Onun önünde bazı noktaları geçmek üzere olayı tamamen hikâye ettim. Yemek zamanı gelmişti, ayrıldık.

6 Temmuz 1918 Cumartesi

Sabah saat 7'de birinci ve saat 7.20'de ikinci kadehi yatakta içtim. Sabah kahvaltısını saat 8'de aldıktan sonra saat 10'a kadar kitap okudum. Bugün hamam günü idi. Banyo aldıktan sonra saat 12.30'a kadar evde bulundum. Kitap okumakta iken, savaş kahramanlarının resimlerini taşıyan Almanya, Avusturya, Türkiye, Bulgaristan'a ait dört cilt bir eserin, Avusturya Savaş Bakanlığı tarafından yayımlandığını ve benim satın alacağımı tahmin eden, Pupp'ta oturan Ahmet Paşa tarafından gönderildiğini ifade eden bir madam geldi. Bu sırada Emin Bey de gelmişti. Kadınla anlaşamadık. Saat yarıma doğru Emin Bey'le birlikte çıktık, o banyoya gitti, ben lokantaya gittim. Yemeğe oturduğum sırada Doktor Vermer geldi. Birlikte yemek yedik.

Yemekten sonra eve geldim, soyundum. Biraz kitap okuyayım dedim. Uzanmış olduğum şezlongun üzerinde uyumuşum.

Uyandığım zaman Selanikli, rüştiyede sınıf arkadaşlığı ettiğim Mahmud Efendi geldi. Yarın Viyana'ya gidecekti. Benim hayatımla ilgilenir göründü. Rüştiye hayatından beri görmediğim bu çocukluk arkadaşıma hayatımı ve maceralarımı hikâye ettim. Nişanlarımı görmek istedi. Gösterdim. O gittikten sonra tıraş oldum. Asker elbisesi giydim. Hoşuma giden bir Bulgar nişanımı, Avusturya nişanımın üstüne boynuma taktım. Bu gece Emin Bey ve eşleri hanımefendi tarafından Imperial'de akşam yemeğine davetliydim. Saat 7'de evden çıktık, yarım saat kadar Posthof yönünde yürüyüş yaptım. Saat 8'e yakın otele geldim, yemek yedik. Daha sonra, iç salonda saat 10.30'a kadar konuştuk. Ondan sonra eve geldim. Saat 12'ye kadar kitap okudum. Sonra yattım, uykum kaçtı. Tekrar yatağın içinde doğruldum. Bir sigara içtim. Tekrar yattım. Yine uyuyamadım. Tekrar bir sigara içtim. Saate özellikle bakmıyordum. En sonunda uyumuşum.

Kumandanların Cesareti

Akşam yemeği sırasında hep askerlikten söz ettik; ben biraz Arıburnu ve Anafartalar'dan, biraz da Bitlis, Muş cephelerinden söz ettim.

Hanımefendi, asker kızı, asker eşi, asker kız kardeşi olduğundan, bu hikâyelerden zevk alıyordu. "Kumandanların en büyük cesareti, sorumluluklarından korkmamalarıdır," dedim, aslında sorumluluğun ağırlığını ben kendi benliğimde denedim.

Namuslu ve onur sahibi bir kumandan için ölüm hiçbir zaman düşünülmez, onu düşündüren yaptığı girişimin uygunluğu ya da uygunsuzluğudur. Özellikle geri çekilme manevrası için kumandanda pek büyük uygun kararlılık ve etkin olmak gere-

kir. Bizim ordumuzu felakete yönlendiren, çoğunlukla geriye gidiş harekâtı için kumandanımızın duraksaması olmuştur. Üstün düşman saldırısı karşısında çoğunlukla kumandanlar, askerin kendi kendine mevzileri terk ettikleri zamana kadar karar vermekten çekinirler ve sonra da geri çekilmeyi bir kabahat ve askeri kabahatli görürler.

Hanımefendi, "bir savaştan sonra zafer kazanan bir kumandanın dolaşması kimbilir ne kadar zevkli olacak..." dedi.

Geri Çekilme

Bunu onaylamakla birlikte, "Bendenize," dedim, "askerlik hayatımda en çok zevk duyduran, Muş cephesinde 8. Fırka ile yaptığım geri çekiliş hareketindeki başarı olmuştur." Bu hareketin kıymetini evvela hiç kimse takdir edememiştir. İstanbul'dan ve benden önce ordu kumandanı olan İzzet Paşa Hazretlerinden gelen telgraflarda bir bozulma ve felaket mi olduğundan ve bu kötü durumdan sonra düşmanın nerelere kadar gelebileceğinden, daha ne kadar kuvvet istediğimden söz ediliyordu.

Bu telaşta adı geçen komutanın hakkı da yok değildi. Çünkü ben uyguladığım geri çekilme hareketinin benim de içinde bulunarak, görüp takdir ettiğim gerekçesini anlatmaya zaman bulamıyordum. Daha doğrusu hareketimin nedenlerinin askerlik ilim ve fennine dayanması beni "Şunun için veya bunun için fırkayı çekiyorum..." demeye yönlendirmiyordu.

Sadece durum şu kararı gerektirdi diyor ve aynı zamanda kararı uyguluyordum.

Muş ve Bitlis

Düşmanın beş misli üstün kuvveti karşısında arkadaşım Mehmet Nuri Bey'in (Conker) fırkasını, kesin yenilgiye uğramadan, tersine pek şanlı savaşlar yaparak, âdeta bir manevra meydanında talim ettiriyor gibi, üç gün ilk bulunduğu cephe-

de savaştıktan sonra, Tarkos hattına ve oradan da bir gece hareketiyle daha geriye, ikinci bir hatta çektim.

Düşman bizi mağlup ettiğine inandı, daha ziyade takip etmedi. Karşımda dağınık üç grup halinde düzen aldı. On gün sonra Bitlis cephesinde de birlikte olmak üzere burada uyguladığım taarruzla düşmanı mağlup ve perişan ederek Muş'u zapt ettim. Aynı günde Bitlis'i de zapt etmiştim.

Benim için böyle bir örnek göstermek gerekiyordu. Çünkü tersi durumda yaptığım uygulamanın iddia ettiğim önem derecesi anlaşılamayacaktı.

Cesaret hakkında daha görüşülüyordu. Dedim ki:

- Yüksek bilgileridir, kitaplarda, bir yerde gayet cesur olan askerin, diğer bir yerde ürkek ve özellikle bir yerde ürkeklik göstermiş bir askeri kıtanın diğer bir yerde cesur olabileceğini okudum. Ben daima askeri durumlarda ruhsal duruma ve maneviyata çok dikkat ederim. Gerçekten bu durumu birçok defalar ben de gördüm. Bunun çeşitli belgeleri olabiliyor. Kumandanların durum ve şanı ve güçleri ve kendine güvenme dereceleri pek önemlidir.

Arıburnu

Arıburnu'nda, Mahmut Efendi namında Şamlı veya Halepli bir tabur kumandanı vardı. Bu, benim kumanda etmiş olduğum 19. Fırkanın bir alayında bulunduğu için güçsüz olduğunu hissetmiştim. Bu zat, bir gün, ilk Arıburnu'nun kanlı savaş zamanında, doğrudan doğruya bana gösterdiği bir raporunda "taburu yerinde tutmak mümkün değildir. Bunun yerine güvenilir diğer bir tabur göndermezseniz yıkım muhakkaktır" diyordu. Derhal bu kişiyi karargâhıma çağırdım. "Mahmut Efendi!" dedim. "Senin taburunu tanırım, gayet kıymetli ve kahraman bir taburdur. Korkan sensin ve bütün birliğinin senin gibi korkuyor olduğunu düşünerek kaçacaklarını kabul ediyorsunuz. Bu

nedenle düşmanın taarruzunda iddia ettiğin felaket olursa taburunun cesaretsizliğinden değil, senin korkman nedeniyle ortaya çıkabileceğini şimdiden kabul ediyorum... Taburunuz bulunduğu mevkiden kıpırdamayacaktır!..."

O günün gecesi düşman aslında üstün kuvvetlerle üç kez bu tabura taarruz etti. Siperlere kadar geldi. Kısmen siperlere girdi. Her defasında ateşle ve süngü ile Mahmud Efendi düşmanı attı. Ve sonra bana başarısını büyük memnuniyetle belirten bir rapor yazmıştı. Raporunda Mahmud Efendi'nin âdeta mağrur ve cesaretli bir kumandan olduğu hissediliyor. Bu zat sonra iyi kumandanlık yaptı. Alay kumandanı oldu...

Anafartalar Grubu Kumandanlığı'nın nasıl ve ne durumda benim sorumluluğuma verildiğini hikâye ettim. Liman Paşa, Esat Paşa, Enver Paşa ile bazı durumlarımızı söyledim.

Yemekten sonra oturduğumuz salon, dans salonunun yanındaydı. Gayet zarif, latif birkaç genç kadın smokinli erkeklerle dans ediyorlardı. İki salon arasındaki büyük camlı kapı köşede işgal ettiğimiz fotöyler, bu süregiden Vonstepleri seyretmeye pek uygundu.

"Ne güzel" dedim. Dansı çok sevdiğimden ve ataşemiliterlik zamanımda birinci valsörlerden addedildiğimden söz ettim.

Hanımefendi de kızlık hayatında çok dans ettiğinden ve dansı sevdiğinden söz etti ve sonra ilave etti...

Bu hayatın bizde kurulması ne kadar zor...

Bir Coup ile Uygulama

Dedim ki, her zaman söylerim, burada bu vesileyle arz edeyim:

"Benim elime büyük yetki ve güç geçerse, ben toplumsal hayatımızda arzu edilen devrimi bir anda, bir 'coup' ile uygulayacağımı zannederim. Zira ben bazıları gibi, kamuoyunu ve bilginlerin düşüncelerini yavaş yavaş benim düşüncelerim derecesinde düşünmeye alıştırmak suretiyle bu işin yapılacağını kabul etmiyo-

rum ve böyle harekete karşı ruhum isyan ediyor. Neden, ben bu kadar senelik yüksek eğitim gördükten, medeni ve toplumsal yaşamı inceleyip özgürlüğün zevkine varmak için hayatı ve zamanı harcadıktan sonra, halk düzeyine ineyim? Onları kendi düzeyime çıkarayım, ben onlar gibi değil, onlar benim gibi olsunlar."

Bununla birlikte bu konuda incelenmesi gereken bazı noktalar var. Bunlar iyice irdelenmeden işe başlamak hata olur.

Kadın – Erkek

Ben henüz bekâr bulunan bir adamım. Benimle bir evli kişinin bu konudaki yargılamaları arasında fark olabilir. Fakat bu konuda tamamen tarafsız olmak ve basit duygulardan arınmak lazımdır. Şimdi, şunu demek istiyorum:

"Ahlak, her toplumsal grubun anlayışına göre başka anlam, başka renk, başka maksat gösteriyor gibidir. Örneğin bizde iffet (namus) ve ismet (haramdan çekinme), pek büyük ve sıkı kayıtlara bağlıdır. Bir Avrupalı bu kayıtları tanımıyor. Onlar bizim gözümüzde tamamen ahlaksız, onlar gözünde biz tamamen vahşi!

Dolayısıyla iki felsefeden birini kabul etmek lazım geliyor. Asıl olan, fakat daha süslü, daha insancıl olan doğal duruma dönmek. Erkek ve kadın tamamen özgür ve bağımsız. Ve kadınla birlikte hayat belirli ilişkiye bağlı olmayacak. Fakat insanlığın var olması, toplumun güveninin sağlanması, genel düzenin korunması için kanunlar, kurallar olacak ve bunlara uyulacak.

Ya da olgunluğa erişen her erkek ve her kadın kendine her yönden denk olan bir eş buluncaya kadar, temizliğini koruyacak ve bulduktan sonra oluşacak olan çift, bir aile ocağı meydana getirecek. Taraflardan biri ölünceye kadar ya da yürürlükte olan kaidelerin ve şeri kanunların uygun bulduğu nedenlerle boşanıncaya kadar, erkek karısına, kadın da yalnız kocasına manen, fikren, maddeten bağlı olacak."

Tesettür (Örtünme)

*Bundan sonra Osmanlı kadını için çok önemli olan tesettür (örtünme) sorununu ele alan **Mustafa Kemal**, bu konuda da şunları yazmış:*

"Karı-kocada, doğal olarak dışa taşacak olan duyguları ve eğilimleri boğmak için önlem alalım: İslamiyette uygulanmakta olan tesettür, kadınların kocalarından başka erkekle kesinlikle temasa gelmemeleri ve dış hayata sahip olmamaları, bir dereceye kadar kadınları hareketsiz kılar, fakat erkekler için bugünkü uygar zeminde bir engel yaratmak zor. O kadar ciddi ve yorucu uğraşlardan sonra, son yüzyılın ilerlemeleri ve uygarlığın meşaleleri ile dimağı aydınlanmış olan bir erkek, işinden eve gelip kapanmak suretiyle yarın için gereken zevki ve çalışma gücünü elde edebilir mi? Biraz hava, biraz müzik, biraz tiyatro, özetle biraz hayat arzu etmez mi? Bu doğal ve medeni gerekleri yerine getirirken, yanında karısı bulunmazsa bu noksanı gidermek gerekmeyecek mi? Çünkü bir erkek için kadın huzurundan, kadın sözünden, kadının eşliğinden yoksun bulunmak bir noksandır; bu noksan herhalde giderilir! Fakat evde erkeksiz kalacak kadın için de erkek gereksinmesi aynıdır, ruh ihtiyacıdır ve önemli olan da budur."

Sonra, bu derece sıkı şartlar altında yaşayacak kadınlarımızın hayat hakkında, uygarlık hakkında, hürriyet hakkında düşünceleri, duyguları ne olabilecektir?

Hatıra gelir ki, biz kadınlarımıza çocukluklarından itibaren evleninceye kadar okullarda ilim ve fen okuturuz. Evlendikten sonra bütün bu bilgilerin kocasını, ocağını zenginleştireceğini de öğretiriz. Fakat evleneceği yıla kadar bu eksiksiz eğitimi nerede vereceksiniz?... Okullarda mı?

Bir kez terbiye ve eğitim ana kucağında başlar, sonra erkeklerde böyledir, okuldan insan eksiksiz bir model olarak çıkmaz; hayata uygarlık ve her şeye ait gerçek merkezlenmiş, eğitim, gö-

rüş ve düşünceler okuldan ve genel hayata bizzat katılımından sonra ve insanların tüm işlerle ilişkilerinden sonra incelenerek, araştırılarak kazanılır.

Ve okul eğitimi, görgüsü, erkek olsun kadın olsun, insana genel katılımlarda ilk adımı atmak için bile genellikle yetersizdir.

Erkek gibi kadın da kadınlığını, kadınlığın statüsünü, önemini gerçek hayat içinde, birçok hatalardan ve sevaplardan sonra takdir edebilecek ve dengesini bulabilecektir.

Ecdadımızın, Osmanlı yiğitlerinin evlenme usulü, benliğine düşkün erkeklerin tercih edecekleri bir şekildir. Bir Osmanlı için, her emir ve işaretine hazır, yalnız kendisine bağlanmış ya da bağlanmaya mecbur kalmış bir ya da daha ziyade kadın vardır. Koca, bunlarla ancak zamanında ilgilenir. Sonra atı vardır, silahları vardır. At ve silah ile yürüttüğü askerlik sanat ve zafer ganimetleri kendini eğlendirmeye yeterlidir.

Fakat sanıyorum, artık bugün kadınları büyükbabalarımızın dehşet saçan bakışları altında sinmiş durumda gibi tutmaya olanak bulunmayacaktır.

"Sonuç: Bu kadın sorununda cesur olalım. Kuşkuyu bırakalım. Açılsınlar; onların dimağlarını ciddi bilim ve teknik ile bezeyelim. İffeti, fenni sağlık açısından anlatalım. Şeref ve onur sahibi olmalarına birinci derecede önem verelim. Sonra kişisel ilişkilere gelince, yaradılışımıza ve ahlakımıza uygun kadın arayalım ve onunla evlenme koşullarımızı açık ve kesin olarak kararlaştıralım. O, bu koşullara uymada kusur ederse onun gereklerini yapalım. Kadın da böyle hareket etsin!"

7 Temmuz 1918 Pazar

Bugün öğlen yemeğini restoran Pupp'ta Cemal ve Hüsnü

Beylerle beraber yedikten sonra, alaturka birer kahve içmek için benim apartmanıma geldik. Kahveler içilirken, ben kendilerine bu hatırat defterimi okudum.

6 Temmuz hatıratının sonundaki kadın meselesine dair olan satırlardan sonra Cemal Bey, "Sonra," dedi, "Onlar bir şey söylediler mi?" "Yazılacak değerde başka bir düşünce söz konusu olmalıdır," dedim. Aslında, benim bu yazılarımdan çıkarılacak düşünce de, belki, biraz esnektir. Konuyu köklü bir biçimde çözmüyor ve ben bunun başka türlü anlatılmasını araştırmak istemiyorum.

Cemal Bey, uygulama hususunda kamuoyuna bağlılığın her zaman gerekli olmadığını belirtmek için Adana'da polis müdüriyeti sırasındaki bazı uygulamalarını söyledi. Ben de aynı noktaya temas eden bazı işlerden, Diyarbakır'dan söz ettim.

Şimdiye kadar akşam yemekleri için Imperial'e gittikçe ya asker elbisesi ile bulunuyor veya jaketatay yahut siyah renkli bir sivil elbise giyiyordum. Oysa buraya devam edenlerin büyük tuvaletleri, erkeklerinin smokinli bulunmaları, bana da sivil gittiğim zaman smokinimi giymeyi tercih ettirdi.

Bu gece yemekten sonra salonda Emin Bey ve eşi, Cemal Paşa'nın kardeşi Kemal Bey ve Seyfi Bey'in eşi Mebruke Hanım ile bir süre görüşüldü. Son zamanda Madam Cemal Paşa da bizim masaya gelmişti. Hüseyin Cahit Bey, Madam Cemal Paşa'nın bulunduğu diğer salonda onunla birlikte bulunuyorlardı. Hüseyin Cahit Bey'le her karşılaşmamda selamlaşıyor ve birkaç kelime görüşüyoruz. Fakat herhalde aramızda eski ve sıkı bir tanışmanın olmadığını Emin Bey fark etmiş ve bana daha yemekten önce "Hüseyin Cahit Bey'le tanışmıyorsunuz galiba" demişti. Ben de "o kadar değil, ancak kendisiyle tanışmak benim için yararlıdır. Kendisi herhalde memleketimizin güzide kişilerden biridir," yanıtında bulunmuştum.

Hüseyin Cahit Bey'in Altın Kalemi

Hürriyetin ilanından sonra. Bir gece, askeri kulüpte olağanüstü bir toplantı olacağını akşamüzeri işitmiştim. Oysa, ben askeri kulübün yönetim kurulu üyesi olduğum için benimle birlikte yönetim kurulunu oluşturan Kerim Bey (Kolordu Kumandanı Kerim Paşa) ve Cemil Bey (1. Kolordu Kurmay Başkanı) ve Ali Şevket Bey'in (Arnavutluk zabiti, binbaşı, kendisini Viyana'da gördüm. Avusturya ordusuna bağlı ve sözü edilen ordunun üniformasını taşıyor) bilgimiz olmadan böyle bir toplantının olmaması gerekirdi. Kulübün tüzüğü böyle idi. Şundan bundan söz ettim, buna karar ve emir verenin doğrudan doğruya ordu kumandanı Hadi Paşa olduğunu ve Kurmay Başkanı Ali Paşa'nın bizzat ilgilendiğini anladım.

Akşam zamanı gelince, ben de toplantı salonuna girdim. Salon büyük küçük rütbeli subaylar ve kumandanlarla tamamen dolu idi.

Bazı subaylar, birbiri ardından nutuk veriyorlar, herkes alkışlıyor. Söylenen sözlere dikkat ettim, Ali Paşa'ya sordum, toplantıyı ve alkışlanan sözlerin içeriğini anladım. Ünlü yazar Hüseyin Cahit Bey'in altın kalemi...

O günlerde Yunan gazetelerinden biri yazdığı bir makalede Osmanlı ordusu hakkında hakaret taşıyan kelimeler kullanmış... Hiç kimse buna karşı ses çıkarmamış, yalnız Hüseyin Cahit Bey Osmanlı ordusuna yapılan bu hakareti kalemiyle reddetmiş, bu hareket subayların takdirini kazanmış, kumandan katında girişimde bulunmuşlar, Cahit Bey'e Selanik'teki subaylar adına bir hediye verilmesi düşünülmüş, bunu kararlaştırmak ve sağlanması için subaylardan gerekli parayı toplamak amacıyla işbu toplantı gerçekleştirilmişti...

Şimdi Tahsin Efendi'nin, gayet hararetli ve tantanalı bir nutku alkışlanıyordu. Tahsin Efendi benim sınıf arkadaşımdı. Yüzbaşı iken istifa etmiş veya emekli edilmiş ve Selanik'te *Si-*

lah gazetesini çıkarıyordu. Bu gazete, okuyanlarca bilindiği gibi, mahalle kahvehaneleri müşterilerini galeyana getiren nitelikte manalı manasız sözler, fikirlerle doluydu... Tahsin Efendi, "Silahçı Tahsin" ismini almıştı. Bu şekildeki adlandırma, iki çeşit nedenden kaynaklanmıştı. Bazıları *Silah* gazetesinin âdeta atıp tutmalar yayıncısı olmasından alaya alıyorlardı.

Kapitalizm, Sosyalizm

Yatağa girdikten sonra uyku getirsin diye *tabl de nuit* üzerindeki küçük elektrik lambasının hafif ışığının yardımıyla kitap okuyorum...

Yüksek eğitim görmüş, dünyayı kendine dar gören genç bir kız, bir okulda felsefe profesörü olan amcasından "socialisme"-nin ne olduğunu anlatmasını istiyor. Öğretmen amca, genç kızı kütüphanesine götürür, ona buna dair 10, 15, 20 ve hatta daha ziyade cilt kitap verebilecektir. Fakat kitap seçimi üzerinde zorlukla karşılaşıyor. En sonunda profesörün parmakları bir kitabın üzerinde duruyor.

Amcasından "sosyalizm"in ne olduğunu anlatmasını isteyen genç kıza *Le Capitale*'i gösteren amca, "İşte, bütün budalalıkların başlangıcı budur" diyor. Ve konuşmasını, "Socialisme en budalaca bir fikirdir. Individualisme (bireycilik) de böyledir. Çünkü evvela socialisme optimistedir (iyimser). Socialisme zannediyor ki bir gün dünyada her şeyi en iyi biçimde düzenleyecektir" diyerek sürdürüyor.

Bunun üzerine genç kız amcasına, "O halde siz 'conservateur'sünüz (muhafazakâr)" diyor. Ama amca bunu kabullenmeyerek muhafazakârlığı, "nehrin suyunu elleri içinde muhafaza etmek" isterken, parmaklarında "bir parça çamurdan başka bir şey kalmayan" kişiler olarak niteliyor.

Yeğeninin, kendisini "revolutionnaire" (ihtilalci) diye nitelemesini de "'Conservateur' değilim, çünkü eskimiş ve kırılmış bir dünyayı koruyamam. 'Revolutionnaire' değilim, çünkü ho-

şuma gitmeyen ve zaten yalnız başına değişen bu âlemde hiçbir şeyi değiştirmeye güçlü değilim" diye reddediyor.

Böylece geçmiş-gelecek ve yaşanılan zaman üçlüsü yönünden şöyle bir tablo ve değerlendirme ortaya çıkıyor: Geçmişe bağlı kimseler bir tür "Hava Korumacıları" demektir. Geleceğe bağlı olanlar "Hava Peygamberleri" sayılır. İçinde yaşanılan zaman işe şekil değiştirmiş bir güçsüzlük, bir "Hiç"liktir...

Mustafa Kemal, söz konusu kitaba ilişkin özetini, genç kızın amcasına söylediği, "Bana öyle geliyor ki siz bu kesin olmama (durumu) için de pekâlâ evet dahi diyebileceksiniz" diye bitiriyor. Kendi değerlendirmesini eklememiş olmasına karşın bu konuda kesin bir karar verilemeyeceği görüşünde olduğu seziliyor.

Bugün ilk Almanca dersi alındı. Birinci Almanca bayan öğretmeniyle anlaşamadıktan sonra, ikinci bulundu. Bu bilgili gibi görünüyor.

8 Temmuz 1918 Pazartesi

Her günkü gibi doktorun programı uygulandı. Fazla olarak saat 3'ten sonra da Emin Bey'le beraber bütün düzen ve daireleri gezdik. Saat 5'ten sonra araba ile Kayzerpark'a gittik. Sonra (...) Bugün akşam yemeğini Pupp'ta yaptım.

Bugün dikkatler gelecekteki konular üzerine, fakat vaktim olmadığı için yalnız not etmekle yetiniyorum:

1- Cemal Paşa'nın makamı, izlediği hayat biçimi için servetin kaynağı.

2- Talât Paşa'nın Cemal Paşa'ya ilgisinin sebebi ne olabilir?

3- Enver Paşa bana karşı ne politika takip ediyor? Buna karşı ne karar vermeliyim?

4- Yeni padişah ne gibi vaziyetler alabilir?

9 Temmuz 1918 Salı

Ramazan Bayramı'nın birinci günü.

İlk defa olarak Karlsbad'ın "Furtnu Bad" denilen bölgesinde banyo yaptım. Saat 10'dan saat 12.30'a kadar öğretmen ile birlikte büyük bir araba gezintisi yaptık. Aieh'de bir çini fabrikasını ziyaret ettik. Beraber yemek yedik. Sonra evde uyudum; saat 4'te üzerimde hissettiğim ağırlığın ortadan kalkması için bir banyo aldım. Bayram tebrikine gelen Cemal ve Hüsnü Beylerle görüştük.

Şu notlar alınmış:

1- Osmanlı Devleti nasıl bir siyaset izlemelidir?

2- Türklük ülküsü.

3- Arabistan, Türkistan hakkında ve tutsak milletler hakkında izlenecek görüşler ne olmalıdır?

4- Devlet adamlarımızın memleket hakkındaki bilgileri.

5- Aşarın toplanması yolları. Emanet, ihale ve kesin vergilendirme (Mısır'da).

6- İsmail Fazıl Paşa konusu.

7- Cemal Paşa konusu.

10 Temmuz 1918 Çarşamba, 11 Temmuz 1918 Perşembe

"Bu iki günü yazmayacağım. Birçok anılarım gibi bunların da unutulmasında ne zarar var? Yalnız şu kadar diyelim ki insanlar gerçeği hep gizlerler."

12 Temmuz 1918 Cuma

Sabahleyin saat 9.20'de ancak kalkabildim. Bugün su içmek, banyo almak hususlarında program altüst oldu. Akşam üzeri yalnız yürüyerek birkaç saat gezintiden sonra Vaiss-haupt lokantasında yemek yedim. Eve giderken ev sahibesini ve kızını gördüm. Yarın gece Courfaus'daki Corcert'e davet ettiler. Evde soyundum, çalışacaktım.

Bir Fransız madamının bir mösyö ile beraber geldiğini kapıcı haber verdi. Salona kabul ettirdim. Tekrar giyindikten sonra yanlarına çıktım. Bu kadın iki gün evvel Almanca öğretmeni madamın takdim ettiği İsviçreli bir âmâ idi. Fransızca dersi veriyordu. Genç güzel bir kadın, gözleri tatlı bir mavilikte ve âmâ olduğu fark edilmiyor. Bilgili. Alman, İngiliz, Fransız milletlerinin reform ve gelişme hakkında birçok görüş alışverişi yaptık. En sonunda kendisinden Fransızca konusunda yararlanmak istediğimi söyledim. Haftalığı 100 krona uzlaştık. Yarın saat 11.30'da Haus York'ta Sıblassberg, bu madamın evine gideceğim. Beni bu âmâ kadından Fransızca ders almaya yönlendirme sebebi nedir? Okuyamaz, yazamaz, yazılan şeyi görüp düzeltmez. O halde bu nasıl bir öğretmen olabilir?

Bu kadın, gayet güzel bir aksanla ve Almanca konuşuyor.

Not: *13 Temmuz Cumartesi, 14 Temmuz Pazar günlerindeki yazılar tamamen Fransızca yazılmıştır. Bu bölümleri Türkçe olarak okuyalım:*

13 Temmuz 1918 Cumartesi

Sabah saat 8'de uyandım. 20 dakika arayla içmek zorunda olduğum (...) suyunun birinci ve ikinci bardağı arasındaki 20 dakikalık zaman içinde Şevki beni tıraş etti, banyomu yaptım. Bütün tuvaletim bittikten sonra büroya geçerek Fransızca bir kitaptan biraz okudum ve Almanca dersini çalıştım. Bugün, kendisinden Fransızca dersi alacağım Madam Heiniche'ye gitmem gerekiyordu. 11.30 ders için kararlaştırılmış zamandı. Tam o saatte orada olmak için evden 11'de çıktım. Ağır bir yürüyüşle, bir çeyrekte Madam Heiniche'nin mağazasına vardım; mağazadan bir çocuk beni evin 3. katında bulunan daireye götürdü.

Çocuk: "Burası beyefendi" demekle yetinerek giriş kapısının önünde benden ayrıldı.

Madam Heiniche beni dairesinin salonunda bekliyordu. Be-

ni nezaketle kabul ederek pencerenin yanına konmuş olan koltuğa oturmaya davet etti. O da önünde yuvarlak bir masanın bulunduğu divanda yerini aldı. Ben, üç katın merdivenlerini çıkarken yorulduğum için nefes nefese olmaktan kendimi alamıyordum. Görmemesine rağmen soluk almam dikkatini çekmişti: "Sayın General, bu zahmetli merdivenler sizi yordu değil mi?" Ve aniden konuşma konusunu değiştirerek:

- Yanılmıyorsam beyefendi henüz evli değil! Acaba bir Avrupalı kadınla mı yoksa sizin milletinizden bir kadınla mi evlenmek isterdiniz?

- Fark etmez, diye cevap verdim.

Gerçekte düşüncem evlenirsem bir Türk kadınını tercih edeceğim yolundaydı. Fakat gücenebileceği uzun bir konuşmaya girmemek için evlenme konusundaki konuşmayı kesmeyi tercih ettim.

Askerlik hayatım hakkında bana sualler sordu; kendisine askerlik hayatımı kısaca anlattım.

Balzac'ın eseri olan *La Peau de chagrin*'i getirmiştim, söyleyişimi düzeltmesi ve bilmediğim kelimeleri anlatması için birkaç sayfa okumak istedim.

O konuşmaya devamı tercih ederken, kendisine bu Fransızca dersinden ne beklediğimi anlattım.

- Beyefendi düzelteceğiniz hiçbir şey yok, Fransızcayı güzel konuşuyorsunuz ve bilmediğiniz kelimeler için de sözlüğe bakınız, acaba sözlüğünüz var mı?

- Öyleyse Madam? diye sordum.

Bu soruya kulak vermedi ve devam etti.

Bir saatlik bir konuşmadan sonra Madam Heiniche'den ayrıldım. Ertesi gün, öğleden önce saat 11'de bana gelecekti. Vaisshaupt'da yemek yedikten sonra Pupp ve Muhlbrün arasında dolaşıyordum.

14 Temmuz 1918 Pazar
Elbogen'e bir Gezinti

14 Temmuz 1918 Pazar saat 4.50'de evde Matmazel Brandner'i bekliyordum. Dün Karlsbad'ın güneybatısında 15 kilometre uzaklıkta bulunan ve eski şatosuyla tanınan Elbongen'e otomobille gitmeye karar vermiştik.

Otomobil dün ısmarlanmıştı. Karlsbad şehrinden kalabalığın içinden geçerken saat 5'ti. Otomobil Eger Nehri kıyısındaki yolu takip ediyordu. Donitz'i, Tich'i arkamızda bıraktık, Hans Heiling restoranına yaklaşıyorduk, Matmazel Brandner Türk ordusuna ilgi duyar gibi görünüyordu. Bana ordularımızın sayısı ve mevcutları hakkında sual sormuştu.

Cevaplarımda yeterince kuvvetli ordularımız bulunduğunu izah ettim.

- Bu beni çok şaşırtıyor! dedi. Türkiye 1911'den beri hiç durmadan savaşıyor. Bir savaştan sonra diğeri onu izledi değil mi? Türk-İtalyan Savaşı, Balkan Savaşı ve sonra da dört yıldır süren bu Genel Savaş. Türkiye'nin her türlü kaynağının, özellikle ordunun hemen hemen tükenmiş olduğu düşünülebilir! Savaş alanlarında öldürmek için bu kadar insanı nerede buluyorsunuz?

O zaman kendisine dedim ki:

- Öyleyse bana izin verin de size anlatayım:

Türk-İtalyan Savaşı sırasında Türkiye kendi kuvvetlerini kullanamadı. Biliyorsunuz ki İtalyanlar savaş ilan etmeden bizi yakaladılar. Deniz yolunu kestiler. Osmanlı Afrikası, ordusuz, İtalyan kuşatmasına bırakıldı. İtalyanlar, hiç engelsiz, Trablusgarp'ı, Bingazi'yi, Derne'yi ve Akdeniz kıyısı şehirlerini işgal ettiler. Şayet İtalyan silahlı kuvvetleri bir sene boyunca, baştan barışa kadar dövüştülerse onları döven düzenli ordu değildi, hayır Matmazel, bunlar sadece çöl göçmenlerinin başındaki birkaç Türk kumandanıydı.

Bizzat ben oradaydım ve Cyrénaique Derne kuvvetlerine kumanda ediyordum. Görüyorsunuz ki Matmazel, bu harpte Türk ordusuna hiç dokunulmamıştır.

Balkan Savaşı ise Türk ordusunun katıldığı bir savaş değildir. Bu bambaşka bir şeydi, bir bozgundu! Fakat Türk ordusunun bozgunu değildi, hayır hiç değil, bu Türkiye'deki eskinin yıkılması, Türk ordusunun başındaki bilgisiz kumanda kurulunun geri çekilmesiydi.

Balkan kuvvetleri bu savaşın sonuçlarını, o dönemde Türkiye'ye egemen olan şahısların bilgisizliğine borçludur.

Denilebilir ki bu savaş da Türkiye için bir sürprizdi. Ordu birleşebilmek ve bir plana göre toplanabilmek için yeterli zaman bulamamıştı. Öncü birlikleriyle düşman hücumları karşılanmıştı.

Büyük ve gerçek Türk ordusu oluşturulamamıştı. Öyle zamanlar olmuştur ki milleti orduya çağırmak yerine birlikler terhis edilmiştir. Bütün iktidarı ellerinde tutan birkaç kişinin bilgisizliği, cesaretle savunulacak durumdayken ve yetenekli olan bir orduyu kullanamadan, memleketin en kıymetli kısmını düşmana ikram etti. Bugünkü savaş çıkmadan önce, Türkiye'nin yeniden eski durumuna gelmesi için, sadece bir sene bulunduğu gerçektir. Böyle kısa bir zamanda büyük bir şey yapılamayacağı açıktır. Fakat her şeyden kuvvetli olan zaman, gençliği eskinin yerine geçirmek için, olay olarak, uygun zamanı sağlamıştı.

Genç bir subay olan Enver, Avrupa Türkiyesi'nin yitirilmesinin bir sonucu olan donuk dönemden yararlanarak, Harbiye Bakanı olarak Osmanlı ordusunun başına geçti. Orduya ilk ve en büyük hizmeti, orduyu o eski kumaş parçalarından kurtarması olmuştur.

Aklın eline geçtikten sonra, ordu öylesine çabuk yüzünü değiştirdi ki, Çanakkale'de İngilizleri yenerek, Galiçya'da Avusturyalılara yardım ederek, Makedonya ve Romanya'da birlikte olduğu ordularla zafere ulaşan işbirliğinde bulunarak, kıymetini çabucak göstermekte gecikmedi.

Kısacası Matmazel, eğer Türkler bu Genel Savaş'a girmemiş olsalardı, müttefiklerin lehinde görünen bugünkü askeri durum tam tersini gösterirdi diye iddiada bulunmakta bir sakınca görmüyorum.

Türklerin Çanakkale'deki zaferlerini gördükten sonradır ki Bulgaristan, Türk dostlarıyla birlikte savaşa girmek gereğine inanmıştır.

Eğer Hindenburg Türk ordusunun yardımıyla Galiçya dağlarında ilerleyen Rus hücumlarını geri çevirmeseydi, Hindenburg, Hindenburg olamazdı.

Eğer Kafkasya'da, Mezopotamya'da, Palestin'de sonunda bütün Türkiye sınırlarında, Türk ordusu önündeki Rus, İngiliz ve Fransız kitlelerini tutmamış olsaydı ve eğer Türkiye memleketinin bazı kısımlarını feda etmeseydi, Alman ordusunun bugünkü gibi dayanabilmesine inanılır mıydı? Matmazel, hayır! Bu gerçeğin Türklerin büyük bir kısmı tarafından bile bilinmemesi ne kadar esef (üzüntü) kaynağıdır.

15 Pazartesi, 16 Salı, 17 Çarşamba, 18 Perşembe, 19 Cuma, 20 Cumartesi

6 günlük macerayı günü gününe yazmak mümkün olmadı.

Bugünler sırasında Almanca dersine son verildi. Madam Corbétie ile tanıştık. Vermer de beraber olmak üzere ilk gece Imperial'de yemek yedik.

Imperial'de Cavit Bey ve Pertev Paşa ile görüştüm. Madam Cemal Paşa'ya bir ziyaret... 20'de Emin Bey gitti. Kâzım Emin Bey ile görüşme.

İstanbul'a gitmek düşüncesi uyandı.

21 Temmuz 1918 Pazar

Sabahleyin saat 8'de uyandım. Bir kadeh su içtim. Evde banyo aldım. Çamur banyosu çok yorgunluk verdiği için, doktorun görüşünü sormadan, ondan vazgeçtim. Saat 11'e kadar kahvaltı ve tuvaletle vakit geçirdim.

Saat 7.30'da Kâzım Emin Bey ve eşini bekliyorum. Kendilerini bu gece Pupp'ta yemeğe davet ettim.

22 Temmuz 1918 Pazartesi

Saat 10'da Berlin garına gittim. Madam Cemal Paşa'yı uğurlamak için.

Hanımefendi, Hüseyin Cahit Bey'le birlikte geldi. Hüseyin Cahit Bey pek ciddi ve yabancı bir tavır gösteriyordu. Trenin hazırlanmasının beklendiği sırada sözü edilen kişi, "Almanlar saldırıyı berbat ettiler," dedi. "Tabii," dedim, "Trop de Zel!..." Ben bu saldırının durdurulacağını pekâlâ tahmin ediyordum, fakat geri çekilişi sanmıyordum.

Tren geldi. Hanımefendiyi uğurladıktan sonra gardan Hüseyin Cahit Bey'le birlikte çıktık. Bana "buyurun" dedi; gösterişli bir otomobil bekliyordu. "Benim arabam var" dedim. Birlikte gitmek arzusunu bildirdi. Emir erimi araba ile gönderdim. Ben otomobile bindim. Bu otomobil Prens Burhanettin Efendi'ninmiş. Otomobilde şunlar görüşüldü:

Bugüne göre Genel Savaş'ın askeri araç ve yöntemlerle çözümü geçmiştir. Siyaset işe karışmalıdır, dediği için çekilmeye mecbur edildi. Askerler ordunun çözüm konusunda sorun yapılacağını açıkça belirtmek için, bu son taarruzu yaptılar. Fakat bununla kendi kendilerini bozmuş oldular. Bundan sonra saldırı hareketlerinden ziyade, savunmaya önem vermek Almanlar için daha önemli görülüyor. Amerika'dan bir milyon askerin iki ay evvel Paris'e varışını ve bir milyonun ulaşımda olduğunu ve daha bir milyonun hazırlandığını işitmiştik.

Almanların bu son devredeki parça parça başarıları, bence girişimleri karşıtlarına bırakmamış olmalarından kaynaklanıyordu. Bütün cephede büyük bir üstünlükleri olmadıkları halde bir küçük kısım üzerinde -ki karşı tarafın bilmediği- pek üstün

kuvvet toplamak suretiyle ve seri hareket ederek düşmanı şaşırtıyordu. Girişimin İngiliz ve Fransızların eline geçmesinden korkarım. O zaman konu kötü olur.

Avusturyalıların bundan sonra bir şey yapacaklarını sanmıyorum, zaten bu son taarruzu da yapmaları hata idi. Olabilir ki Almanların zoruyla yapmışlardır.

Rusların yeniden canlanmaları ve İngilizlerle birlikte olmaları bence ihtimalden uzak değildir. Bulgarların da siyaseti dikkate alınmalıdır.

Avusturya'nın iç durumu, İttifak partisinin askeri dayanmasını sağlayacak durum alabilir.

- Rahmi Bey Nâfia Bakanlığını kabul etmemiş.

Gerçekte, savaş nedeniyle bayındırlık işlerinde bir şey yapmak mümkün değildir. İhtimal Rahmi Bey bu noktayı düşünerek bu yöndeki teklifi reddetmiş olur.

Ben, Rahmi Bey'in, Bakanlar Kuruluna girmesini uygun düşünüyordum. Gerçi bayındırlık konusunda şimdilik geleceğe ait planlar hazırlamaktan başka bir şey yapılamaz. Fakat Bakanlar Kurulunda bulunarak hükümetin, memleketin genel durumu konularında yararlı olabilirdi. O ve Canbolatlar[4] gibi zeki ve metin kişiler hükümeti yasadışı hareketlerden korudu.

İzzet Paşa Hazretlerinin başyaver tayinini ben manidar buluyordum. Çünkü o kişi yaver olamazdı. O halde bu nam altında âdeta Padişah'ın askeri müşaviri, Genelkurmay Başkanı gibi bir durum almış oluyor. Kendisinin görüşlerinden yararlanılır. Herhalde avantürcülüğü (maceracılığı) sevenlerden değildir.

Mühlbrun köprüsünde, Hüseyin Cahit Bey otomobilde beni yalnız bıraktı. O, orada eşini aramak üzere indi. Otomobil beni apartmanıma bıraktı.

Bu gece, 27 Temmuz Pazar, Viyana'ya dönmeye karar verdim.

4 İsmail Hakkı Canbulat.

27 Temmuz 1918 Cumartesi

Sabah saat 8.30'da istasyona geldim. Trenin hareket zamanından 1.30 saat evvel. Çünkü kapıcı henüz bilet almayı ve gereken işlemleri yapmayı başaramamıştı.

Tren tam saat 10'da hareket etti. Yalnız bir kompartımanda bulunuyordum. Büyük bir yorgunluk hissediyordum. Saat bire kadar kitap okudum. Sonra yemek yedim ve yattım, saat 4'e kadar uyudum. Ondan sonra Viyana'ya varışa kadar kitap okudum. Saat 8.30'da ulaşıldı. Otel Bristol'e verilen telgrafta bir otomobil göndermesi istemişti. İstasyonda bunu bulamadık. İki araba tuttum, birine eşyalar ve Şevki, birine de ben bindim ve otele geldik. Otele varışımda otomobilin gönderildiğini söylediler; fakat ben bulamadım, yararlanamadım. (...) Otelin kapısında karşılaştığım, Cemal Paşa'nın kardeşi Teğmen Kemal Bey'le çıktık. Benim hiç iştahım yoktu, yalnız romla karışık bir çay içtim ve Kemal Bey gittikten sonra bir banyo alarak yattım.

Fransa büyük devriminin büyük generallerinden Desaix, Lecourbe, Moreau, Gouvion Saint-Cyr'in yaşamlarıydı. Bütün bu kudretli generaller Napolyon'un kin ve kıskançlığı olmuşlardı.

Hatıralar

Karlsbad'da geçen günlerimin hatıratını tamamen ve olduğu gibi bu defterlere yazamadım. Bunun iki sebebi var, birincisi gereği kadar yazı yazmak için zamana sahip olamadım; ikincisi her düşündüğümü, her yaptığımı yani bütün düşüncelerimi ve yaşamımı belirtecek olan bu deftere nasıl güvenebilirdim? Hatta bu yazdıklarımı bile bir gün, ihtimal pek yakın bir günde yok etmeyecek miydim...

Şimdiye kadar hep öyle olduğu içindir ki, derli toplu bir hatıra ve toplanmış notlarım yoktur. Gelecekte sakin ve tamamen

yansız bir durumda ve bir köşede kendi âlemimde yaşamayı başarırsam, belki o zaman hayat hatıralarımı yazmak benim için uğraş olacaktır.

Çünkü hayatımın her aşamasını bütün ayrıntılarıyla beynimde bulundurabiliyorum; yalnız tarih, gün, isim hatırımda kalmıyor, bunları da belki başka bir araçla düzenleyebilirim.

Karlsbad'dan yararlanmam beklenilen derecede değildir. Rahatsızlıklarımın eserleri henüz vardır.

***

Viyana, 28 Temmuz 1918 Pazar

Saat 7.30'da uyandım. Üzerimde âdeta rahatsızlık derecesinde bir kırgınlık var. Kendimi üşütmüşüm gibi öksürüyorum. Yataktan çıkmadan önce bir çay istedim. Sakarin getirmişlerdi. Şeker için Şevki'yi uyandırttım.

Çayı içtikten sonra tıraş ve tuvaletle 8.30'a kadar vakit geçti. Ondan sonra salona geçtim. Karlsbad'da geçen günlerimin hatıratını beşinci defterin sonlarında kapadım.

Şimdi, Viyana'da geçecek bu birkaç günlük hatırat için yeni bir defter, bu defteri açıyorum. Viyana'da Otel Bristol'de geçen dün gece yeni aldığım Fransızca kitaplardan birine başlamak istedim. Hemen hepsinin başından birkaç sayfa okudum, fakat devam için hiçbiri üzerinde karar veremedim. Le Baron de Batz'ın *Vers l'echafand*, François Charles Roux'un *Les Origines de l'expédition d'Egypte*, J. Patouillet'nin "Ostrovski" hakkındaki kitabı. Hep gözden geçirdim.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK'ÜN BANA ANLATTIKLARI

Falih Rıfkı Atay

SUNUŞ

Hatıraların son bölümü Atatürk'ün en yakınında yer alan, Gazeteci Falih Rıfkı Atay ve Mahmut Soydan'a verilen söyleşidir.

Bunun da arka planı şöyledir:

Milli Mücadele 9 Eylül 1922'de zaferle sonuçlanmış, büyük dönüşümler ardı ardına gerçekleşmişti. 1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırılmış, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiş, 3 Mart 1924'te din devletinin simgesi Halifelik tarihin derinliklerine gönderilmişti. 3 Mart 1924'te aynı zamanda "Mahalle Mektepleri" de kapatılmıştı.

Cumhuriyet gazetesinin armağanı

Mustafa Kemal 18 Eylül 1924'te Rize'yi ziyaret etti. Orada, hocalar medreselerin yeniden açılmasını istediler. Atatürk onlara "okul istemiyorsunuz. Oysa, millet onu istiyor. Bırakınız artık bu zavallı millet, bu memleket çocukları yetişsin. Medreseler açılmayacaktır; millete mektep lazımdır" dedi.[1]

Atatürk Meclis'te 21 Kasım 1924'te Halk Partisi Grubunda yaptığı konuşmada söyle diyordu: "... Biz, büyük bir inkı-

1 Utkan Kocatürk, ***Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü***, İş Bankası Kültür Yayınları, 1992, s. 249.

lap yaptık. Memleketi bir çağdan alıp yeni bir çağa götürdük. Birçok eski kurumları yıktık. Bunların binlerce taraftarı vardır. Fırsat beklediklerini unutmamak lazım. En ileri demokrasilerde bile rejimi korumak için, sert tedbirlere müracaat edilmiştir. Bize gelince, inkılabı koruyacak tedbirlere daha çok muhtacız."[2]

Atatürk'ün hedefi çok partili demokrasiye geçmekti. Nitekim 11 Aralık 1924'te, *Times* gazetesine aşağıdaki açıklamayı yaptı:

"... Milli egemenlik esasına dayanan ve bilhassa cumhuriyet idaresine sahip bulunan memleketlerde siyasi partilerin mevcudiyeti tabiidir. Türkiye Cumhuriyeti'nde de, birbirini denetleyen partilerin doğacağına şüphe yoktur."[3]

Atatürk bu dönemde gezilere çıkıyor, halkla aracısız ilişki kurarak konuşuyordu. 5 Ocak 1925'te Konya'da kendi yazdığı notlarda şöyle diyor:

"... Biz hukuk dışı hareket etmeyiz. Zorba asla değiliz. Hayatımız, bütün faaliyetimiz memleket işlerinde hukuk dışı ve baskıcı hareket edenlere karşı mücadele ile geçmiştir. Bizim akıl, mantık ve zekâ ile hareket etmek belirgin özelliğimizdir. Bütün hayatımızı dolduran olaylar, bu gerçeğin kanıtıdır."[4]

Lozan Antlaşması'na göre Musul sorununun çözüleceği bir dönemde, 13 Şubat 1925'te Doğu Anadolu'da Genç ilçesinde Şeyh Sait İsyanı başladı. 7 Mart 1925'te Atatürk aşağıdaki bildiriyi yayımladı:

"... Vatanın her köşesinde, kamu huzurunu bozan olayın, yalnız oradaki vatandaşları değil, en uzak yerlerdeki vatandaşların rahatını, mutluluğunu, çalışma yaşamını, ekonomi ve üretimini etkileyeceği ve zarar verdiği açıktır..."[5]

---

2 Utkan Kocatürk, ***age***, s. 367.

3 ***Age***, s. 368.

4 ***Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri: Tamim ve Telgraflar V***, s. 210; Utkan Kocatürk, ***age***, s. 368.

5 Utkan Kocatürk, ***age***, s. 372.

Uygarlık Kuvvetli Bir Ateştir

Atatürk, 24 Ağustos 1925'te Kastamonu'yu ziyaret etti ve uygarlıkla ilgili şunları söyledi:

"... Uygarlık öyle kuvvetli bir ateştir ki, ona yabancı kalanları yakar, mahveder. İçinde bulunduğumuz uygarlık ailesinde layık olduğumuz yeri bulacak, onu koruyacak ve yükselteceğiz. Refah, mutluluk ve insanlık buradadır."[6]

30 Ağustos 1925'te Kastamonu Türk Ocağında şöyle dedi:

"... Efendiler ve ey millet, iyi biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru ve en gerçek tarikat, uygarlık tarikatıdır."[7]

Tekkeler Kapanmalıdır

Kastamonu'dan Çankırı'ya gelen Atatürk, 31 Ağustos 1925'te şunları söyledi:

"... Tekkeler mutlaka kapanmalıdır. Türkiye Cumhuriyeti, her alanda uyarıda bulunacak kudrete sahiptir. Hiçbirimiz tekkelerin uyarmasına muhtaç değiliz. Biz uygarlıktan, bilim ve teknikten kuvvet alıyoruz ve ona göre yürüyoruz, başka bir şey tanımayız. Doğru yoldan ayrılmışların amacı, halkı kendinden geçmiş ve aptal yapmaktır. Oysa, halkımız aptal ve kendinden geçmiş olmamaya karar vermiştir... Biz dünya ailesi içinde uygarız. Her görüş açısından uygarlığın gereklerini uygulayacağız."[8]

Ve sonunda, 30 Kasım 1925 tarihinde kabul edilen kanunla "Tekke, zaviyeler ve türbeler kapatıldı."[9] Ardından hukuk alanında büyük devrim olan Medeni Kanun, 17 Şubat 1926'da kabul edildi.[10]

---

6 ***Age***, s. 376-377.
7 ***Age***, s. 378.
8 ***Age***, s. 378.
9 ***TBMM Zabıt Ceridesi***, Devre II, Cilt 19, s. 312.
10 ***TBMM Zabıt Ceridesi***, Devre II, Cilt 22, s. 334.

Hayatının Önemli Bölümleri

İşte tam bu önemli adımların atıldığı bir dönemde Atatürk, *Hâkimiyet-i Milliye* Gazetesi Başyazarı Falih Rıfkı Atay ile *Milliyet* Gazetesi Başyazarı Mahmut Soydan'a hayatının önemli bölümlerini anlattı.

Bu hatıraların 12 Mart 1926 günü yayımlanacağı, sözü edilen iki gazetede duyurulunca, *Cumhuriyet* gazetesi 13 Mart 1926'da Yunus Nadi imzasıyla konuyla ilgili bir başyazı yayımladı. Yunus Nadi şöyle diyordu:

"Büyük Gazimizin büyük hayatının hatıralarından bir kısmını *Milliyet* ve *Hâkimiyeti-i Milliye* yayımlıyorlar. Gazi'nin hatıratı, dünya çapında bir değer ve öneme sahiptir. Bu asrın yetiştirdiği en büyük adamın, Türkiye'yi ölümden sonra tekrar dirilmenin sırrına mahzar eden, dünya tarihinin gidişini değiştiren o yüksek dehanın hatıratı da, bizzat Büyük Gazi gibi bütün milletindir.

Gazi'nin hatıralarını, yakın tarihimizin bu kıymetli belgelerini bütün Türk milleti okumalı, Cumhurbaşkanımızın hayatından bazı sayfalar milletçe bilinmeli, halkımız, Büyük Reislerinin hatıratından yararlanmalı, ders almalıdır.

Bütün Türk milletinin Cumhurbaşkanı olan sevgili Gazimizin hatıralarını, memlekete duyurmak için bugünden itibaren yayıma başlıyoruz."

Temel Metin

Bu hatıralar, böylece *Hâkimiyet-i Milliye*, *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde 13 Mart-13 Nisan 1926 tarihleri arasında yayımlandı.

Bu hatıralar, 1955 yılında, Falih Rıfkı Atay tarafından *Atatürk'ün Bana Anlattıkları* adıyla Sel Yayınları tarafından kitaplaştırıldı. Bu kitap daha sonra 1965 yılında İş Bankası tarafından yayımlandı.[11]

11 Falih Rıfkı Atay, ***Atatürk'ün Hatıraları***, İş Bankası Kültür Yayınları, 1965.

Doç. Dr. İsmet Görgülü, Atatürk'ün bu hatıralarını *Cumhuriyet* gazetesinin 15 Mart-13 Nisan 1926 tarihindeki metinlerini esas alarak yayına hazırlandı ve *Atatürk'ün Anıları* adıyla Bilgi Yayınevi tarafından 1997 yılında yayımlandı.[12]

Cumhuriyet gazetesi, 1998 yılında F. Rıfkı Atay'ın kitabını *Atatürk'ün Bana Anlattıkları* adıyla yayımladı ve okuyucularına armağan etti.

Elinizdeki bu kitapta, temel olarak *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan anılar, *Cumhuriyet* gazetesinin okuyuculara armağan olarak dağıttığı kitap ve Doç. Dr. İsmet Görgülü'nün *Atatürk'ün Anıları* adıyla yayımladığı metin esas alınmıştır.

Doç. Dr. İsmet Görgülü'nün dipnotlarından yararlanılmıştır.

12 İsmet Görgülü (Yayına Hazırlayan), ***Atatürk'ün Anıları***, 3. Basım, Bilgi Yayınevi, 2004.

BÜYÜK GAZİMİZİN BÜYÜK HAYATINDAN HATIRALAR

1

GAZİ PAŞA'NIN OSMANLI DEVLET ADAMLARI HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Büyük Gazimizin büyük hayatının hatıralarından bir kısmını Milliyet ve Hâkimiyet-i Milliye yayımlıyorlar. Gazi'nin hatıratı, dünya çapında bir değer ve öneme sahiptir. Bu asrın yetiştirdiği en büyük adamın, Türkiye'yi ölümden sonra tekrar dirilmenin sırrına eriştiren, dünya tarihinin gidişini değiştiren o yüksek dehanın hatıratı da, bizzat Büyük Gazi gibi bütün milletindir.

Gazi'nin hatıralarını, yakın tarihimizin bu kıymetli belgelerini bütün Türk milleti okumalı, Cumhurbaşkanımızın hayatından bazı sayfalar milletçe bilinmeli, halkımız, Büyük Reislerinin hatıratından yararlanmalı, ders almalıdır. Bütün Türk milletinin Cumhurbaşkanı olan sevgili Gazimizin hatıralarını, memlekete duyurmak için bugünden itibaren yayıma başlıyoruz (Cumhuriyet, 15 Mart 1926 Pazartesi).

***

Birinci Dünya Savaşı'nın gerek Osmanlı saltanatı tarihi için, gerek yeni Türk tarihini meydana getiren sebep ve sonuçlar açısından ne kadar önemli bir aşama olduğunu bildiğimizden, öncelikle bu konuya dokunmak istedik. Hiç kimseye yabancı değildir ki Genel Savaş başladığında Sofya Ataşemiliterliği'nde bulunan Gazi Paşa, savaşa katılışımızın aleyhinde idi. Yine bilinmez değildir ki, savaşın en büyük şerefini ve yegâne başarılarını onun savaşa katılmış olmasına borçluyuz.

Birinci Dünya Savaşı'nda normal olmayan durumumuz

Gazi Paşa, savaşın ilk günlerine ait bir hatıra ile bizim birinci sorumuza cevap verdiler:

Ben Genel Savaş'ın müttefiklerimiz için iyi sonuç vereceğine inanmıyordum. Fakat oldubittiden sonra bulunduğum cephelerde savaşı başarıya ulaştırmaya çalıştım. Diğer cephelerde ise sanki tersine gayret vardı. Başkomutan Vekili her hareketinde bir ordu yok ederdi: Sarıkamış'ta olduğu gibi... O ve arkadaşları zaten daha önce Türk milletini ve ordusunu normal olmayan bir duruma sokmuşlardı. Bu durum, ordunun yabancı bir askeri kurulun eline verilmesi ve bırakılmasıdır. Bu durumdan dolayı Almanları ve Alman askeri kurulunu eleştirmek istemem, eleştiriye asıl layık olanlar elbette bizim devlet reisimiz ve özellikle devlet adamlarımızdır. Türk ordusunun güçsüz ve yeteneksiz olduğu düşüncesiyle o heyeti, ayaklarına kadar giderek ve rica ederek memleketimize davet eden onlardı.[1] Bu kurula Türk milletinin yeteneksizliğinden ve beceriksizliğinden açık şekilde söz edilmiş, kendilerine âdeta gelip bizi adam etmeleri teklif edilmiştir. Böyle bir istek üzerine gelen bu kurul, dahil olduğu çevreyi ve egemen olanları güçsüz, onursuz kabul ederse hoş görülebilir.

1 Alman Askeri Heyeti (Alman Islah Heyeti), 22 Mayıs 1913'te yapılan istek üzerine, 14 Aralık 1913'te Tümgeneral Liman von Sanders'in başkanlığında 42 kişi olarak İstanbul'a geldi. Savaşın sonlarına doğru bu sayı 800'e ulaştı, heyete geniş yetkiler verildi.

Ben ordunun kayıtsız şartsız bütün sırları ile Alman askeri kuruluna verilmesinden ve teslim edilmesinden çok üzgündüm. Daha karar verilmezden önce, rastlantısal olarak bu durumu öğrendiğim zaman sesimin erişebileceği makamlara kadar itirazlarda bulunmayı görev saymıştım. Karşı çıkışlarıma hiç kimse cevap vermedi, cevap vermeye gerek dahi görmedi.

Hayalci bir vatanseverlik

Yalnız bir vesile ile bu konu üzerinde görüştüğüm dostlarımdan biri, ki o zaman Genelkurmay'da en yüksek makamlardan birini işgal ediyordu,[2] bana güya son derece samimi davranarak dedi ki:

"Arkadaş tecrübemiz senden çoktur, gerçi seni bu duygu ve düşüncelere yönlendiren şey, memleket ve milletine aşkındır, amma düşünmüyorsun ki, bu memleket ve halk senin hararetli aşkına sandığın kadar layık mıdır? Bizim başımızda pek büyük adamlar var. Sen henüz onlarla konuşmamış, onların tecrübeli görüşlerine düşünceni yönlendirmemiş ve memleketin her tarafındaki başarılarının sırlarını anlayamamışsın. Eğer bir defa kendileri ile görüşsen aynı fikirleri kabul etmekte bizden daha ileri gideceğine şüphe yoktur."

Kimlerden söz edildiğini çok iyi anlamıştım. Fakat söylettirmeye gerek görmedim. Büyük bir hata içinde bulundukları-nı söylemekle yetindim.

Karşımdaki, Genel Savaş'ta vefat etmiştir, o zaman kendini büyük işleri yapmış gibi sanmaktan doğan bir heyecan içinde idi, diyordu ki:

"Kemal, Kemal, bizi rahat bırak, sonra vicdanen sorumlu olursun. Biz öyle şeyler yapacağız ki, sonucundan sen de memnun olacaksın, dünya da hayrette kalacaktır."

2 Gazi Paşa'nın sözünü ettiği kişi, Sarıkamış taarruzundan sonra vefat eden Hafız İsmail Hakkı Paşa'dır.

Çok güzel konuşan ve takma bir isim ile *Tanin* gazetesine yazı yazan muhatabıma değer verenler çoktu, ben ise bu çok samimi, çok vatanseverce ve hayalci sözlerden üzüntü duymadım. Fakat ne söylesem bütün sözlerimin boşuna olacağına inanarak susmayı ve düşünmeyi tercih ettim. Yalnız bu görüşmeye kısa bir cümle ilave etmekten kendimi alamadım:

"Evet çok şeyler yapacaksınız, fakat yapacağınız şeyler korkarım ki, memleketi çıkılmaz bir girdaba sokmaktan başka bir şeye yaramayacaktır. Eğer ben ve benim gibi düşünenler hayatta kalırsak, sizin bugünkü sözlerinizi takdir ile anmayacağız, dilerim ki bizi içinden çıkılmaz sorunlar içinde terk etmeyesiniz."

Karşımdaki, sözlerimdeki ciddiyeti ve samimiyeti anlamamış görünerek:

"Merak etme kardeşim" dedi.

Atlatmak

Gazi Paşa devam etti:

Bu zat arkadaşları içinde en çok konuşabilen, en çok tartışabilen ve zekâsına en çok güvenenlerden biriydi. Diğerleri ile de aynı konular üzerinde konuşmamış ve serbest tartışmalarda bulunmamış değilim. Onlar, uzun görüşmektense, değinilen esaslı noktalara cevap vermektense, büyük bir devlet adamı vaziyeti alarak ve eşsiz inkılapçı ruh sahibi olduklarını sezdirerek ve özellikle ince diplomatlık ve usta politikacılık sanatlarına pek güvenerek, o dönemin geçerli deyimi ile "Atlatmak"ı tercih etmişlerdir. Bunda başarılı olduklarından emin idiler. Farkında değillerdi ki kendilerini derin bir acıma duygusu ile dinliyordum.

Talât Paşa

Zavallı Talât Paşa;[3] kendisinin bir serseri Ermeni kurşunu ile Berlin sokaklarında yere serildiğini işittiğim zaman ne kadar üzülmüştüm. Sadrazam olduğu günlerden birinde sadaret makamında kendisine bazı yaşamsal sorunlardan söz etmiştim. Verdiği cevaplarla beni güzelce atlattığına inanmış, hatta bu memnuniyetini bir saat sonra konuştuğu yakın bir arkadaşına anlatmıştı. Fakat iki gün sonra, kendini telaşa düşüren bir durum ortaya çıkınca beni gece yarısında evine davet ederek, çare ve tedbir sormak durumunda kaldı. O gece telaşlı Sadrazamın meclisinde aynı arkadaşım da hazırdı. Şu sözleri söylemekle kendimi teselli ettim:

- Benden fikir ve görüş soruyorsunuz, söylemekte çekinceliyim. Çünkü ben size daha üç gün evvel çok hayati bir mesele hakkında fikir ve görüşlerimi söylemiştim. Siz ise beni atlattığınıza inanmış, hatta sevincinizi ilan etmiştiniz.

- Asla, dedi.

- Söylediğiniz kişi yanınızda oturuyor, dedim.

Gazi Paşa'nın cephe ve cephe gerisi ile yaptığı temaslar, memleketin zaten karşılaştığı kötü durumlar hakkındaki görüşünü sarsmadı, tersine kuvvetlendirdi. Fakat acaba hiçbir girişim ve uyarı yarar sağlamayacak mıydı? Gerçeği işittirecek ve milletin ölüm kalım sorunu karşısında harekete getirebilecek kimse yok muydu?

Osmanlı Devlet adamlarının ruh hali

Gazi Paşa, devlet ve siyaset çevresinde sözü geçen dost ve tanıdıkları üzerinde bu uyarı denemelerine devam etmekten geri kalmamıştır. Bu uyarıların görüştükleri üzerinde nasıl bir etki bıraktığını anlamak için şu hatırayı dinleyelim:

---

3 Talât Paşa (1874-1921): İttihat ve Terakki'nin önderlerinden, 1913-1917 arası İçişleri Bakanı, 1917-1918'de sadrazam, Birinci Dünya Savaşı kaybedilince 1918'de Almanya'ya gitti ve 1921'de Ermeniler tarafından Berlin'de öldürüldü.

O devrin ruh halini anlamak için Osmanlı devlet adamlarından diğer büyük birisini de bu vesile ile analım. Arıburnu'nu, Anafartalar'ı yapmış bir komutan idim. Sanıyordum ki, ve daha sonra dost düşman herkesin görüşü de benim bu sanımı doğruladı, memlekete bir hizmette bulunmuştum, o hareketle özellikle payitahtı (başkenti) kurtarmıştım. İnsanlık hali, bu küçük hizmeti yapmış olmaktan memnun olabileceğini tahmin ettiğim Osmanlı devlet adamlarının önemlilerini ziyaret ediyordum ve bu ziyaretleri daha önemli bir görev duygusu ile yapıyordum. İlim, fen, sanat ve gelişmeler yönünden, memleketim için ve milletimin söz konusu olması gereken ölüm kalım durumu için düşüncelerim vardı. Başta bulunanlara onları söylemek istiyordum. Muhterem Dışişleri Bakanını[4] da görmek ve kendisi ile konuşmak faydalı olur inancına kapıldım. Bakanlığın bir müsteşar muavini vardı. Sofya Sefaretinden tanırdım: Halil Bey...

Evvela bu güzel kalpli adamı makamında buldum. Bakan Beyefendiye, kendilerini ziyaret için geldiğimi söylemesini rica ettim. Beklesin, emri geldi. Bekledim, bilmem ne kadar sürdü, fakat beklemem epey uzun oldu, bu aralık muhterem Bakan Bey çok ilginç ziyaretçileri kabul etmekle meşgul idi. Farkına vardım ki ben geldikten ve haber verdikten sonra gelmiş olanlar dahi Bakan Bey tarafından kabul olunmaktadır. Canım sıkılmadı değil, müsteşar muavinine:

- Beyefendi hazretleri galiba beni unuttular, dedim.

Muavin Bey, beklediğimi tekrar hatırlattı.

- Beklesin, buyurmuş.

Sabır ile Muavin Bey'in yanında oturdum. Kendisine dedim ki:

4 (Hariciye Nazırı) Dışişleri Bakanı Halil Menteşe (1874-1948): Milas doğumlu, İttihat ve Terakki üyesi, İçişleri Bakanı, Meclis Başkanı, Danıştay Başkanı; Adalet Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı yaptı. Mart 1919'da İngilizler tarafından tutuklandı, Malta'ya sürüldü. 1922'de döndü. İzmir'den bağımsız milletvekili seçilinceye kadar (1931-1946) politikanın dışında kaldı.

- Sizin Bakanınız bütün zamanını böyle anlamsız ziyaretleri kabul etmekle mi geçirir?

Terbiyeli ve geçimli olan karşımdaki, soruma cevap vermedi. Bir aralık Nazır Beyefendinin bürosunu salona birleştiren kapı açıldı ve bir odacı:

- Buyurun efendim, dedi.

Muavin Bey ile ciddi bir konu üzerinde konuşuyordum:

- Nedir o? dedim. Odacı:

- Nazır Beyefendi Hazretleri sizi kabul buyuracaklar... cevabını verdi.

- Beklesinler! dedim.

(Cumhuriyet, 15 Mart 1926 Pazartesi)

2

DIŞİŞLERİ BAKANI İLE BİR TARTIŞMA

DIŞİŞLERİ BAKANININ MAKAMINDA[1]

Gazi devam etti:

- Doğrusu müsteşar muavini ile olan konuşmamızın biraz uzatılmış bölümünün bitmesine kadar Bakan Beyefendinin davetine gidemedim.

Bakan Beyefendinin muhteşem bürosuna girdiğim zaman, Bakan Bey beni ayakta ve gönül okşamalarıyla kabul etti ve bana askeri durumun, içişleri durumunun, genel siyasi durumun çok parlak olduğundan parlak bir lisanla söz etti. İncelikle teşekkür ettim. Yalnız, bazı bilgilendirme ve yorumlarda bulunup bulunamayacağını sordum.

- Hayhay efendim, dedi.

Dedim ki:

- Ben durumu hiç de sizin gördüğünüz gibi görmüyorum. Genel durumumuzun, sizin açıkladığınız gibi olmasını çok isterdim. Fakat ben en çetin ve en zor sonuç alınabilen bir savaş alanından ve o alanın komutanı olarak İstanbul'a geliyorum. Eğer lütfeder de beni bir saniye dinlerseniz minnettar olurum.

1 Bu görüşmenin 1915'in Aralık ayının ikinci yarısında yapılmış olabileceği değerlendirilmektedir. Çünkü Mustafa Kemal 10 Aralık 1915'te Gelibolu savaş sahasından ayrılmış ve İstanbul'a gelmişti.

- Lütfen efendim, buyurdular. Devam ettim:

- Beyefendi, durum sizin gördüğünüz gibi parlak değildir. Siz ki devlet yönetme sorumluluklarından bir kısmını üzerine almış bir kişisiniz, eğer şunun bunun konuşmasına güvenerek siyaset kullanmakta devam ederseniz, şu anki tehlike genel sanıların da üstünde olur.

Gerçeği konuşmaktan korkmayınız

Cevap verdi:

- Beyefendi, -bunu söylerken pek ciddi bir amir tavrı takındı- ne demek istediğinizi anlayamadım.

Alçakgönüllü bir söylemle anlattım:

- Memleket ve her şey yok olmak üzeredir. Siz bunu henüz fark etmediğinizi söylüyorsunuz. Estağfurullah böyle demedim, siz her şeyi biliyorsunuz da beni yabancı ve acemi bir adam gibi görerek bu acı gerçekler üzerinde benimle açık konuşmaktan çekiniyorsanız, güçlü bir Bakana yaraşan da budur. Fakat ben o kişiyim ki, benimle her şey konuşulur, izin veriniz, görüşeceğimiz fikirler aramızda kalacaktır, sizi diğer bir noktada aydınlatayım; gerçeği konuşmaktan korkmayınız. Gerçek sizin dediklerinizi değil, benim dediklerimdir.

Çok sert ve ciddi bir tavırla şu karşılığı verdi:

- Komutan Bey, biz size saygı gösterdik. Çünkü bize dediler ki, Arıburnu ve Anafartalar Komutanı Mustafa Kemal hizmet etti. Bunun için, zatıâlinizi iyi kabul etmek istemiştim, fakat bugün bana sözünü ettiklerinizin başka manada olduğunu hisseder gibi oluyorum. Beyefendi, bu konuların ve eleştirilerin makam ve muhatabı ben değilim. Ben Ordu Başkomutanına, onun Genelkurmayına, bütün Bakanlar Kurulu ile beraber derin ve sarsılmaz güven taşıyan bir Bakanım. Sizin kuşkularınız olabilir, sizin bilmediğiniz gerçekler bulunabilir. Ben, bunları anlatmak durumunda değilim. Eğer siz buraya şüphe ve kuş-

kunuzu gidermek için gelmişseniz yanlış yere geldiğinizi ihtar etmek mecburiyetindeyim. Başkomutanlığa ve Genelkurmayına müracaat ediniz, hiç şüphe etmem ki orada sizi gereği kadar, ihtiyacınız kadar aydınlatabilecek kimseler vardır.

Türk Genelkurmayı yoktur

- Bana yol göstermek nezaketinde bulunduğunuz için size teşekkür ederim. Yalnız izinizle şunu arz edeyim ki, öncelikle ben Türk ordusunun yabancısı bir adam değilim; ben ordu ile çok küçük rütbelerden beri derinden ilişkide bulunmuş bir askerim. Ben olayların yönetimi ile ordunun içinde subay, sonunda komutan olarak iş görmüş ve kanımca başarılı olmuş bir komutanım. Türk ordusunu, onun erdemini, kıymetini ve bu ordu ile neler yapılabileceğini benim kadar anlayan az olmuştur. Beni acemi bir subay, tesadüfen komutan olmuş bir adam gibi gördüğünüz için üzgünüm. Ama sizi hoş görüyorum, çünkü bütün hayatınızda, hatta şimdiki önemli siyasi konumunuzda, henüz gerçekle temasa gelmiş bir kişi değilsiniz. Bana bir şey önerdiniz ki, ben onu yapamam: Başkomutanlık Vekâletine ve Genelkurmayına müracaat etmek, kuşku ve endişelerimi orada gidermek.

Beyefendi; farkında değil misiniz ki artık bu memlekette milli bir Genelkurmay kurulu yoktur; bir Alman kurmay heyeti[2] vardır; o Alman kurmayları ki Türk ordusunda ilk uygulama olarak benim gibi asi bir askeri tardetmek (atmak) kararına vardı, beni o heyete mi gönderiyorsunuz?

2 Türk Genelkurmay Başkanlığında çalışan Almanlar, kritik görevlere yerleştirilmişlerdi. Osmanlı Devleti'nin Genelkurmay Başkanı Alman General Bronsart von Schellendorf'du. Ayrıca Genelkurmay şube başkanları Alman subaylarıydı.

"Bir şey yapamayacaklarından emin idim"

Birkaç gün sonra işittim, bu Bakan Beyefendi, benden Bakanlar Kuruluna şikâyet etmiş, hatta cezalandırılmamı istemiş.

Kahkaha ile güldüm. Evet, o zaman herhangi bir Mustafa Kemal, böyle içi dışı çürümüş, soysuzlaşmış bir sülalenin ismi padişah olan reisine arkasını vererek kendini kuvvetli zanneden bir heyet tarafından kolaylıkla cezalandırılabilir anlayışı yaygın idi. Fakat ben başı ve sonu belli olmayan, kimi kendini âlim, kimi kendini dâhi, kimi kendini diktatör, kimi kendini doktor sanan bu adamların, önemsiz Mustafa Kemal'e bir şey yapamayacaklarından emin idim. Bir şey yapabilirlerdi. O da o gün hâkim oldukları süngüye dayanarak, Mustafa Kemal'i yakalamak ve asmaktı. Oysa, o gün isyanımın bütün millet arasında duyulmasını faydalı görür ve isterdim. Onlar buna cesaret edememişlerdir. Niçin?

Zannederim ki, yapabileceklerine emin olamadıklarından!

(Cumhuriyet, 16 Mart 1926 Salı)

3

YAKUP CEMİL OLAYI

Gazi Paşa:

- Kendi münasebetsiz emellerini tatmin etmeye uğraşmaktan başka kusuru olmayan bir Yakup Cemil'i asmak için bile ne kadar korku ve heyecan geçirmişlerdi, diye devam etti. Hakikat ne idi? Şimdi Gazi Paşa Hazretlerinden onu dinliyoruz:

- Yakup Cemil'in[1] şahsından söz etmek istemem. Yalnız, Yakup Cemil'de Mustafa Kemal'e karşı heyecanlı bir yöneliş uyanmıştı. Bu talihsiz, kendi deneyimiyle ve kendisini bin türlü kanlı olaylara yönlendirilenlerin yaptıklarını ve hareketlerini görerek karar vermişti ki, Mustafa Kemal işbaşına geçmelidir.

Yakup Cemil'in sehpaya gitmesine biraz da bu sebep olmuştur. Bu çocuk bir gün Bursa'da ihtilal arkadaşlarıyla bir görüşme yapıyor, diyor ki:

"Büyük sandığımız adamlar, çok küçükmüş; vatanın yararları için bunları öldürmek lazımdır. Bunu ben yapacağım."

Vaziyeti Kim Düzeltecek?

Daha ılımlı inkılapçılar, kendisine soruyorlar: "Öldürmek

1 Yakup Cemil, İttihat ve Terakki'nin ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın ünlü fedailerinden; 1913 Babıâli Baskınında Harbiye Nazırı Paşa'yı öldürdü, bu olaydan sonra İttihatçı liderlerin makamlarını kendisine borçlu olduklarını düşünmeye başladı. Hükümetin idaresini beğenmediği için darbe planladı. Planı ortaya çıkınca yargılandı ve Eylül 1916'da idam edildi. Bkz. Esatlı, M. Ragıb; ***İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi ve Yakup Cemil Niçin Öldürüldü***, İstanbul, 1975.

kolay, fakat durumu düzeltecek kim?"

- Mustafa Kemal, ismini söylüyor.

Bu zavallı, bilinen kişilerin[2] kendine alıştırdıkları sanatın kendi aleyhlerinde de uygulanmasının bir zararı olmayacağını söyleyerek durumu kabul ediyor, İstanbul'a geliyor, noksan önlemlerle girişim alıyor; yakın zannettiği arkadaşlar, faciadan ürküyorlar ve haber veriyorlar. Sonucu şudur ki, Yakup Cemil tutulmuş ve asılmıştır.

Bana bu hikâyeyi söyleyen, onunla hem fikir ve hem de eylem birliği yapan, asılmaktan kendini kurtaran ve beni Silvan karargâhında[3] bulan Doktor Hilmi Bey'dir. Şimdi Malatya Mebusu.

Malatya Mebusu Doktor Hilmi Bey

Doktor Hilmi Bey, Diyarbakır'a gelerek, telgrafla Silvan'daki karargâhtan bana önemli bilgi vereceğini söyledi ve aldırılmasını rica etti. O günlerde Diyarbakır'da bulunan yaverim Cevat Bey,[4] doktoru benim yanıma getirmek emrini aldı. Doktor geldi,[5] bütün hikâyeyi anlattı.[6]

"İstanbul'da kalamazdım, kalamadım çünkü beni de asacaklardı" dedi.

Ben genel durumu değerlendirerek, adam astırmanın çok kötü olduğunu düşündüm. Adam asmamaları için fiili bir ihtarda bulunmak istedim. Bu ihtarı hukuk dışı, bana sığınan doktoru koruduğumu en büyük makamlara bildirmekle yaptım.

2 İttihat ve Terakki Partisi'nin ileri gelenleri kastediliyor.

3 Silvan, Mustafa Kemal Paşa'nın 16. Kolordu Komutanı iken 20 Eylül 1916'dan itibaren kolordu karargâhının olduğu yerdir.

4 Cevat Abbas Gürer (1887-1943): Çanakkale Savaşı'ndan itibaren Mustafa Kemal'in yaveri, 1921'den 1941'e kadar Bolu Mebusu.

5 Doktor Hilmi Bey'in Silvan'a geliş tarihi 22 Eylül 1916'dır.

6 Dr. Hilmi'yi, Mustafa Kemal Paşa ile beraber dinleyen İzzettin Çalışlar bu olayla ilgili günlüğüne şu notu düşmüş: "27 Eylül 1916: İstanbul'dan Dr. Selanikli Hilmi geldi. İstanbul'daki olayları anlatıyor. Yakup Cemil, Hakkı Sapanca ve Hüsrev ve bunlar benzer birçok komitecilerin hükümet aleyhine isyanda bulunduklarını ve ayrı sulh ve kabinenin değiştirilmesini istediklerini ve 300 kadar kişinin Divan-ı Harp'e davet olunduğunu söylüyor."

"Ben Yakup Cemil ve benzerlerinin tavsiyesiyle iktidar mevkiine gelecek adam mıyım?"

Yalnız şunu da söyleyeyim ki, Yakup Cemil'in bu hareketini iyi karşılamamıştım. Hatta o sırada tümenlerimden birine tayin olunan bir komutanla[7] konuşurken kendisine İstanbul'daki acıklı olaydan söz ederek:

- Yakup Cemil Bey asılmış. Sebebi de "Mustafa Kemal, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili olmadıkça kurtuluş yoktur' demiş. Sana bir şey söyleyeyim, bu adam sözgelişi başarılı olsaydı ve ben işitseydim ki Yakup Cemil İstanbul'da Mustafa Kemal Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili olsun diye isyan etmiş ve başarılı olmuş; benim, bunu kabul edeceğimi düşünebilir misin? Evet, durumu derhal kabul ederim, fakat İstanbul'a gidip Yakup Cemil'i cezalandırmak şartıyla. Eğer ben, o ve benzerlerinin önerisiyle iktidar makamına gelecek bir adamsam, adam değilim.

(Cumhuriyet, 17 Mart 1926 Çarşamba)

7 O sırada 16. Kolordunun tümenine gelen komutan da eski arkadaşı Ali Fuat Cebesoy'dur. 5 Kasım 1916'da Silvan'a geldi.

4

POLİTİKACILIĞIN ÜSTÜNDE VATAN SİYASETİ

Devleti yöneten kişiler üzerinde yararsız uyarı denemelerinden sonra, Büyük Gazi'nin artık bizzat önlemler düşündüğü ve girişimler yaptığı bir devir var. Bu devrin hatıraları Anadolu ihtilal tarihi ile pek sıkı ilgilidir. Bu siyasi faaliyet esnasında alınan dersler, yeni devletin temellerini kuran Sivas Kongresi kararları ve onun sonuçları üzerinde, hiç şüphe yok ki etkili olmuştur.

Bu yeni çalışma günün sıradan güçlükleri ve işleri arasında boğulup giden parti ve hükümet politikacılığının tamamen üstünde, Türk milletinin kara talihini değiştirmek isteyen ve ona yeni bir gelecek arayan bir vatan siyaseti idi. Büyük Gazi'yi artık kesin şekilde harekete yönlendiren son sebepler ne idi?

"Ben hayatta düşkünlüğü kabul etmiş adam değilim"

Gazi Paşa, hatıralarının akışını keserek, küçük bir örnekle bize bu sebebi anlattı:

Savaşa girdikten sonra, bu savaşın feci sonuçlarını daima göz önüne almaktan kendimi alıkoyamadım. Kanal Harekâtı'na[1] karşı isyanım, bana önerilen Hicaz Seferi Kuvvetler Komutanlığı nedeniyle söylediğim[2] ve kabul ettirdiğimi zannettiğim halde

1 Kanal Harekâtı: Süveyş Kanalını İngilizlerden almak amacıyla, Almanların çıkarına uygun olarak, birincisi Ocak-Şubat 1915'te, ikincisi Haziran 1915'te yapıldı. Her ikisi de başarısızlıkla sonuçlandı. Almanlar, böylece İngilizlerin Avrupa'da kendilerine karşı kullanacakları kuvvetlerin bir kısmını bu bölgede tutmayı sağladılar.

2 Mustafa Kemal 17 Şubat 1917'de Hicaz Kuvvei Seferiye Komutanlığı'na atandı,

semeresini göremediğim eleştiriler ve bunun gibi birçok mücadele sahneleri takip etti.

En sonra Yıldırım Ordusu Grubu'nun macerası ile benim bu grupta asıl Yıldırım Ordusu Komutanlığım[3] herkesçe bilinir. Hatırladığıma göre yatıştırılması mümkün olmayan isyanım işte bu olayda olmuştur. Artık suskunluğun ve alçakgönüllülüğün sona erdirilmesi zamanı idi. Ben de bu anı kaçırmadım.

Felaketin coşkun bir nehir gibi, Türkiye üzerine aktığını görüyordum. Nasıl dayanıp susabilirdim? Bu olayların belgelerini size vereceğim, okuyacaksınız. Sonuç ne oldu? Benim düşkünlüğüm. Bu kelimeyi özellikle kullanıyorum, ben hayatta gözden düşmeyi, düşkünlüğü kabul etmiş adam değilim. O zaman benim durumumu düşkünlük gibi görenlere gülmüştüm. Çünkü bundan ne çıkabilirdi? Eğer ben alelade gurur sahibi bir insan olsaydım ve bütün tahminlerimin doğru çıktığını görmekten zevk alsaydım, ne olacaktı? Memleketin felaketinden nasıl zevk alabilirdim? İsterdim ki benden evvelkilerin hatalarını düzeltebileyim; çamur ve batağa düşmüş Türkiye'yi çıkarabileyim.

Falkenhayn yüzünden tartışma

Gazi Paşa bir müddet düşündü ve biraz yukarıda işaret etmiş olduğu hadiseye devam etti:

7. Ordu, yani Yıldırım Ordusu'nun ilk defa komutanı olduğum[4] sırada, zira bilindiği gibi, ki aynı orduya daha sonra tekrar komuta ettim, bu ordunun da dahil olduğu Grubun Komuta-

---

21 Şubat'ta 2. Ordu Komutanı olduğu Diyarbakır'dan ayrıldı. Şam'da Enver ve Cemal Paşalarla toplantıya katıldı (26 Şubat 1917). Toplantıda Hicaz bölgesinin boşaltılmasını ve Filistin Cephesi'nin desteklenmesini savundu. Bu görüşü kabul edildi. 2. Ordu Komutanı olarak 12 Mart 1917'de Diyarbakır'a döndü.

3 Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'na 31 Ekim 1918'de getirildi.

4 Atatürk'ün 7. Ordu Komutanlığı'na ilk atanışı 5 Temmuz 1917, ikinci atanışı 7 Ağustos 1918, Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı'na atanışı ise 31 Ekim 1918'dir.

nı General Falkenhayn'ın[5] askerlik ve iç siyasetimiz açısından izlediği usul ve tavır ve hareket, aramızda önemli bir tartışmaya neden oldu.[6] Bu tartışma, sonunda, daha büyük makamlara aksetti. Ben çok önem verdiğim düşüncelere değer verilmediğini görünce susamazdım; görünce, susmadım.

Her türlü sonuçlarını evvelden kabul ederek, usul ve gelenek dışı, denebilir ki biraz isyankâr şekilde, kendi kendimi Ordu Komutanlığı'ndan af ve hatta vekilimi de bizzat tayin ederek -Kolordu komutanlarından Ali Rıza Paşa[7] idi- vazifeme son verdim ve bu oldubittiyi büyük makamlara bildirdim.

7. ve 2. Ordu komutanlıklarından istifa

Beni bu hareketten vazgeçirmek için General Falkenhayn özel bir mektupla, Başkomutanlık Vekâleti ve bu durumla ilgili 4. Ordu Kumandanı[8] iyi düşüncelerle ve dostane arabuluculuk yaptılar. Bu durum gerçeğin hâlâ bu kişi ve makamlar tarafından ne kadar anlaşılmamış olduğuna yahut anlaşılmış ise gerçeği saklamak için ne hazin koşullar ve zorunluluklar içinde kalmış olduklarını gösterdiğinden, üzüntülerimi daha sert belirtmeye yönlendirdi.

---

5 General Falkenhayn, Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Almanya Genelkurmay Başkanı görevindeydi. Verdun Savaşı'ndan sonra görevden alınınca Türkiye'ye gönderildi. Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı yaptı.

6 Falkenhayn, Türk subaylarına hiç güvenmiyor, sadece Alman ekibiyle iş yapıyordu. Ayrıca Suriye-Filistin ile Irak cephelerini kapsayan çok geniş sorumluluk alanındaki askeri ve siyasi işleri tamamen Alman çıkarlarına göre düzenliyordu. Mustafa Kemal bu durumdan son derece rahatsız oluyordu. Mustafa Kemal, Sina Cephesi'nde bir taarruzu öngören ve Almanlarca hazırlanan bir planı da gerçekçi olmaktan uzak bularak karşı çıktı. Bu görüşünü Falkenhayn'a ve İstanbul'a çektiği birçok telgrafla dile getirdi. Bunların en önemlisi 20 Eylül 1917 tarihini taşıyan uzun raporudur (Bkz. ***Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri***, Cilt 4, s. 1-8).

7 Ali Rıza Paşa (Sedes), Mirliva, 1868-1927, 1921'de emekli.

8 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa (1877-1922): İttihat ve Terakki'nin üç paşasından biridir.

Sonunda oldubittiyi kabul ettiler. Fakat bu istifanın, yüksek makamlara ve belki bütün millete anlatmak istediğim gerçek manasını gözden kaçırmak ve komutanlıktan sıradan bir sebeple çekilmiş olduğumu yaymak için beni merkezi Diyarbakır'da bulunan eski orduma, 2. Ordu Komutanlığı'na tayin ettiler. Görünüşte kalan bazı sebepler göstererek onu da reddettim. Kuvvetle anlatmak istediğim feci "durumu", basit işlerdenmiş gibi kabul ettiklerini gösterir bir hareketle, "bir ay kadar bir süreyle izinli olduğumu" bildirdiler.

(Cumhuriyet, 18 Mart 1926 Perşembe)

5

GENERAM FALKENHAYN TARAFINDAN GÖNDERİLEN ALTINLARIN ALMAN GENERALİNE İADE EDİLİŞİ

Tren ücreti veremeyecek kadar parasız

Burada hatırıma gelen üzüntülü bir noktayı da, ilgilenirseniz işaret edeyim: Ben Halep'te makam ve görevimi sona erdiren bu girişimde bulunduğum ve en son teklif olunan 2. Ordu Komutanlığı'nı da reddettiğim sırada, Halep'ten İstanbul'a gitmek için[1] tren ücreti verecek kadar param olmadığını bilmiyormuşum.

Başka bir olay, Yıldırım Ordusu Komutanlığı'na atanıp İstanbul'dan Halep'e hareket edeceğim günün gecesi idi.[2] Falkenhayn, karargâhında bulunan bir Türk kurmay subayı ile yanında bir genç Alman subayı, Akaretler'deki 76 numaralı evime geldi, ufak ve zarif sandıklar içinde, Falkenhayn tarafından bana bazı şeyler getirdiğini söyledi. O "şey"lerin, kendilerini kabul ettiğim odaya getirilmesini emrettim. Salon kapısının yanına ufacık sandıklar dizildi.

- Bunlar nedir? dedim.

1 Atatürk Halep'ten İstanbul'a 11 Ekim 1917'de hareket etti. İkinci kez Diyarbakır'da 7. Ordu Komutanlığı'na 7 Ağustos 1918'de atandı ve 28 Ağustos 1918'de Nablus'a geldi.

2 Atatürk, 11 Mart 1916'da 16. Kolordu Komutanlığı'na atandı ve 26 Mart 1916'da Diyarbakır'a geldi.

Falkenhayn'ın altınları

Alman subayı dedi ki:

- İstanbul'dan ayrılıyorsunuz, size Mareşal Falkenhayn tarafından bir miktar altın gönderilmiştir.

Kimseye hiçbir ihtiyacımdan söz etmemiştim, fakat sandım ki Mareşal bu parayı ordunun gereksinmelerine harcanmak üzere göndermiştir. Onun için tercümanlık yapan Türk subayına dedim ki:

- Bu sandıklar bana yanlış geldi. Ordunun Levazım Başkanına gönderilmek lazımdı; benim için fazla yüktür.

Subay sözlerimi Alman subayına iletti.

Alman derhal:

- Efendim o da başka, dedi.

Bizim subaya:

- Paranın miktarını bu subaydan iyi incele, huzurunda alındığına dair bir senet yaz, ver, imza edeyim, dedim.

Subay emrimi yaptı, fakat Alman imzalı senedi kabul etmek istemedi, tekrar:

- Bu subay bilmiyor, dedim, senedi alsın ve Mareşal'e versin ve siz de bu paraları alması için Levazım Başkanına haber gönderiniz.

Doğal olarak iş böyle bir seyir izledi.

Altınlar iade ediliyor

Bu sandıklar ve içindekiler, ordunun Levazım Başkanlığında ve benim bunlara karşılık verdiğim senet de Falkenhayn'ın mahrem dosyasında birkaç ay birbirlerini bekler biçimde kaldılar. İşte yukarıda söylediğim üzere, 7. Ordu Komutanlığı'ndan kendimi affettikten sonra, Komutanlığa vekil bıraktığım Ali Rıza (Sedes) Paşa'ya bu sandıkları teslim ettim ve kendisinden aldığım senedi o vakit yaverlerim bulunan Cevat Abbas -şim-

di Bolu Mebusu- ve Salih[3] -şimdi Bozok Mebusu- Beylere vererek, kendilerine şu emri verdim:

- Hemen Falkenhayn'ın karargâhına gideceksiniz, bizzat kendisini görüp bu senedi vereceksiniz ve benim kendisinde bulunan senedimi geri alacaksınız.

Yaverlerim bizzat Falkenhayn'ı görmek hususunda biraz güçlük çekmekle beraber emrimi aynen yerine getirmişler. Biraz sonra yanıma gelerek dediler ki:

- Mareşal Falkenhayn size böyle bir para vermiş olduğunu hatırlamıyor ve bu para için sizin imzanızı taşıyan hiçbir belgenin kendisinde mevcut olduğunu bilmiyor; dolayısıyla Ali Rıza Paşa imzalı senedi kabul etmiyor.

Falkenhayn, senetleri geri vermeye mecbur oluyor

Tekrar yaverlerime dedim ki:

- Şimdi size çok ciddi emrediyorum. İkiniz tekrar Falkenhayn'ın odasına gireceksiniz ve diyeceksiniz ki verdiğiniz altınlar olduğu gibi saklıdır. Buna karşılık size senet verilmiştir, senet olmadığını iddia etmek, altınların varlığını ortadan kaldırmaz. Belgeyi kaybetmiş olabilirsiniz, o halde verdiğiniz altınları size iade edeceğiz. Aldığınıza dair siz bize belge veriniz. Ve diyeceksiniz ki, bizi buraya gönderen komutanın altın karşılığı memleket yararları hakkında göz yumacak insanlardan olmadığını çoktan öğrenmeli idiniz. Hâlâ bunda tereddüdünüz varsa komutanımız bunu size ve kamuoyuna daha başka türlü de ispat edebilir. Paralarınız duruyor, fakat bu paralardan çok daha kıymetli olan "Mustafa Kemal" imzası sizde kalamaz. Ve olumlu sonuç almadıkça karşıma gelmeyeceksiniz.

Emir verdiğim arkadaşlar Grup Komutanı Falkenhayn'ı tanıyan adamlar değildi; fakat beni çok iyi tanıyorlardı. Onun için

3 Salih Bozok, Selanik (1881-1941): Subay, Atatürk'ün çocukluk arkadaşı ve yaveri, TBMM'nin 1. döneminde Bozok (Yozgat), 2.-6. dönemlerinde Yozgat Milletvekili, Atatürk'ün ölümü üzerine tabancasıyla intihar etti, kurtarıldı.

bir saat sonra Falkenhayn'ın elinden benim imzamı taşıyan kâğıt parçasını alıp dönmüşlerdir.

Kolayca tahmin etmek mümkündür ki Mareşal Falkenhayn beni, belki benden başka birçoklarını böyle sandıklarla altın vererek kandırmak yolunda idi.

(Cumhuriyet, 19 Mart 1926 Cuma)

6

"HERKES PARLAMAK, PARLATMAK VE PARLAKLIĞINI GÖSTERMEK HEVESİNDEDİR"

Atlar ve kısraklar satılamıyor

Bıraktığım noktaya geliyorum: Evet, Halep'ten İstanbul'a gitmek için tren ücreti verecek param olmadığının farkında değilmişim. Yalnız beş on atım ve kısrağım vardı; zamanla edinilmiş ve yetiştirilmiş cins atlar ve kısraklardı. Salih'i (Bozok) çağırdım ve:

- Atlardan birkaçını satın da İstanbul'a gidebilelim, dedim. Bu alım-satım sonucunu bekleyerek Halep'te bir aile yanında misafir bulunuyordum. Fakat benim en güzel atlarımı pazarda satın alan bir tek adam çıkmamıştır. Hayret ettim, oysa, hayrete sebep yoktu, subaylarımızın mali güçlerine güvenilemezdi. Halep'in zenginleri ata ve kısrağa çok meraklı iseler de, seferberlik ve savaş içinde olduğumuzdan, bunların ellerinde bulunan hayvanları ordu alacaktı.

Bizim tek servetimiz olan atlardan da ümidimizi kestik.

Kendini ve evlatlarını düşünen bir komutan

Fakat izlediğimiz dava ve gösterdiğimiz direnç bu kadar eli boş, parasız olduğumuzu belki zannettirmezdi. Bunu ne için

söylüyorum, bilir misiniz? Bir gün aynı Halep şehrinde çok tanınmış bir komutan ile[1] sohbet ediyordum. Benim bütün fikirlerimi kabul etti:

- Ne yapmak lazımdır? dedi.

- Hiçbir şey yapamazsanız, hiç olmazsa istifa ediniz, dedim.

Komutan, gözyaşları ile onayladığı düşünceleri ve katılımlarını belirttikten sonra bana dedi ki:

- Yapamam, çünkü kendim ve çok sevdiğim evlatlarım için dayanabileceğim bir şey yoktur.

Hatırladığıma göre şu cevabı verdim:

- Efendim, söz konusu olan koca bir Türk milletinin ölüm kalımıdır. Mahvolan budur ve buna emin olduğunuzu gözyaşlarınızla gösteriyorsunuz. Bu ölüm kalım manzarası karşısında kişisel sorun ve endişelere düşülmemesi gerekir.

O tarihte tavrı ve sözü çoğunluk üzerinde etkili olacağına şüphe etmediğim bu kişinin harekete geçmesini çok bekledim.[2]

Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal'e sevgisi

Atlar ve kısraklarımızın pazarda satılamamış olduğunu söylemiştik; o sırada 4. Ordunun Bahriye Nazırı Komutanı ile Halep'te buluştuk. Çok şeyler konuştuk; müşterek çok kararlar

1 İsmi verilmeyen komutan Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa olmalıdır.

2 Atatürk'ün burada çok özet olarak açıkladığı konu, Falkenhayn'ın görevden alınmasını sağlamak için, iki ordu komutanının İstanbul'a ortak tepki göstermesidir. Cemal Paşa, hem Bahriye Nazırı, hem de Suriye ve Batı Arabistan Genel Komutanıdır. Dolayısıyla etkili bir komutandır. Atatürk, onun da desteğini almaya çalışır, Falkenhayn görevden alınmadığı takdirde tepki olarak birlikte istifa etmeyi önerir, ama Cemal Paşa Falkenhayn'ın verdiği zararı kabul etmesine rağmen istifa edemeyeceğini söyler.
Falkenhayn, bölgeyi Alman sömürgesi haline getirmek için faaliyette bulunuyordu. Yerel aşiret reislerine altın dağıtıyordu. Atatürk, Falkenhayn'ın niyetini anlamıştır. 20 ve 24 Eylül 1917'de İstanbul'a gönderdiği raporlarda durumu açıkladı. Bu kişiye ne siyasi ne de askeri yönden güveni olduğunu, Sina Cephesi'nde görev yaptırılmamasını ve kaldığı takdirde onun emrinde görev yapmayacağını bildirdi. 2 Ekim'de Enver Paşa tarafından verilen yanıtta Falkenhayn'a güvenin tam olduğu bildirilince 9 Ekim'de istifa etti.

vermiş olduğumuzu hatırlarım. Bu aşamaları hikâye etmek uzun olur; bu da ayrı bir fasıldır. Fakat merhum Cemal Paşa'nın bana özel bir sevgi ve bağlılığı olduğunu söylemek de vazifemdir. Ben Cemal Paşa'yı Cemal Paşa olduktan, yahut Cemal Paşa, Mustafa Kemal'i kendisi ile Halep'te konuşan Ordu Komutanı Mustafa Kemal olarak bulduktan sonra tanışmış değildik.

Selanik Hatıraları

Bu son cümle ile Büyük Gazi çok eski, 1908 Devrimi'nden önceki Selanik hatıralarına değindi. Belki bu uzak hatırata gelerek, sohbeti kesmek arzusunda değildi. Fakat onun bütün hayatından bir ânı bile kaybetmek aymazlığında bulunabilir miydik? Kendilerine Cemal Paşa ile Selanik'teki ilişkilerinden söz etmek, daima biraz karanlıkta kalan o devre ait kıymetli notlar almak için güzel bir fırsattı. İnceliklerinden yararlanarak, Halep meselesine gelmek üzere, Selanik hikâyelerinden birkaçını dinlemek istedik. Gazi Paşa bu yorgunluğa da katlandı:

3. Ordu Müşirliği (Mareşalliği) Kurmaylığı'nda

Çok evvel, Selanik'in doğal olmayan, daha doğru bir deyimle Sultan Hamidvari bir teşkilat kadrosuna sığabilecek 3. Ordu Müşirliği Karargâhı'nın bir odasında, o Kurmay Binbaşı Cemal Bey, ben Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal Bey olarak[3] tanıştık. Cemal Bey, eski zamanın çok çeşitli deneyimlerine oldukça sahip; zekâsı, faaliyeti ve girişimlerindeki süratle kendine saygınlık kazanmış, rütbesi küçük fakat mevkii büyük bir durumdaydı. Ben ise okuldan yüzbaşı çıkar çıkmaz evvela hapis ve tevkif, sonra sürgün edilmiş[4] acemi, yahut eskilerin tabirine göre "çö-

3 Mustafa Kemal'in kurmay subay olarak ilk tayini Şam'dır. Şam'dan Selanik'e atanışı 13 Ekim 1907'dir. Bu görüşmenin o tarihlerde olması gerekir.

4 Atatürk, 11 Ocak 1905'te kurmay yüzbaşı rütbesi ile Harp Akademisi'nden mezun oldu. Mezuniyetini izleyen günlerde istibdat ve padişahlık rejimi aleyhindeki düşünceleri ve durumu şüphe çekerek tutuklandı, bir süre hapsedildi. Sonra Şam'daki 5. Ordu emrine atandı. 10 Şubat 1905'te İstanbul'dan hareket etti.

mez" bir gençtim. Hakkımda bu sıfatları pervasızca kullanan görmüş geçirmişlerle çok karşılaşmışımdır. Ben kendimle diğer tarafın durumunu düşündüğüm zaman, ne yalan söyleyeyim, bu arkadaşlara acımaktan kendimi alıkoyamazdım. Takdir ediyordum ki, bu kişiler bizim görüşlerimize açılmış ufuklar üzerinde, yeni doğuşları haber veren işaretleri görmek yeteneğinde değil idiler. Bir aralık bu zorunlu ve doğal değişimlere dikkatlerini çekmek aklımdan geçmedi değil, hatta buna giriştim; fakat anladım ki onların içinde bulundukları dünya başka, bizim içine girmek üzere olduğumuz dünya büsbütün başkadır. Eski dünyanın alevlerini, yeni dünyanın güneşlerine yaklaştırmak güçtür. Herkes parlamak, parlatmak ve parlaklığını göstermek hevesindedir, kendilerine hak verdim.

(Cumhuriyet, 20 Mart 1926 Cumartesi)

7

ATATÜRK'ÜN "BÜYÜK ADAM"LIK ÜZERİNE DÜŞÜNCELERİ

Selanik'te (Yonyo'da) bir gece

Arkadaşlar, Selanik'te Hürriyet Meydanı denilen bir meydan vardır; ünlü bazı yerler bu meydanın etrafındadır. Olimpus Palas, Kristal, Yonyo vesaire...

Bir gece Yonyo'nun mahşer gibi kalabalık büyük salonunun bir köşesinde, ufak merdivenle çıkılır; bir de özel oda olduğunu haber aldım ve oraya çıktım. Ufak, zarif bir salondu ve ağzı ağzına dolu idi. Salonda bir masaya yaklaştığımı hatırlarım. Bu masada ihtilalci kimseler varmış. Rakı ve bira içildiğine dikkat ettim; masadakiler çok vatanseverce konuşuyorlardı. Devrim yapmaktan, devrim yapabilmek için büyük adam olmaktan söz ediliyordu. Herkeste büyük adam olma hevesi vardı. Fakat büyük olabilmek için insan nasıl ve kimin gibi olmalı?

Cemal Bey gibi

İçlerinden biri bağırdı: "Cemal Bey gibi olmak isterim." Sofrayı işgal edenlerin hepsi: "Bravo" dediler, "Cemal Bey gibi..." Sonra hiçbirini yakından tanımadığım bu kişiler hep birden bana döndüler. Ben durgun ve kesin bir bakışla kendilerine baktım. Bu bakışımla kuşkusuz bir şey anlatmak istiyordum. Benim

tavrımdaki, durgunluğumdaki manaya dikkat eden yoktu. Benim, onlardan daha çok, her gün ve her gece ilişkide olduğum Cemal Bey hakkındaki düşüncelerine katılmamı bekliyorlardı. Ben bilmem neden, bu kişileri tatmin edecek (doyuracak) bir işarette bulunamadım. Fakat içimden şu düşünceler geçti: "Bir adam, ki büyük olmaktan söz eder, benim hoşuma gitmez. Bir adam, ki memleketi kurtarmak için önce büyük adam olmak lazımdır, der ve bunun için bir de kendine örnek seçer, onun gibi olmayınca memleketin kurtulamayacağı düşüncesinde bulunur, bu, adam değildir."

Büyük adam nasıl olunur?

Ben böyle düşünürken, sofra arkadaşlarımı memnun edemediğimi hissettim. Hiç şüphe etmem ki bana dair yargıları olumsuz olmuştur ve bu görüşlerini akılcı bir biçimde anlatabilmek için demiş olsalar gerekir ki:

- Bu acemi (toy) efendi, galiba kendini o kadar büyük görüyor ki ve bu sebepten görüşü o kadar daralmıştır ki artık büyüklüğü göremez hale gelmiştir. Bu adam, arkadaşımız olamaz.

Bu gece o sofranın içkiden doğan ağır havası etrafında iki görüş ortaya çıktı:

Biri olumlu, biri olumsuz.

Bir görüşe göre evvela büyük adam olmak, sonra memleketi kurtarmak lazımdır.

Diğer görüşe göre büyük adam lafla olmaz, evvela memleketi kurtarmalı, ondan sonra dahi büyüklük söz konusu değildir.

Arkadaşlar size bu hikâyeyi bugünkü duygumla, tecrübemle söylemiyorum, "Yonyo"nun özel odasındaki gözlemlerimin bana ilham ettiği fikir, bu idi.

(Cumhuriyet, 21 Mart 1926 Pazar)

8

"KENDİNİZİ BEĞENDİRMEK HEVESİNE DÜŞMEYİNİZ"

Bir gün Cemal Bey Selanik gazetelerinden birine imzasız bir başmakale yazmış; beraber çalıştığımız daireden çıkıp tramvaya binmiş, Olimpus'a gidiyorduk.

Cemal Bey'in elinde o gazete vardı. Bana uzatıp dedi ki:

- Bu başmakaleyi okudunuz mu?

- Hayır.

- Oku... dedi.

Okudum.

- Nasıl? diye sordu.

- Bir gazetecinin sıradan bir yazısı, dedim.

- Amma yaptın ha, bunu ben yazdım.

Cevap verdim:

- Affedersiniz, bilmiyordum, yazmamış olmanızı dilerdim.

Ve ilave ettim:

- Cemal Bey, şu ve bu biçimde siz birtakım kuş beyinli kimselere kendinizi beğendirmek hevesine düşmeyiniz, bunun hiçbir kıymeti ve önemi yoktur. Siz içinde bulunduğunuz durumu değerlendiriniz. Ve evvela kabul ediniz ki biraz feragat sahibi olmak lazımdır. Eğer şunun bunun güler yüzünden kuvvet almak için alçalırsınız, bugününüzü bilmem, fakat geleceğiniz çürük olur. Çünkü bizim henüz gerçekle hiç yüz yüze gelme-

miş geniş çevrelerimiz vardır. Bu çevrelerde henüz acemvari hayaller ile dolu olanlar çoktur. Büyüklük odur ki, hiç kimseye iltifat etmeyeceksin, hiç kimseyi aldatmayacaksın, memleket için gerçek ülkü ne ise onu görecek, o hedefe yürüyeceksin, herkes senin aleyhinde bulunacaktır. İşte sen bunda direnişi yok eden olacaksın, önüne çok çeşitli engeller yığacaklardır; kendini büyük değil, küçük, zayıf, vasıtasız, hiç kabul ederek, kimseden yardım gelmeyeceğine inanarak bu engelleri aşacaksın. Ondan sonra sana bu yüksek derlerse, bunu diyenlere de güleceksin.[1]

Cemal Bey sözlerimi sakin olarak dinledi, bana hak verdi. İmzasız makalesini eleştirdiğim için ortaya çıkan üzüntüsü de kaybolmuş göründü.

Halep hikâyesinin son aşaması ve İstanbul'a dönüş

Gazi Paşa, Cemal Bey hakkındaki hatıralarına her zaman için bir ders olan bu cümlelerle ara verdi ve Halep hikâyesine döndü:

At ve kısraklarımın satılmamış olduğunu söylemiştim. Halep'te Cemal Bey merhumla birçok ciddi konular üzerinde görüşmelerden sonra şu basit görüşme cereyan etti:

- Benim bazı cins atlarım ve kısraklarım var. Alıcı bulamadım. Siz buranın eski komutanısınız. Bana bir yol gösterir misiniz?

- At ve kısraklarınızı evvela veterinerime muayene ettireyim, dedi.

- Diyarbakır'da iken Alman ve Avusturyalılar bu atlarla kısrakların bir servet olduğunu söylemişlerdi. Değerlerinden şüphe etmiyorum. Ama öyle yapınız, dedim.

Raporu gören Cemal Bey hepsi için iki bin altın teklif etti. Kabul ettim ve bu suretle İstanbul'a hareket ettik.[2] Bir gün İstanbul'da Bahriye Bakanlığı Müsteşarı Vasıf Paşa'dan bir tez-

1 Atatürk'ün bu önemli ifadeleri, Atatürk'ün Bana Anlattıkları (1955) baskısında yoktur. Atatürk'ün Hatıraları (1965) baskısında ise eksik olarak vardır. Bazı cümleler ve kelimeler atlanmış, bazı kelimeler de değiştirilmiştir.

2 Mustafa Kemal'in Halep'ten İstanbul'a hareket tarihi 11 Ekim 1917'dir.

kere aldım. Bu tezkereye iliştirilmiş olan Cemal Bey imzalı telgrafın içeriği şu idi:

"Hayvanlarınızı beş bin liraya sattım, sizden çok ucuz almışım, üç bin lirasını nereye göndereyim?"

Bu telgraf üzerine Müsteşar Vasıf Paşa'nın yanına gittim, kendisine dedim ki:

"Telgrafın manasını anlayamadım. Ben Paşa'ya atları iki bin liraya sattım. O beş bin liraya satmışsa üst tarafını bana vermeye mecbur değildir."

Fakat ilave etmeliyim ki bu verileni yeterli bulmama rağmen Cemal Bey merhum üç bin lirayı Vasıf Paşa aracılığıyla göndermiştir. Bu para yeni girişimlerimde benim için destek olmuştur. Bunu belirtmeyi görev sayarım. Çünkü ben Ateşkes zamanı İstanbul'da bulunurken ve çok kapsamlı girişimlere karar verirken bana, bu girişimlerimin manasını hissedenler tarafından birçok tekliflerde bulunulmuştur. Hepsini reddettim. Çünkü bana bu yolda teklifler yapanların hiçbiri ideal sahibi adamlar değillerdi. Deyimimi hoş görürseniz ve bu satırları okudukları zaman kendilerinin ima edildiklerini anlayacaklarına şüphe olmayan o kimseler dahi, entrikacılar olduklarını reddetmeye başarılı olamazlarsa, bana pek küstahça tekliflerde bulunmuş olduklarını kabul edeceklerdir.

Aile yaşamında iki hareket biçiminden birisini seçme

At ve kısrak parası ile İstanbul'a geldik. Anam ve kız kardeşim Akaretler'de 76 numarada kalıyorlardı. Ben diğer bir yer arıyordum. Benim çocukluğumdan beri bir karakterim vardır. Oturduğum evde ne ana, ne kız kardeş, ne de ahbap ile beraber bulunmaktan hoşlanırdım. Yalnız ve bağımsız bulunmayı çocukluğumdan çıktığım zamandan itibaren daima tercih etmiş ve sürekli olarak öyle yaşamışımdır. Tuhaf bir durumum daha var. Ne ana, -babam çok erken ölmüş- ne de kardeş, ne

de en yakın akrabamın kendi düşünce ve anlayışlarına göre bana şu veya bu türlü öneri ve nasihatte bulunmasına katlanabilirdim. Aile arasında yaşayanlar pekâlâ biliyorlardır ki sağdan soldan pek saf ve samimi ihtarlardan kurtulamazlar. Bu durum karşısında, iki hareket tarzından birini seçmek zorunludur. Ya söz dinlemek, yahut bütün bu uyarma ve öğütleri hiçe saymak.

Bence ikisi de doğru değildir. Söz dinleme nasıl mümkün olur? En aşağı benimle yirmi, yirmi beş yaş farkı olan anamızın uyarılarına uymak, geçmişe dönmek olmaz mı? İsyan etmek; faziletine, iyi niyetine ve yüksek kadınlığına kani olduğum anamın kalbini ve anlayışlarını altüst etmektir. Bunu da doğru bulmam.

(Cumhuriyet, 22 Mart 1926 Pazartesi)

9

SELANİK'TEKİ EVDE YAPILAN BİR TOPLANTI

Bununla beraber size bu münasebetle anamın ve kız kardeşimin inkılap (ihtilal) işlerinde bana inandıklarını ve hizmet ettiklerini de belirtmeliyim. Biz Selanik'te tahmin edeceğiniz tarihlerde, dışarıdan nasıl anlaşıldığını, görüldüğünü bilmem, fakat özverili komitecilik yapıyorduk.[1] Meşrutiyet'in ilanından çok önceydi. Bir gece bizim evde bir toplantı yapmıştık. Bu ev, Selanik'te Sanayi Mektebi karşısında pembe boyalı büyücek bir evdi. İşte bu evin bir odasında arkadaşlarla toplanmıştık. Bu arkadaşlardan biri; ki şehit oldu veya vefat etti, büyük bir saygıyla anarım, Kamil Bey isminde bir süvari subayı idi. Şişmanca bir zat... Çok paralar toplamışlardı. Liralar, mecidiyeler ve gümüş madeni paralar. Bizim görüştüğümüz odaya bakan bir hizmetçi, anneme bunu haber vermiş. Yukarıda paralar, konular, tartışmalar ve planlar var, anlamında birtakım sözler söylemiş. Annem hasta ve ihtiyar. Yatağından kalkmış, bizim bulunduğumuz odanın kapısına kadar gelmiş ve kısmen ne konuştuklarımızı dinlemiş, tekrar odasına gitmiş. Kararlar alındıktan sonra arkadaşlar ayrıldılar. Daha sonra uyumakta olduğunu sandığım annem yanıma geldi. Bana dedi ki:

1 Atatürk'ün Şam dönüşü İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye oluşu 29 Ekim 1907'dir.

- Çocuğum bir şey anlamak istiyorum. Sen ve senin arkadaşların yedi evliya kuvvetinde olan padişaha isyan mı ediyorsunuz?

Anneme ne düşündüğümüzü, ne yaptığımızı söylemek istemiyordum. Fakat bizim o akşamki toplantımızı görmüş ve her şeyden haberi olduktan sonra artık annemden ve kardeşimden gerçeği gizlemeye gerek görmedim. Bilakis onları aydınlatmayı uygun gördüm:

- Evet anne, dedim. Senin yedi evliya kuvvetinde sandığın adam hiçbir kuvvete sahip değildir. Biz, burada toplanan insanlar, memleketi bu zalimlerden kurtarmak istiyoruz. Senin buna aklın ermeyebilir. Fakat yaptığımı ya kabul eder bana hizmet edersin, yahut evladın olduğumu unutarak gider evliyalara kavuşursun.

Annem o vakit aklını başına aldı. Dedi ki:

- Evladım siz tecrübesizsiniz. Mademki böyle şeylerle uğraşıyorsunuz, beni yaptığınız işlerden haberdar ediniz ve gizli şeylerinizi bana veriniz. Çok dikkat etmelisiniz. Başarılı olmak zordur. Yok olmayı daha doğal olarak kabul etmek lazım gelir. Ne yapayım, tek erkek evladımsın, senin yok olmanı istemiyorum.

- Bu çok gücüme gidiyor anne, dedim. Bu işler almış yürümüştür. Namuslu bir adam olan ben, bu işlerin içinde bulunmak zorundayım. Beni bundan engeller misiniz?

- Hayır evladım, bir gün bu işler olduktan sonra seni namus ve onur sahibi olanlarla beraber görmezsem, işte o zaman üzülürüm. Ben senin kadar okumadım. Senin kadar bilmem. Seni, gördüğün, anladığın şeyleri yapmaktan alıkoymaya kalkışmam. Yalnız dikkat et, esas başarmaktır, başarmaya çalışın.

Halep dönüşünden sonra Almanya'ya seyahat önerisi

İstanbul'da Pera Palas Oteli'nin bir odasına yerleşmiştim. Artık her şeyin yok olduğuna inanmış bir adam gibi üzüntü içinde düşünüyordum. Ancak yok olan bu her şeyin tekrar

kurtarılabileceğine inanan bir adam gibi avunuyordum. Bu ruh hali içinde iken bir gün bana padişahın vekili sıfatıyla Enver Paşa bir aracı ile iletişimde bulundu ve sonra da bizzat kendisi dedi ki:

- Almanya İmparatoru, Padişahımızı genel karargâhına davet etti. Padişahımız böyle bir seyahati yapamayacak halde bulunduğundan düşündük. Veliaht Hazretleri, Padişah yerine bu seyahati yapsın. Kendisinin yanında bulunmayı kabul eder misiniz?

Ben böyle bir kişiyle böyle bir seyahati kendim için yararlı gördüğümden hemen evet cevabını verdim. Hazırlıklar yapılmış, emirler verilmiş, iki üç gün sonra bir perşembe akşamı trene binip Vahdettin ile seyahate çıkmaklığımız kararlaştırılmıştı.

Bana denildi ki:

- Seyahate çıkmadan önce Veliaht Hazretleri ile tanışmalısınız.

(Cumhuriyet, 23 Mart 1926 Salı)

10

VAHDETTİN İLE BİRLİKTE ALMANYA SEYAHATİ

Naci Paşa;[1] şimdi Kolordu Komutanı ve Harbiye Mektebi'nde benim "Askeri Terbiye" hocamdı, o zaman sanırım Albay Naci Bey; onun da Vahdettin ile birlikte bulunması uygun görülmüştü. Bir gün[2] hareketimizden evvel Vahdettin'in sarayında birleştik. Bizi sarayın içinde Arap hasırlarıyla örülmüş bir salona açılan kapıdan bir odaya soktular. Redingotlu[3] adamlarla dolu olan odanın eşyası bir kanepe ile kanepenin iki tarafında birer koltuktan ibaretti. Henüz girdiğimiz bu odada ayakta dururken, çok laubali görünen redingotlu adamların içinde başka redingotlu bir adam göründü. Bu yeni gelenin kim olduğunu, ne olduğunu ve ne olmak gerektiğini ne ben, ne de arkadaşım fark edebildik. İçeriye girdi, bizim bulunduğumuz tarafa yöneldi. Kanepenin sağ köşesine oturdu. Ben karşısındaki koltuğa oturdum. Yanındaki koltuğa Naci Paşa oturdu. Bu kişi bir defa gözlerini açtı, bize lütfen iltifat etti:

- Sizinle tanıştım. Memnunum.

1 Naci Paşa (o sırada albay), Korgeneral Naci Eldeniz (Manastır 1875-Ankara 1948): 1918-1920 arası Vahdettin'in Başyaveri, Büyük Taarruz'da tümen komutanı, zaferden sonra general, TBMM'de iki dönem Cebelibereket, iki dönem Seyhan Milletvekili.

2 Atatürk'ün Veliaht Vahdettin ile karşılaşması 13 Aralık 1917'dir. Bu tanışma Almanya seyahatinden iki gün önce, Vahdettin'in Vaniköy'deki köşkünde olmuştur.

3 Redingot: Arkası yırtmaçlı, etekleri uzun, çift sıra düğmeli erkek ceketi.

Tekrar gözlerini kapadı, bu incelikli sözlere cevap vermeye hazırlanırken, kendinden geçmiş bir kişinin huzurunda bulunduğumu anladım, cevap vermek mi yoksa vermemek mi lazım geldiğinde kuşku duydum. Naci Paşa'nın yüzüne baktım, o da çok durgundu. Onda bir defa daha konuşma gücü mevcut olup olmadığını anlamak için beklemeyi doğru buldum.

Biraz sonra gözlerini açtı:

- Seyahat edeceğiz değil mi? dedi.

Pek çok sıkılmış, çok bunalmış bir halde, "Evet, seyahat edeceğiz" dedim.

Açıkça belirteyim ki, bir mecnunla[4] karşı karşıya bulunduğumuzu derhal hissetmiş, fakat mantıki konuşmaya girişmekten kendimi alıkoymuştum. Hemen ayağa kalkıp dedim ki:

- Efendi hazretleri, beraber seyahat edeceğiz. Seyahat iki gün sonra başlayacaktır. Perşembe akşamı garda hazır bulunacaksınız. Oradan hareket edeceğiz.

Veda ettik ve çıktık. Gösterişli bir saray arabasına binmiştik. Naci Paşa ile aramızda, aşağı-yukarı şöyle bir konuşma oldu:

- Zavallı, talihsiz, acınacak birisi... Bunlarla ne olabilir?

- Öyledir.

- Bu zavallı yarın padişah olacaktır, kendisinden ne beklenebilir?

- Hiç...

- Biz ki aklımız, mantığımız vardır, biz ki memleketin kaderini, durumunu ve geleceğini anlamış insanlarız, ne yapabiliriz?

Naci Paşa, "Güç" dedi.

Perşembe akşamı[5] gara gittim. Yalnız daha evvel Vahdettin'in etrafındaki adamlara haber göndermiştim, ki bizim seyahatimiz bir çeşit askeri seyahat olacaktır; yüksek kişi üniformasını giymelidir. Gara geldiğim vakit Vahdettin'in sivil giyinmiş ol-

4 Mecnun: Akıl hastası.

5 15 Aralık 1917, Almanya'ya hareket edildiği gün.

duğunu gördüm. Veliahdın teşrifatçısı olan İhsan Bey isminde bir adam vardı, kendisine:

- Ben Veliaht Hazretlerinin üniforma giymesi için haber yollamıştım. Söylemediniz mi?

Bana saray ananelerinin verdiği bir gurur ile:

- Siz kim oluyorsunuz? dedi.

- Ben sana kim olduğumu izah edecek durumda değilim. Yalnız soruyorum: Ben sana Veliaht Hazretlerinin üniforma giymesi gerektiğini söylettim, kendisine söylendi mi, söylenmedi mi?

Bu cümleleri biraz sert söyledim. O zaman bana cevap vermeye mecbur kaldı:

- Ben söyledim, fakat yapmadı.

- Niçin yapmadı?

- İzin verirseniz anlatayım, dedi.

Anlattığına göre veliahda "feriklik" rütbesi verilmiş, sonra mirliva[6] olduğunu bildirmişler; o da bundan gücenmiş olarak, "Mademki benden ilk rütbeyi almışlar, ikinci rütbeye tenezzül etmem" demiş ve hiçbir rütbeye layık olmayan Vahdettin, işte bu sebeple gara sivil gelmeyi tercih etmiş. İhsan Bey denilen adamla fazla ilgilenmeye gerek görmedim. Bineceğimiz tren hazırdı. Bir askeri birlik, tören düzeninde, veliahdı uğurlamaya hazırdı. Veliahdın yanına yaklaştım, Başkomutan Vekili Enver Paşa da orada idi.

- Bu asker sizi uğurlamak için hazırdır, kendilerini selamlayınız, dedim. Vahdettin yüzüme baktı, bu bakışı ile "Nasıl?" demek istiyordu. İşaret ettim: "Siz yürürsünüz, arkanızdan biz geleceğiz." Vahdettin askerin önünden geçerken, iki elleri yukarıda, normal olmayan, bilinçsiz bir selam vererek yürüdü. Geriye dönüp trene bindik. İçine girdiğimiz salonun pencerelerini açtırarak, tren hareket edeceği sırada, Vahdettin'e:

- Bu pencereden askeri ve halkı selamlayınız, dedim.

6 Mirliva, tuğgeneral; ferik, tümgeneral rütbesine denktir.

- Niçin, lazım mıdır? dedi.

- Evet, lazımdır.

Vahdettin benim çekinmesiz uyarılarıma boyun eğmiş gibi görünerek, dediğimi yapıyordu. Tren İstanbul'u terk etti. Vahdettin beraber bulunduğumuz salonun gerisindeki diğer bir salonda kendisi için hazırlanan kompartımana gitti. Beni bıraktığı salon bana aitti. Ben burada yatacaktım. Fakat salonun her tarafına birtakım bavullar, sepetler vesaire yığılmış olduğunu gördüm. Daha evvel, Vahdettin'in çok yakını Refik isminde bir kişiye demiştim ki:

- İstiyorum ki, Vahdettin'in yakınında yatayım, onunla birlikte bulunayım ve kendisini inceleyeyim.

Bu adam bana evvela söz vermiş iken, sonra öyle bir düzenleme yapmış ki Vahdettin'in yakın adamları her tarafı doldurmuş ve bana sözünü ettiğim salon kalmış.

- Niçin böyle yaptınız? dedim. Bana güzel bir cevap verdi:

- Efendimiz yakınları ile birlikte olmak ister. Siz efendimizi ve o da sizi rahatsız edebilir. Bu nedenle sizi onun vagonuna bitişik bir yerde bulundurmayı uygun gördüm.

Refik Bey'in sözünü akla aykırı bulmadım. Evet, gerekliydi ki Vahdettin'in yakınında uşaklar ve Refik Bey de o uşakların başında bulunsun.

(Cumhuriyet, 24 Mart 1926 Çarşamba)

11

VAHDETTİN BAŞLANGIÇTA AKILLI BİR ADAM ETKİSİ BIRAKMIŞTI

Alman Genel Karargâhında Önceki Kayzer Wilhelm ile Anafartalar Kahramanı karşı karşıya

Trenimiz İstanbul'dan epeyce uzaklaşmış, Trakya topraklarında ilerliyorduk. Bir kişi geldi:

- Efendimiz sizi salona davet ediyor, dedi.

Doğrusu bu davet beni memnun etti. Yarınki padişahı yakından incelemek fırsatlarından birincisi sunuluyor, demekti. Vahdettin'in salonuna girdiğim zaman, kendisini ayakta, beni bekler buldum. Oturdu, bana da oturmak için yer gösterdi. Bu dakikada, sarayında ekseriya gözleri kapalı konuşan kişiyi büsbütün başka bir durumda buldum. Tersine gözlerini çok kuvvetle açmış ve dikkatle bana bakıyordu. Bir nutuk atar gibi şu biçimde konuştu:

- Affedersiniz Paşa Hazretleri, birkaç dakika evveline kadar kiminle seyahat etmekte olduğumu bana anlatmamışlardı. Ancak trenin hareketinden sonra aldığım bilgi üzerine, çok tanıdığım ve takdir ettiğim bir komutanımız ile bulunduğumu anladım. Ben sizi çok iyi bilirim; Arıburnu'nda ve Anafartalar'da yaptığınız bütün işler ve kazandığınız başarılar tamamen bilinmektedir. İstanbul'u ve her şeyi kurtarmış bir komutanımızsı-

nız, birlikte seyahat etmekte olduğum için çok memnunum ve bundan şeref duyuyorum.

Vahdettin bu sözleri çok ağır, fakat düzenli söylüyordu. Hayret ettim. Gerektiği gibi cevaplar verdim; aramızda kusursuz, ciddi ve samimi konuşmalar oldu.

O gece için görüştüklerimi yeterli sayarak, kendisini fazla rahatsız etmek istemediğimi söyleyip izin aldım. Salona döndüğüm zaman iç açıcılık hissediyordum. Düşündüm ki bu kişi akıllı olmalıdır. İstanbul'da ilk buluştuğumuz zaman, o devri bilenlerce anlaşılması kolay olan sebep ve şartların etkisi altında garip bir durum gösteren veliaht, İstanbul'u terk ettikten, kendisini tamamen serbest gördükten ve özellikle görüştüklerinin güvenilir adamlar olduğunu anladıktan sonra, kişiliğini olduğu gibi göstermekte artık sakınca görmüyor, buna göre ben de kendisine bütün durum ve gerekenleri anlatabilirim; hatta yapılabilecek bazı konular üzerinde kendisini çalışmaya geçirebilirim ümidine kapıldım...

Seyahat günleri birbirini izliyor, her gün, bir kısa ve uzun bir görüşme yapıyorduk. Bende oluşan görüş şu ki, bu adamla kendisini aydınlatmak ve kendisine yakından ve samimi yardım etmek şartıyla, bazı işler yapmak mümkündür. Bu görüşümü gerek Naci Paşa'ya, gerek diğer kişilere söyledim ve veliahdı bu biçimde hazırlamanın, memleket yararına bir görev olduğuna işaret ettim. Arkadaşlar ve ben bu biçimdeki ilişkilerde bulunarak seyahatimize devam ediyorduk.[1]

Büyük Alman karargâhının bulunduğu küçük bir kasabaya gelmiştik.[2] Bizi imparator karargâhının girişi karşısında dizilmiş heybetli bir Alman kıtasının selamladığı sırada, bizzat Kayzer girişin sahanlığında bu karşılamaya katılıyordu. Girişten büyü-

1 Atatürk'ün Almanya seyahati 15 Aralık 1917-4 Ocak 1918 günlerini kapsar.
2 19 Aralık 1917, Bad Kreuznach kasabası.

cek bir hole geçtik. Orada İmparator,[3] Hindenburg,[4] Ludendorff[5] ve bütün karargâh üst rütbelileri, Veliaht Vahdettin'i ve ona eşlik edenleri kabul ediyordu. Kayzer, veliaht ile tokalaştıktan ve Naci Paşa'nın tercümanlığı ile birkaç kelime konuştuktan sonra Vahdettin'e denildi ki:

- Yanınızda bulunanları imparatora tanıtmanız gereklidir.

Veliaht beni imparatora takdim etti. Bir eli göğsü üzerindeki düğmelerinin arasına sokulmuş olan imparator, diğer eliyle benim elimi tuttu. Ve çok yüksek sesle Almanca olarak:

- 16. Kolordu... Anafarta... sözlerini tekrarladı.

Bütün hazır bulunanlar imparatorun bu uyarısı üzerine bana döndüler. Ben Kayzer'in ne demek istediğini anladığımdan biraz sıkıldım ve önüme baktım.

İmparator benim bu mahcup ve alçakgönüllü durumumdan şüphelenerek, yanlış bir uyarıda bulunmuş olma olasılığını düşünmüş olsa gerek, bana sordu:

- Siz 16. Kolordu Komutanlığı'nı ve Anafartalar'ı yapmış olan Mustafa Kemal değil misiniz?

Almanca sorulan bu suale Fransızca cevap verdim:

- Evet Ekselans...

Bu kelimeler ağzımdan çıkınca derhal anladım ki büyük bir hata yapmıştım.

Sir, yahut Kayzer demek lazımdı. Ne yalan söyleyeyim, insan dilini alıştırmadığı şeyleri söylemekte güçlük çekiyor. Bu benim düştüğüm birinci hata da değildir. Bulgaristan Kralı Ferdinand'la ilk defa karşı karşıya geldiğim zaman da aynı hatada bulunduğumu hatırlarım.

(Cumhuriyet, 25 Mart 1926 Perşembe)

---

3 İmparator, Kayzer II. Wilhelm.

4 Paul von Hindenburg, Mareşal, Alman Başkomutan Vekili.

5 Erich von Ludendorff, General, Genelkurmay Başkanı.

12

MUSTAFA KEMAL'İN GENERAL LUDENDORFF'U SUSTURAN BİR SORUSU

Karargâhta çok güzel ve rahat yerleştirilmiştik. Veliaht tarafından bazı ziyaretler yapılmak gerekliydi; örneğin Hindenburg'u, ondan sonra Ludendorff'u ziyaret ettik. Ben ve Naci Paşa Veliaht'a katılıyorduk.

Hindenburg'un ufacık bürosunda idik. Mareşal masasının başında ve solunda, ilerisindeki koltukta Vahdettin, onun yanında tercümanlığını yapan Naci Paşa oturuyordu. Ben Hindenburg'un sağında bulunan sandalyede idim. Veliaht ve Hindenburg birbirleri ile görüşüyorlardı. Kısa ve merasim niteliğindeki bir görüşmede, çok önemli şeyler konuşulmak usulden olmamakla birlikte, Hindenburg Veliaht'a ve dolayısıyla onun aracılığıyla bütün Türk milletine çok teselli edici, avutucu sözler söylüyor, veliaht da bu ümit veren sözlere teşekkür ediyordu.

Ben Hindenburg'un ağzından işittiğimiz sözlerin en sonunda kibar ve misafirperver olduğu için nezaketen söylenmekte olduğuna inanmak istiyordum.

Yoksa sözlerin anlamı, beni ümitsizliğe düşürecek nitelikteydi. Konuşmaya katılmayı uygun görmedim; tersine görüşmenin kısa kesilmesini bekliyordum. Öyle oldu.

Vahdettin'i Ludendorff da büyük bir nezaket ve özenle ka-

bul etti. Denebilir ki o da mareşalin değindiği konular üzerinde avutucu izahatta bulundu. Özellikle o günlerde Kuzeybatı Cephesi[1] üzerinde karşı cephe ordularına karşı başlattıkları parlak saldırıdan söz etti.

Bu saldırıyı esasen biliyorduk. Fakat saldırının ulaşabileceği sonucu, Ludendorff'un sözlerinden işitmek için sabırsızlanıyordum. Gördüm ki konuşmanın amacı bu değil, Alman ordusunun taarruz etmekte olduğunu söylemekten, Alman millet ve ordusunun ve bütün müttefiklerin moralini yükseltebilecek güven vermekten ibaretti. Şüphemi gidermek için olmalı, generale kısa bir soru sordum:

- En sonunda taarruz kuvvetleri hangi hatta kadar gidebileceklerdir?

Böyle, veliaht refakatinde bulunan bir subayın damdan düşer gibi sorduğu bir soruyla karşılaşan Ludendorff, nezaket içinde devam eden konuşmasını kesti. Biraz düşündü, biraz da yüzüme baktı. Dedi ki:

- Biz taarruz ediyoruz, sonucunu olaylar gösterecektir.

Cevap verdim:

- Yapılmakta olan taarruz sonucunun ne olabileceğini anlamak için olaylar ve talihin ne göstereceğini beklemeye gerek olmadığını zannediyorum. Çünkü yapılan taarruz en sonunda "parsiyel"[2] bir taarruzdur.

Ludendorff tekrar yüzüme baktı, ne demek istediğimi pek iyi anladı. Olumlu olumsuz cevap vermeyerek sustu.

Konuşma burada kaldı ve ziyarete son verildi.

Ludendorff'un hatıralarını baştan sona kadar okudum. Hatıratta çok büyük esaslardan çok büyük ustalıkla söz edilmiştir. Doğaldır ki, bu kadar kısa bir görüşmede kendisi için bilinmeyen bir ziyaretçinin kısa sorusundan ve sorunun sebep olduğu

1 İngiliz ve Fransızlara karşı olan cephe.

2 Bölgesel taarruz, sınırlı amaçlı bir taarruz anlamında.

suskunluktan söz etmiş olmasını kendisinden beklemek hakkımız değildir. Ancak biz de bu ziyaretten söz ettiğimiz sırada, bütün dünya ordularında büyük asker ve büyük kurmay olarak tanınmış bir kişi ile ani denebilecek kadar kısa görüşmemizin hatırasını gömmek istemedik.

(Cumhuriyet, 26 Mart 1926 Cuma)

13

KAYZER WILHELM İLE VAHDETTİN'İN VE MUSTAFA KEMAL'İN KONUŞMASI

İmparatorluk karargâhı olarak kullanılan otelin içinde, veliahdın odasında Vahdettin, ben, Naci Paşa konuşuyoruz. Bütün seyahatimiz sırasında benim veliahda yakalarını açtığım genel ve yaşamsal konular üzerindeyiz. Başkomutanlık Vekâletinin, Alman ordusuna dayanılarak katlanmaya devam edeceğimiz fedakârlığın mutlaka parlak bir başarıyla son bulacağı hakkındaki düşünce ve bu düşünceyi memlekette yaymaya çalışmaktaki mantıksızlığı açıklamaya ve kanıtlamaya çalışıyordum. Bana bu sözleri söyleten sebep, kısa sorum karşısında Ludendorff'un bu sonuçları Allah'a havale eden bir mütevekkili[1] andırır durumu idi. Çok arzu ediyor ve çalışıyordum ki yarının padişahı tam yerinde benim dediklerimi çok iyi anlayabilsin. Bilmem neden böyle bir girişimden ümitli olmak istiyordum. Yaptığım açıklamalar veliahdın onay ve uyanışını gösteren işaretlerle karşılanmakta idi. Bu sırada yüksek birtakım sesler otelin bütün boşluklarını doldurarak bizim oturduğumuz salonun içine kadar geldi:

1 Mütevekkil: İşini tanrıya ya da oluruna bırakmış kişi.

- Kayzer... Kayzer...

Kapı vuruldu, Kayzer'in Veliaht Hazretlerini ziyarete gelmekte oldukları bildirildi. İmparatoru karşılamaya gittik, Kayzer salona girdi. Hep birlikte oturduk, imparator gerçekten centilmence konuşuyor, sadık ve vefalı Osmanlı Devleti'nin çok kıymetli bir Alman "müttefiki" olduğundan ve özellikle Başkomutan Vekili olan Enver Paşa Hazretlerinin bu dostluğun kıymet ve yüksekliğini anlayarak çalıştığından, Alman Başkomutanlık ve Genelkurmayının bu seçkin kişiye fevkalade emniyet ve güven beslemekte olduğundan söz ediyordu.

Ben Vahdettin'in sağında idim. Naci Paşa tam karşımızda bulunuyordu. İmparator salonda idi. Aşağı yukarı şöyle bir soru Naci Paşa aracılığı ile Vahdettin tarafından imparatora soruldu:

- Türkiye'nin Almanya'ya karşı sadakat ve vefasından, yakın gelecekte Alman müttefiklerinin saadete kavuşacaklarından söz eden konuşmaları, Osmanlı Devleti'nin yarınını düşünmek durumunda bulunan bende büyük bir iç açıcılık ve avunma hissi uyandırdı. Ancak genel durumu inceleme ve değerlendirmeyi bir kenara bırakarak, bir noktayı daha açıklıkla anlamak ihtiyacındayım: Türkiye'nin ordusunun merkezine yöneltilen darbeler durdurulmaksızın ilerlemektedir. Eğer bu darbeler başarılı olursa Türkiye yok olacaktır. Bu darbeleri durdurmak için yeterli güven veren sözlerinizi dinleyemedim. Lütfen bu hususta beni aydınlatıp tatmin buyurur musunuz?

Bu soru üzerine imparator oturduğu sandalyeden derhal ayağa kalktı. Şöyle bir konuşma yaptı:

- Türkiye'nin sayın veliahdı, anlıyorum ki sizin zihninizi karıştıranlar vardır. Ben, Almanya İmparatoru, size gelecekten, geleceğin başarılarından söz ettikten sonra şüpheniz kalır mı, kalmalı mı?

Yanında bulunduğum veliaht derhal olumlu cevap vermekle birlikte kuşkularının giderilmediğini de belirtti.

İmparator, kalktığı sandalyeye artık oturmadı ve bizi terk edeceğini nezaketle işaret etti. Salonun kapısından dışarı yolcu ettik. Kayzer sola doğru giden bir koridordan yürüyecekti. Ben Kayzer'in hoşuna gitmediğini anladığım için ters koridora doğru ve biraz da uzakta durdum. İmparator veliahdın ve sonra ona yakın bulunan Naci Paşa'nın ellerini sıkarak, uzağında bulunan bana baktı. Ve gideceği koridor yönünde yürümeye başladı. Benim elimi sıkmamıştı. İmparatorun hakkı vardı. Veliahdın yanında bulunan herhangi bir generalin elini sıkmak için onun ayağına mı gelecekti? Gerekli değil midir ki bu general, imparator tarafından eli sıkılmak şerefini kazanmak için gayret göstersin? Bu kusurumu kabul ederim. Bilmem neden durgun, harekete isteksiz, sabit ve dalgın bir durum almıştım. İmparator iki üç adım yürüdükten sonra tekrar geri döndü, bana yaklaştı:

- Affedersiniz, dedi. Sizin elinizi sıkmamıştım.

Elimi uzattım, çok nazik ve yüksek iltifatlarına kavuştum.

(Cumhuriyet, 27 Mart 1926 Cumartesi)

14

MAREŞAL HINDERBURG'UN KARŞILIK OLARAK HİÇBİR ŞEY SÖYLEMEDİĞİ, ANCAK HER ŞEYİ BELİRTEN BİR SORU

İmparatorun sofrasına akşam yemeğine davetli idik. Kayzer'in karşısında bir prens, sağında Vahdettin, solunda Berlin Sefiri Hakkı Paşa merhum ve prensin solunda ben bulunuyorduk. Benim solumda Ludendorff vardı. Ludendorff, Fransızcası ile benimle görüşüyordu. İmparator Ludendorff'a Almanca:

- Sağındaki adamla konuş, dedi. Ludendorff:

- Onu yapıyorum, cevabını verdi.

Elbette bu konuşmaları anlayacak kadar Almanca bildiğim için imparatorun uyarısını ve Ludendorff'un cevabını anlamıştım. Kafası çok büyük bir savaş yönetiminin doğurduğu yorgunlukla yüklü bulunan Ludendorff, yemek sırasında hatırımda yer tutacak kadar ciddi bir konuşma konusu bulamadı.

Yemek bitti, bu salona bitişik, âdeta onun büyük parçasına benzeyen diğer bir salon vardı. Sofrada hazır bulunanlardan bir kısmımız oraya geçtik.

İmparator, Hindenburg, Ludendorff, Alman Başbakanı ol-

duğunu sandığım bir kişi, bizim taraftan da Veliaht, Hakkı Paşa merhum ve bizler...

İmparator bir köşede ayakta Vahdettin ile tatlı tatlı konuşuyor. Ben arkasını iki salonu yay gibi birleştiren duvara dayamış, çok heybetli ve canlı, asil gözlerinde gerçekleri anladığı görülen fakat anladıklarını her önüne gelene söylemekten çekinen, yüksek bir kişilik karşısındayım. Hindenburg! Hindenburg'la görüşmek istiyor, kendisini özellikle veliahtla beraber ziyarete gittiğimiz zaman değinmiş olduğu tatlı sohbet konusuna çekmeye çalışıyordum.

Mareşal, ziyaretimiz sırasında Suriye durumunun düzelmiş olduğunu, son günlerde yeni ve taze bir süvari tümeninin savaş meydanına sokulduğunu söylemişti. Oysa bu büyük adamın söylediği, elbette oradaki komutanların verdiği raporun içeriğiydi. Gerçekte sözü edilen bu süvari tümeni, ben henüz 2. Ordu Komutanı iken Yıldırım Grubu'nu destek için bu gruba gönderilmesi istenen tümen idi. Ben 7. Ordu Komutanı olmadan önce bu süvari tümeninin kurulmasına ve sağlanmasına çok çalışılmıştı. Ancak toplanabilen bu gezici kuvvet o kadar güçsüz idi ki, evvela lagar hayvanlarını Ceylanpınar civarındaki otlaklarda beslemek ve ondan sonra iş yapar hale gelip gelmediğini yeniden incelemek lazımdı. Ben, aylar sonra 7. Ordu Komutanı olduğum zaman bu tümenden yararlanıp yaralanmayacağımı araştırdım. Aldığım ciddi bir rapor tümenin bir kuvvet olmadığı yönünde idi. Alman Büyük Karargâhı'nda Hindenburg'un ağzından işittiğim şu idi ki, bu tümen savaş meydanına girmiş ve durum düzelmiştir. Mareşale bu durumu anlattım ve dedim ki:

- Benim söyleyeceğim sözler sizin aldığınız raporlarda söylenenlere uymayabilir. Fakat güvenebilirsiniz ki gerçektirler. Suriye'de durum düzeltilmiş değildir, bunu kabul ediniz. Sonra Mareşal, siz önemli bir saldırı yapıyorsunuz ve sanmam ki bu-

na çok bel bağlamış olasınız, yalnız bana söyler misiniz, güvenle umduğumuz hedef ve maksat nedir?

Büyük ve ölçülü asker, benim bu soruma cevap verebilir miydi? Zaten kendisinden bunu beklememeli idim. Bu, belki de biraz senli-benli durumum, ihtimal, İmparator Hazretlerinin sofrasında bize ikram edilen nefis şampanyaların tesiri ile olmuştu.

Mareşal söylediklerimi dikkatle dinler gibi göründü. Fakat çok basit ve şirin bir cevap verdi, salonun ortasında duran ve üzerinde muhtelif sigara ve cigarlar bulunan ufak bir masa vardı:

- Ekselans, dedi, size bir cigar takdim edebilir miyim?

Hindenburg her şeye cevap vermişti. Ortadaki masaya gittik, kendi eli ile bana bir cigar verdi.

Meğer Vahdettin ile konuşan imparator, bizim ilişki ve sohbetimizle ilgileniyormuş. Almanca olarak mareşale sordu:

- Ne diyor?

Mareşal cevap verdi:

- Bir şeyler.

Ben cigaramı yaktıktan sonra Hindenburg'u bıraktım, imparatorla konuşan Vahdettin'in yanına gittim:

- Gerçeği anlıyor musunuz? diye sordum. Konuştuğunuz Almanya İmparatoru'dur. Bir tek kelime söyledi mi?

- Hayır, dedi.

- Konuşmaya devam ediniz, dedim ve ciddi konuşunuz, bütün endişeleri imparatora söylemekte kararsızlık göstermeyiniz, ben eminim ki o sizden memnun olmayacaktır. Fakat hiç olmazsa Türkiye'de gerçeği görmüş olanların var olduğuna inanacaktır.

Veliaht masum bir tavır takınarak:

- Öyle yapıyorum, dedi.

Söz de son buldu.

(Cumhuriyet, 28 Mart 1926 Pazar)

15

BİR ALMAN KARARGÂHINDA VE ATEŞ HATTININ BİR NOKTASINDA

Artık Batı Cephesi'nde bize, inanç ve güven verecek ve görkemli manzaraları görmek üzere muhtelif cephelere gönderiliyorduk.[1] Cephede bir karargâha gittik, büyücek bir karargâhtı.[2] Cephenin en büyük komutanı, bizzat bütün düzenlemenin çok tatlı renklerle gösterilmiş olduğu bir harita üzerinde hepimize durumu anlatıyordu. Sözler, anlatım, parlak ve ustaca idi. Vahdettin bu açıklama karşısında sarsıldı ve yakınında bulunan bana, kulağıma seslenecek biçimde:

- Ya buna ne dersin? dedi.

Derhal cevap verdim:

- Haritada gösterilen bu durumu yerinde görmek isteğinde bulununuz.

Öyle oldu; asıl ateş cephesine gittik. Orada da bizi karşılayan, bize saygılı davranışlarda bulunan büyük küçük komutanlarla karşılaştık. Bizim neresini göreceğimiz ve oraya nereden gideceğimize dair hemen plan hazırlanmış. Bu planı gördükten sonra dedim ki:

1 Osmanlı Kurulu, 20 Aralık 1917 günü Strasburg'a gitti, öğleden sonra Fransız sınırına yakın Alman siperlerini ziyaret etti ve akşam tekrar Strasburg'a döndü.

2 Bu karargâh Colmar'dadır ve 21 Aralık günü ziyaret edilmiştir.

- Cephenin büyük komutanı bize genel durumu açıkladı. İçinde bulunduğumuz savaş cephesi işte bize o açıklamanın öğrettiği cephedir. İzin verilir mi, bu sizin yaptığınız planı bırakalım ve benim göstereceğim yere gidelim?

O anda bir kargaşalık oldu. Vahdettin, hazır krokiye bağlı olunan yönde yürüdü. Bende bir asker inadı uyandı, onları izlemedim. Edinmiş olduğumuz haritanın yardımına güvenerek, ateş hattının bir noktasına yürüdüm ve ateş hattı gerisinde bir ağacın dibine geldim. Orada genç bir subay ağaç üzerinde gözetleme yapıyordu. Bana eşlik eden Alman subayları da vardı.

Gözetleme yapan subay aşağı indi. Gözlemlerini anlattı.

- İzin verir misiniz, ben bu ağaca çıkayım, dedim.

- Hayhay, cevabını verdiler.

Çıktım. Subayın söylediklerini aynen gördüm. Fakat asıl söz konusu olması gereken nokta, bu gözlenen duruma karşı olan durumdu, onun için sordum:

- Bu düşmanın durumu karşısındaki kuvvetiniz, düzeniniz, yedekleriniz nedir, lütfen bana söyler misiniz?

Ateş hattının samimi subayları ve komutanları Türk dostlarının bir komutanına gerçeği söylediler.

Gerçek şu ki: Piyade kuvvetleri hemen hemen yetersiz dereceye gelmişti. Süvari iken piyade gibi kullanmaya mecbur oldukları bir kuvvetten söz ettiler; o da birinci hatta kullanıldıktan sonra, yedek denecek nicelik ve nitelikten çıkmıştı.

Bu bilgiyi aldıktan sonra, çok hayret etmiş olarak kendilerine cesaretle dedim ki:

- O halde tehlikedesiniz.

- Öyle ya... dediler.

Bu ateş karargâhını terk ederken, Vahdettin'in, imparator tarafından kendisine memur edilen bir kolordu komutanı beni izliyordu. Günlerden beri ilişkide bulunduğumuz bu kişi benimle ilk kez ilgilenir göründü. Otomobile bineceğimiz

noktaya kadar atla gidiyorduk. Alman Kolordu Komutanı yanıma yaklaştı, sordu:

- Siz veliahdın yaveri misiniz?

- Hayır, dedim.

- Ne gibi bir ilgiyle birlikteliğinde bulunuyorsunuz?

- Böyle bir görev aldığım için...

- Askeri durumdan çok iyi anlıyorsunuz, Türkiye'de herhangi bir kuvvete komuta ettiniz mi?

Olumlu cevap verdim.

- Mutlaka alaya kadar komuta etmiş olacaksınız, dedi.

Alaya evvelce komuta etmiş olduğumu söyledim.

- Tümene de komuta ettiniz mi? dedi.

Sorusuna tekrar, evet cevabını alınca:

- Beni hoş görünüz, ben kolordu komutanıyım ve sizin babanız yaşındayım. Lütfen bana en son komuta ettiğiniz kuvveti söyler misiniz?

Bu temiz kalpli adamı meraktan kurtarmak istedim:

- Konuştuğunuz kişi, tümen ve kolorduya komuta ettikten sonra, birçok orduya komuta etmiş bir arkadaşınızdır.

Bu cevap Alman Kolordu Komutanı'nı benim hiç öngörmediğim bir konu üzerinde duygulandırdı.

- Affedersiniz biz şimdiye kadar size yanlış hitap ediyormuşuz. Demek siz "Ekselans"sınız.

Ve Alman ordusunda kolordudan büyük kuvvetlere komuta edenlere "Ekselans" denildiğini de anlattı. Bu güzel kalpli askerin misafirlik süresinin sonuna kadar, yaş davasını unutarak, bize çok saygı gösterdiğini söylemek isterim.

(Cumhuriyet, 29 Mart 1926 Pazartesi)

16

MUSTAFA KEMAL ALSAS VALİSİNE "ERMENİ KONUSUNU KONUŞMAYA GELMEDİK" DİYOR

Alsas'ta bir gece valinin evine davet edildik. Güzel, geniş bir salonda, Vahdettin vali ile bir masada oturuyor ve konuşuyor gibiydi. Ben salondakileri inceleyerek geziniyordum. Bir aralık Vahdettin beni bulunduğu masaya davet etti, gittim. Vali, Vahdettin'e bir soru sormuş. Vahdettin bazı cevaplar vermiş, fakat verdiği cevapların benim tarafımdan da doğrulanmasını gerek görerek demiş ki:

- Cephelerde bulunmuş, memleketi tanıyan bir komutan yanımdadır, isterseniz onu da dinleyiniz.

Veliahda söz konusu sorunun ne olduğunu sordum:

- Ermeniler, dedi.

Alman valisi Ermenilerin çok iyi niyet sahibi olduğundan, Türklerin Ermenilere karşı çok acıklı saldırılarda bulunduğundan, fakat Ermenilerin bu hareketi hak etmediklerinden söz etmiş. Misafiri olduğumuz dost ve müttefik Almanya milletinin yüksek bir valisinin, geleceğin Türkiye padişahı ile ve hem de büyük bir ciddiyetle bu konu üzerine konuştuğunu anladığım zaman hayrette kaldım. Naci Paşa, Vahdettin'in ağzından:

- Bu komutan temas ettiğiniz konuyu iyi bilir, sizi aydınlatacak cevaplar verecektir, demiş.

Valiye dedim ki:

- Türkiye'nin veliahdı ile Almanya'nın seçkin bir bölgesinde kıymetli olduğuna şüphe etmediğim bir valisinin bulabildiği konuşma konusu beni hayrete düşürdü, evvela sizden şunu anlamak istiyorum: Müttefikiniz olan ve bu bağlaşıklık uğrunda maddi, manevi tüm varlığını yok eden Türkiye'ye karşı, tarihin bilmem hangi devrinde mevcut olduğunu iddia eden ve bu mevcudiyeti yeniden diriltmek için dünyayı kandırmaya çalışan Ermeniler lehine konuşmak düşüncesi size nereden geliyor?

Bize dair pek eksik bilgi sahibi olduğunu anladığım ve bütün fedakârlıklarımıza karşılık, hâlâ topraklarında bir Ermeni hakkı olabileceği anlayışında olan bu vali ile alaylı bir dille konuşmaktan kendimi alamamıştım. Vali derhal, bütün söylediklerinin en sonunda duydukları olduğundan ve dava sahibi olmaktan uzak bulunduğundan söz ederek beni inandırmaya kalkıştı. Konuşmayı bitirmek için kendisine dedim ki:

- Vali Hazretleri, biz, cepheler dolaşan bir kuruluz. Buraya Ermeni konusunu konuşmak için değil, fakat müttefikimiz olan ve kendisine dayanmakta olduğumuz Alman ordusunun gerçek durumunu anlamaya geldik, onu anladık, yeterli bir görüş ile memleketimize dönüyoruz.

Vali, Vahdettin'i sofraya davet etti.

Ondan sonra meşhur Krupp fabrikası sahibinin, muhteşem fabrikalar civarındaki şatosuna davet edildik. Orada akşam yemeğinde bulunarak gece trenle Berlin'e hareket ettik.[1]

Berlin'de Adlon Oteli'nde imparatorun misafiri idik. Hepimizi ayrı ayrı ve güzel yerleştirmişlerdi. Vahdettin bu iyi ağırlamadan biraz övündü. Artık memnuniyet içinde dünya gazetecileri

1 Atatürk'ün heyetle beraber Berlin'e gelişi 23 Aralık 1917'dir. Heyet burada 10 gün kalmıştır. Essen'deki Krupp fabrikasına ziyaretleri ise 22 Aralık 1917'dir.

ile temas ediyor, söyleşiler yapıyordu. Bir gün otelde Naci Paşa bana dedi ki:

- Vahdettin beni yaver almak istiyor, oysa, bilirsiniz ki ben saray hizmetinde bulunmaktan memnun olmam.

Cevap verdim:

- Eğer Vahdettin size bunu teklif etmişse derhal kabul etmekliğiniz lazımdır. Bu adam yarının padişahıdır. Siz temiz bir adamsınız. Gerektir ki onun yanında kendisine gerçekleri cesaretle söyleyecek biri bulunsun. Gerçi saray hizmetinde bulunmak güçtür, fakat memleket için her şey yapılır.

Naci Paşa kabul etti. Ancak yaverliği, biz İstanbul'a gittikten sonra[2] gerçekleşti.

(Cumhuriyet, 30 Mart 1926 Salı)

2 Yaverliğe geçişi 5 Mart 1918'dir. Aynı zamanda şehzadelerin askerlik öğretmenliğine de getirildi.

17

SULTAN REŞAT'IN ÖLÜMÜ VE VAHDETTİN'İN PADİŞAH OLMASINDAN SONRA

Daha önce ortaya çıkan bazı konular var. Adlon Oteli'ndeyiz. Bir gün birkaç gazete muhabiri veliahttan yine söyleşi istemişler. Söyleşide ben de hazır bulundum.

Veliaht, İstanbul'dan son güne kadar kendisine verilen görüşlerden etkilenmiş görünüyor, kiminle görüşse, daima aynı düşüncelerle konuşuyordu. O gün yabancı gazeteciler ile konuşmasından da memnun oldum.

Gazeteciler çekildikten sonra, salonda ikimiz kaldık. Bana sordu:

- Ne yapmalıyım?

Şu yolda sözler söylediğimi hatırlarım:

- Osmanlı tarihini biliriz. Bu tarihin birtakım safhaları vardır ki sizi korku ve endişeye yönlendirir ve bunda haklısınız. Ben size bir şey söyleyeceğim ve o girişimde hayatımı size bağlayacağım, memnun olur musunuz?

- Söyleyiniz, dedi.

- Henüz padişah değilsiniz, fakat Almanya'da gördünüz ki imparator, veliaht ve prensler hepsi bir iş üzerindedir. Neden siz bütün işlerden uzak kalasınız?

- Ne yapabilirim? diye sordu.

- İstanbul'a gider gitmez bir ordu komutanlığı isteyiniz, ben sizin kurmay başkanınız olurum.

- Hangi ordunun komutanlığını?

- 5. Ordunun komutanlığını.

Bu isimdeki ordu, Liman von Sanders'in[1] emrinde bulunan veya bulunması gereken, Boğazların savunmasıyla görevli ordu idi.

Vahdettin:

- Bu komutanlığı bana vermezler, dedi.

- Siz isteyiniz, dedim.

- İstanbul'a gittiğim zaman düşünürüz, cevabını verdi.

İstanbul'a geldik,[2] fakat varışımızla birlikte kendimde çok acılı bir ağrı hissettim. Doktorlar sol böbreğimden rahatsız olduğumu söylediler. Bir ay kadar yatağımı terk edemedim. Doktor arkadaşların tedavisi, acımı bir türlü temelinden gideremiyordu. Bir aralık iyileşir gibi oldum, fakat tekrar yattım. Sonunda doktorlar Viyana'ya gitmekliğim gereğinde ısrar ettiler.

Viyana'da[3] müracaat ettiğim profesör, benim sanatoryumda yatmaklığımı zorunlu gördü. Bir ay kadar Viyana civarında Cottage Sanatoryumu'nda bizzat bir profesör tarafından tedavi olundum. Sonra aynı profesörün önerisiyle Karlsbad'a gittim. Rahatsızlığımın henüz tamamıyla geçmemiş bulunduğu bir tarihte (Gazi Paşa Karlsbad'da aldığı notlarına bakarak bu tarihi buldu) 1918 Temmuzu'nun 5'inci cuma günü Karlsbad'daki bulunduğum yerde İzmir'de tanıdığım bir zat, diğer bir arkadaşla geldiler. Misafirler padişahın vefat ettiğini ve Vahdettin'in tahta çıktığını[4] haber vererek:

---

1 Liman von Sanders, Alman Reform Heyeti Başkanı (1913-1918), aynı zamanda sırasıyla 1. Kolordu, 1. Ordu, 5. Ordu ve Yıldırım Orduları Grup Komutanı.

2 Berlin'den 1 Ocak 1918 günü trenle hareket eden kurul, 4 Ocak 1918 günü İstanbul'a geldi.

3 Atatürk, tedavi amacıyla 25 Mayıs 1918 günü İstanbul'dan hareket etti ve 1 veya 2 Haziran günü Viyana'ya vardı.

4 Vahdettin'in tahta çıkışı, 4 Temmuz 1918.

- Allah cümleye ve yeni padişaha ömür versin, dediler.

Ben bu haber karşısında biraz normal dışı bir durum almış olacağım ki, misafirlerimin dikkatlerini çekmişim. Üzülmüş mü idim, memnun mu olmuştum? Pek ayıramıyorum. Gerçek şu idi ki ne ölen padişaha acımıştım, ne de yeni padişahın ömrünün uzun veya kısa olması ile ilgili idim. Acaba üzüntümün sebebi bu değişiklik esnasında İstanbul'da bulunamamak mı idi? Buna dair de kesin bir fikir söyleyemem. Yalnız bir durgunluk geçirdiğimi hatırlarım.

Birkaç gün içinde ek bilgiler geldi. Ben Vahdettin'i telgrafla kutladım, cevap verildi. Son bilgilerden anlaşıldığına göre İzzet Paşa[5] yeni padişahın yaveri olmuştu, bu olayı anlamlı buldum. Çünkü İzzet Paşa yaver olmaktan ziyade, bu nam altında bir askeri müşavir veya Genelkurmay Başkanı gibi bir durum almış oluyor, sandım. Birkaç gün sonra İstanbul'dan, yaverim Cevat Abbas Bey'den hemen İstanbul'da dönmeme dair bir telgraf aldım. Henüz hastalığım geçmediği için, ciddi bir sebep olmadıkça İstanbul'a dönmek istemiyordum. Onun için Cevat Abbas Bey'e bu anlamda cevap yazdım. Kendisinden aldığım ikinci telgrafında "İstanbul'a hemen dönmemin arzu buyurulduğu" yazılıydı. Artık dönmemin kimin tarafından arzu buyurulduğunu araştırmaya gerek görmeden, 1918 senesi 27 Temmuz Cumartesi günü Karlsbad'dan hareket ettim.

(Cumhuriyet, 31 Mart 1926 Çarşamba)

5 Ahmet İzzet Paşa (Furgaç), (1864-1937): Mareşal; 2. Meşrutiyet'in ilanından sonra Genelkurmay Başkanı, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra 1913'te Harbiye Nazırı, Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Ordu Komutanı ve Kafkas Ordular Grup Komutanı, 1918'de Talât Paşa'dan sonra Sadrazam, 1919-1920 arasında İstanbul hükümetlerinde bakanlık yaptı.

18

VAHDETTİN PADİŞAH OLDUKTAN SONRA, GAZİ PAŞA'NIN DEĞERLENDİRMELERİNİ DİNLİYOR FAKAT İHTİYATLI BİR TAVIR ALIYOR

Viyana'da hiç kalmaksızın seyahatime devam etmek niyetinde iken, o zamanın çok yaygın ve öldürücü bir hastalığına, İspanyol nezlesine yakalanarak bir süre Viyana'da kalmaya mecbur oldum.[1]

Beni İstanbul'da karşılayan Cevat Abbas Bey'den aldığım bilgi şudur:

"İstanbul'a dönmemi bana yazmasını söyleyen Başyaver İzzet Paşa'dır."

Geldiğimi İzzet Paşa'ya bildirdim. Hatırımda kaldığına göre Pera Palas'taki dairemde kendisi ile görüştüm.[2] Davet sebebinin ne olduğunu merakla anlamak istiyordum. İzzet Paşa hiçbir sebep olmadığını, ancak yeni padişah ile veliahtlığındaki seyaha-

1 Atatürk, Karlsbad'dan Viyana'ya 27 Temmuz 1918 akşamı geldi, gribe tutulması nedeniyle 4-5 gün burada kaldı ve 2 Ağustos 1918 günü İstanbul'a vardı.

2 Bu görüşme 4 Ağustos 1918 günüdür.

tim nedeniyle çok yakından ilişkilerim olduğunu bildiği için, bu ilişkiyi tekrar devam ettirmek suretiyle yararlı olabileceğimi düşünerek böyle bir arzu duymuş olduğunu söyledi. İzzet Paşa'ya beni hatırladığından dolayı teşekkür ettikten sonra dedim ki:

- Herhalde içinde bulunulan durumun fenalığını gidermek için yeni padişahı, yeni yöne doğru yönlendirmek lazımdır. Bu konularda kendisi ile görüşmekliğimi uygun bulur musunuz?

Uygun buldu. Derhal Naci Paşa vasıtasıyla padişahtan görüşme istedim. Belirlenmiş bir saatle, olumlu bir yanıt geldi.

Seyahat arkadaşım Veliaht Vahdettin'le birkaç ay ayrılıktan sonra, yeni Padişah Vahdettin'in salonuna Naci Paşa yardımıyla girdim. Bu andaki duygularımı şöyle anlatabilirim: Tahta oturmadan önce çok şeyleri açık görüştüğümüz ve benim bütün düşüncelerimi benimseyici karşılıklar veren bu kişi, acaba, hükümdar olduktan sonra benim aynı biçimde görüşmekliğime izin verir ve aynı karşılıklarda bulunur mu?

Bunda kuşkulu idim. İşte Padişah Vahdettin'le bu kararsızlık içinde karşı karşıya geldik.[3] Beni çok nazik kabul ettiğini söylemeliyim. Veliahtlığı zamanında olduğundan daha fazla gönül okşayıcıydı. Oturdu, bana da karşısında yer gösterdi. Bir cigara alıp verdi, kendisi de bir cigara aldı ve yaktığı kibriti bana uzattı. Bu tavırdan çok ümitlendim. Evvela kendisini uygun bir lisanla tebrik ettim, sonra çok önemli bir anda Osmanlı tahtını işgal etmiş olduğunu anlatırken, dedim ki:

- Seyahatimiz sırasında bütün düşüncelerimi çok açık bir biçimde söylemiştim. Bu dakikada aynı biçimde görüşmekliğime izin buyurulur mu?

- Hayhay, dedi, bekliyorum.

Uzun değerlendirmelerim içinde esaslı nokta şu idi:

- Hemen Başkomutanlığı bizzat üzerinize alınız, kendinize vekil değil, bir kurmay başkanı tayin ediniz. Her şeyden önce

3 Atatürk'ün Vahdettin'le görüşmesi 5 Ağustos 1918 günü olmuştur.

orduya sahip ve egemen olmak gerekir. Ancak ondan sonra düşünülebilecek kararlar uygulanabilir.

Vahdettin bu teklifim üzerine tıpkı kendini ilk defa, veliaht iken oturduğu sarayda gördüğüm zamanda olduğu gibi gözlerini kapadı ve az sonra şu cevabı verdi:

- Sizin gibi düşünen başka komutanlar var mıdır?

- Vardır, dedim.

- Düşünelim.

Konuşmamız kendiliğinden kesilmişti, izin aldım.

Birkaç gün sonraydı. Naci Paşa, padişahın beni İzzet Paşa ile beraber kabul etmek hususundaki kararını bildirdi.

İkimiz Vahdettin'in huzurundayız.[4] Ben bu daveti aynı düşünce ve görüş üzerinde ikimizi birden dinlemek arzusunda bulunmuş olması ile yorumluyordum. Konuştuğumuz sırada bu görüşümü izlemeye çalıştımsa da, görüşmeyi genel konulardan çıkarmaya başarılı olamadım. Vahdettin çok tedbirliydi. Sonunda, sonuçsuz bir görüşmeyle padişahın yanından ayrıldık.

(Cumhuriyet, 1 Nisan 1926 Perşembe)

4 Atatürk'ün padişahla ikinci görüşmesi 9 Ağustos 1918 günüdür.

19

MUSTAFA KEMAL'E YENİ GÖREV VERİLİYOR

Günler geçti, tekrar yalnız olarak padişahla görüşmek istedim. Beni bu kez de kabul etti.[1] Ben ilk düşüncemde ısrarlı görünen bir adam tavrı ile belki de bir giriş yapmaksızın aynı konuda konuşmaya başladım. Vahdettin seri bir geçişle bana cevap verdi:

- Paşa, ben her şeyden önce İstanbul halkını doyurmak zorundayım. İstanbul halkı açtır. Bunu sağlamadıkça, alınacak her önlem uygunsuz olur.

Bu cümlenin sonunda zatı şahane gözlerini kapadı. Ben, tilki tabiatında her entrikacının her gün tanığı olduğum yüzlerce örneklerden biri karşısında bulunduğuma, büyük üzüntüyle inandım. Düşündüğüm şu idi: "Zat-ı Şahane evvela İstanbul halkını kazanmak istiyor, kendisinin gelecekteki girişimleri için kuvvet ve dayanak noktasını burada arıyor." Fakat yine düşündüm ki, genel şartlar düzeltilmedikçe, politikacılık açısından doğru olsa bile, bu arzunun sağlanması gerçekleşebilecek miydi? Bunun için bir düşünce daha söylemekten kendimi alamadım:

- Çok doğru düşünüyorsunuz, fakat İstanbul halkını doyurmak için alınması gereken önlem ve girişimler, zatı şahanenizi

1 Bu görüşmenin 10-15 Ağustos 1918 tarihleri arasında olması gerekir.

bütün memleketi kurtarmak için alınması lazım gelen zorunlu ve acil önlemlere başvurmaktan alıkoyamaz. Tüm ülkenin esenliğini sağlayacak olan çalışma, ancak makinenin bütününün işlemesi ile mümkün olur ve bütün işlemedikçe bu makineden bir parça verim dahi almak mümkün olamaz. Söylediğimin doğruluğuna inanıyorum, belki zatı şahanelerince "ileri gidildiği" buyurulur, ancak bildirmeye mecburum ki yeni padişahın hareket noktası evvela kuvvete sahip olmak olmalıdır. Kuvvet; devleti, milleti ve bütün müttefikleri savunan kuvvet; başkasının elinde bulundukça sizin padişahlığınız dahi sözde olmaktan kurtulamaz.

Biraz tedbirsiz olduğunu biliyorum, padişahın verdiği cevaba şu cümle karıştı:

- Ben gerekenleri Talât ve Enver Paşalar Hazretleri ile görüştüm.

Bunu söyleyen kişi, daha birkaç ay evvel, veliahtlığında Talât ve Enver Paşalardan nefret ettiğini anlatan ve bu adamların, memleketi yok etmekten başka bir sonuca vardırması mümkün olmayan girişimlerini eleştiren Vahdettin idi.

Şimdi Padişah ve Halife Vahdettin, bu kişiler ile görüşmüş, memleketin selameti için gereken önlemleri almış bulunuyor. Vahdettin demek istiyordu ki:

- Siz görev ve yetkinizin üstünde benimle laubalilik mi (saygısızca davranarak) etmek istiyorsunuz?

Bu maksadı anladıktan sonra, Vahdettin karşısında benim vicdani görevim son bulmuştu.

Ayağa kalktım. İzin istedim. Gözlerini kapadı ve hiçbir kelime söylemeksizin elini uzattı. Salondan çıktığım zaman, Naci Paşa gözlerimdeki üzüntüyü okumuş gibi göründü. Tek kelime konuşmadık, uzaklaştım. Pera Palas'taki daireme geldim ve düşünmeye başladım. Hacı zannettiğimiz zatın zir-i beğal-

de haçı[2] çıkmıştı, artık başka bir şey aramak gereksizdi. Birkaç gün geçti, vakitsiz kimseyi istemediğimden, cumaları selamlık merasiminde, Yıldız'ın Sultan Hamid yapısı camiinde, ben de ordu komutanı sıfatı ile bulunuyordum.

Bir gün namazdan önceydi. Bir salonda Başkomutan Vekili Enver Paşa, İzzet Paşa, Vehip Paşa, Balkan Savaşı'nı yönetmiş büyük komutanlarla birlikte namaz vaktini bekliyorduk. Namazdan sonra Naci Paşa, zatı şahanenin özel salonunda beni görmek istediğini bildirdi.

- Yalnız mıdır? diye sordum.

- Hayır, dedi. Yanında bir iki Alman generali var.

- Rica ederim, dedim, onlar çıktıktan sonra zatı şahane ile ben yalnız görüşeyim.

- Ben de bu noktayı düşündüm, birkaç kez ortaya çıkan kararlarına uygun cevaplar verdim, fakat anlıyorum ki sizi bu generallerin yanında kabul etmek istemekte ısrarlıdır.

- Mümkün ise bir daha girişimde bulununuz, dedim.

Naci Paşa elinden geleni yaptı ve padişahın kulağına, "Generaller gittikten sonra kabul etmeniz uygun olur" dahi demiş.

O özellikle onlar orada iken gelmekliğimi söyleyince, Naci Paşa da bunda bir özel maksadın olacağını düşünerek gelişmeleri bana anlattı.

Vahdettin'in yanına girdim.[3] Ne nazik, ne takdirkâr bir padişah.

Henüz ayakta iken Alman generalleri karşısında kısa bir nutuk söyledi. Bu sefer gözleri açıktı: "Çok takdir ve güven duyduğum bir komutan" diyor ve bu sözleri ile beni onlara tanıtıyordu.

Oturduk, dedi ki:

- Sizi Suriye'ye komutan tayin ettim. Oradaki durumlar önem kazanmış; oraya gitmeniz gereklidir. Sizden talebim şu-

2 Hacı sandığımız kişinin koltuk altında haçı çıkmıştı.

3 Bu görüşmenin tarihi 16 Ağustos 1918'dir. ***AHE***, s. 154.

dur: O tarafları düşman eline geçirmeyeceksiniz. Verdiğim görevi başarıyla yerine getireceğinizden eminim, derhal o hatta hareket etmelisiniz.

İradesini bildirdikten sonra, Alman generallerine baktı:

- Bu komutan dediklerimi yapabilir, dedi.

Görünüşte ne büyük güvene, inanca kavuşmuştum, benim yerimde bir ahmak olsa idi ne kadar sevinecekti. Ben ise bir entrikacı (düzenci) karşısında bulunduğumdan ne kadar üzgündüm.

Düşündüm, diyeyim ki; Padişah Hazretleri, bana öyle bir görev veriyorsunuz ki o görevi yapması gereken komutanlar makamlarındadır. Beni onların üstünde bir komutanlığa mı memur buyuruyorsunuz? Eğer böyle ise çok onurla iradenizi kabul edeceğim. Fakat şüphe etmiyorum ki, bunun farkında bile değilsiniz. Vaktiyle istifa ederek, haklı sebeplerle bıraktığım bir orduya; ki o ordu bugün mağlup olmuştur, orada bulunan bütün ordular gibi; beni onun başına gönderiyorsunuz. O halde bütün bu irade buyurulan görevleri yapmaya nasıl güçlü olurum?

Fakat padişahla bu ortam üzerinde tartışmaya değer olmadığını artık kabul etmiştim. Sadece oradan ayrılıp evvelce terk ettiğim salona geldim. Orada Enver Paşa'nın çok güleç yüzü karşıma çıktı:

- Bravo, dedim, tebrik ederim, başardınız.

Ve ciddi bir tavırla ilave ettim:

- Azizim, hiç olmazsa biraz esaslı önlemler üzerinde konuşalım. Benim bildiğime ve anladığıma göre artık Suriye'de ordu, kuvvet, vaziyet isimden ibarettir. Beni oraya göndermekle güzel bir intikam alıyorsunuz;[4] sonra alışılmışın dışında bir şey

4 Başkomutan Enver Paşa, o sırada Mustafa Kemal'den kuşkulanmaktadır. Türkiye'nin en ünlü komutanıdır. Padişahla sık sık görüşmekte ve onur yakını sanılmaktadır. Mustafa Kemal'in Padişaha Hükümet aleyhine konuşmalar yaptığı, Enver'in yerine geçmek istediği söylenmektedir. Böyle bir ortamda Mustafa Kemal'e bir suikast girişimi de olur. Uyanıklığ sayesinde başarısızlıkla sonuçlanır. Arkasından bu atama söz konusu olur. Anlaşılan Enver, onu padişahtan ve İstanbul'dan uzaklaştırmak için Suriye'ye göndermek istemişti.

yaptınız, bizzat padişaha bana emir verdirdiniz.

Enver Paşa gülüyordu; Vehip Paşa da öyle... Fakat diğer kişiler, anlamayan ve ilgilenmeyen durumlarını koruyorlardı. O sırada salonun bir köşesinde demin işaret ettiğim Balkan Savaşı komutanları hararetli bir konuşma içinde idiler. Bir büyük komutan diyordu ki:

- Efendim bu Türk erlerinden hayır yoktur, bunlar hayvan sürüsüdür. Yalnız kaçmak bilir. Allah korusun, böyle hissiz bir sürüye kimseyi komutan etmesin.

Kendi durumumu unutarak onlarla ilgilendim. Coşkun hitabetin en çok konuşan komutanına dedim ki:

- Paşam, biz de askeriz, biz de bu orduya komuta etmiş adamız. Türk eri kaçmaz; kaçmak nedir bilmez; eğer Türk askerinin kaçtığını görmüşseniz, derhal kabul etmelidir ki, onun başında bulunan en büyük komutan kaçmıştır. Eğer siz kaçtığınızın alçaklığını Türk erlerine yüklemek istiyorsanız insafsızlık ediyorsunuz.

Konuştuğum beni tanımıyordu; yahut tanımamazlıktan geliyordu. Bir an durdu, sağında solunda arkadaşlarına sordu:

"Bu kimdir?" Fısıltılar bu kişiyi aydınlattı, ondan sonra sessizlik devam etti.

(Cumhuriyet, 2 Nisan 1926 Cuma)

20

"GÖRÜŞÜM ŞU İDİ Kİ HER ŞEY BİTMİŞTİR, YAKIN FELAKETE ENGEL OLMAK İÇİN ESASLI ÖNLEM BULMAK ZORDU"

Nablus Karargâhı'nda,[1] ikinci defa 7. Ordu Komutanıyım. İlk işim, çok üzücü ve yorucu seyahatlerle cepheyi dolaşmak ve durumu tetkik etmek oldu.[2] Bu teftiş sonucundaki görüşüm şu idi ki, her şey bitmiştir; yakın felakete (yıkıma) engel olmak için esaslı bir önlem bulmak zordu.

Düşününüz, yüzlerce kilometre uzunluğunda bir cephe üzerinde üç ordu vardı, isimleri ordu; zayıf, dağınık birtakım kuvvetler... Daha İstanbul'dan hareketten önce düşündüğüm şey, bu şekilden çıkmak ve gerçeğe dönmek idi. Yani bütün bu kuvvetlerle yoğun bir kitle, ufak da olsa kıymetli bir kitle halinde, tek bir ordu oluşturulmalıydı. Ve mademki ben buraya görevlendiriliyordum, kendime tam bir güven ile gerekli kişilere daha önce, İstanbul'dan hareketimden evvel bildirdim ki,

1 Atatürk, 22 Ağustos 1918 günü İstanbul'dan ayrıldı, 26 Ağustos günü Halep'e geldi, Halep'ten hareket ederek 28 Ağustos'ta Nablus'a geldi.

2 Ordu Komutanı Mustafa Kemal, denetlemelerini 9-11 Eylül arasında yapmıştı.

bu kuvvet benim emrime verilmelidir. Bu yoldaki önerilerim gülümsemeyle karşılandı.

Biliyorsunuz ki, ben Karlsbad'dan tamamen iyi olarak gelmiş değildim. İstanbul'a vardıktan sonra gerek orada, gerek karargâha kadar seyahatimde çektiğim üzüntüler ve özellikle cephenin çok sıkı ve az zamanda teftişi yüzünden tekrar rahatsız olmuştum. İstanbul'dan çıkalı daha 15 gün olmamıştı ki yatağımda yatıyordum.

Bir gün Kurmay Başkanı, her zaman olduğu gibi bana o günün raporlarını okudu, basit raporlar, her zamanki gibi... Yalnız bu raporlar içinde bir nokta dikkatimi çekti. Bir İngiliz esirinin ifadesi... Onun yardımıyla keşfettim ki, bir ya da iki gün sonra İngilizler bütün cephe üzerinde ciddi saldırılarını yapacaklardır.

- Biraz sonra karargâh subaylarımı toplu olarak göreceğim, dedim.

Yataktan kalktım, giyindim; iş odasına giderek bir emir yazdırdım. Bu emirde, "Düşman 19 Eylül günü akşamı genel bir saldırı (taarruz) yapacaktır" diyor ve buna karşı ordumca alınacak önlemleri sıralıyordum.

Bu emri, bilgi olarak Grup Komutanı Liman von Sanders'e de gönderdim. Çok saygı duyduğum bu zat, benim raporlardan çıkardığım sonucu basit görmüş ve gülmüş. Bununla birlikte önlem almaktan bir zarar gelmez diyerek bana da fazla bir şey söylemeye gerek görmemiş.

Ben, verdiğim emrin uğrayabileceği yanlış yorumlamaları kestirmiştim; bu nedenle düşmanın işaret ettiğim zamandaki taarruzunu çok dikkatle takip ediyordum. 19-20 Eylül gecesi. Kolordu Komutanlarını (İsmet ve Ali Fuat Paşalar) telefon başına çağırdım ve sordum: "Verdiğim emri ve ona göre gereken tedbirleri aldınız mı?"

"Emriniz yapılmıştır" cevabını verdiler. Ben daha telefon görüşmesini bitirmeden, düşman topçusu savaş hatlarımız üze-

rine ateş etmeye başladı. Gece savaşla geçti, benim ordumun sağ yanındaki ordu[3] yarıldı, esir oldu ve boş kalan bu cepheden geçen düşman süvarileri Liman von Sanders'in karargâhını bastı,[4] gerçek anlaşılmıştı, fakat neye yarar?

Ben uzun açıklamalar ile anlatılabilir zorluklar içinde nehirlerden geçerek, çöllerden aşarak ordumu Şam'a kadar getirebildim.[5] Ordu, Şam bölgesinde istirahat için toplandığı sırada, yanımdaki küçük bir grupla Şam'a giriyordum. Şam'ın içinde olağandışılık vardı, bunun manasını anlamak güçtü. Ancak ben, mektepten kurmay yüzbaşı olarak çıktıktan sonra, ilk sürgün yerim olan Şam'ı tanımış olduğum için, kolaylıkla anladım ki şehri bize karşı açık bir düşmanlık kaplamıştır.

Şam'da Liman von Sanders'i bulacağımı tahmin ediyordum; ancak o Şam'ı terk etmiş, oraya daha evvel gönderdiğim Kurmay Başkanım Sedat Bey'e bir talimat bırakmıştı. Bu talimata göre ben ordumu Şam'ın savunması için 4. Ordu Komutanı Mersinli Cemal Paşa'ya[6] terk edeceğim ve kendim "Rayak" civarında komutansız kalan kuvvetleri emrime almak üzere derhal hareket edeceğim.

Viktorya Oteli'nde 4. Ordu Karargâhı olan odaya girdim,

---

3 Mustafa Kemal'in 7. Ordusu'nun sağında Cevat Çobanlı Paşa'nın 8. Ordusu, solunda Mersinli Cemal Paşa'nın 4. Ordusu vardı. Bu üç ordu, yan yana olmak üzere Yafa kuzeyi ile Lut Gölü arasındaki 100 km. genişliğindeki cepheyi 23.000 civarında mevcutla savunmaya çalışıyordu.

4 Filistin Cephesi'nin çökmesine neden olan bu savaş "Nablus Meydan Muharebesi"dir (19-21 Eylül 1918). İngilizlerin temel hedef merkezi ile deniz kıyısından 8. Ordu cephesine taarruzu sonucu cephe yarılır ve İngiliz süvarileri 20 Eylül'de cepheden 100 km. geride, Nasıra'daki Yıldırım Ordusu Karargâhı'na kadar ulaşır. 8. Ordu esir olur. 7. ve 4. Ordular kuşatılır. Çekilme yolları İngiliz süvarileri tarafından kontrol altına alınır.

5 Mustafa Kemal'in zorluklarla Şam'a gelişi, 29 Eylül 1918'dir.

6 Mersinli Cemal Paşa, Ferik (Tümgeneral), (1873-7 Ekim 1941): 1898 Harp Akademisi mezunu, Balkan Savaşı'nda Garp Ordusu Kurmay Başkanı, Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin Cephesi'nde, 1. ve 2. Kanal Harekâtı'nda ve sonrasında kolordu komutanı, 1917'de ordu komutanı, Milli Mücadele'nin başlangıcında Konya'da 2. Ordu Müfettişi, 2 Ekim 1919-21 Ocak 1920 arası İstanbul'da Harbiye Nazırı, Mart 1920'de Malta'ya sürgün, dönüşünde TBMM'de milletvekili.

Cemal Paşa'yı buldum, benim aldığım talimattan onun da bilgisi vardı. 7. Ordu kuvvetlerini bütünüyle, kolordu komutanlarından İsmet Bey'in (İnönü) emrine vererek kendisine teslim ettim. Ben de o gece özel bir trenle Rayak'a gittim. Hareketimden önce diğer kolordu komutanım Ali Fuat Paşa'nın bana katılmasını bildirdim.

(Cumhuriyet, 3 Nisan 1926 Cumartesi)

21

CEPHE YARILDIKTAN SONRA MUSTAFA KEMAL'İN VERDİĞİ ÖNEMLİ KARAR

Rayak'ta Liman von Sanders'le görüştüm.[1] Bana oradaki kuvvetleri teslim etmek istedi. Hatırlarım ki, Asya Kolu[2] unvanını taşıyan ve bir Alman albayının emrinde bulunan Alman kuvvetinin karargâhına gitmiştik. Bu karargâh Rayak civarında "Teganebel" Ziraat Okulu binasında idi, güzel ve modern bir bina... Alman albayı evvela bize birer soğuk bira ısmarladı. Aynı zamanda Liman von Sanders'e Alman kolunun, her şeye rağmen parlak göstermek istediği durumunu harita üzerinde açıkladı. Albay Bey sözünü bitirdikten sonra dedim ki:

- Bu zat benim emrime verildi mi?

- Evet.

- O halde Albay Bey bana cevap veriniz: Nerede, ne kadar kuvvetiniz kalmıştır ve ne durumdadır?

Sorum karşısında Albay durdu:

- Şu an olumlu bir cevap veremem, dedi. Çünkü harekât gereği durum biraz karışıktır.

Dedim ki:

1 Atatürk'ün Rayak'a gelişi 30 Eylül 1918'dir.

2 Alman Asya Kolu, tugay seviyesinde, tamamen Alman personel, silah araç ve gerecinden oluşmuş bir birliktir.

- Albay Bey, bir vatan elden gitmektedir, bunun sorumluluğunu üzerlerine almış olanlar karışıklık üzerine savunmalarını kuramazlar. Ben şimdi karar vermek mecburiyetindeyim: Sizin neyinize güvenebilirim, bana söyler misiniz?

Albay akıllı bir zat idi, ciddi sorum üzerine bir an düşündükten sonra gerçeği söylemekten çekinmedi:

- Efendim, dedi; harekâtta kullanılabilecek bir kuvvet olmadığını kabul etmek uygundur.

- Yani karşımda bir albay ve kurmayını görüyorum. O kadar...

- Doğrusu budur, cevabını verdi.

- Karargâhlarımıza gidelim! dedim.

Benim karargâhım Rayak'ta, Liman von Sanders Paşa'nınki Baalbek'te idi. Gördüğüme göre Rayak civarında perakende, düzenini kaybetmiş, morali kalmamış birtakım insanlardan başka, kuvvet denecek bir şey yoktu. Erleri güvendiğim subaylar, komutanlar vasıtasıyla derhal toplatıp düzene sokturdum. Bu işleri yaptığım sırada, bir taraftan da Rayak istasyonunun tamamen ateşe verilmesini emretmiştim. İstasyon binalarının ateşi arasında bana haber verdiler: "Bazı ordu komutanları atla kuzeye geçti." Anlaşılmıştı ki Şam savunması için ordumu kendisine teslim ettiğim komutan[3] Şam'dan ayrılmıştır. Yine bana haber verdiler ki düşmana teslim olmaya mecbur kalan ordunun bir kolordu komutanı buraya gelmiştir. Hiç unutmam; bu kolordu komutanını yanıma çağırdım, dedim ki:

- Siz kolordunuzu bırakıp Beyrut'a gittiniz, oradan da benim yolladığım trenle buraya geliyorsunuz. Kolordu denilen birlik, kuvvet ve güç nedeniyle en büyük birliktir. Bunun komutanı, bir tek erini dahi kurtarmaksızın, tersine tamamını düşman elinde bırakarak, şahsını kurtardığı vakit, sebep ve şartlar ne olursa olsun, kolordu komutanının aleyhindedir. Şimdi ben size bir iyilikte bulunmak istiyorum. Fakat bir şartla: Henüz komuta etmek için moraliniz yerinde midir?

3 Mersinli Cemal Paşa.

Biraz düşündükten sonra:

- Evet, yerindedir, dedi.

- O halde Baaalbek'te bekleyen arkadaşınız Fuat (Cebesoy) Paşa'nın yanına gidiniz; yarın size tekrar bir kuvvetin komutanlığını vereceğim.

Söyleyebilirim ki bu zat[4] benim yanımdan ayrılmış, fakat Baalbek'e değil trene binip İstanbul'a gitmiştir.

O akşam bende şu kuşku doğdu: Bütün cephelerde ve bütün kuvvetler üzerinde emir ve komuta kalmamıştır. Âdeta delice bir emir verdim. Bu emrin esaslı noktaları şunlardır:

"Şam'da bulunan bütün kuvvetler benim orada bıraktığım İsmet Bey'in (İsmet İnönü) emri altında, Rayak bölgesindeki kuvvetler Ali Fuat Paşa'nın komutası altında kuzeye hareket edeceklerdir."

Emrin bir suretini, bütün kuvvetlerin komutanı olan Liman von Sanders Paşa'ya bilgi için gönderdim.

Bu Adam Ne Yapıyor?

Aleyhimde bir isyan olmuş:

- Bu adam kimdir ve ne yapıyor?

Ben zaten bunu bekliyordum. Yaptığım işin anlam ve nedenini anlatacağımdan emin olarak Rayak istasyonunu yaktıktan sonra, ertesi gün yerli halkın ateşleri içinde Baalbek'e geldim. Baalbek'te beni bekleyen Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'ya, kuzeye doğru çekilmeyle ilgili emrin yerine getirilmesine devam edilmesini tekrar ederek trenle Liman von Sanders'in bulunduğu Humus'a vardım. Gece idi. Çok samimi bir dille Liman von Sanders'e bu durum karşısında verilmesi gereken kararların bundan ibaret olduğunu açıkladım. Liman von Sanders, çok anlayışlı bir biçimde:

4 Atatürk'ün sözünü ettiği kişinin Albay Refet Bele olduğu anlaşılmaktadır.

- Karar budur. Fakat ben sonunda bir yabancıyım, bu kararı veremem, bunu ancak memleketin sahipleri verebilir.

- O halde bu karar uygulanacaktır; cevabını verdim.

- Yalnız rica ederim, benim Kurmay Başkanım Kâzım Paşa'dır.

Diyarbakırlı Kâzım Paşa[5] hasta idi. Liman von Sanders ile birlikte onun yattığı odaya gittik. Söylenmesi gereken her şeyi anlattım. Kâzım Paşa derhal Liman von Sanders'le beraber, benimle aynı görüşte birleştiler. Benim kararım şuydu:

Ortada kalan 7. Ordu unvanı ve birçok enkaz... Bunları Halep'te Suriye'nin kuzeyinde toplamak, ondan sonra yeni karar almak...

Ve bunu bizzat ben yapacaktım. Liman von Sanders, rahatlamış bir durumda, bu teklifimi kabul etti.

(Cumhuriyet, 4 Nisan 1926 Pazar)

5 General Kâzım İnanç (1880-1938): Balkan Savaşı'nda Doğu Ordusu Karargâhı'nda kurmay, Çanakkale Savaşlarında 5. Ordu Kurmay Başkanı, Suriye-Filistin Cephesi'nde Yıldırım Orduları Kurmay Başkanı, Mondros Ateşkesi'nden sonra Genelkurmay 2. Başkanı. Milli Mücadele'de Ali Fuat Paşa döneminde Batı Cephesi Komutan Yardımcısı, MSB Müsteşarı, Sakarya'da Başkomutanlık Kalemi Başkanı, Büyük Taarruz'da 6. Kolordu Komutanı; sonra Ordu Komutanı, Samsun Valisi. ***TİHKB***, s. 125.

22

ERZURUM VE SİVAS KONGRELERİNDE MİLLİ HUDUT TESPİT EDİLİRKEN TÜRK SÜNGÜSÜNÜN İŞARET ETTİĞİ HAT

Sözünü ettiğim kuvvetleri Halep'te topladım. En ileride bıraktığım komutan, Tümen Komutanı Kâzım Bey[1] idi. Ordunun Kolordu Komutanları İsmet ve Fuat Paşalardı.

Halep'te, sürekli yorgunluklar sebebiyle eski rahatsızlığım tekrarladı, üç beş gün tedavi oldum. Yatağımdan kalktığım gün karargâhım olan Baron Oteli'ne gittim; otelde oturuyordum, yanımda Suriye Valisi Fahri Binbaşı Tahsin Bey[2] vardı. Halep'in doğu cephesinden işgal edilmiş olduğuna dair karışık bir bilgi geldi. Çok yakın bir tehlikeyi işaret eden bu haberi yerinde incelemek için bizzat o yöne gitmeye karar verdim. Otomobilde Tahsin Bey'le yaverim Cevat Abbas Bey vardı. Şehrin doğu girişinde bir kalabalık içine girdik; bunlar askeri kıyafet taşıyan

1 11. Tümen Komutanı Albay Kâzım, Tümgeneral Kâzım Sevüktekin (1877-1949): 1895'te subay, 8. Tümen Komutanı olarak katıldığı Büyük Taarruz'dan sonra Mirliva (Tümgeneral), 1928-1943 arası Diyarbakır Milletvekili, 1946'da Mardin Milletvekili.

2 Tahsin (Uzer), (1879-1939): Eski Erzurum Valisi, Osmanlı Meclisi ve TBMM Üyesi, Umumi Müfettiş.

urban ve bedevilerdi. Esir olmuştuk, yanımda kuvvet olarak bir tek er yoktu. Saldırgan bedeviler otomobilin etrafını sardılar ve her tarafına yüklendiler. Saldırıyı görünce şoföre:

- Dur! emrini verdim.

Elimde Tahsin Bey'in verdiği kırbaçla ayağa kalkarak onlara, anlayabilecekleri lisanla sordum:

- Reisiniz nerededir?

Cevap verdiler:

- Hepimiz reisiz.

Derhal karar vermek lazımdı; kırbaçla vurmaya başlayarak:

- Çekilin! diye bağırdım.

İstemeksizin çekildiler; emrettim:

- Çabuk reisiniz karşıma gelsin.

Reisleri geldi; ona dedim ki:

- Ben sizin yardım ettiğiniz durumda üstünlük sağladım; herkes yeniktir. Fakat sizin katılmanızı da kabul ediyorum, bu akşam yanıma geliniz, sizinle görüşeceklerim var.

- Emredersiniz, dedi.

Şoföre, "Çabuk geriye" emrini verdim. Halep'in içindeki karargâhıma döndüm; biraz sonra şeyh geldi. Kendisini onun anlayabileceği merasimle kabul ettim ve sordum:

- Benden ne istiyorsunuz?

- Şimdilik bin altın, silah, cephane, dedi.

Bin altını o akşam verdim; silah ve cephane için söz verdim.

Ertesi günü yine rahatsız olarak karargâhta uzanmış, yatıyordum. Bir aralık Halep şehrinin içinde bir ateş koptu. Balkona çıkıp sokağa baktım: Herkes heyecan içindedir ve bir kalabalık otele hücum etmektedir. Herkes bana doğru geliyor... Durumu kavradım, kırbacımla evvela kalabalığı otel dışına çıkardım. Alt kattaki taraçaya indiğim zaman Halep Komutanı heyecandan okuyamadığı raporu bana verdi. Sükûnetle okudum. Rapordan anlaşılıyordu ki Halep hücuma maruz kalmıştır. Bulunduğum

otelin kapısından sağa saparak yürüdüğü zaman bir dörtyol ağzına gelinir, o noktaya kadar geldim. Bütün yolları tutturmuştum. Düşman uçağından atılan bombalara bazı damlardan atılan bombalar da katılıyordu. Bu beni güldürdü. Çünkü ben Halep'i korumayı düşünüyordum. Adamların yere serildiğini gördüm: Bunlar beni yalnız sanarak hücum eden zavallılardı. Ben Halep şehrinde tam anlamıyla bir sokak savaşını idare ettim. Hücum edenler tamamen mağlup ve bozguna uğramış olarak püskürtüldüler ve takip olundular. Akşam yaklaşmıştı. Sokak savaşını idare ettiğim noktanın yakınında şoför bekliyordu. İşaret ettim, bulunduğum noktaya yanaştı. Otomobile binmeden evvel Halep komutanına emirlerimi ve talimatımı verdim. Verdiğim talimatta gizli olan şu nokta vardı:

"Bu akşam Halep ilerisindeki kuvvetleri geri çekeceğim; yarın Halep'in kuzeybatısında İngiliz ve Araplarla savaşa gireceğim. Buna göre hareketinizi düzenleyiniz."

Olaylar dilediğim gibi yürüdü. Ertesi gün sabahleyin benim kuvvetlerimin geri çekildiğini sanan Arap ve İngilizler sevinçle saldırıya başladılar ve tarafımızdan alınmış olan düzenlemeyle mağlup ve perişan oldular. İşte bu zafer sonucu bir hat tespit ettim ve sınırladım ve kuvvetlerime emir verdim ki düşman bu hattın ilerisine geçmeyecektir. Nitekim geçememiştir.[3]

Gerek Erzurum Kongresi'nde, gerek Sivas Kongresi'nde Türkiye'nin milli hududunu tespit için yasal bir noktaya dayanmak lazım geldiği zaman ben "Türk süngülerinin işaret ettiği bu hattı" esas kabul ettim. Bildiğiniz gibi Misakı Milli'yi en sonunda Ankara'da tespit etmiştim. Konunun yabancısı olan birtakım kişiler, bunda etkili olmak istediler ve milli hudut söz

3 İngiliz saldırıları 26 Ekim 1918 günü Halep kuzeyinde Katma bölgesinde durduruldu. İngilizler ancak dört gün sonra imzalanacak olan Mondros Mütarekesi şartlarına sığınarak kuzeye doğru ilerlemeyi sürdürebildiler. Atatürk'ün aldığı önlemle Türkler, Yafa kuzeyinden itibaren 500 kilometrelik bölgeyi kazanmış oldular.

konusu olduğu zaman gerçeği bilmedikleri için türlü düşüncelere kapıldılar.

İtiraf ederim ki, ben de milli hududu biraz Wilson Prensiplerinin insani maksatlarına göre belirtmeye çalıştım. Hemen açıklayayım: O insani prensiplere dayanaraktan, Türk süngülerinin savunduğu ve belirlediği hudutları savunmuşumdur.

Zavallı Wilson, anlamadı ki süngü, kuvvet, şeref ve onurun savunamadığı hatlar, başka hiçbir prensiple savunulamaz.

(Cumhuriyet, 5 Nisan 1926 Pazartesi)

23

LİMAN VON SANDERS ADANA'DA YILDIRIM ORDULARI KARARGÂHI'NDA KOMUTAYI MUSTAFA KEMAL'E BIRAKIYOR...

Halep'te bulunduğum günler içinde memleketin genel durumunu kendi kendime değerlendirdim. Durum şu idi: Müttefiklerimiz ve biz partiyi kaybetmiştik. Fakat Türkiye için konu, bütün varlığını kaybetmek sonucuna varacak kadar tehlikeli idi. O tarihte düşünülecek şey, kaybolduğuna şüphe kalmayan partiyi iade etmek olamazdı. Yalnız varlığımızı korumak için en seri ve kesin çarelere başvurmakta duraksamamalı idik. Hatta bu uğurda bütün müttefiklerimizden ayrı olarak, gerekirse yeniden durum almak zorunlu olabilirdi. Oysa savaşı bu sonuca vardıran o günkü hükümetten böyle bir hareket beklemek boşuna idi. Derhal bu kabineyi düşürmek, onun yerine benim de düşündüğüm biçimde iş görebilir yeni bir hükümeti iktidara getirmek gereğine inandım. Şunu da ilave etmeliyim ki, düşüncelerimi uygulayabilmek için bu yeni hükümette mutlaka bütün ordunun komutasının bana verilmesi gereğine da inanmış bulunuyordum.

Durum buhranlı olduğundan ve alınacak önlemlerin çok

ciddi ve seri olması gerektiğinden bu düşüncemi telgrafla Padişah Vahdettin'e bildirdim. Yeni kabine için Sadrazam olarak İzzet Paşa'yı ve bakanlıklara da bazı arkadaşları isimleri ile önermiştim.[1] Aynı telgrafta kendimin de bu kabinede Harbiye Nazırı olarak bulundurulmaklığımı çok samimi bir lisanla istedim. Padişahla bu iletişimimde kabine için önerdiğim kişilere de ayrıca bilgi verdim. Çok geçmedi, Talât Paşa kabinesi istifa etti, İzzet Paşa'nın başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu. Bu yeni hükümetin benim uyarımla ilgili olup olmadığı hakkında bir şey diyemem. Ancak önerdiğim arkadaşların önemlileri hükümete girdiler. Yeni hükümetin kuruluşundan sonra Sadrazam Paşa'dan aldığım bir telgraf,[2] hatırımda kaldığına göre şu cümle ile bitiyordu: "Barıştan sonra buluşmamız Tanrı'nın lütfundan beklenir."

Bu telgrafa verdiğim cevapta[3] şunları anlatmaya çalıştım: Ben barışın çabuk gelmeyeceğini, barışa kadar çok bunalımlı ve önemli durumlar karşısında kalacağımızı ve bu güçlükler içinde vatanıma ciddi hizmetler etmenin mümkün olduğunu anladığım içindir ki Harbiye Nezareti makamını istemiştim. Yoksa barışa ulaşılabildikten sonra onun huzur ve sükûnu içinde Harbiye Nezareti görevini benden çok güzel ve etkin olarak yapacak değerli kimseler olduğunu bilirdim.

Buna göre barıştan sonra buluşmayı hiç de zorunlu, hatta gerekli sayamıyordum.

***

Halep notlarını alırken salonda hazır bulunan Ticaret Vekili Ali Cenani Bey:[4]

---

1 Atatürk'ün bakan olmaları için önerdiği kişiler: Ali Fethi (Okyar), Tahsin (Uzer), Rauf (Orbay), İsmail Canbulat, Azmi ve Şeyhülislam Hayri idi.

2 15 Ekim 1918 tarihlidir.

3 16 Ekim 1918 tarihlidir.

4 Ali Cenani, Suriye eşrafından; 1908'de Halep, 1912'de Antep Mebusu, İttihat ve Terakki Partisi'nin meclis başkan yardımcısı, Cumhuriyet döneminde bakan.

- Paşa Hazretleri, dedi, müsaade buyurur musunuz? O sırada milli direniş teşkilatı için ilk yol göstericiliğinde bulunmuştunuz; bu küçük hatırayı arz edeyim.

O zaman İstanbul'dan Gaziantep'e giden Ali Cenani Bey, Katma İstasyonu'nda Gazi Paşa Hazretleriyle karşılaşmıştı. İstasyon binasındaki karargâhında Gazi Paşa nereden geldiğini ve nereye gittiğini sormuş; Ali Cenani Bey cevap vermiş:

- Antep'te kız kardeşim, kayınvalidem ve akrabalarım var. Antep vilayeti Maraş'a göçülüyormuş. Çapulcular şehir sınırlarına kadar gelerek yağmaya başlamışlar. Ordu Adana'ya çekildikten sonra hep düşman ayağı altında kalacaklar. Onları başka tarafa götürmek için gidiyorum.

Paşa Hazretleri demişler ki:

- Memlekette adam kalmadı mı? Kendinizi savunmak çaresini düşününüz...

Ali Cenani Bey hayretle sormuş:

- Ne ile, nasıl?

- Teşkilat yapın, milli bir kuvvet vücuda getirin, kendinizi savunun. Ben istediğiniz silahı veririm.

Gerçekten o zaman Gazi Paşa'nın emri üzerine Antep'e verilen silahlar, meşhur savunma örgütünün çekirdeğini oluşturmuştur. Büyük Gazi, memleketin bir gün mutlaka kendini savunmaya mecbur kalacağını biliyordu. Hükümet hakkındaki müracaatlarından başka, aşağıda okuyacağınız hatıralar bu konuyu daha ziyade aydınlatacaktır.

***

Ordu Halep kuzeyindeki durumu kontrol altına almıştı. 1918 senesinin son aylarında bulunuyorduk. Bu sırada bütün Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'nın bana verilmiş olduğuna dair bir telgraf aldım; 7. Ordu Komutanlığı vekâletine kolordu komutanlarından Ali Fuat Paşa'yı tayin ederek, Grup Karar-

gâhı'nın bulunduğu Adana'ya hareket ettim.[5] Grup Karargâhı Adana şehri içinde büyücek bir otelde idi. Mareşal Liman von Sanders ile kurmay kurulunu bu otelde buldum.

7. Ordu Karargâhı'ndan bu kurula ulaşıncaya kadar otomobille, gece gündüz, uyumaksızın, bozuk ve fena yollar üzerinde uzun yollardan geçmiştim. Uzun yollar diyorum, bu yolların ne olduğunu Katma'dan Adana'ya giden karayolunu harita üzerinde pergelle ölçerseniz, daha doğru bir anlatım elde etmiş olursunuz.

Niçin bu kadar acele ediyordum, bunu anlatmak güçtür. Akla gelebilir ki bu acelenin nedeni, bir genç generalin, ordulardan kurulu bir gruba komutan tayin edilmiş olmasından doğan sevinçtir. Oysa bu yargı, ancak savaş başlangıcında bu biçimdeki görevlere ulaşmamış olanlar için doğru olabilir. Zira böyle büyük kuvvetlerle vatana onurlu ve tarihi görevler yapmak ümidi, insana çok kuvvet ve zindelik verecek etkenlerdir. Ancak savaşın sonunda, hezimet ve perişanlık manzaraları karşısında, aynı düşünceyi yürütecek mantık sahibi bulunmaz sanırım.

O halde beni çok yorgun düşüren bu acelenin sebebi neydi? O zamanki duygularımı olduğu gibi anlatmak güç olmakla birlikte, şu kadarını hatırlıyorum ki bir an evvel Adana'ya ulaşmak, güney cephelerine henüz egemen bulunan kuvvetlerin başında olarak İstanbul ile aracısız konuşmak, görüşlerimi uygulayabilmek için uygun bir fırsat olacağı görüşündeydim. Bu düşüncemde ne dereceye kadar isabet edebilmiş olduğumu bundan sonraki olaylardan anlayacaksınız.

Ümitlerimin boşa çıktığını görürseniz, bunun sebeplerini tetkik edebilecek kadar belgeleri de size vereceğim.

Mareşal Liman von Sanders Paşa'nın karargâhında, büyük nezaket ve itina içinde istirahat ettirildim.

5 Atatürk, bu telgrafı 7. Ordu Karargâhı ile bulunduğu Katma'da, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı gün olan 30 Ekim 1918'de aldı. Aynı günün gecesi Adana'ya hareket etti ve 31 Ekim günü Adana'ya vardı.

Şimdi yalnız Liman von Sanders ile ben, onun komutanlık bürosunda karşılıklı ayaktayız. Liman von Sanders, sahip bulunduğu terbiye ve nezaketle, fakat çok dokunaklı bir lisan ile bana şu kısa cümleleri söyleyerek komutayı terk ve teslim etti:

- Ekselans, siz, savaş cephelerinde, Arıburnu'nda, Anafartalar'da çok yakından tanıdığım komutansınız. Aramızda gerçi belki olaylar da oldu, fakat sonunda bunlar bizi birbirimize daha iyi tanıtmış oldular. Kalpten dost olduğumuzu zannederim. Bugün Türkiye'yi terke mecbur edilirken emrim altındaki orduları, Türkiye'ye ilk geldiğim zamandan beri takdir ettiğim bir komutana teslim ediyorum. Bu genel felaket içinde mutsuzluk duymamak mümkün değildir. Ben yalnız bir şeyle avunuyorum. Komutayı size teslim etmek ve vermek. Bu dakikadan itibaren emir sizindir, ben sizin misafirinizim.[6]

(Cumhuriyet, 6 Nisan 1926 Salı)

6 Atatürk, 31 Ekim 1918'den itibaren Yıldırım Orduları Grup Komutanı'dır. Emrinde 7. Ordu ile merkezi Adana'da bulunan 2. Ordu vardır.

24

ENVER PAŞA, SARIKAMIŞ'TA BOZUGUNA UĞRARKEN MUSTAFA KEMAL'İ ADI VAR KENDİ YOK BİR TÜMENE KOMUTAN TAYİN ETMİŞTİ

Mareşalin üzüntü ve elemle dolu sözleri beni çok etkiledi. Hiç cevap veremedim, sadece:

- Oturalım, dedim. Karşı karşıya oturduk; birer sigara yaktık ve benim ricam üzerine o, birer kahve ikram etti. İkimiz de suskun, birbirimize bakıyorduk. Bu arada aklımdan geçenler ne idi?

Yarbay Mustafa Kemal olarak, dört sene önce Sofya'da Ataşemiliter bulunuyordum. Büyük Savaş ilan olunmuştu. Osmanlı Devleti, müttefiki Alman İmparatorluğu ile beraber bu harbe girdi. Alman Reform Heyeti Başkanı Liman von Sanders, Çanakkale'yi savunmakla görevli ordunun başına geçmiş, ben henüz farkında değildim. Osmanlı ordusunda hemen seferberlik yapılması bile tartışılması gereken bir konu iken, Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'de, hâlâ nasıl olduğunu öğrenemediğim bir olay üzerine savaşa girdiğinden şikâyetçi idim. O zaman şikâyetlerim herkese ne kadar sevimsiz görünmüştü. Çünkü ben yalnız endişeli olduğumu söylemiyordum. Almanlar ve Almanlarla beraber

bulunanlar mağlup olacaklar, diyordum. Ve bu sözlerim gerçekten çok uygunsuz bir zamanda söyleniyordu. Çünkü Alman kuvvetleri büyük ve dev gibi adımlarla Paris üzerine yürümekteydiler. Bütün Alman müttefiklerinin ve Türkiye'yi bilerek veya bilmeyerek aldatmak için çenelerini işletenlerin, doğru bir iş yapmış olmaktan doğan neşe ile sarhoş oldukları günlerde bir Sofya Ataşemiliteri çıkıyor; İstanbul'da bazı kişilere sayfalar dolusu yorumlar yazarak, yanlış bir iş yapıldığından söz ediyordu, bu adam çılgın değil de nedir?

Sonunda, dev gibi adımlarla ilerleyen Alman kuvvetlerinin Paris üzerinde uğradıkları sonucu herkes gördü.

Bütün bir memleketin bence açık bir yıkıma sürüklenmiş olduğunu gördükten ve bütün Türk ordusunun kesin yıkıma ne olursa olsun engel olmak için kanını dökmeye hazırlanmasından başka çare kalmadığını anladıktan sonra, benim hâlâ Sofya'da kordiplomatik içinde rahat salon hayatı sürmekliğime olasılık kalabilir miydi?

Başkomutanlık Vekâletine bir yazı ile başvurdum; ordu içinde rütbeme uygun herhangi bir görevin verilmesini rica ettim. Başkomutanlık Vekili tarafından bana çok ince bir karşılık verildi: "Sizin için orduda her zaman bir görev vardır, fakat Sofya Ataşemiliterliğinde kalmanız, daha önemli sayıldığı içindir ki, sizi orada bırakıyoruz."

Karşılık yazdım: "Vatanın savunmasına ait eylemli görevlerden daha önemli ve daha üstün bir görev olamaz. Arkadaşlarım, savaş cephelerinde ateş hatlarında bulunurken ben Sofya'da Ataşemiliterlik yapamam. Eğer, birinci sınıf subay olmak yeteneğinden yoksunsam; görüşünüz bu ise lütfen açık söyleyiniz."

Uzun bir süre karşılık gelmedi. Bu günlerde çektiğim acıları anlatmak güçtür. Ben, gerekirse bir er gibi, herhangi bir savaş cephesine koşmaya karar vermiştim. Onun için Sofya'daki

evimin eşyalarını, Büyükelçi olan Fethi Bey[1] arkadaşımın oluru ile Büyükelçiliğe taşıttım. Gereksiz olanlarını attım ve küçük bavulumu her an kalkıp gidecek bir gezginin sade bavulu haline koydum. Artık evi de bırakmak üzere iken; bir telgraf aldım, imzanın üstünde, "Harbiye Nazırı Vekili" işareti vardı. Telgraf tamı tamına şöyle idi:

"19. Tümen Komutanlığı'na atandınız. Hemen İstanbul'a geliniz."

Gerçekten bu telgrafı aldığım tarihte[2] Başkomutan Vekili Enver Paşa Sarıkamış Savaşı'nı[3] yapıyordu. Genel Levazım Başkanı İsmail Hakkı Paşa Harbiye Nazırlığı'nda ona vekâlet ediyordu.

Sofya'dan İstanbul'a geldiğim zaman, Enver Paşa da Sarıkamış'tan dönmüş bulunuyordu. Önce kendisini görmek için makamına gittim. Haber gönderdim, karşılığını kapıda bekliyordum. O arada Özel Kalem Müdürü Osman Şevki Bey'i elinde dosyasıyla orada gördüm.

Kendisine sordum:

- Beni 19. denilen tümene atayan Harbiye Nazırı Vekili İsmail Hakkı Paşa mıdır?...

Osman Şevki Bey çok ciddi ve biraz da saklı bir dille:

- Hayır, dedi. Doğrudan doğruya Başkomutan Vekili Enver Paşa Hazretleridir. Erzurum'dan telgrafla buyurdular, inanınız beyefendi...

Biraz sonra Enver Paşa ile karşı karşıya idik.[4] Enver, biraz zayıf düşmüş, rengi solmuştu. Söze ben başladım:

- Biraz yoruldun, dedim.

- Yok o kadar değil, dedi.

---

1 Ali Fethi Okyar (1880-1943): Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı. 1911'de İttihat ve Terakki Cemiyeti Genel Sekreteri, 1913'te askerlikten ayrıldı ve Sofya Büyükelçiliğine atandı. TBMM'de milletvekili, İçişleri Bakanı, 1924-1925'te dört ay Başvekil, 1930'da Serbest Fırka'nın kurucusu ve başkanı.

2 Atama emrinin tarihi 20 Ocak 1915'tir.

3 Sarıkamış Harekâtı: 22 Aralık 1914-18 Ocak 1915.

4 Bu görüşmenin 25 Ocak 1915'te olduğu değerlendirilmektedir.

- Ne oldu?

- Çarpıştık, o kadar.

- Şimdi durum nedir?

- Çok iyidir, karşılığını verdi.

Ben Enver Paşa'yı daha fazla üzmek istemedim. Konuşmayı kendi görevime getirdim.

- Teşekkür ederim. Beni, sayısı on dokuz olan bir tümene atamışsınız. Bu tümen nerededir, hangi kolordu ve ordunun emrinde bulunuyor?

Sözüme karşı:

- Ha, evet! dedi. Belki bunun için Genelkurmayla görüşseniz daha kesin bilgi alırsınız.

Enver'i, çok işe gömülmüş ve yorgun görüyordum, sözü uzatmadım:

- Peki, o halde sizi daha fazla yormayayım; Genelkurmayla görüşürüm, dedim. Başkomutanlık Genelkurmayı'na başvurdum, gereken yetkililere kendimi şu yolda tanıttım:

- 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal. Kendilerine kendimi tanıttığım her kişi, hayretle yüzüme bakıyor, benim kim olduğumu tanımakta güçlük çekiyordu. Sonunda Başkomutanlık Genelkurmayı'nda böyle bir tümenin varlığından haberi olan bulunamadı. Şimdi, olanlara bakınız, ne tuhaf durumdaydım. Büyük bir ciddiyetle herkese 19. Tümen Komutanı olduğumu söylüyordum, oysaki böyle bir tümenin varlığından kimsenin haberi yoktu. Âdeta sahtekâr durumundaydım.

(Cumhuriyet, 7 Nisan 1926 Çarşamba)

25

MUSTAFA KEMAL'E ORDULAR GRUBU KOMUTANLIĞI'NI BİLE ÇOK GÖRMÜŞLERDİ. ANCAK PEK AZ ZAMAN SONRA...

Sonunda ben şaşkın bir halde herkesin yüzüne bakarken bir akıllıcası dedi ki:

- Belki böyle bir tümen Liman von Sanders Paşa'nın ordusunda bulunacaktır. Bir defa onu görseniz.

Liman von Sanders Paşa'nın nerede bulunduğunu sordum:

- Dairesi Harbiye Nazırlığı içindedir efendim, cevabını verdiler.

- Kurmay Başkanı kimdir?

- Kâzım Bey.[1]

- Lütfen beni evvela onun yanına gönderir misiniz? dedim.

Bir odacı çağırdılar:

- Bey'i, Kâzım Beyefendi'nin yanına götür, dediler.

Kâzım Bey'in bürosunda kendisine hikâyeyi anlattım:

- Başkomutan Vekili Paşa Hazretleri beni lütfen 19. Tümen

1 Kâzım Bey, 5. Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Kâzım, daha sonra Korgeneral Kâzım İnanç (1880-1938): Orduda Diyarbakırlı Kâzım olarak biliniyor.

Komutanı tayin buyurmuşlar. Fakat ne kendisi, ne de karargâhı, bu tümene ait açık bir bilgi verebildiler. Sonunda belki Liman von Sanders Paşa'nın ordusunda böyle bir tümen var mıdır, yok mudur?

Kâzım Bey:

- Bizim bilgimizde böyle bir tümen yoktur. Ama olabilir ki Gelibolu'da bulunan 3. Kolordu, yapmakta olduğunu bildiğimiz yeni örgütlenmeler arasında yeni bir tümen kurmak düşüncesindedir. Bir kez de oraya başvurulursa gerçek anlaşılır.

Dedim ki:

- Yani benim komutanı olduğum tümen var mıdır, yok mudur, bunu anlamak için Gelibolu'ya mı gideceğim?...

- Evet, doğrusu budur... Ancak gitmezden önce sizi Komutan Paşa'ya tanıtayım.

Kâzım Bey, önce kendisi Komutan Paşa'nın yanına gitti ve bir dakika sonra beni çağırdı ve uygun bir biçimde -pek iyi hatırımda değil- 19. Tümen Komutanı mı dedi, yoksa tasarlanan bir tümen komutanı mı dedi, fakat Sofya'dan gelen Yarbay Mustafa Kemal sözleri açıktı...

Liman von Sanders Paşa büyük bir incelik ve güler yüzle beni karşıladı; tam karşısına oturttu, ince bir davranışla:

- Sofya'dan ne zaman geldiniz? diye sordu.

- Dün, dedim.

Giriş yapmadan ekledi:

- Hâlâ Bulgarlar savaşa girmeyecek midirler?

Karşılık verdim:

- Benim gördüğüme göre daha girmeyeceklerdir.

- Niçin?

Soruyu sorarken, eliyle de şaştığını belirten bir hareket yaptı, karşılık vermek için bir an düşündüm ve hemen dedim ki:

- Benim anladığıma göre Bulgarlar iki olasılıktan biri gerçekleşmedikçe savaşa girmezler. Bunlardan biri, Alman ordusunun

başarıya ulaşacağına inandıracak açık kanıt görmedikçe, ikincisi savaş eylemleri kendi topraklarına değmedikçe...

Bu karşılık üzerine Liman von Sanders birdenbire öfkelendi, sağ yumruğunu sıkarak ve yukarı kaldırarak önce güldü ve ekledi:

- Bulgarlar, hâlâ Alman ordusunun başarısına güvenemiyorlar mı?

Büyük bir rahatlık içinde karşılık verdim:

- Hayır ekselans!...

Benim bu karşılığım Liman Paşa'yı biraz daha öfkelendirdi ve yüzü, derisine saldıran kanla kıpkırmızı oldu. Liman Paşa, gerçekten öfkelenmişti.

- Niçin?... dedi.

Bu sorunun, neyi araştırdığını birdenbire kavrayamadım, onun için sadece yüzüne baktım; açıkladı:

- Nasıl olur? Alman ordusunun başarısına karşı güvensizlik, bu nasıl olur?

- Öyle efendim... dedim.

Dikkatle gözlerime baktı:

- Siz ne kanıdasınız? diye sordu.

Karşılık vermek mi, vermemek mi gerektiği üzerinde bir an duraksadım. Fakat komutanlığa atandığı vakit, havada bir komutan durumunda bulunan ben, nasıl iyi duygularla dolu bulunabilirdim? Zaten bu konuda kendi görüşümü gerekenlere yazmıştım, bunun tersi bir şeyi söyleyemezdim. Son dakikaya kadar da Bulgarların akıllıca davranışlarını beğenmekten kendimi alamamıştım. Özellikle Sofya'dan ayrılırken, o tarihte en yüksek makamda oturan General Piçyef ile dostça bir konuşma yapmış, benim görüşüme uyan yorumunu anlamıştım. Buna göre ben, Türk vatanının boğazlarını savunma görevini almış bulunan mareşale ne diyebilirdim? Bir an vicdanımı dinleyip kısa karşılık verdim:

- Bulgarları, görüşlerinde haklı buluyordum!

Liman von Sanders, hemen ayağa kalktı ve bana izin verdi.

İşte savaşın sonunda yeni baştan karşı karşıya sessiz ve durgun, kahve ve sigara içmekte olduğumuz zat, o idi.

Adana otelinin bu dediğimiz odasında Liman Paşa ile karşı karşıya düşünürken başka bir nokta da aklımdan geçti: Arıburnu Komutanı idim. İngilizler, Anafartalar'a çıkmıştı.[2] Durum karışık ve çok vahimdi. Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya doğrudan doğruya başvurmak zorunda kaldım, yine de doyurucu bir karşılık gelmedi.

Karargâhı Yalova'da[3] bulunan Ordu Komutanı Liman von Sanders Paşa beni telefonla aradı, konuşmamıza aracılık eden yine Kurmay Başkanı Kâzım (İnanç) Bey'di. Sorduğu soru şu idi:

- Durumu nasıl görüyorsunuz ve nasıl bir önlem tasarlıyorsunuz?

Durumu nasıl gördüğümü ve sırasıyla nasıl önlemler alınmak gerektiğini ilgililere bildirmiştim. Bütün bu başvurularımın karşılıksız kalmasının yarattığı üzüntü içinde parlayarak karşılık verdim:

Az Gelir

- Durumu nasıl gördüğümü çoktan size ulaştırmıştım. Önlemlere gelince: Bu dakikaya kadar çok elverişli önlemler vardı, ama bu dakikada tek önlem kalmıştır.

- O önlem nedir?

- Bütün komuta ettiğiniz kuvvetleri[4] benim komutanlığıma veriniz, önlem budur.

2 6/7 Ağustos 1915'te Çanakkale'de yapılan ikinci büyük çıkarmadan söz ediliyor.

3 Yalova, Çanakkale-Eceabat yakınlarında bir köy.

4 Atatürk'ün bu ifadesindeki kastı Liman Paşa'nın komutasında bulunan 5. Ordunun komutanlığını istemek değildir. İstediği; düşmanın Anafartalar bölgesine 6 Ağustos 1915 günü yaptığı ikinci çıkarma üzerine, çok kritik bir durum alan ve tehlikenin büyüklüğü üzerine çok sayıda çeşitli birliklerin gönderilmesi ile emir komuta kargaşası yaşanan Conkbayırı'ndaki kuvvetlerin komutanlığıdır. Burası kendi tümeninin sağ yanında, komşu bölgesidir ama sorumluluk bölgesinin dışındadır. Bu önemli bölgeye en tehlikeli günlerde bir komutan atanmayışı veya bir komutana bağlanmayışı, Çanakkale Muharebesi'nin kaybedilmesine sebep olabilecek bir durumdu. Atatürk, bu boşluğu ve boşluktan doğacak sonucu sıralı komutanlara defalarca bildirmiş ve uyarmıştır. Atatürk, Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe kitabında bu durumu oldukça geniş anlatır ve burada anlatılan telefon görüşmesinde; "...Bütün kuvvetlerin komutam altına verilmesinden başka çözüm kalmadığını söyledim" der. Görüldüğü gibi "Bütün komuta ettiğiniz kuvvetleri" dememektedir. Atatürk'ün istediği, Conkbayırı'nda bir ortak komutana bağlı olmadan savaşan üç tümenin (4., 5., 9. Tümenler), kendi tümeniyle birlikte (19. Tümen) dört tümenin komutanlığıdır.

Alaylı bir karşılık aldım:

- Çok gelmez mi?

- Az gelir! dedim.

Telefon kapandı. Bundan sonra da uzun hikâyeler var, en sonunda Anafartalar Grup Komutanlığı'nın bana verilmesi vesaire...[5]

Az mı gelir, çok mu gelir? Buna karar vermek için aradan bunca acıklı olaylar ve giderilmesi olanaksız zararlarla dolu dört yılın geçmesini mi beklemek gerekti? Ama olacak olan bu imiş... O gün benim dediğim gerçek benimsense mi daha iyi olurdu, yoksa dört yıllık acıklı derslerin neden olduğu uyanış duygusunun ağırlığı altında bugün bana grup kuvvetlerinin bırakılmasında mı daha çok yarar vardı?... Bunlar, tartışmaya değer... Osmanlı Devleti, alnına yazılmış felaketlere uğrayıp paramparça olduktan ve her şey çamurlar içinde battıktan sonra bile yapılan bu işlerde olumlu hiçbir anlam ve amaç yoktu.

Zaten dönemlerin bir ayrım çizgisi olmak gerekir. Şimdi, çok memnunum ki beni, geçmişin birbiri peşinden olup bitenleri içinde bulunmaktan alıkoymuşlar. Gerçekten insan, yaşadığı, bulunduğu ve çalıştığı çevre içinde, o dönemi yürütüp yönetenlerle bir arada ve aynı kanıda olursa, aynı çevre ve dönemin adamı olmaktan çıkamaz. Beni bu felaketten uzak tutmak için ellerinden gelenleri yapanlara teşekkür etmeyi görev sayarım, onların bu davranışlarının bilinçli yapıcıları olmadıklarını söylemek şartı ile...

(Cumhuriyet, 8 Nisan 1926 Perşembe)

---

5 Bu telefon konuşmasından bir gün sonra, Anafartalar Grup Komutanlığı'na 8 Ağustos 1915, saat 21.45'te atanır. Bu görevlendirmeyle, üç tümen için "çok gelmez mi" diyen makam, Atatürk'ün beklemediği bir şekilde kendisine, beş tümenin komutanlığını verir.

26

MUSTAFA KEMAL ORDUYU DÜZENLEYİP SAVUNMAYA HAZIRLANIRKEN İSTANBUL'DAKİ DURUM

Komutasını üzerine aldığım kuvvetler şunlardı:

2. Ordu, Komutanı Nihat Paşa,[1] karargâhı Adana; benim eski ordum... 7. Ordu, benim ordum, Komutanı vekâleten Ali Fuat Paşa... Hicaz Seferi Kuvvetleri, Komutanı Fahrettin Paşa[2] -eski Kabil Sefirimiz-, bir tarihte bunun komutanlığına tayin edilmişken kabul etmeyerek Şam'dan dönmüştüm ve Maan'da birtakım kuvvetler...

Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı'nı üzerime aldıktan sonra düşündüğüm esaslı noktalar şunlardı: Doğrudan doğruya elim altında bulunan kuvvetleri geçirdikleri bütün zorluklara

1 Mirliva Nihat Paşa (Korgeneral Nihat Anılmış), (1876-1954): İstiklal Savaşı'nda Elcezire Cephesi Komutanı, 1942'de Ankara Milletvekili. ***TİHKB***, s. 65.

2 Ferik Fahrettin Paşa, Korgeneral Fahrettin Türkkan: Medine'yi savunan Çöl Kaplanı; İngilizlerin Nablus Yarmasından sonra Türk kuvvetleri Halep kuzeyine çekilmek zorunda kalınca Medine'de mahsur kalır; İngiliz ve Arap kuvvetleri tarafından kuşatılır; kuşatma öncesinde Medine'deki kutsal emanetlerin büyük kısmını İstanbul'a ulaştırmayı başarır; Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından iki buçuk ay sonrasına kadar savunmayı sürdürür; 13 Ocak 1919'da Medine'de esir düştü, Malta'ya sürgün edildi.

karşın gerçek kuvvet haline getirmek, düzenlemek, oluşturmak, desteklemek! Hicaz Seferi Kuvvetlerini, Maan Kuvvetlerini hiç de hesaba katmayı düşünmedim. Onların zaten esirliğe mahkûm olduklarını iki sene evvel Cemal ve Enver Paşalara anlatmıştım.

Musul civarında bulunan 6. Orduyu kullanılabilir bir durumda görmek isterdim. Bu maksatla bu ordunun komutanıyla doğrudan doğruya iletişime giriştim. İstanbul ve Çanakkale civarında bulunan kuvvetlere ümit bağlamıyordum. Doğuda Azerbaycan ve İran'da bulunan ordularla hiçbir temas ve ilişkim yoktu. Onlar için de henüz bir şey düşünecek halde değildim. Aden Kapısı'nı zorlayan Sait Paşa[3] Tümeninin varlığını bile hatırlamıyorum. Fakat her şeyden önce elim altında bulunan iki ordunun arzu ettiğim biçimde desteklenmesi durumunda bütün felaketlere rağmen Türk sesinin işittirilebileceği görüşündeyim. Bu yolda işe başladım; bana yardım eden Ordu, Kolordu Komutanları ve kurmay arkadaşlarım benim bütün düşüncelerimi anlamış ve bana her duruma karşı yardım etmeye söz vermiş kişilerdi. Bu yapıda olmayanlar da vardı, onları birer suretle saf dışı bıraktım; örneğin Menzil Müfettişi Avni Paşa, ki daha sonra Bahriye Nazırı ve vekâleten Harbiye Nazırı olmuştur.

Ben ve arkadaşlarım bu esaslı noktalar üzerinde çalışırken şu emri aldım:

"Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı'na

Genel Karargâh 2729

İtilaf Devletleri ile imzaladığımız Ateşkes şartları aşağıda bildirilmiştir. Bu emrin alınması ile birlikte her ordunun kendine ait hususları derhal uygulaması gereklidir. Bu konuda gerek görüldükçe açıklama ve talimat verilecektir.

3 Mirliva Ali Sait Paşa, Orgeneral A. Sait Akbaytogan (1872-1950): Birinci Dünya Savaşı'nda Yemen Cephesi'nde 39. Tümen Komutanı ve Taiz Bölge Komutanı; 8 Aralık 1918'de esir düştü, 1927'de Orgeneral, 1937'de emekli, iki dönem milletvekili.

Sadrazam ve Başkumandan
Erkân-ı Harbiye Reisi
İzzet"

Bu emrin ekinde gönderilen Ateşkes şartları herkes tarafından bilinmektedir. Onu ben size tekrar etmeyi gerek görmüyorum. Bu Ateşkes maddelerini baştan sona kadar inceledikten sonra bende oluşan kanaat şu idi:

Devlet-i Âliyye-i Osmaniye bu Ateşkesle kendini kayıtsız ve şartsız düşmanlara teslim etmeyi kabul etmiştir. Yalnız kabul etmiş değil, düşmanların memleketi işgali için ona yardıma da söz vermiştir.

Bu beni çok hazin düşüncelere yönlendirdi. İsterim ki İstanbul Hükümeti'ni biraz aydınlatayım. Buna çalıştığımı sanıyorum, fakat bu konu üzerinde iki çeşit düşünce ve anlayış ortaya çıktı. Ben size bunu hikâye etmeyeyim; tercih ederim ki şimdiye kadar kısmen bilinen belgeleri aynen vereyim. O belgeler benim bu dakika söyleyeceklerimden çok kuvvetlidir. Bu belgeleri okuduğunuz zaman göreceksiniz ki ben yapılan Ateşkesin sakatlığını gördüm. Bu sakat noktaların düzeltilmesine çalışmak gereğine inanarak, ilgili makamlara söyledim; bu Ateşkes maddelerinin olduğu gibi uygulanması hakkında memleketin baştan sona kadar işgal ve istilaya uğrayacağı görüşünü ileri sürdüm.

Düşmanların her dediğine "baş üstüne" demekten doğacak sonucun bütün Türkiye'de işgalcilerin egemen olmasını sağlayacağına şüphe edilmemesi lazım geldiğini ve bir gün Osmanlı Hükümeti'nin düşmanlar tarafından tayin edileceğini anlattım.

Bunun için hiç de öngörüye lüzum yoktu. Kendini zayıf ve aciz gören insanlar, bir ölçüde kuvvetli ve azimli insanlardan merhamet diledikleri zaman mutlaka kendilerini acındıracaklarına kani olmak için bilmem ne duygu ve karakterde olmalıdırlar.

Not: Büyük Gazimizle İstanbul Hükümeti arasında Ateşkes şartları üzerine yapılan yazışmalar, belgeler halinde yarından itibaren yayımlanacaktır.

(Cumhuriyet, 9 Nisan 1926 Cuma)

27

ATEŞKES MADDELERİNİN UYGULAMA ŞEKLİ HAKKINDA MUSTAFA KEMAL İLE İSTANBUL ARASINDAKİ ÇEKİŞME VE KARŞILIKLI TELGRAFLAR

No: 565

Adana, 3.11.1918

Başkomutanlık Kurmay Başkanlığına

Ateşkes (Mütareke) şartlarını kapsayan emirlerini aldım. Her ordunun kendine ait konuları derhal uygulaması emir buyruluyor. Uygulamaya başlayabilmek için şartların, çok genel olan bazı maddelerinin açıklanmasına zorunluluk görüyorum. Söz konusu maddeleri sırasıyla arz edeceğim.

1. Madde 10- Toros tünellerinin müttefikler tarafından işgali maddesinin açıklanması lazımdır. Toros tünelleri denilen tüneller en son açılan iki tüneldir, işgal edilecek yalnız bunlar mıdır? Yoksa koruma düzeninden mi ibaret kalacaktır? Büsbütün ayrı bir grup oluşturan Amanos tünelleri de bunun içinde mıdır? Toros tünellerini tutacak işgal kuvvetlerinin miktarı nedir ve nereden gelecektir?

2. Suriye hududunu, Suriye vilayetimizin kuzey hududu saymakla birlikte bu konuda başkaca bir görüş ve karar varsa bildirilmesi gerekir. Suriye'de terk ettiğimiz ve bizimle ilişkisi olan hiçbir kıta yoktur. Hicaz'da bir Kuvvei Seferiye vardır, onunla telsizle dahi irtibatımız yoktur.

Kilikya bölgesinin Adana vilayetinin önemli kısmını kapsadığı biliniyor ise de hududu meçhuldür, bunun da belirlenmesi gerekir.

3. Askerin görevlerine son verme (terhis) ile ilgili kesin kararların diğer uygulama ile pek ziyade ilişkisi vardır. Antlaşmanın 27. maddesinde sözü edilen talimat nereden ve ne zaman alınacaktır? Bu hak tam olarak hükümetimize mi, yoksa müttefiklere mi aittir?

4. Ateşkes şartlarından her ordunun kendine ait şartları derhal uygulamaya başlaması emir buyurulduğuna göre müttefiklerle birlikte düzenlenmesi gereken konularda müttefiklerin müracaatını beklemeksizin tarafımızdan kurullar gönderilerek Ateşkese başlanması mı talep buyurulmaktadır?

Sunulan maddeler hakkında gerekli açıklamalar alınıncaya kadar uygulamasına girişilecek tedbirleri aşağıda arz ederim:

1. Yalnız görüşme kurulları oluşması.

2. Grup bölgesindeki sahillerde bırakılmış olan torpilleri taramak veya yok etmek konusunda istenecek yardımı yapabilmek için bir bahriye birliğinin hazırlanması.

3. Savaş esirleri ile Ermeni esir ve tutuklularının taşınması için düzenleme.

4. Kadrosu en genç erlerden doldurulmak üzere kuvvetli bir tümen oluşturulması ve jandarmanın desteklenmesi.

5. Fazla askeri araç ve malzemenin Toros kuzeyine nakli ve hiçbir biçimde kırıp dökmeye meydan vermeyecek önlemlerin alınması.

6. Trên işletme işlerinin, Alman sivil memurlarının dahi çı-

karılacağına göre yeniden düzenlenmesi (Grup bu hususta İstanbul'dan azami yardım bekler).

7. Askerlikten ayrılacak erler ve kuvvetlerimize ait araç, silah, cephane ve diğer vasıtaların toplanması ve depolanmasına ait düzenlenmelerden ibarettir.

7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal

567 / 1505

Harbiye 4/5. 11.1918

Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'na

C: 3-11-1918 tarih ve harekât 565

1. Toros tünellerinin İtilaf kuvvetleri tarafından işgali sadece bir koruma niteliğindedir.

İşletme faaliyeti kontrol altında olarak size aittir. Ateşkes metninde yalnız Toros tünelleri konu edilmiş ve yazılmıştır. Eğer Amanos tünellerini de işgal etmek isterlerse Ateşkes metninde sadece Toros yazılı olduğundan söz edilerek Amanos'un işgal edilmemesinde ısrar edilir ve durum Genel Karargâha rapor edilir. İşgal kuvvetlerinin nereden geleceği ve miktarı İngiliz komutanı tarafından bildirilir.

2. Suriye'deki garnizonların teslimi maddesi her olasılığa göre yazılmış bir maddedir. Her halde şu anda cephede bulunan birlikler bu konuda kesinlikle söz konusu değildir ve Suriye'de terk edilmiş birlik olmadığından bu maddenin Yıldırım Grubu ile ilgisi yoktur. Şimdiye kadar Yıldırım Grubu emrinde bulunan Hicaz Seferi Kuvvetlerine, Birinci Mürettep Kuvvetlere, Maan havalisindeki birliklere Ateşkesin kendilerine ait maddesi hakkında Yıldırım Grubu Komutanlığı tarafından emir verilmesi lazımdır. Bunun için İngiliz telsiz telgraflarından yararlanılır. Şu anda cephede bulunan birlikler, Ateşkesin beşinci maddesi gereğince yeni bir durum bildirilinceye kadar halen bulundukları hatta kalacaktır. Kilikya hududu gerekirse bildirilecektir.

3. Asker terhisine, yeni duruma ait kararlar ve 20. maddede belirtilen talimat size buradan verilecektir.

4. Belirtilen konularda müttefiklerin müracaatını beklemek gerekir.

5. Bildirdiğiniz önlemlerin uygulamaya sokulması uygundur.

Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Reisi

İzzet

Pek Aceledir

Adana, 5.11.1918

Başkomutanlık Kurmay Başkanlığına

C: 4/5-11-1918 Tarih ve 567/1505 Nolu emir

1. Toros tünellerini işgal edecek kuvvetin miktarı İngiliz Komutanlığı tarafından bildirilir buyuruluyor. Bu kuvvet örneğin gereğinde bütün Anadolu'yu eline geçirecek derecede dahi olursa izin verilecek midir?

2. Suriye'deki garnizonların teslimi maddesi ihtiyaten (ilerisi düşünülerek) yazılmış bir maddedir, buyruluyor ve daha sonraki cümlelerle cephede bulunan birliklerin bu konuyla ilgisi olmadığı belirtiliyor.

Benim değerlendirmeme göre belirtilen maddenin İngilizler tarafından bizi aldatmak için yazdırılmış olduğuna ve Hükümet delegelerinin imzalarını attıkları Ateşkes şartlarının taraflarca başka başka anlaşıldığına şüphe kalmamıştır. Çünkü yine aynı maddede cephede bulunan birliklerin Suriye'de bulunmadığı yaklaşımına karşı İngilizler bu geceki (5/6-11-1918) raporu ile ayrıntıları arz edileceği üzere, Suriye bölgesinde bulunuyor diye 7. Ordunun teslim edilmesini teklif etmişlerdir.

Gerekirse bildirileceği irade buyurulan Kilikya hududunu sormaktan maksadım; bu tarihi ismi ve bunun hududunu resmen kabul eden Hükümetimizin, bu bölgeyi gösteren İngilizce atlasta, "Kilikya" bölgesinin doğusunda Suriye kuzey hududu-

nun Maraş kuzeyinden geçtiğini dikkate alıp almadığını anlamaktı. Çünkü bence ADANA ismi yerine Kilikya tarihi ismini koyan İngiltere Hükümeti'nin, Suriye hududunu da Kilikya kuzey hududunun doğuya uzantısından ibaret olarak kabul ettiğinde şüphe yoktur.

Bu görüş, İngiliz komutanı tarafından 6. Orduya gönderilen haritada Irak hududunun, Siirt'ten geçtiğinin gösterilmiş olmasıyla da doğrulanıyor. İngilizlerin birkaç günden beri İskenderun'a asker çıkarmaktan ve Halep'te milyonlarca erzak varken oradaki kuvvetlerini yedirip içirmek için gıda getireceklerinden söz etmeleri de İskenderun'un Kilikya bölgesini gösteren haritada Suriye ve Kilikya hudutları üzerinde bulunuşundandır.

Pek ciddi ve samimi olarak arz ederim ki, Ateşkes şartlarındaki art niyetli anlama ve uygulamaları ortadan kaldıracak önlemleri almadan, orduları terhis edip İngilizlerin her dediğine boyun eğecek olursak, İngilizlerin ihtiraslarının (isteklerinin) önüne geçmeye imkân kalmayacaktır.

Yıldırım Orduları Grubu Komutanı
Mustafa Kemal

No: 2735
Harbiye
5-11-1918
(sonrada)
Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı'na
6. Ordu Komutanlığı'na verilen emrin suretidir:

Ateşkes gereğince İngiliz Irak ordusu komutanlığının ne Musul ne de Irak'ı istediği gibi yorumlamaya yetkili olmadığı, İskenderun'un İngilizler tarafından işgaline dair Ateşkes metninde bir kayıt bulunmadığı, Mondros'taki Amiral Galtrop'a[1]

1 Arthur Calthorpe (1865-1937): Birinci Dünya Savaşı sonunda İtilaf Devletleri Akdeniz Donanması komutanı olarak Mondros Mütarekesi'ni imzalayan İngiliz amiral.

yazılmıştı. Amiral Galtrop'un ifadeleri ile verilen cevapta, Musul ve diğer bölgeler hakkında bir daha böyle yanlış uygulamalara sebep olacak harekâtta bulunulmaması için, İngiliz orduları komutanlarına emir verilmesini hemen Londra'ya bildirdiği açıklanıyor. Dolayısıyla durumun nazik bir şekilde İngiliz ordu komutanlarına bildirilmesiyle Londra'dan verilecek emri beklemeleri hususunun temini rica olunur.

Sadrazam ve Başkomutanlık
Erkân-ı Harbiye Reisi
İzzet

4-11-1918 tarihli
ve 650 Nolu rapora:
Sadaret Konağı
5-11-1918
(sonrada)
Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'na

Ateşkes maddelerine göre İngilizlerin İskenderun'u işgale hak ve yetkileri yoksa Halep civarındaki ordularını beslemek için İskenderun'dan yararlanmak istemeleri de haklı bir istek niteliğindedir. Ateşkes metninde birçok maddeyi düzeltmekle ilgili olarak vaktin darlığından dolayı bize yalnız sözlü açıklama ve garanti verebilen İngiliz delegesinin bu centilmenliğine karşılık bir cemile olmak[2] ve Yunanistan'ın faaliyet sahasına çıkarılmamasını sağlamak ve kolaylaştırmak üzere İskenderun limanından İngilizlerin gıda ve saire taşımacılık konusunda yararlanma ve İskenderun-Halep yolunu tamir edebilmelerine izin ve bu konuda ordunun durumunca de bir sakınca görmüyorum. Bu liman ve yoldan yararlanmalarını sağlamakla İskenderun Limanı ve şehrini kendilerine terk etmiş olmuyoruz. Liman ve şehir yine bizde kalacak, hükümeti askeriye ve yerel idaremiz, her

2 Cemile olmak: Bir kimsenin gönlünü hoş tutmak için takınılan tavır.

şeyimiz yine yerli yerinde bulunacak, onlar yalnız limandan ve yoldan sırf bir misafir sıfatıyla yararlanabileceklerdir.

Durumun tarafınızdan İngiliz Suriye ordusu komutanına bildirilmesi rica olunur.

Sadrazam ve Başkomutanlık
Erkân-ı Harbiye Reisi
İzzet

No: 579
Geciktiren idam olunur
Adana
6.11.1918 Evvel
Başkomutanlık Kurmay Başkanlığına

Altı saat ara ile alınan biri açık, diğeri şifreli 5.11.1918 tarihli iki adet telgrafta belirtilenleri ve şifreli olanın da içeriğini uygulamak için durmaya ve düşünmeye lüzum gördüğümü açıklamak isterim:

İngilizlerin Halep civarındaki ordularını beslemek için İskenderun'dan yararlanmak istemeleri haklı değildir. Çünkü İngilizlerin eline geçmiş bulunan Halep vilayetinde ve yalnız Halep şehrinde milyonlarca gıda olduktan başka Ateşkesin 21. maddesine göre gerçekten Halep'teki İngiliz ordusuna gıda yönünden yardım etmek gerekirse pek çok gıdaya sahip bulunan Kilis, Antep havalisinden özel tertip ve önlemlerle gıda satılabilir. Sizi temin ederim ki maksat Halep'teki İngiliz ordusunu yiyip-içirmek olmayıp İskenderun'u işgal ve İskenderun-Kırıkhan-Katma yolu ile hareket ederek Antakya-Diricemal-Ahterin hattında bulunan 7. Ordunun çekilme yolunu kesmek ve bu orduyu, 6. Orduya Musul'da yapıldığı gibi, teslimden kaçınamayacak bir duruma sokmaktır. İngilizlerin Ermeni çetelerini bütün İslahiye'de faaliyete geçirmiş olmaları bu görüşe kuvvet verecek niteliktedir.

İngiliz delegesinin centilmenliğini ve buna karşılık bu biçimde şirinlik gösterilerini anlamak ve takdir nezaketinden (inceliğinden) yoksun bulunduğumu arz ederim.

Yunanistan'ın faaliyet sahasına çıkarılmamasını sağlamak için İngilizlerin, İskenderun ve İskenderun-Halep yolu üzerinde birleşmelerindeki mantık ilişkisini anlayamadığım gibi bu konuda hoşgörüyü de özellikle pek sakıncalı görüyorum.

Ateşkesle Karşılık

Dolayısıyla tarafınızdan istenilen konunun İngiliz-Suriye ordusu komutanına bildirilmesine yardımcı olamayacağım için özür dilerim. İskenderun'a her ne sebep ve bahane ile asker çıkarılmasına girişecek İngilizlere ateşle karşılık verilmesini ve 7. Orduya halen bulunulan hatta gayet zayıf bir ileri karakol düzeni bırakarak büyük kısmını Katma-İslahiye yönünde hareket ettirerek Kilikya hududu içerisine girmesine emir verdim.

İngilizlerin ayartmaya dayalı işlem teklif ve hareketlerini İngilizlerden ziyade haklı gösterecek ve buna karşılık şirinlik gösterilerini içerecek emirleri uygulamaya yaradılışım uygun olmadığından ve halbuki Başkomutanlık Yüksek Genelkurmay Başkanlığının direktiflerine uygun hareket etmediğim takdirde birçok suçlamalar altında kalmaklığım doğal bulunduğundan, komutayı hemen teslim etmek üzere yerime tayin buyuracağınız kişinin süratle emir ve bildirilmesini özellikle istirham ederim.

Yıldırım Orduları Grup Komutanı

Mustafa Kemal

(Cumhuriyet, 10 Nisan 1926 Cumartesi)

28

SADRAZAM İZZET PAŞA İLE MUSTAFA KEMAL ARASINDAKİ ÖNEMLİ TELGRAFLAR

Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı'na
Harbiye
6.11.1918
7.11.1918
(7-5 evvel gelişi)
C: 781 ve 782 şifreye

1. İskenderun'a çıkacaklara karşı tarafınızdan silah kullanma emri verilmiş olması, devletin siyasetine ve memleketin menfaatlerine katiyen aykırı olduğundan, bu yanlış emrin derhal düzeltilmesi tavsiye olunur. Ateşkes şartlarının yanlış yorumundan ve yanlış uygulama ve çeşitli deyimlerden kaynaklanan problemler görülmüştür. Ateşkeste bu uygun olmayan maddeleri kabul ettiren gaflet değil, kesin yenilgimizdir. Devlet, içinde bulunulan durumun gerektirdiği siyasi girişimlerde bulunmakta ve başarı ümidi vermektedir. Şurası samimiyetle belirtilmelidir ki bu nazik zamanda devletin geleceğine etkili olacak harekât ve ilişkilerin cephede tarafınızdan yerine getirilmesinin ziyadesiyle güvenlik sebebi olacağına şüphe yoktur. Bununla birlikte pek

nazik olan içinde bulunulan durumda şartların tartışma ve gecikmeye uğraması mümkün olmayıp ordulara tarafımızdan verilen talimatlara kesin surette uyulması gerekir ve grubun ortadan kaldırılması emri icra edilecektir. Alıkonulması uygun görülen karargâha 7. Ordu Karargâhı unvanı verilir ve fazla olanlar dağıtılır. Gruptaki müfettişlerin ve diğer personelin 7. Ordu unvanıyla dahi kazanılmış hakları saklı olduğundan iş zamanında hizmetten kaçınmaları beklenmez.

Sadrazam
Ahmet İzzet

Adana'dan
7.11.1918
Sadrazam İzzet Paşa Hazretlerine

C: Şifreli iki bildirimlerime cevap olan 6.11.1918 tarihli şifreye:

1. İskenderun'a çıkacaklara karşı silah kullanılması hakkında verdiğim ve 5.11.1918 tarihli gizli emrin ilgili maddelerini aynen arz ediyorum:

"İngilizlerin muhtelif bahanelerle (sözde nedenlerle) İskenderun'a asker çıkararak 7. Ordu birliklerini zor duruma sokmak istediklerini anlıyorum. Buna meydan vermemek için 3. Kolordu İskenderun'a kuvvet çıkarılmasını, 20. Kolordu için birinci maddede ifade edilen harekât son buluncaya kadar gerekirse ateşle önleyecektir." Emrin birinci maddesi ise 20. Kolordu büyük kısmının Katma-Subaşı hattının kuzeyine geçmesine aittir.

Bu hareket son bulmuş olduğundan silah kullanılması hakkındaki emrin de uygulama zamanı geçmiştir. Ancak direktifleriniz üzerine oradaki komutana yeniden gerekli talimat verilmiştir.

2. Dünün kötü mirası olan bugünkü uygun olmayan durumdan devletimizi kurtarma hususunda, başarı umut edilen siyasi girişimlerde, Allah'ın iyiliklerine erişmenizi Cenabı Hak'tan bütün ruhumla yalvarırım. Cephedeki harekât ve temasların ta-

rafımdan yerine getirilmesinde gösterilen güvenin samimiyetine şüphe etmem ve bu samimiyet ve ilgiye güvenimin derecesi, memleketin kurtarılması hususunda şahsıma verilmiş görevlerin uygulanmasında ortaya çıkacaktır.

3. İçine düşülen durumun inceliğini tüm nitelikleriyle ve pek belirgin bir surette takdir edebileceğime, yüce makamların güvenini kaybetmesi kadar, benim için üzüntü sebebi hiçbir şey olamaz. Görevin yerine getirilmesinde mutlaka memleketin yarar ve esenliğini sağlayan yolu uygulamak ve bunun gerektirdiği bazı çeşitli ricalarımın münakaşa ve geciktirme niteliğinde sayılacak bir anlayışa uğramamasını özellikle rica ederim.

4. Grup karargâhımın 7. Ordu karargâhı durumunu alması ile yeni teşkilat hakkındaki emirlerinize, 7. ve 2. Ordular karargâhları kaldırılarak yalnız grup karargâhının kalması hakkındaki istemlerim tamamen uymuştur. Aradaki fark sözden ibaret kalmıştır. Yıldırım Grubu adı, diğer bütün sebep ve görüşlerden vazgeçilmekle beraber, şu anda emrim altında bulunan birlikler ve her türlü yıkımının geçmişe ait birçok karışık işlemleri ile tamamen barış zamanına geçilinceye kadar Yıldırım Grubu ile ilgisini kesmesinde şimdilik birçok zorluk vardır. 7. Ordu dahi eninde sonunda kaldırılmaya mahkûm bulunduğundan bunun şimdiden kaldırılmasıyla gelecekte de bir tarihi isim olarak herhangi bir komutanlığa verilmesi suretiyle saklı kalabilecek ve bugün de manevi etkisi büyük olan "Yıldırım Ordular Grubu" unvanının Yıldırım Grubu şeklinde muhafazasına izin verilmesini istirham eylerim.

Mustafa Kemal

No: 24
8.11.1918
7. Ordu Komutanlığı'na
Bugün Britanya Hükümeti'nden aldığı emre uygun olarak

Visamiral Galtrop, İskenderun şehrinde General Allenby tarafından bildirilecek süre içinde şehrin teslimini talep etmiş ve tersi durumda, söz konusu generalin şehri zorla işgal edeceğini ve İskenderun'daki birlik komutanımıza gerekli emir ve talimatın ivedilikle verilmesini yazıp, bu konuda Ateşkesin 7., 10. ve 17. maddeleriyle açıklanmış olan şehri teslim teklifine hak ve yetkisi olduğu ve savaşa devamdan mutlak surette zayıf bulunduğumuz bir emri açıkça ve İskenderun şehri için güçbela imzalanmasına başarılı olduğumuz Ateşkesin fesih edilebileceği ortada olmakla, müracaat durumunda şehrin boşaltılması ve teslim olunması konusunda da gerekenlere süratle bildirilmesi zorunludur.

İskenderun limanından ve Halep yolundan yararlanabilecekleri teklif edilmiş iken böyle dehşetli bir cevapla karşı karşıya kalmaklığımızın İskenderun komutanlığına İtilaf Devletleri'nin ilk müracaatlarında tarafımızdan sert ve soğuk bir cevap almalarının da tamamen etkisi olduğu kuvvetle akla geldiğinden, gevşeklik göstermemek şartıyla bu güçsüzlüğümüzün buna uydurulması memleketin esenliği için çok gereklidir.

Sadrazam ve Başkumandanlık
Erkân-ı Harbiye Reisi
Ahmet İzzet

Adana
8.11.1918
Sadrazam İzzet Paşa Hazretlerine

İskenderun şehrinin İngilizlere teslimi hakkındaki 8.11.1918 tarihli emirleri alındı.

İskenderun limanından ve Halep yolundan istifade edebilecekleri hakkında İtilafçıların yaptıkları ilk müracaatlarına tarafımızdan sert ve soğuk bir cevap verilmiş olduğu hakkındaki

değerlendirmelerin kaynak sebebi anlaşılamamıştır.

Çeşitli sebep ve bahanelerle İngilizlerin İskenderun'u işgal için yapılan ilk ve son müracaatlarına oradaki komutan tarafından verdiğimiz talimata uygun olarak verilen cevap, pek ziyade incelikle ve hükümetimizin bize bildirdiği Ateşkes kapsamına ve zatı devletlerinin emirlerine tamamen uygun olduğu, grupça belgelere dayanılarak iddia olunur. Bu konuda sert ve soğuk cevap alındığı, Britanya Hükümeti'nin delegeleri tarafından dahi söylenmiş olduğuna bir kayıt ve işaret yoktur. Bu nedenle İngilizlerin dehşetli bulduğumuz en son cevaplarının sebeplerini başka yerde aramak lazımdır.[1] Yavaş yavaş bütün memleketi işgale kadar varacak olan böyle dehşetli cevapların tekrarlanacağına şüphe olmadığından, arz ettiğim sebeplerin derin düşüncelerle yapılacak muhakemede göz önüne alınması lüzumunun arzını görev sayarım.

Halep'te bulunan İngiliz komutan, istifade etmelerini talep ettikleri İskenderun-Halep yolunu kontrol altında bulundurabilmek için birliklerimizin Kilis-Payas hattının kuzeyine alınmasını İngiliz Başkomutanlığının İstanbul'a teklif ettiğini ve vakit kaybedilmesine sebep olmamak için Halep-İskenderun yolunun şimdiden keşfine izin verilmesinin gereğini bildirmiştir.

6. Ordu Komutanlığı'nın 7.11.1918 tarihli raporu da elbette bilgilerinize sunulmuştur. Bu rapor içeriğine göre İngilizlerin Nusaybin-Cizre-Halep demiryolunu işgale işaret olan ve İngiliz ordusu başkomutanının Musul'un derhal terki ve tersi du-

1 İngilizlerin sertleşmelerinin sebebi; donanmalarının Çanakkale Boğazı'nı geçmeye başlaması, İstanbul'a doğru yola koyulmaları ve padişahı askeri güçleri ile de ele geçirmeleridir. O ana kadar mümkün olduğunca yumuşak ve anlayışlı davranan İngilizler, aslında Çanakkale Boğazı'ndaki mayınların temizlenmesini beklemişler, bu arada Osmanlı Devleti'ni oyalamışlar ve fazla sıkıştırmamışlardır. 6 Kasım 1918'de Çanakkale Boğazı'nı geçmeye başlamaları ile birlikte tutumlarını değiştirmişler, asıl niyetlerini ortaya koymuşlardır. 6 Kasım 1918'de Musul'u işgal etmişler ve aynı gün İskenderun'un teslimini istemişlerdir. Bu durumları göremeyen İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal'i suçlu olarak göstermektedir.

rumda zorla gireceği hakkındaki teklifi nasıl yorumlanacaktır?

Görülüyor ki, konunun tarafımızdan İngiliz delegelerine karşı ortaya çıktığı sanılan soğukluğa yorulmasına gerek yoktur.

Belirttiğim görüşlerimin maksadı şudur ki, her ne sebebe dayanırsa dayansın İngilizlerle imza edilen Ateşkesin imza altına giren biçimi, Yüce Osmanlı Devleti'nin korunması ve selametini sağlayacak anlam ve nitelikte değildir. Söz konusu maddelerin esasları ve anlaşılması gereken kapsamlarının bir an evvel tespiti lazımdır. Yoksa İngilizlerin tekliflerine bugüne kadar olduğu biçimde karşılığa devam edildiği takdirde, bugün Payas-Kilis hattına kadar olan araziyi isteyen İngilizler tarafından yarın Toros'a kadar olan Kilikya bölgesinin ve daha sonra Konya-İzmir hattının işgalinin gerekli olduğu tekliflerinin birbirini izleyeceğine ve sonuçta ordumuzun kendileri tarafından yönetilen ve hatta Osmanlı Bakanlar Kurulu'nun Britanya Hükümeti tarafından seçilmesinin gerektiği gibi tekliflerle karşı karşıya da kalmak uzak değildir. Güçsüzlük ve zayıflığımızın derecesini pek iyi biliyorum. Bununla beraber devletin yapmaya mecbur olduğu fedakârlığın derecesini de tespit ve sınırlamak gerekeceğine de inanırım. Yoksa Almanya ile müttefik olarak sonuna kadar savaşa devam etmek durumunda büsbütün yıkılınacağına göre, İngilizlerin elde edebilecekleri sonucu onlara kendi yardımımızla sunmak, tarihte Osmanlılık için ve özellikle bugünkü hükümetimiz için pek kara bir sahife yaratır.

Şayet hükümetimizce İngilizlerle, ciddiyet ve samimiyetine güven olunabilecek bir gizli anlaşma yapılmış veya yapılması ihtimali güç kazanmış ise bu hususun bilgimiz dışında kalması elbette yanlış yargılara yol açacağından, mümkün ise bu konuda dolaylı da olsa, aydınlatılmamı istirham ederim. Vatanın geleceği için endişelenmekten doğan ve samimi olduğuna şüphe edilmemek lazım gelen bu görüşlerimin tartışma niteliğinde anlaşılmamasını özellikle rica ederim.

Özellikle tarafınızdan yakinen bilinir ki, ben her ne durum ve vaziyette bulunursam bulunayım doğru olduğuna inandığım ve gerekenlere sunulması ve bildirilmesini memleketin yararları gereği kabul ettiğim görüşlerime uymaktan kendimi alıkoyma gücünde değilim.

Mustafa Kemal

Benim görüşlerim ve bu görüşlerimi yazılı hale koymak için size verdiğim belgeler okunduktan sonra bütün Türk milletini, özellikle Türk aydınlarını vicdani ve fikri bir değerlendirmeye davet etmek isterim. Hatırat diye size anlattım bu hikâyelerin, zamanımıza kadar birtakım kişilerin hatırat yayımlamak sevdasına benzer bir yaklaşımdan doğmuş olduğunu zannetmemelisiniz. Eğer ben bu gerçekleri size söylüyorsam ve milletimize ulaştırıyorsam elbette bundan büsbütün başka bir maksadım vardır. Bu maksat ne olabilir? Bunu ben burada izah edemem. Fakat benim görüşlerimi, düşüncelerimi samimi olarak belirten bu yazılar okunduktan sonra şüphe etmem ki milletim kendi kendine durumu değerlendirmek ve yargılamak için gerekli belgelere sahip olacaktır.

Eğer sözünü ettiğim düşüncede olanların dünyadan ne kadar anlamadıklarını olaylar ispat etmemiş olaydı, benim bu sözlerimin doğruluğunu anlamak güç olabilir diye bir zaman daha geri bırakmaya lüzum görürdüm. Fakat sanıyorum ki bu gibi gecikmelere benim tarafımdan değil, fakat Türk milleti tarafından da artık hiç de lüzum ve gereksinme kalmamıştır.

(Cumhuriyet, 11 Nisan 1926 Pazar)

29

İSTANBUL'A DÖNÜŞ, SADARET KONAĞINDA VERİLEN KARAR VE "MECLİS-İ MEBUSAN"DA BEKLENMEYEN SONUÇ...

Bir gün İzzet Paşa tarafından telgraf başına davet olundum. İzzet Paşa hükümetten istifa ettiklerini[1] bildirdikten sonra benim İstanbul'da bulunmaklığımın uygun olacağını söyledi. Ben bu dolaylı anlatımdan İstanbul'da karanlık durumlar geliştiğini anlayarak, zaten komuta ettiğim Grup da kaldırılmış olduğundan, İstanbul'a hareket ettim.[2]

Yanılmıyorsam, İzzet Paşa ile ilk kez henüz terk etmemiş olduğu, Fuat Paşa Türbesi karşısındaki Sadrazamlık Konağı'nda görüştük.[3] İzzet Paşa hükümetten niçin çekildiklerini anlattı. Bu, sonunda bir onur konusuydu. Ben çekilmiş olmalarını doğru bulmadım. Kendisine Sadrazamlık verilen Tevfik Paşa[4] kabinesinin gerçekleştirilmemesini ve tekrar İzzet Paşa baş-

1 Ahmet İzzet Paşa'nın istifası 8 Kasım, yeni hükümetin Tevfik Paşa başkanlığında kurulması 11 Kasım 1918'dir.

2 Telgraf görüşmesi 10 Kasım, Mustafa Kemal'in Adana'dan İstanbul'a hareketi 11 Kasım akşamı, İstanbul'a gelişi 13 Kasım 1918'dir.

3 Bu görüşme 14 Kasım 1918 günü yapılmıştır.

4 Ahmet Tevfik Paşa (Okday), (1845-1936): Sivil paşa, diplomat, 1895'ten 1909'a kadar İçişleri Bakanı, 1909'da bir ay süre ile Sadrazam, 1918 ile 1922 arasında dört kere Sadrazam, Osmanlı Devleti'nin son Sadrazamıdır.

kanlığında yeni bir hükümet oluşturmak gereğine inandığımı bildirdim. Durum tartışılarak önerim kabul edildi. Hatta yeni bir kabine listesi de yapıldı. Esaslı bir noktayı unuttum galiba, ben İstanbul'a geldiğim zaman, artık savaş hükümetinin[5] ileri gelenleri orada değildiler.

Sadrazamlık konağında verilen karardan sonra, her birimiz bir türlü çalışmaya başladık. İlk hedef kabineyi düşürmek olduğuna göre ben derhal Meclis-i Mebusan'la ilişki aradım. Öteden beri arkadaşım olan milletvekilleriyle konuştum. Düşüncelerimi onlara izah ettim ve beni daha büyük milletvekili kitleleriyle temasa getirmelerini kendilerinden rica ettim. Bu arkadaşlarımın aracılığıyla, ilk kez olarak sivil kıyafetle, Fındıklı'daki Meclis-i Mebusan binasına gittim.[6]

O günlerde Tevfik Paşa kabinesinin güvenoyu alması söz konusu idi. Ben güvensizlik oyu verilmesi görüşündeydim. İşte Mebusan binasına girdiğim gün, güvenoyu konusunun Meclis'te oya sunulacağı gündü. Görüşümü gerektiği kadar süratle, tanıdığım veya orada bana tanıtılan mebuslara anlatmaya çalışıyordum. Bir kısım mebuslarda şu çekinme vardı:

"Eğer güvensizlik oyu verecek olursak Meclis'i dağıtacaklardır. Fakat Tevfik Paşa kabinesine güvenoyu verip biraz zaman kazanarak, bu sırada belki yararlı işler görmek mümkün olur."

Ben ise Meclis'in zaten mutlaka dağıtılacağına inanıyordum ve dağıtacak olan da yeni sadrazamdı. Bu kararı uygulamak için elbette önce Meclis'ten güvenoyu alarak Sadrazamlık makamına usulüne uygun olarak oturması gerekiyordu. Bunu sağladıktan sonra bazı kişilerin düşündüğünün tersine, hiçbir zaman ve fırsat vermeksizin, Meclis'i dağıtacağına şüphe yok-

5 Burada sözü edilen Enver, Talât ve Cemal Paşaların liderliğinde bulunan İttihat ve Terakki Hükümeti'dir. Bu hükümet 8 Ekim 1918 günü istifa etti ve liderler daha iyi şartlarda barış görüşmelerinin yapılması için ülkeyi terk ederek Almanya'ya gittiler:

6 Mustafa Kemal'in Meclis-i Mebusan'a gidişi 19 Kasım 1918'dir. Dr. Rasim Ferit Talay ile birlikte gitmişlerdir.

tu. O halde netice mademki bu olacaktı, kabineye güvensizlik oyu vererek ve bunu tekrar ettirerek zaman kazanmak daha uygundu. İşte belki bu kazanılan zaman içinde tekrar İzzet Paşa başkanlığında bir hükümet oluşturmanın nedenlerini ve şartlarını hazırlayabilirdik.

Meclis salonlarında, koridorlarda, ayaküstü ani mantıklarla yapılan bu konuşmalar şöyle bir sonuç verdi: Önemli bir kısım milletvekilleri salonlardan birine toplandılar ve beni de oraya davet ederek, toplanan kurula anlatmamı teklif ettiler. Durumu, içinde bulundukları şartları ve yapılması gereken hareketi elimden geldiği kadar kendilerine anlattım. Mutlaka hükümete güvensizlik oyu vermelerini önerdim.

Teklifim orada bulunanlarca kabul olundu ve başarılı olacakları hakkında kesin ümitlerini söyleyerek bulunduğumuz salondan çıkıp Meclis Başkanının toplantı çağrısına koştular.

Ben bir locada karar sonucunu bekliyordum. İsimler okunarak oylar soruldu. Oy ayrımı yapıldı ve kürsüden sonuç Genel Kurul'a bildirildi. Tevfik Paşa Hükümeti, çoğunlukla güvenoyu almıştı.

Hayrette Kaldım

Ne yalan söyleyeyim; biraz hayrette kaldım. Benim teklifimi kabul ettiklerini söyleyen milletvekili sayısı küçümsenecek gibi değildi. Özellikle bunlar arasında sözlerinin ve mevkilerinin çok etkili olduğu algısını verenler de vardı. Fakat şüphesiz Meclis hayatının bir an içinde bin renk alabilecek nitelikte olduğundan daima uzak kalan benim gibi bir askerin hayret etmesine şaşılmaz.

Bu acayip fikirler ve duygular yığınından çıkmak için fazla beklemedim. Derhal Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın sarayını terk ettim. Evime döner dönmez saraya telefon ederek Vahdettin'den randevu istedim. Onunla hemen bir görüşmede bulun-

mayı yararlı buluyordum. Maksadım kendisiyle açık görüşmek, önlem olarak düşündüğümü açık söylemek ve bu önlemin uygulanmasındaki zorunluluğu anlatmaktı. Padişahı düşündüğümüz girişime inandıracağımızı sanıyordum. Randevu talebi için, görevi gereği aracılık eden Naci Bey'e (Naci Paşa) maksadımı ima ettim. Naci Bey'in, bu görüşmenin o gün veya ertesi gün olması için çalıştığına eminim. Fakat kafasında gizli bir kararı şeytani bir surette saklayan Vahdettin, saflık ve samimiyet gösteren aldatıcı tavrı ile önümüzdeki cuma günü selamlıkta hazır bulunmaklığımı ve orada benimle görüşeceğini bildirdi. Cumaya çok gün vardı; ama yapılacak başka bir şey de yoktu.

(Cumhuriyet, 12 Nisan 1926 Pazartesi)

30

VAHDETTİN-MUSTAFA KEMAL GÖRÜŞMESİ

Cuma günü selamlığa gittim; namazdan sonra beni oradaki salona davet eden Vahdettin'le dışarıda bekleyenler tarafından çok uzun olarak yorumlanmış bir görüşme yaptık. Gerçekte görüşme süre itibarıyla pek kısa olmuştur. Ben tahmin edeceğiniz konu üzerinde onu aydınlatmak ve uyarmak için söze giriş yaparken o çok ustaca bir biçimde anlatmamı kesti, dedi ki:

- Ordunun komutan ve subayları, eminim ki seni çok severler; bana güvence verir misin ki onlardan bana bir fenalık gelmeyecektir?

Birdenbire böyle bir sorunun maksat ve manasını anlayamadım, sordum:

- Ordu tarafından karşı bir harekete ait bilgi ve özel haberleriniz mi var efendim?

Gözlerini kapadı. Olumlu ya da olumsuz cevap vermedi, aynı sorusunu tekrar etti. Cevap verdim:

- Gerçi ben İstanbul'a geleli birkaç gün oldu, buradaki durumu yakından bilmiyorum; fakat ordu komutan ve subaylarının zatı şahanenize karşı olması için bir sebep olabileceğini sanmıyorum. Onun için temin ederim ki hiçbir fenalığı beklemeyiniz.

Çok belirsiz bir biçimde ilave etti:

- Yalnız bugünden söz etmiyorum; bugünden ve yarından...

Son cümle bende bir kuşku uyandırdı, demek ki yarın padişahın öyle bir hareket yapma olasılığı vardır ki, ordunun vatansever komutan ve subayları üzülebilirler. Zat-ı Şahane beni ayartarak, aracılığımla onlardan emin olmak istiyor. Fakat bu düşüncemi kendisine nasıl anlatabilirdim? Ve böyle bir anlatımda bulunmak kendim için ve maksat için faydalı olur muydu?

Karşımdaki adam kararını çoktan vermiş görünüyordu; biz ise bu kararın ne olduğunu anlayamayan veya anlamak istemeyen kimselerle ilişkide kalmış, buna karşı hiçbir tedbir almaya zaman ve fırsat bulamamış durumda idik. Padişah gözlerini açarken ayağa kalktı ve şu sözlerle görüşmeye son verdi:

- Siz akıllı bir komutansınız, arkadaşlarınızı aydınlatacağınızdan eminim.

Çok ümitsiz ve üzgün, fakat üzüntümün gerçek nedenini dahi anlayamamış bir durumda Vahdettin'in salonundan çıktım.[1]

Dışarıda, bir saati aşkın bir süredir kapılarda, koridorlarda, şurada burada ayakta bekleyen birçok devlet adamı ve diğerlerinin, bu uzun görüşmeden bezgin ve yorgun, fakat biraz manidar bakışlarla bakmakta olduklarını hissettim. İtiraf ederim ki o anda bu bakışların anlamlarını kavrayamamıştım, ancak bir süre sonra artık her şeyi öğrenmiştim. Bu geçen günler zarfında ne olmuştu, onu cümleniz bilirsiniz:

Meclis-i Mebusan feshedilmişti![2]

Sonraları işittim ki, güya bu uzun görüşmede Padişah, Meclis-i Mebusan'ı dağıtmak lüzumu üzerinde bana akıl danışmış ve ben kendisini onaylayarak ordunun aynı düşüncede olduğunu söylemişim ve kendimle arkadaşlarımın adına ona söz vermişim...

Artık böyle dedikodulara önem verecek halde değildim; üzgündüm. İzzet Paşa ve arkadaşlarla sadaret konağında verdiği-

1 Bu görüşme 22 Kasım 1918 günü yapılmıştır.

2 Son Meclis-i Mebusan, 21 Aralık 1918'de Padişah fermanı ile kapatıldı.

miz karar çoktan suya düşmüştü. Şişli'deki evimde yeni durumu değerlendiriyordum.

İstanbul sokakları İtilaf Devletleri'nin süngülü askerleriyle dolmuştu. Boğaziçi, toplarını sağa sola çeviren düşman zırhlılarıyla, lacivert sularını göstermeyecek kadar örtülü idi. Herkes, ancak pek zorunlu gereksinmeleri için evlerinden çıkabiliyor, sokaklarda hatır ve hayale gelmeyen hakaretlere uğramamak için caddelerin duvar diplerinden büzülerek, eğilerek ve korkarak yürüyebiliyorlardı.

Bütün sakınmalara rağmen yine bin türlü çok acı saldırı sahneleri eksik değildi. Koskoca İstanbul ve koskoca İstanbul'un yüz binlerce halkı, sesleri kesilmiş bir durumdaydı, İstanbul ufuklarında yükselen, yalnız düşman sesleri, düşman hakaretleri, düşman bayrak ve süngüleri idi.

İlginçtir ki, artık adi bir mendil gibi ayak altında çiğnenen bu çevrede hâlâ bir saltanat, bir hükümet, bir varlık bulunduğunu sananlar vardı.[3]

(Cumhuriyet, 13 Nisan 1926 Salı)

3 ***Cumhuriyet*** gazetesinin yazı dizisi bu noktada ve bu şekilde açıklama yapılmaksızın sona eriyor. ***Hâkimiyet-i Milliye*** ve ***Milliyet*** gazetelerinde de anılar, 12 Nisan 1926 günü sona eriyor. Ancak bu gazeteler, anıların diğer bölümlerinin ileride yine gazetelerinde yayımlanacağını belirten bir notla bitiriyorlar.

ANILARIN GAZETEDE YAYIMLANMAMIŞ BÖLÜMÜ

İŞGAL KUVVETLERİ MUSTAFA KEMAL'İN EVİNİ BASIYOR

Bir gün Akaretler'de annesinin evinde iken, kapıyı İtalyan askerlerinin zorlamış olduğunu haber verdiler. Aşağı indi, kim olduğunu haber vererek yukarı çıkmamalarını istedi. Mustafa Kemal'in pek sinirli olduğunu gören subay:

- Biz böyle emir aldık, yerine getirmeye mecburuz, dedi.
- Size bu emri veren kimdir?
- Komutanımız!
- Evimden çıkmanız için ne yapayım?
- Komutanımızdan bir emir getirmelisiniz.
- O halde, bu emri almaya çalışırım. O zamana kadar siz de olduğunuz yerde kalınız.

Subay nazik davrandı. Evde telefon olmadığı için, Mustafa Kemal bir köşe yukarıda oturan Diyarbakırlı Kâzım Paşa'nın apartmanına koştu. İtalyan temsilciliğini aradı, telefona gelen zata başına geleni anlatı, bir süre sonra kendisine şu cevabı verdiler: "Affedersiniz, mutlaka bir yanlışlık olmalı... Askerlerin başındaki subayı telefona çağırırsanız emir verilecektir." Subay geldi, konuştular ve evi zorlamaktan vazgeçtiler. Bundan başka ertesi gün kendisine Şişli bölgesi komutanının arkası yazılarla dolu bir kartını getirdiler. Bu yazılar şunu diyormuş: "Bu

eve kimse tecavüz edemez." Birkaç gün sonra bu sefer İtalyan olmayan bir birlik eve geliyor. Mustafa Kemal orada yoktur. Kartı göstermişler. Askerlerin başındaki subay, yırtmış ve bütün evi aramış.

Gazi, "Bütün bunları mütareke ile beraber İstanbul'un ne hale geldiğini gözlerinizde bir daha canlandırmak için anlatıyorum" dedi.

İhtilal Komitesi

Artık Mustafa Kemal birçok tanıdıklarını ve bildiklerini arayarak ya da kendini arayanlarla buluşarak, sıkı temaslara girişiyor. Ne saray ne de hükümetten ümit kalmıştır ve bu gidişle, vatanın hayrına herhangi bir barış elde etmek imkânı da yoktur.

Eski arkadaşım Fethi (Okyar) Bey'le günler ve gecelerce dertleştim. Benim evimde veya onun apartmanında konuşuyor ve birbirimize aynı şeyi soruyorduk: Ne yapılabilir? Konuştuklarım arasında eski İttihatçılardan, yahut İtilafçılardan, işgal kuvvetleriyle beraber çalışanlardan birçok kimseler vardı. Her biri ile büsbütün başka türlü görüşüyordum. Bunlar dışında pek samimi ve gizli bir ilişkim de İsmet (İnönü) Bey'le olmuştur.

Bir gün Fethi Bey ve dört müşterek arkadaşımızla birlikte, epeyce bir görüşmeden sonra, ihtilalci bir komite kurmaya karar verdik ve ihtilalci önlemler düşünmeye başladık: Padişahı değiştirmek, kabineyi düşürmek, yeni bir kabine kurarak daha azimli hareketlere başvurmak gibi... Başka bir gün bizim Şişli'deki evde toplantımız son bulunca dört kişiden biri, İsmail Canbulat Bey dedi ki: "Arkadaşlar, ben çok düşündüm. Namusumla söz veririm ki sırrınız gizli kalacaktır, fakat komitede çalışmaya devam edemeyeceğim."

Hepimiz hayret içinde birbirimize baktık, içimizden biri; "Bu ne demek, başarıdan emin mi değilsiniz?" diye sordu.

- Hayır bunu düşünmedim. Başarılı olacaksınız. Fakat ih-

tilalciler başarılı olsalar bile birçok tehlike karşısındadırlar. Bunu da kabul etmelidirler. İşte o zaman ben ve benim gibiler, sizin kararlarınızı uygulamak üzere iktidara gelecek yedek adaylar oluruz.

Fethi Bey'le ben gözlerimizle konuştuk. Derhal dedim ki:

- Beyefendinin iştirak etmeyeceği girişim doğru da olmayabilir. Onun için cemiyeti hemen feshetmeliyiz.

Böyle yaptık. Kendisi izin alıp gitti. Kalanlar cemiyeti tekrar kurmuş oldular.[1]

Mustafa Kemal'in Gazeteciliği

Konuşmanın bu kısmında Mustafa Kemal, Fethi Bey'le eski ilişkisinden söz etti ve şu fıkrayı anlattı:

Fethi Bey İstanbul'da *Minber* isimli bir gazete çıkardı, belki hatırlarsınız. Sahibi ve başyazarı o idi. Fikirlerimizi birlikte yayımlamak üzere ben de kendisi ile ortak olmuştum. Gazetenin ne derece başarılı olduğunu bilmem. Herhalde benim bu ilk ve son gazeteciliğim, başarılı olmamıştır.

İsmet İnönü ile Görüşme

Günler geldi, geçti. Mustafa Kemal ve bazı arkadaşları şu görüşe vardılar ki Vahdettin'i öldürmekten, hükümeti düşürmekten esaslı bir sonuç almaya olanak yoktu. Sonunda yeni hükümdar ve yeni hükümet de düşman süngüleri karşısında bulunmak durumundan kurtulmuş olmayacaklardı:

---

1 İsmail Canbulat'ın ismi 19 Mayıs (1944) ve ***Atatürk'ün Bana Anlattıkları*** (1955) baskılarında verilmemektedir. ***Atatürk'ün Hatıraları*** (1965) baskısında yer almaktadır. Falih Rıfkı ya bilgisi ile ya da düşünerek, bu ismi sonradan yazmış olmalıdır. Ancak diğer yayınlar bu ismi doğrulamaktadır. İ. Canbulat, 1926 İzmir Suikast girişimi dolayısıyla tutuklandığında, bu olayı savunmasında kendi lehine bir koz olarak kullanır ve şöyle der: "Vahdettin'in öldürülmesi teklifini bile reddettiğimi Gazi Paşa'nın kendisi bilir. Suikast fikrine karşı olduğuma tanık olarak Gazi Paşa'yı gösteriyorum." Uğur Mumcu, ***Gazi Paşa'ya Suikast***, Milliyet, 22 Ocak 1992.

Bununla birlikte bu temaslarımda devam ediyordum. İçlerinden bir kısmında saf bir vatanseverlik duygusunun coşkunluğundan başka ne fikir, ne de önlem yeteneği vardı. Bir kısmının hâlâ politikacılık yararlarından başka düşündükleri yoktu. Kendi kendime şu kararı verdim: Uygun bir zaman ve fırsatta İstanbul'dan kaybolmak, basit bir düzenle Anadolu içine girmek, bir süre isimsiz çalıştıktan sonra, bütün Türk milletine felaketi haber vermek!

İçimde çok dikkatle gizlediğim bu sırrı zamanı gelmedikçe kimseye söylemedim. Böyle bir karar vermemişim gibi, temaslara devam ettim. Sırdaşlarımdan birini size haber vereyim: Bir gün İsmet Bey'i davet ettim. Şişli'deki evimde beni yalnız bulan İsmet Bey; "Gene ne var?" dedi. Soru sorarken, gözlerinin içi yüksek zekâsı ve güven veren neşesi ile gülüyordu. Hatırladığıma göre İsmet Bey o tarihte "***Barış Esaslarını Hazırlama Komisyonu***"nda askeri uzman olarak bulunmakta idi.

- Ne haber? dedim.

- Düşüneceğin gibi...

- Şuradan bana bir Türkiye haritası bulup masaya açar mısın? Üzerinde konuşacağım.

İsmet Bey haritayı bulup açtı. Fazla olarak daima cebinde taşıdığı pergeli de çıkardı. Şaka yaptım:

- Henüz pergellik bir şey yok. Biraz pergelsiz görüşelim...

- Ne yapacaksın? diye sordu.

Bu nedenle söylemeliyim ki benim en iyi anlaştığım dostlarımdan biri İsmet olmuştur. Onun için bu görüşmenin boşuna olmadığını anlamıştı.

Hiçbir Sıfatı Olmadan Anadolu'ya Geçmek

- Örneğin, dedim, hiçbir sıfat ve yetki sahibi olmaksızın Anadolu'ya geçmek ve orada milleti uyandırarak kurtulma çarelerini aramak için en uygun bölge ve beni o bölgeye götürecek en kolay yol hangisi olabilir?

Yüzüme baktı, tekrar neşeli ve ümitli güldü:

- Karar verdin mi? dedi.

- Şimdilik bundan söz etmeyelim, bana memleketi, milleti ve orduyu anlayıp bilen, durumu yakından gören, tehlikeden şüphesi olmayan bir arkadaş gibi cevap ver!

İsmet Bey masanın kenarındaki sandalyeye ilişti ve derin düşünmeye başladı. O sırada ben salonun içinde dolaşıyordum. Bana sesleninceye kadar gezindim. Birdenbire ayağa kalktı, gülerek:

- Yollar çok, mıntıkalar çok! dedi.

Bazı ziyaretçilerin geldiklerini haber verdiler. Haritayı kapatmaya vakit kalmadan içeri giren bu tanıdıklarla başka konulara daldık. Epeyce bir süre sonra İsmet Bey'le yalnız kaldık:

- Ne yapacağını bana ne vakit söyleyeceksin?

- Zamanında!

Gazi biraz durarak ilave etti:

Seferberlik Hazırlıkları Davul Zurna ile Olmaz

Bu dakikada siz de düşünürsünüz ki bir kararım varken onu niçin hemen uygulamıyorum? Ben de hemen söyleyeceğim ki, ağır ve kesin bir kararın doğruluğuna inanmak için durumu her köşesinden incelemek gereklidir. Ağır ve kesin bir karar uygulamaya başlandıktan sonra, "keşke bu tarafını da düşünseydim, belki bir çıkar yol bulurduk, yeniden bunca kan dökmeye, bunca can yakmaya ihtiyaç kalmazdı," gibi duraksamalara yer kalmamalıdır. Böyle bir tereddüt karar sahibinin vicdanında kanayan bir nokta olur ve onu yaptığının doğruluğundan da şüpheye düşürür. Bundan başka, beraber çalışacak olanlar, yapılandan başka bir şey yapılmak ihtimali kalmadığına inanmalı idiler. İşte benim mütareke sırasında dört beş ay İstanbul'da kalışım[2] sırf bunun içindir.

2 İstanbul'da 13 Kasım 1918'den 16 Mayıs 1919'a kadar toplam 6 ay süre ile kalmıştır. Bu dönem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Alev Coşkun, ***Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay*** (27. Baskı), Cumhuriyet Kitapları, 2022.

Bu geçirdiğim zamanın bir kısmını da hazırlıklara ayırdım. Tahmin edersiniz ki fikir hazırlıkları, seferberlikte asker toplar gibi davul zurna ile yapılamaz. Fikir hazırlıklarında alçakgönüllülükle çalışmak, kendini silmek, karşısındakine içtenlikli ilham vermek (esinlendirmek) lazımdır.

Ali Fuat Paşa Anadolu'ya Gidiyor

O sıralarda Anadolu'ya geçen komutanlarla ilgileniyordum. Kulağımdan rahatsız olduğum günlerde idi, arkadaşım Ali Fuat (Cebesoy) beni hasta yatağımda ziyaret etti. Kendisi Ulukışla taraflarından trenle Ankara'ya gönderilmek üzere olan 20. Kolordu Komutanlığı'nı alacaktı:

- Bu kolordunun başında bulunmalısın, bundan sonra önemli şeyler olacaktır. Kolorduna hâkim ol. Etrafına güven ver. Hele halk ile yakından temas et! dedim.

Ali Fuat Paşa ile Harp Akademisi'nde aynı sınıfta arkadaşlık etmiştim. Askerlik hayatımın kanlı ve buhranlı safhalarında birlikte bulunmuştum. Beni çok sevdiğini bilirdim. Babası Fazıl Paşa beni o kadar severdi ki ara sıra gelir, boynuma sarılır, "Senden Fuat'ın kokusunu alıyorum" derdi.

İngilizlerin Mustafa Kemal ile İlişki Kurma İstekleri

Mustafa Kemal'le konuşanlar arasında Anadolu'ya gitmek düşüncesini tehlikeli bulanlar az değildi. "İngilizlere güven verebilsek yahut Fransızları kazanabilsek veya İtalyanlarla iyi geçinme yollarını arasak" gibi ümitler besleyenler vardı:

Ben bunlara inanmıyordum. Fakat inanmakta olanları olaylar fikirlerinden caydırmalı idi. Örneğin bir söylenti çıkar: Büyükelçilerden birinin papazı[3] Vahdettin'le konuşmak istemiştir ve kendisine bilmem ne konusunda güvence vermiştir. Saray ferahlık içindedir. Bu ferahlık, etrafa da hemen yayılır. İstan-

3 İngiliz Yüksek Komiserliği'nde büyük etkisi olan Rahip Fru. (F.R. Atay)

bul her gün buna benzer çeşitli söylentilerle çalkalanmakta idi.

Bir gün, Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul otellerinden birinin müdürü iken tanıdığım biri Şişli'deki evime geldi, Fethi (Okyar) Bey de yanımda idi. Birçok şeylerden konuştuktan sonra, bana dedi ki:

- Burada yabancılarla ilişkideyim. Size ne kadar önem verdiklerini de biliyorum. İngiltere sefaretinde Mösyö Fru sizinle görüşmek istediğini birkaç kez tekrar etti. İster misiniz, sizi bizim evde buluşturayım?

Fethi Bey'e doğru döndüm, kabul et, der gibi baktı:

- Konuşalım, dedim, fakat o istiyorsa...

Davet günü bir hanımın[4] salonundayız. Biraz sonra "Mösyö Fru!"[5] dediler, içeriye giren zat oturduğum kanepenin soluna yerleşti.

Fransızca konuşuyorduk:

- Ben çoktan beri Türkiye'de yaşayan bir yabancıyım, diye söze başladı. Türkleri, daha doğrusu İttihat ve Terakki idaresini bizzat gördüm. Ne fecidir efendim, bilirsiniz. Genel Savaş'ta şahit olduklarımı tekrar etmekten utanırım. Belki de hepsini anlatsam, medeniyet dünyası Türkiye'yi yok eder!...

- Fakat dedim, siz benimle görüşmek istemişsiniz. Bu hanım ve kocası aracılık ettiler. Sizinle konuşmamın yararlı olacağını söylediler. Bana bunları söylemek için mi bu buluşmayı istediniz?

---

4 1944 ve 1955 baskılarında "Madam M...nin salonundayız." deniliyor.

5 1944 ve 1955 baskılarında "Mösyö F..." olarak belirtilmiştir. Rahip Fru, Ağustos 1918'de İstanbul'da kurulan İngiliz Muhipler (Dostları) Cemiyeti'nin başkanıdır, Milli Mücadele aleyhine yapılmış olan önemli olay ve isyanların planlayıcısıdır. Cemiyetinin açık maksadı Osmanlı Devleti için İngiliz himayesini sağlamak; gizli maksadı ise Anadolu'da milli şuuru ve Milli Mücadele fikrini söndürmek, karışıklıklar çıkartarak işgalci devletlerin müdahalelerini ve işgallerini kolaylaştırmak idi. Milli Mücadele döneminde çıkan 21 önemli ayaklanmanın gerisinde bu kişinin olduğu bilinmektedir. Atatürk, ***Nutuk***'ta Fru'nun faaliyetlerini, bununla yapılan mücadeleyi anlatır. Cemiyet'in üyeleri arasında Padişah Vahdettin ile Sadrazam Damat Ferit'in bulunduğunu, bunların vatana nasıl ihanet ettiklerini ise Başkan Yardımcısı Sait Molla'nın Fru'ya yazmış olduğu 11 adet mektubu belge olarak vermek suretiyle gösterir.

- İttihat ve Terakki'nin cinayetlerini evvela onaylamalısınız.

- Ben İttihat ve Terakki'nin temsilcisi değilim!

Konuşmasına devam etti. Canım sıkılmadı değil, fakat bunu mümkün olduğu kadar saklamaya çalıştım.

- Evet, İttihat ve Terakki'nin temsilcisi değilim. Fakat izninizle söyleyeyim ki, İttihat ve Terakki vatansever bir cemiyet idi. Başlangıcından çok zaman sonrasına kadar ben de bu cemiyet içinde bulundum. Cemiyet hiçbir zaman sizin bu aşağılamalarınıza hak verdirecek bir nitelik almamıştır. Çok kusurları ve yanlışları olabilir. Ancak vatanseverliği tartışmaların üstündedir.

Bu zatın bu buluşmayı niçin istediğini hâlâ anlamadım. Fakat bir küçük hatıramı ilave edeyim: Ankara'da bulunduğum sıralarda bir gün Antalya'ya geldiğini ve İstanbul'da kendisinden "Gene görüşelim!" vaadi ile ayrılmış olduğumu hatırlattığını yazdılar. Ne cevap verdiğimi tahmin edersiniz. Yabancılarla bu temaslar, beni tanıdıklarımdan birçoğunun düşüncelerinden uzaklaştırmaya yardım etti.

Benim kanaatim o idi ki ve daima o oldu ki dünyada insan diye yaşamak isteyenler, insan olmak niteliklerini ve kudretini kendilerinde görmelidirler. Bu uğurda her türlü fedakârlığa razı olmalıdırlar. Yoksa hiçbir uygar millet, onları kendi sırasında ve yanında görmek istemez.

İstanbul'u işgal eden İtilaf Devletleri'nin temsilcileri, politikacıları, hatta askerleri bir noktayı anlamaya çok önem veriyorlardı: "Türkiye'de bütün memlekete etkisini hissettirecek bir teşkilat olmasına ihtimal var mıdır? Böyle bir teşkilat varsa onun başına geçebilecek şahsiyetler kimler olabilir?" İttihat ve Terakki'yi hiç hatırlarından çıkarttıkları yoktu.

İtalyanların Niyeti ve İşbirliği Arayışları

Bir gün bir tanıdığımız, bir İtalyan şahsiyetinin Fethi Bey ve benimle görüşmek arzusunda bulunduğundan söz etti. Bir İtal-

yan mimarının evinde buluşacaktık. Teklifi kabul ettik. Bonmarşe'nin karşısında büyük bir apartman! Çaydayız. Sözü edilen kişi hemen söze başladı:

- Ben Türkiye'nin gerçek dostuyum. Hükümetinizin güçsüzlüğü yüzünden bu memleketin nasıl fena sonuçlara sürüklendiğini de görüyorum. Sizin bunları düşünecek ve yeni bir hükümet kurabilecek örgüt ve adamlarınız var mıdır?

İttihat ve Terakki Fırkası'nı işaret ettiğine, bizi de fırkanın liderleri arasında saydığına şüphe yoktu. Ben yeni tanıştığım bu kişiyle konuşmaktan çekindim. Arkadaşım, belki de bizim için düşünülen önemi yanlış çıkarmamak için, kuvvetli olduğumuzu ve kuvvetli arkadaşlarımız da bulunduğunu söyledi:

- O halde, kendinizi göstermelisiniz! dedi.

Biraz da sınava benzeyen bu konuşmadan nasıl bir sonuç çıkacağını düşünüyordum. O günkü hükümeti biraz daha tenkit ettikten sonra, bize veda etti, gitti.

Herhalde İtalyanların bir başka maksatları olmalı idi. Arkadaşlarla bu maksadın ne olabileceğini anladık: Antalya ve bölgesinden başka İzmir ve bölgesine de egemen olmak! Bu bölgeleri Yunanlara bırakmamak! Bazı olaylar bu düşünceme kuvvet verdi. İtalyan olan kişi bizden, fakat Arnavut kökenli bazı kimselerle de temas ediyormuş. Onlara şöyle bir sır da emanet etmiş: "İzmir ve havalisini Yunanlara işgal ettireceklerdir. Türkiye şüphesiz bundan memnun olmaz. İtalya da aynı endişededir. Onun için İzmir ve bölgesinde Yunan işgaline karşı silahlı teşkilat yapmalısınız. Yunanları İzmir topraklarına sokmamaya çalışmalısınız. Eğer bunda başarılı olamazsanız, hiç olmazsa dostunuz İtalya'yı tercih etmelisiniz!" Bu iş için İtalya'nın istenildiği kadar silah ve malzeme vereceğini de garanti ediyormuş. Bu teklifi dinleyenler arasında akılcı görenler, hatta İtalyan deniz araçlarıyla İzmir'e giderek bu konuda çalışmaya başlayanlar bile olmuştur. Gene onlar böyle bir savunma ör-

gütünün başına geçebilecek bir komutan bile bulmuşlar: Ben! Bunu da kendileri ile görüşen kişiye söylemişler.

- Bunu yapar mı? diye sormuş.

- Emin olunuz, cevabını vermişler.

- Herhalde beni önerenler, bu işte yalnız Türk yararlarını düşüneceğimi hesaba katmış olacaklar. Bu zat Kont Sforza[6] idi. Hatta onunla buluşma gününün saptanmış olunduğunu da haber verdiler. Güldüm:

- Çok safsınız, dedim. Bununla birlikte kendisiyle konuşacağım!

Buluşma saatinde İtalyan olan kişinin bürosunda[7] bulunuyordum. Çok terbiyeli ve nazikti.

Evimi basan İtalyan müfrezesini geri çağırmak için temsilcinin nasıl yardım ettiğini anlattım.

- Ekselans, dedi, herhangi bir tehlike karşısında büyükelçiliğimizin emrinize hazır olduğunu ben de söyleyebilirim.

Yıldırım vurulmuşa döndüm, üzüntümü saklamak için kendimi güç tuttum. İtalyan vatandaşı mı oluyordum? Dedim ki:

- Beni buraya önemli bir konundan söz etmek için siz davet etmişsiniz. Bu önemli konuyu dinlemek istiyorum.

Bir an durdu:

- Ha, dedi, bu buluşmayı sizin de tanıdığınız arkadaşlarınız istediler. Öyle pek önemli bir konu söz konusu değildi!

- O halde fazla rahatsız etmeyeyim! dedim ve kalktım.

Görüyorsunuz arkadaşlar, bir millet esirliğe düşünce o milletten olan herkes nasıl bir hiç olur. Ben bu yabancının evinden çıkarken, bütün uşaklarının arkamdan güldüklerini duyar gibi oluyordum.

Caddenin kalabalığı arasında kendimi kaybetmeye çalıştım ve beni buraya sürüklemiş olanlara küstüm. Bununla beraber,

6 Kont Sforza: İstanbul'daki İtalyan Yüksek Komiseri, daha sonra İtalya Dışişleri Bakanlığı yapmıştır.

7 Tepebaşı'ndaki Konsolosluk binası. (F.R. Atay)

bu kişi, ilk sözünün benim üstümdeki etkisini görünce, bana bütün o düşüncelerinden söz etmemek inceliğini göstermişti.

Cezaevi Ziyareti

O sırada İstanbul'da birçok kimseleri tutukladılar. Fethi (Okyar) Bey de bunların arasında idi. Fethi Bey'i iki kez tuttular. Birincisinden bilmem nasıl, çabuk kurtuldu, fakat ikincisi biraz uzun sürdü. Galiba bu ikincisinde olacak, kendisini görmek istedim. Yaverim, tutulanların polis müdürlüğü içindeki bir dairede bulunduklarını haber verdi. Resmi üniformamı giydim, yaverimi yanıma alarak gittim. Polis Müdürü, Genel Savaş'ta (Birinci Dünya Savaşı) yetersizliği için epeyce kötü işlemde bulunduğum bir eski subaydı. Merdivenlerden çıkarken, kendi ayağımla geldiğim hapishanede kalmak korkusu hatırıma geldi. Belki bir hayırları olur diye, sahanlıklarda karşılaştığım ve polise destek veren genç jandarma subaylarının ellerini sıkıyor ve hatırlarını soruyordum. İçlerinden beni tanıyanlar da vardı.

Dam katına çıktık. Etrafıma baktım, dar bir koridor üstünde karşılıklı ufak odalar! Manzara heybetli idi: Sadrazamlar, bakanlar, bütün "ricali mühimme" (önemli büyükler) ve bazı ünlü gazeteciler! Benim de içlerine katıldığımı görünce sevindiler. Her taraftan neşeli "Buyurun!" sesleri geldi. Sadrazam Sait Halim Paşa'nın[8] odasına gittik. Başka Bakanlar da geldiler. "Ne var, ne oluyor?" diye soruyorlardı. Ne kadar derin düşüncelere daldım. Canımın yandığı şu idi: Bu zatlar arasında hesaba, imtihana çekilmek lazım gelenler vardı. Fakat hesap soran millet değildi. Tam tersine milleti daha ağır bir felakete sürükleyen insanlardı. Damda Fethi Bey'le biraz dolaştık, konuştuk.[9]

8 Sait Halim Paşa (1863-1921): Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunu, Hariciye Nazırı, 1913-1917 arası Sadrazam, 9 Mart 1919'da İngilizler tarafından tutuklandı, sonra Malta'ya sürgün edildi, 6 Aralık 1921'de Roma'da Ermeni komitacıları tarafından öldürüldü.

9 Fethi Okyar'ın tutuklanma tarihi 10 Mart 1919, Atatürk'ün ziyaret tarihi 11 Mart'tır.

Kovuşturma

Ben de o günlerde birtakım kovuşturmaya uğrar gibi olduğumu hissettim. İstanbul'da hâlâ Ordu Komutanı sıfatı ile bulunuyordum. Ne azledilmiş, ne emekli olmuş, ne de açığa çıkarılmıştım. Resmi bir durumdaydım. Bir gün Savunma Bakanlığından bir yazı geldi; otomobilimi ve yaverimi almışlar ve ödeneğimi kesmişlerdi. O gün iktidarda bulunanlardan kendi hakkımda böyle bir işlem beklemiyordum. Bu, henüz geldiği taraf belli olmayan bir baskı idi.

O tarihlerde General Allenby İstanbul'a gelmişti. Bir gün Harbiye (Savunma) Bakanını ve Genelkurmay İkinci Başkanı'nı karşısına alarak cebinden çıkardığı bir not defterinden bazı şeyler dikte ettirmek ister. Bakan ve İkinci Başkan konuşmak isterlerse de General Allenby:

- Görüşmek için değil, bazı arzularımı söylemek için sizleri kabul ettim, cevabını verir.

İşte bu konuşmalar sırasında, Allenby, 6. Ordu Komutanlığı'na benim tayin olunmaklığımı da tavsiye eder. Gideceğim yerin neresi ve alacağım görevin ne olduğunu, ne durumda kalacağımı tabii anlıyordum.[10] Hemen reddettim. Yaver, otomobil ve ödenek meselesi bu olaya bağlı olsa gerektir.

Ordu Komutanlarına Çamur Atan Alçak

Harbiye Bakanlığının işlemini kendi savaş hizmetlerine ve onuruna bir tecavüz sayan Mustafa Kemal, bir dilekçe ile bunu protesto etmiştir. Bu dilekçe Maarif Vekilliği tarafından yayımlanan "Tarih

10 Mareşal Allenby, İngilizlerin Suriye ve Kilikya'daki ordularının başkomutanıdır. 7 Şubat 1919'da İstanbul'a geldi. Hükümetten ölçüsüz birçok isteklerde bulundu. En önemli istekleri, Musul kuzeyinde bulunan 6. Ordunun terhis edilmesi ve bütün silahlarının kendisine teslim edilmesi ile komutanı Ali İhsan Sabis'in görevden alınması, yerine de Mustafa Kemal Paşa'nın atanması idi. 6. Orduya tayinini istemesinin amacı, güçsüz bir ordunun başına Mustafa Kemal'i getirerek onu "pasif" duruma düşürmektedir. Mustafa Kemal de bunu kabul etmemiştir. Bu olayın 1919'un Şubat ayı ortalarında olduğu değerlendirilmektedir.

Vesikaları" dergisinde çıktı. Yalnız Mustafa Kemal bize hatıralarını anlatırken, bu dilekçenin İsmet İnönü tarafından kaleme alınmış olduğunu söyledi. O zamanlar ordu komutanlarını şu veya bu vasıta ile küçük düşürmek bir parola idi. Bu hücumlar nihayet Mustafa Kemal'e kadar bulaştı.

Çeşitli gazetelerin birinde bir yazı çıktı. Mustafa Kemal, ordu şerefinin daha iyi savunulması lazım geldiğini yazdı. Harbiye Bakanlığına giden bu mektup, Bakan tarafından gene o gazeteye verilmiştir. Ve gazete sahibi bu kez kendisi saldırıya uğramış gibi bir sahte tavır takınmıştır:[11]

Beni Osmanlı mahkemelerine davet etti. Bir gün bir davet aldım. Hakaret suçu ile bir hafta sonra mahkemeye çağrılıyordum. Yaman çatmıştık. Aklımı başıma topladım, komutanlık makamında değildim. Siyasi bir şey de yapamazdım. Hukuk çareleri bulmalı idim. İsterdim ki bu mahkemede bulunayım. Fakat o zamanki İstanbul gazetecilerinin en aşağısı ile karşı karşıya gelmek çok gücüme giden bir şeydi. Bundan başka davanın bazı yüksek politikacılar tarafından hazırlanmış bir plan sonucu olduğunu da düşünüyordum. Ne yaparsam yapayım, mutlaka cezalandırılacaktım. Bu vesile ile birçok dertlerimi döksem bile, bunlar mahkeme salonlarının duvarları içinde kalacaktı. Tanıdığım avukat Sadettin Ferit Bey'i (Talay) davet ettim. Kendisine durumu anlattım ve görüşünü sordum:

- Dava önemlidir, dedi, ceza almanız olasılığı vardır.

- Amma yaptın canım, ben hiç mahkûm olmak niyetinde değilim.

11 F. Rıfkı Atay, bu olayı kısaca özetlemiş ancak konuya biraz açmak gerekir: 24 Şubat 1919'da Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa, Atatürk'e, barış kadrosunda ordu komutanı olması nedeniyle yaver ve otomobilinin alındığını, ödeneğinin kesildiğini bildiren yazıyı gönderdi. Atatürk'ün bu yazıya 3 Mart'ta verdiği cevapta: "...Herhalde ordu komutanlığından istifa etmedim, adı geçen komutanlıktan uzaklaştırılmadım veya emekli edilmedim. Yaver Paşa Hazretlerinin bana örnek göstermek istediği kişilerin hiçbiri benzerim değildir. Kanun ve kazanılmış hakkım göz önüne alınarak gereken işlemin yapılmasını..." ister. Utkan Kocatürk, ***Kaynakçalı Atatürk Günlüğü***, s. 77.

Amacımı pek doğal olarak kavrayamayan avukatım cevap verdi:

- Elbette... Fakat izin verirseniz, davacının avukatı ile konuşayım...

- Hayır, izin vermem, ben haklı olduğumu biliyorum. Davacının avukatı ile görüşmeye ne gerek var? Bu iş yolumun üzerine çıkan bir dikendir. Biraz daha zamana gereksinmem var. Davayı benim lehime kazanmanızı da istemiyorum. Yalnız bana zaman kazandırabilir misiniz?

- Buna söz verebilirim!

İlave ettim:

- Bu vesile ile oyalanmak, belki de hürriyetimden yoksun olmak istemem? Siz buna engel olabilirseniz, en büyük iyiliği yapmış olursunuz!

Avukatım bir iki kez mahkemeye gitti, davayı dağıttı, bana o kadar zaman kazandırdı ki İstanbul'dan çıktığım gün henüz mahkeme bitmiş değildi.

İktidardakilerin Mustafa Kemal'i Kendi Yanlarına Çekme Gayretleri

Bir sual sorulabilir: Vaktiyle Enver'in karşıtı tanınmakla beraber, Hürriyet ve İtilafçılar tarafından da bir türlü kendisine güvenilmeyen Mustafa Kemal niçin başkaları gibi tutulup hapsedilmemiştir? Cevabını hatıralardan dinleyelim:

Mütareke devrinde (Ateşkes döneminde) İzzet Paşa'dan sonra sadrazamlığa gelenlerle âdeta her gün değişen hükümetlerinde bakanlık görevi alanların hakkımda şöyle bir görüş beslediklerini sanıyorum:

Beni Talât Paşa'nın, Enver Paşa'nın ve genellikle İttihat ve Terakki liderlerinin karşıtı kabul ediyorlardı. Bu sebeple kendileri tarafından kazanılabileceğim ve onlara hizmet ederek yararlı olacağım düşüncesinde idiler. Benimle bu yoldan temas arayan,

dostluk kurmaya çalışan Bakanlar olduğunu hatırlarım. Örneğin, bir aralık İçişleri Bakanlığında bulunan Mehmet Ali Bey adında bir zat, bir iki kez Şişli'deki evimde beni ziyaret etti.[12] Bu ziyaretinden memnun kaldığını da arkadaşlarına söylemiş. Bir defa da Bahriye Bakanı Avni Paşa[13] ile gelerek çeşitli konular üzerinde benimle konuştular.[14] Artık âdeta ahbap olmuş gibiydik. Bir kez bu kişiler tarafından Cercle d'Orient'da (Büyük Kulüp) bir öğle yemeğine davet olunmuştum. Bununla birlikte şunu da sezer gibiydim: Temas ettiklerimin arkadaşları arasında bana güvenmenin doğru olmadığı görüşünde bulunanlar da vardı. Bir gün Avni Paşa, otomobilini göndererek, Bahriye Nezaretine davet etti. Hatta evinden sefertası ile gelen öğle yemeğini

12 Mehmet Ali Bey, Ali Fuat Cebesoy'un akrabasıdır. Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları'nda (s. 34-38), bu kişinin 20 Aralık 1918'de önce kendisiyle görüştüğünü, "İttihatçı" olup olmadığını sorduğunu, Mustafa Kemal'in Enver'le çok çatışmaları olduğunu anladıktan sonra onunla görüşmek istediğini belirtir.

13 Ahmet Avni Paşa, Ferik (Tümgeneral), Batum (1872-1933): 1898 Harp Akademisi mezunu, 2 Nisan-21 Temmuz 1919 arası Harbiye Nazırlığı yaptı, Milli Mücadele'ye katılmadığı için 17 Aralık 1923'te emekli oldu.

14 Avni Paşa, Yıldırım Ordular Grubunda Mustafa Kemal'in menzil müfettişi idi. Yetersizliğinden dolayı görevinden uzaklaştırılmıştı. Bu ziyarette İçişleri Bakanı Mehmet Ali Bey ile Atatürk arasındaki görüşmeyi Atatürk'ün yaveri Cevat Abbas Gürer'e şöyle anlatıyor: Mehmet Ali Bey Mustafa Kemal'e sordu: İttihat ve Terakkici misiniz? Mustafa Kemal: Ben İttihat ve Terakkici değilim. Fakat İttihat ve Terakki'nin kuruluşunda ve esas gayesinde onunla beraberim. Mehmet Ali'nin Enver Paşa'dan memnun olup olmadığı sorusuna şu karşılığı verdi: Enver Paşa her halde zamanın en kuvvetli bir adamı olması lazım gelir. Bunun tersini ispat edecek elimizde hiçbir belge yoktur. Özellikle kuvvetini gösterecek bir belge vardır ki, o da Enver Paşa'ya makamında iken kimsenin ona karşı gelememiş ve ancak o memleketi terk ettikten sonra birtakım insanların başlarını kaldırabilmiş olmasıdır. Böyle bir şahsın kuvvetli olmadığını söylemek lüzumsuz ve manasız bir iddia sayılmaz mı? Mehmet Ali yeniden sordu: Paşa Hazretleri, bugün Enver Paşa ile birlikte çalışır mısınız? Mustafa Kemal: Ha... Buna açık cevap vermeliyim. Ben ömrümde ve askerlik hayatımda hiçbir zaman Enver Paşa ile yakından işbirliği etmedim ki, bundan sonra böyle bir birlik peşinde koşayım. Mehmet Ali: Peki Paşa Hazretleri, bizimle çalışır mısınız? Mustafa Kemal: Niçin çalışmayayım? Eğer siz memleketi bugün içine düşmüş olduğu zor geçitlerden kurtarmaya azmetmiş insanlar iseniz...
İki Bakan Şişli'deki evden ayrılırken, Mustafa Kemal'i ertesi gün Cercle d'Orient'da (Büyük Kulüp) öğle yemeğine davet ettiler. Mehmet Ali Bey, "arkadaşlarıma müjdeleyeceğim. Siz bizim için (...) İstifade edilir bir kişisiniz."

de birlikte yedik. Bu saf nazırdan bir şeyler anlayabilmek için ne düşündüğü, durumu nasıl gördüğü hakkında bazı sorular sordum. Hiçbir şeyden haberi olmadığını ilk sözlerinden anladığım bakan, iyi şeyler düşündüklerinden, Padişah Hazretleri sayesinde işlerin iyi olacağından, çok kuvvetli bulunduklarından, İngilizlerle anlaşmak üzere olduklarından söz etti. Tebrik ettim ve çok hoşuna gidecek memnuniyet işaretleri gösterdim. Avni Paşa, o sırada Harbiye Nazırlığında bulunan Şakir Paşa'nın damadı idi.

Bir aralık ismine ve şahsına çok önem verilen Âyan Meclisi Başkanı Ahmet Rıza Bey'in padişahla çok sıkı ilişkilerde bulunduğunu ve belki de sadrazam olacağını işitiyordum. Kendisi ile ilişkide bulunan bir arkadaş bana aynı haberleri verdi ve şunu da ilave etti: "Ahmet Rıza Bey sizinle görüşmek arzusundadır!" Fakat göze çarpmamak için ne onun benim evime gelmesi ne de benim onun evine gitmekliğim doğru imiş. Kendisi haftada birkaç gece Âyan dairesinde kalıyormuş. Bir gece ben oraya giderek konuşmalı imişiz. Bu görüşmeyi kabul ettim. Başkanlık masasının üstüne dirseklerini dayayan Ahmet Rıza Bey bana dedi ki:

- Gerçi padişah bana henüz hiçbir işarette bulunmuş değildir. Fakat eğer sadrazamlığı teklif edecek olursa, kabul edip etmemekliğim hakkındaki düşünceniz nedir?

Olası ki kendisine böyle bir teklif yapılmıştı ve sadrazamlığının ne etki yapacağını anlamak istemekte idi. Bir soru daha sordu:

- Bugünkü hükümetten memnun musunuz?

- Hayır, çok güçsüzdürler, onursuzdurlar.

- O halde ilk soruma cevap verir misiniz?

- Beyefendi, dedim, Padişah bugünkü hükümeti beğenmiyorsa, acaba sebepleri nedir? Acaba hükümetin yabancı baskılarına karşı güçsüz olduğundan ve ciddi önlemler alamadıklarından mı üzüntü içindedirler? Sizde ve bakanlığınızda tersi nitelik-

ler mi arayacaktır? Eğer böyle ise sadrazamlığınızın hayırlı olacağına şüphe yoktur. Hatta bunun için Padişah üzerinde tesir de yapmalısınız.

Biraz da kimlerin böyle bir hükümette bakanlık alabileceklerine dair konuştuk:

- En çok düşünülmesi gereken kuvvettir, ordudur. Gerçi ordumuz mağlup edilmiştir. Fakat ne de olsa geriye kalan kuvvetler, son onuru kurtarmaya hizmet edecek bir duruma getirilebilir! dedim.

- Askerler içinde çok kıymetli şahsiyetler vardır. Geçenlerde Cevat Paşa[15] Hazretleri ile konuşmuştum. Düşüncelerinden çok memnun kaldım. Örneğin Harbiye Nezaretini ona vermek...

- Çok uygun olur, dedim.

Ahmet Rıza Bey'in bana da söylemek istemediği esaslı düşünceleri vardı.

Harbiye Bakanlığı

Artık ben son denilebilecek bu temaslar ve görüşmelerde bulunurken, İstanbul içinde olumlu çalıştığını bildiğim bir makamdan söz etmeliyim. Birçok Mütareke hükümetlerinin birinde Harbiye Bakanlığına geçen Cevat (Çobanlı) Paşa, erdeminden ve yeteneğinden emin olduğu Fevzi (Çakmak)[16] Paşa'ya Genelkurmay Başkanlığı'nı teklif etti. Fevzi Paşa'yı ben de eskiden tanırdım. Anafartalar Grubu Komutanlığı'ndan ayrıldığım zaman yerime onu tayin etmişlerdi. Bir tarihte 2. Ordu Komutanlığı'ndan 7. Yıldırım Ordusu Komutanlığı'na geçtiğim zaman da benim yerime onu tayin etmişlerdi. İstifa etmiş oldu-

15 Mirliva Cevat Paşa, Orgeneral Cevat Çobanlı (1870-1938): Birinci Dünya Savaşı'nda Kolordu, Ordu Komutanı, Genelkurmay Başkanı, Harbiye Nazırı, Kurtuluş Savaşı'nda Elcezire Cephesi Komutanı.

16 Mirliva Fevzi Paşa, Mareşal Fevzi Çakmak (1876-1950): Balkan Savaşı'nda Vardar Ordusu Karargâhı'nda, Birinci Dünya Savaşı'nda Kolordu, Ordu Komutanı, Genelkurmay Başkanı, Kurtuluş Savaşı'nda MSB, Genelkurmay Başkanı, toplam 24 yıl Genelkurmay Başkanlığı yaptı.

ğum 7. Ordu Komutanlığı'nı da gene kendisine devretmiştim. Fevzi Paşa beni istifa mecburiyetinde bırakan sebeplere göğüs germek için sağlığını kaybetmiş, hayatının tehlikeye girdiğini görmüştür. Hatta İstanbul'a gelerek aylarca tedavi altında kaldı. Fevzi Paşa Genelkurmay Başkanlığı'nda ne yapacaktı, ne yapabilirdi? Eni sonu bu milletin silaha sarılacağından şüphesi yoktu. Oysa Ateşkes şartlarına göre bütün silahlar ve her yerdeki cephane İtilaf Devletleri'ne teslim olunacaktı. Fevzi Paşa, Ateşkes şartlarını uygular görünerek, eğer silah ve cephaneler İtilaf Devletleri tarafından kolaylıkla ulaşılabilecek yerlerde ise onları Anadolu'nun içinde kalabilecek gibi yollardan yönlendirir gibi davranmıştır. Örneğin Diyarbakır'daki silah ve cephane trenle hemen İstanbul'a gelebilirdi. Fevzi Paşa öyle sebepler buldu ki bunların kağnılarla Sivas üzerinden Samsun limanına gelmesi zorunlu sayıldı. Şimdiden haber vereyim ki bütün bu silah takımları sonunda benim elimde kalmıştır. Gene örneğin Kütahya'da pek çok cephane vardı. Fevzi Paşa trenle taşınmamaları için Ankara-Sivas istikametinde ulaştırılmak üzere emir verdi. Fakat bunlar, emrin içyüzü anlaşılmadığı için kazaya uğramış ve trenle İzmit Körfezi'ne getirilerek denize dökülmüştür. Çanakkale'deki toplarımız da yıkılıp dökülecekti. Gerek Fevzi Paşa, gerek onun yerine geçen Cevat Paşa'nın düzenlemeleriyle bu toplar da, gizlice sonradan bizim işimize yarayabilecek yerlere gönderilmiştir. İstanbul'daki depolarda bulunan silah ve cephane, hiç kimse farkında olmaksızın, daha sonra istediğimiz yerlere gönderilebilecek düzenlere konulmuştur.

Cevat Paşa bir gün Harbiye Nezaretinden çekilmek zorunda kalınca Fevzi Paşa'ya der ki: "Paşam, göreceksiniz ki sık sık Harbiye Nazırları değişecektir.[17] Fakat siz yerinizde kalınız ki

17 Gerçekten de öyle olmuştur. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından (30 Ekim 1918) Atatürk'ün Samsun'a çıktığı güne (19 Mayıs 1919) kadar geçen altı buçuk aylık sürede sekiz Harbiye Nazırı görev yapmıştır. Aynı dönemde dört Genelkurmay Başkanı görev yapmıştır.

başlanılan işleri yürütebilesiniz!" Fevzi Paşa'nın Ankara'ya gelinceye kadar, nasıl acılara dayandığını, süngü tehditleri, gözdağları altında bile beni aydınlatacak ve bilgilendirecek önlemler almış olduğunu söylemeliyim.

İstanbul'dan Uzaklaştırma

Vahdettin hükümetlerinde benim için iki zıt görüş olduğunu yukarıda söylemiştim. Biri beni yanlarına kazanmaya çalışanlar, diğeri hiçbir biçimde güvenilmememem gerektiğini iddia edenler! Ayrıca tartışmalardan sonra hangi düşünce kazanmış, bilir misiniz: Mustafa Kemal'e güvenilemez! Mustafa Kemal İstanbul'da birtakım olumsuz telkinler, belki hazırlıklar yapıyor. Bu adamı İstanbul'dan uzaklaştırmak lazımdır.[18] Mustafa Kemal'i Anadolu dağlarına atmalı ve orada çürütmeli! Sonunda bu karar üzerinde birleşmişler. Bunu işiten yakın arkadaşlarım beni tebrik ettiler.

Beni İstanbul'dan çıkarmakla ağır bir yükten kurtulacaklarını sananlar, uygun bir sebep aramakla uğraşıyorlardı. Sonunda bu sebep, işgal kuvvetleri subaylarının raporları ile dolu bir dosya halinde ellerine geldi. Bir gün Harbiye Nazırı rahmetli Şakir Paşa[19] beni makamına davet etti. Bürosunda karşısına

18 Mustafa Kemal'i İstanbul'dan uzaklaştırma kararına varanların başında o sırada sadrazam olan Damat Ferit gelir. Fevzi Çakmak'ın Harbiye Nazırı Şakir Paşa'dan duyduğunu, Hikmet Bayur şöyle anlatıyor: "Vahdettin'in sıkışık bir durumda eli altında bulunanlar arasında işbaşına getirebileceği halk ve orduca kendisine güvenilen hemen tek kuvvetli kimsenin Mustafa Kemal olması dolayısıyla, iktidara o devirde bile bir nimetmiş gibi yapışanları ve hele Damat Ferit'i kuşkulandırmış ve Mustafa Kemal'in İstanbul'dan uzaklaşmasını istemeye sevk etmiştir" (s. 291). Ayrıca Mustafa Kemal'in Ahmet Rıza Bey'le hükümet kurma girişimleri, padişahla sık sık görüşmesi, Damat Ferit'in Mustafa Kemal'i kendisine tehlikeli bir rakip olarak görmesine neden olmuştur.

19 Şakir Paşa, Mareşal Mehmet Şakir (Gürcü), İstanbul (1854-17 Haziran 1919): 1879 Harp Akademisi mezunu, 1912'de emekli, Mondros Mütarekesi'nden sonra tekrar göreve çağrılır, 2 Nisan-19 Mayıs 1919 arasında Harbiye Nazırlığı yaptı.

oturdum.[20] Bir tek kelime söylemeksizin bana dosyayı uzattı:

- Bunu okur musunuz? dedi.

Dosyayı baştan sonuna kadar gözden geçirdim. Özeti şu idi: "Samsun ve bölgesinde birçok Rum köyleri Türkler tarafından her gün saldırıya uğramaktadır. İstanbul Hükümeti bu vahşi saldırıların önüne geçememektedir. Bu bölgenin güven ve huzurunu temin etmek insanlık namına borcumuzdur." Raporlar İstanbul Hükümeti'ne verilirken bir de protesto ilave edilmişti: "Bu saldırıları durdurmak gerekir. Eğer siz güçsüzseniz, görevi biz üstümüze alacağız." Dosyayı okuduktan sonra Harbiye Bakanının yüzüne baktım:

- Emriniz Paşam? dedim.

- Bu böyle midir, sanırsınız?

- Sanmıyorum, fakat bir şeyler olmak olasılığı vardır.

Bunun üzerine asıl konuya geçti:

- İşte, dedi, böyle midir, değil midir, önce bunu meydana çıkarmak için oralara bir kişinin gidip tetkiklerde bulunması lazımdır. Ben Sadrazam Paşa ile (Damat Ferit) görüştüm. Sizi uygun gördük. Oraya gidesiniz ve konunun içyüzünü anlayasınız.

- Memnuniyetle giderim. Ancak ben oraya Türkler Rumlara zulmediyor mu, etmiyor mu, yalnız bunu anlamak için mi gideceğim, görevim bu mu olmak gerekir?

- Evet, dedi, konuştuğumuz budur!

- Pekâlâ, yalnız izin buyurursanız, görevime bir şekil vermek lazım! Sizi üzmeyeyim, arzu ederseniz Genelkurmay Başkanıyla görüşerek bunu tespit edelim!

- Hayhay! dedi.

Nazırlık makamından çıkarak, Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa'yı aradım. Yerinde yoktu. Yirmi günden beri hasta olduğu için gelmemekte olduğunu söylediler. Merak ettim. Acaba yeni bir rahatsızlığı mı vardı? Çok sonra anladığı-

20 Görüşme tarihi 29 Nisan 1919'dur.

ma göre konu şu idi: Suriye Fatihi General Allenby İstanbul'a geleceği zaman, Harbiye Nazırı, Fevzi Paşa'yı çağırmış ve karşılamaya gitmesini istemiş. Fevzi Paşa: "Ben bunu yapamam!" demiş. "Yapmak lazımdır!" cevabını alınca "Hastayım, evime gidiyorum!" demiş. O günden beri de çıkmamış.

Kapıları Kapattırır mısınız?

Dairede İkinci Başkan Diyarbakırlı Kâzım (İnanç) Paşa[21] ile karşılaştım. Kendisine Nazır Paşa'nın bana verdiği görevden söz ettim:

- Bilginiz var mı?

- Hayır! dedi.

- İşte ben sana bilgi veriyorum! dedikten sonra, kapıları kapattırır mısınız? dedim.

Kâzım Paşa gülerek yüzüme baktı: "Ne oluyoruz?"

Kâzım Paşa ile açık konuşarak bütün düşündüklerimi anlattım:

- Her ne sebep veya maksatla, beni İstanbul'dan uzaklaştırmak için bir bahane aramışlar ve bu görevi bulmuşlar. Hemen kabul ettim. Ben zaten şu veya bu suretle Anadolu'ya geçmek fırsatı arıyordum. Mademki onlar teklif ettiler, fırsattan mümkün olduğu kadar yararlanmalıyız!

Kâzım Paşa:

- Nasıl? dedi.

Cevabımı beklemeksizin ilave etti: "Ha... Zaten ordu müfettişlikleri konusu var. Sen o taraflara ordu müfettişi unvanı ile gidebilirsin!"

- Makamın önemi yok, dedim, yalnız şimdi Harbiye Bakanıyla konuş, benden ne istiyorlar, tespit et, üst tarafını kendimiz yaparız.

Kâzım Paşa Harbiye Nazırını gördü, kendisinden aldığı direktif şu idi: "Maksat Samsun bölgesinde Rumlara saldıran Türkleri ceza-

21 Korgeneral Kâzım İnanç.

landırmak, sonra Anadolu'da birtakım milli örgütler beliriyormuş, onları da ortadan kaldırmak! Mustafa Kemal'i bunun için yolluyoruz. Kendisine Sadrazam Paşa ile beraber bir yetki kararnamesi vereceğiz!" Kâzım Paşa bürosuna dönerek bana bunları anlattı.

Ne İstiyorlarsa Yaz. İki Noktayı Ben Not Ettireyim

- Çok güzel, dedim ve kapıların iyi kapalı olup olmadığına baktım.

- Yalnızız! dedi.

- Onlar ne istiyorlarsa en üstünü ilave ederek bir yönetmelik kaleme alınız, yalnız, bir iki noktayı ben not ettireyim!

- Peki! dedi.

Önem Verdiğim Yetki Konusuydu

Benim önem verdiğim, yetki konusuydu. Mümkün olduğu kadar Anadolu'nun her tarafına emirler verebilmeli idim. İstediğim bir madde, Samsun'dan başlayarak bütün doğu vilayetlerinde bulunan kuvvetlerin komutanı olmaklığım ve bu kuvvetlerin bulunduğu vilayetler valilerine doğrudan doğruya emir verebilmemdi. Bir başka madde, bu bölge ile herhangi bir ilişkide bulunan askeri ve idari makamlara yazı ile duyurularda bulunabilmemdi. Kâzım Paşa'ya dedim ki:

- Onların arzularını bir araya topla. Fakat sonuna bu iki maddeyi ilave et!

Kâzım Paşa yüzüme baktı:

- Bir şey mi yapacaksın?

- Kulağını bana uzat, dedim... Evet bir şey yapacağım. Bu maddeler olsa da olmasa da yapacağım!

Kâzım Paşa güldü:

- Görevimizdir, çalışacağız.

Dediğim gibi yazdığı yönetmeliği okudu. Sonra beni bırakarak, taslağı Harbiye Nazırına göstermek üzere odadan çıktı. Bil-

mem ne zaman geçti, bu kadar az zamanda ne geçebilir, fakat Kâzım Paşa'nın söylediğine göre Sadrazam Paşa yetki kararnamesini imzalamayacakmış. Şakir Paşa da imza koymaktan çekinmiş, ancak bu rahmetlide vicdani bir seziş olmak lazımdı ki "İmza edemem" sözünden sonra "Mührümü basarım!" demiş.

- Mührünü basıyor mu? dedim.

- Evet, hatta bana mührünü verdi ve bas, dedi!

- O halde talimatnameye, Mustafa Kemal Paşa lüzum gördükçe doğrudan doğruya Sadrazam Paşa ile görüşür, kaydını ilave edelim.

- Çok iyi, ama Şakir Paşa'ya okuduğum taslakta bu kayıt yoktu.

Bununla beraber Kâzım Paşa böyle bir madde de ilave ederek yönetmelik temize çekildi. Şakir Paşa'nın makam mührü basıldı. İki nüsha idi, birini cebime koydum. Ötekini de Kâzım Paşa'ya vererek:

- Sen de bunu dosyanda saklarsın! dedim.

Alaycı bir gülüşle:

- Paşam, beni torbaya mı sokuyorsun? dedi.

- Hayır, hayır, sana şimdi yalnız teşekkür ediyorum. Bir gün bunu hatırlatırız![22]

Müfettişlik konusunun Genelkurmay İkinci Başkanı tarafından hatırlatıldığını söylemiştim. Sonradan öğrendiğim bazı şeyleri de ilave edeyim: Fevzi Paşa'nın İttihatçı olduğundan şüphe eden hükümet, kendisini makamından uzaklaştırmak için, galiba 1. Ordu Müfettişliğini teklif etmiş. Oysa, başka bir yerde söylediğim sebeplerle Fevzi Paşa'nın Genelkurmay Başkanlığı'nda kalması lazımdı. İstifa teklifini kabul etmemekte ısrar etmişler. Gene o sıralarda Mersinli Cemal Paşa, Konya'da kurulan bir müfettişliğe tayin olunduğu için, benim de yeni görevi almaklığımı elde etmek kolay olmuştur.

Samsun'da Rumlara baskı yapan Türkleri yola getirmek üze-

22 Atatürk'ün müfettişlik görev ve yetkileri için bkz: Alev Coşkun, ***age***, s. 398.

re Anadolu'ya gönderilmek istenen Mustafa Kemal, böylece bütün doğu vilayetleri için Ordu Müfettişliği yetkisini almıştır.

Bir Kuş Gibi

Ne güzel şey... Ben o gün, bütün bunları bilmiyordum. Talih bana öyle uygun şartlar hazırlamış ki kendimi onların kucağında hissettiğim zaman ne kadar mutluluk duydum, anlatamam. Bakanlıktan çıkarken, heyecanımdan dudaklarımı ısırdığımı hatırlıyorum. Kafes açılmış, önünde geniş bir dünya, kanatlarını çırparak uçmaya hazırlanan bir kuş gibiydim.

Hazırlık ve Ziyaretler

9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa artık karargâhını kurma yolundadır. İkinci başkanla konuştuğu sırada, yanına alacaklarını kendi seçeneğini söylemiştir.[23]

...Harbiye Nazırı, 9. Ordu Müfettişi sıfatıyla, kendisini Sadrazam Paşa'ya bizzat takdim etmek istedi:

Sadaret makamında altın gözlüklü, bakışları sevinçten parlayan Damat Ferit Paşa bana çok gönül okşayıcı davrandı. Güveninin ne kadar derin olduğunu, benden çok şeyler beklediğini söyledi. Doyurucu cevaplar verdim. Bana mutlak yetkiler vermiş olduğunu belirtir sözler söyledi. Ayrılırken:

- Her arzunuzu doğrudan doğruya bana yazabilirsiniz, derhal yapılacağından emin olunuz! diyordu.

Bunun çok yararlı olacağını söyleyerek derin teşekkürlerimi tekrar ettim. Sadrazamlık makamından çıktık.[24]

Şakir Paşa ile koridorda yürürken bana dedi ki:

- İster misiniz, İçişleri Bakanı Mehmet Ali Bey'le sizi konuşturayım?

---

23 Atatürk'le birlikte Samsun'a çıkanların tam listesi için bkz: Alev Coşkun, ***age***, s. 398.

24 Sadrazamla görüşme tarihi 1 Mayıs 1919'dur.

- Çok uygun olur, efendim. Görevimin o makamla ilgisi vardır.

Mehmet Ali Bey'i daha önce tanımış olduğumu söylemedim. İçişleri Bakanlığı bürosunda, Şakir Paşa pek iyi bir düzenleme yapılmış olmaktan âdeta sevinerek, Mehmet Ali Bey'in yüzüne baktı, beni gösterip:

- Samsun'daki olayların tetkiki ile görevli Mustafa Kemal Paşa! diye takdim etti.

Mehmet Ali Bey de sevinç alametleri göstererek elimi tuttu, Şakir Paşa'ya dedi ki:

- Sizi tebrik ederim, çok uygun bir seçim yaptınız, ben zaten Paşa'yı tanıyıp takdir etmiştim. Görüşlerime siz de katılmış olduğunuz için mutluyum.

Oturduk. Mehmet Ali Bey İçişleri'ne ait işlerde bana her kolaylığı yapacağından, doğrudan doğruya iletişimde bulunacağımızdan söz etti. Pek samimi ayrıldık.

Süleymaniye'deki Buluşma

Şimdi size gizli bir buluşmadan söz edeyim: Süleymaniye sokaklarından birinde hoş bir ev... Buraya vakitsiz ve izinsiz gitmiştim. Kim olduğumuzu bilmeksizin bizi evin içinde gören hizmetçi kız:

- Ne istiyorsunuz, Beyefendi hazır değil! diyordu.

Kızcağıza:

- Hele bizi misafir odasına al, bir taraftan Beyefendi de hazır olur! dedim.

Odaya girdik. Hizmetçi kıza fazla bir şey söylemeye gerek kalmadan ev sahibi beyefendi güler yüzü ile içeri girdi:

- Ne haber... Ne haber... Bu ne baskın?

Kimdi, tahmin ediyor musunuz: İsmet Bey! (İnönü)

- Vaktim dar, sana hikâyeyi kısaca söyleyeyim, dedim. Ve her şeyi anlattım:

- Ben yerleşinceye kadar sen de bana yardım edeceksin ve iş başladığı zaman yanıma geleceksin!

Veda etmek üzere ayağa kalktım, ellerimi tuttu:

- Biraz daha konuşsaydık... dedi.

İstanbul'da kaldığım sürece benimle mümkün olduğu kadar az ilgili görünmesini de rica ettim.

Bekirağa Bölüğü

Fethi (Okyar) Bey'i öteki tutuklularla beraber Bekirağa Bölüğüne götürmüşlerdi. Bir iki kez de yanlarına gitmiştim.

Tekrar ziyaret ederek sırdaşlarıma da bu müjdeyi vermek istedim. Önce hapishane müdürünün odasına girdim, müdür beni saygıyla karşıladı ve ben oturduktan sonra ayakta durdu: "Oturunuz Ali Bey!" dedim. Bu Ali Bey, Buğlan Gediği Savaşı'nda, komutanının kendisini aydınlatmamış olmasından, bana yanlış bilgi verdiği için açığa çıkardığım 20. Alay Komutanı idi. Kabahatin onda olmadığını sonradan anlamıştım. Şimdi karşımda duran ve arkadaşları gözetim altında bulunduran bu kişiydi. Savaşta açığa çıkarılmış olması ona güven kazandırmış olmalı idi. Namuslu insanları savunmak borcumuzdur. Ali Bey ayrıcalıklı bir asker olmayabilirdi, fakat cephelerde fedakârlık etmiş olanlardandı. Beceriksiz bir komutanın kurbanı, hakka razı olacak kadar da temiz kalpli idi. Artık söyleyebilirim. Hapishane müdürü sıfatı ile son ziyaretimde bana dedi ki:

- Paşam, haber aldık, Anadolu'ya gidiyormuşsunuz. Ne zaman emrederseniz, tutuklulardan istediklerinizi yanıma alarak size geleceğim.

Ayağa kalktım, Ali Bey'in elinden tuttum:

- Bana başarımın ilk müjdelerini veriyorsunuz, teşekkür ederim, dedim. Bütün koğuşta serbestçe dolaşmak istediğim için, benimle beraber gelmemesini söyledim.

Önce Fethi Bey'i (Okyar) gördüm. Bir köşeye çekildik. Gö-

revi hikâye ettim. Sonra koğuşları dolaştık. Bazılarında birbiri üstüne yığılmış insanlar... Sıkışık karyolalar... İçlerinden biri üstüme atıldı, boynuma sarılarak:

- Görüyor musun Kemal, ne haldeyiz? dedi. Hüsrev Sami![25]

Bazı büyükleri odalarında vakit öldürmek için oyun oynar buldum. Yakınlarımla Ali Bey'le bir düzenleme yapmanın mümkün olacağını konuştuk. Veda ettim.

Damat Ferit'le Görüşme

Yunanlar İzmir'e asker çıkarmazdan biraz önce, galiba Mayıs'ın 14. günü, Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın Nişantaşı'ndaki evine akşam yemeğine davetli idim. Belirlenen saatte gittim. Benden başka henüz kimse yoktu. Kısa birkaç kelimeden sonra uzunca bir durgunluk sürdü. Kendisinde Harbiye Nazırı ile beraber gördüğüm zamanki samimiyetten eser yoktu. Benimle yalnız kalmaktan sıkılıyor gibiydi. Bir aralık saatine baktı:

- Acaba nerede kaldı?

- Birini mi bekliyordunuz, efendim?

- Evet, Cevat (Çobanlı) Paşa Hazretleri gelecekti.

Gene sessizlik... Biraz sonra Cevat Paşa salona girdi. Hemen üçümüz birlikte yemek salonuna geçtik. Sofrada çatal ve tabak tıkırtılarından başka ses yok. Üçümüz de susuyoruz. İçimden gelen sorulara kendi kendime içimden cevap vermeye çalışıyordum. Herhalde benimle konuşacak bazı şeyleri olmalıydı.

Belki de önemli meseleler vardır, sofradan sonraya saklıyordur, diyordum. Yemeğin sonuna yaklaşmıştık. Sadrazam Paşa kısa bir cümlesi ile beni kuruntularımdan kurtardı. Cevat Paşa'ya ve bana bakarak:

- Yemekten sonra biraz görüşelim, dedi.

25 Hüsrev Sami (Kızıldoğan), (1884-1942): Topçu subayı, Atatürk'ün kurduğu Vatan ve Hürriyet Derneği'nin Selanik şubesinin ilk toplantısına katılan beş kişiden biridir. İttihat ve Terakki'nin fedailerindendir. Milli Mücadele'de daima Mustafa Kemal'in yanında yer aldı.

- Emir buyurursunuz!

Ortasında genişçe bir masa bulunan çok dar, fakat hoş bir salon... Daha ayakta iken Sadrazam dedi ki:

- Bir harita getirsek de Müfettiş Paşa onun üzerinde izahat verse...

Kipert'in atlası geldi, Anadolu paftasını bulduk. Sadrazam Paşa'ya baktım:

- Hangi konularda açıklama emir buyuruluyor? dedim.

- Örneğin, dedi, Samsun ve bölgesinde ne yapacaksınız?

Kelimeler âdeta ağzımdan dökülmeye başladı:

- Efendim, dedim, İngiliz raporlarına göre Samsun ve bölgesinde bazı karışıklıklar varmış... Biraz abartılmıştır, sanıyorum. Ne de olsa bunlar basit şeyler... Yerinde yapacağımız inceleme ile çözeriz. Şimdiden doğru olmayan bir şey söylemekten korkarım:

Cevat Paşa'ya döndü:

- Siz ne dersiniz?

Cevat Paşa pek doğal bir tavırla:

- Öyledir efendim, bu gibi işler yerinde çözülür, dedi.

İnanmamış görünen sadrazamın kafasında daha büyük bir endişe, sual şekli arıyordu. Derken biraz heyecanlı bir sesle sordu:

- Pekâlâ, siz bana harita üzerinde nerelere kadar komuta edeceksiniz, gösterir misiniz?

Kuruntu yaptığı noktayı hemen anlamıştım:

- Efendim henüz ben de pek iyi bilmiyorum, belki... Aşağı yukarı... (Kipert'in küçük haritasına elimi koyarak) Belki şu kadar ufak bir parça... diye bazı vilayetleri gösterdim ve manalı bir tarzda Cevat Paşa'nın yüzüne baktım. Ben haritadan elimi kaldırırken o da ilave etti:

- Efendim, dedi, Paşa tabii o bölgedeki kuvvete komuta edecek... Zaten nerede kuvvet kaldı ki!...

Sözünü tamamlarken, üzerinde durulan konunun hiç de

önemli olmadığını anlatmak istermiş gibi, masadan uzaklaşır gibi oldu.

İçimden Cevat Paşa'ya teşekkür ediyordum. Her birimiz birer koltuğa çekildik ve kahvelerimizi içmeye başladık. Damat Paşa ferahlamış, içi açılmış gibi idi:

- Ne zaman hareket edeceksiniz?

- Ne zaman emir buyurulursa... Ben hazırım, arzu ederseniz yarın veya öbür gün...

- Zat-ı Şahaneyi ziyaret ettiniz mi?

- Hayır efendim!

- Ziyaret etmeden mi gideceksiniz?

- İrade buyurulmadı...

- Ben Yüce Padişah iradesini bildiriyorum, yarın kendilerini ziyaret ediniz!

- Peki efendim!

Sadrazamın konağından çıktıktan sonra, Cevat Paşa ile kol kola, karanlıkta Nişantaşı Caddesi'nden Teşvikiye'ye doğru sık adımlarla ilerliyorduk. Cevat Paşa samimi bir lisanla bana sordu:

- Bir şey mi yapacaksın Kemal?

- Evet Paşam, bir şey yapacağım!

- Allah muvaffak etsin!

- Mutlaka muvaffak olacağız!

Birbirimizden ayrıldık!

Genelkurmaya Ayrılık Ziyareti

9. Ordu Müfettişinin hareketini geciktirmek için artık bir sebep kalmamıştı. Bütün işlemler bitmiş, hazırlıklar tamamlanmıştı. Müfettişlik Karargâhı'nı Samsun'a götürecek vapur 16 Mayıs günü Galata rıhtımında sabahtan akşama kadar hareket emri bekleyecekti. Mustafa Kemal veda etmek üzere Genelkurmay Başkanlığı'na gitti:

Genelkurmay Başkanlığı Karargâhı'ndayım. Fevzi (Çakmak) Paşa'nın yerine Cevat (Çobanlı) Paşa tayin olunmuştur. Tam o

gün Fevzi Paşa'dan görevini teslim alacakmış. Bu nedenle her ikisi ile buluşmuş oluyordum.[26] Cevat Paşa makamındadır. Biz Fevzi Paşa ile karşısındayız. Bir olay daha anlatayım. Fevzi Paşa'yı niçin çekip uzaklaştırmak istediklerini söylemiştim. Görevinden ayrılmaya karar vermek için daha sonra ciddi bir sebep olmuş... Sebep şu: İzmir'e çıkmaya hazırlanan Yunanlar adalara asker yığmaya başlamışlar. Genelkurmaya raporlar geldikçe, Fevzi Paşa böyle bir saldırıya ateşle karşı koymak gerektiğini Harbiye Bakanı imzasıyla bildiriyormuş. Sonunda bir gün Harbiye Bakanı Şakir Paşa, İzmir Komutanı tarafından telgrafhaneye çağrılmış. O zamana kadar bu gibi davetlere Fevzi Paşa ile birlikte giderken, o gün Genelkurmay Başkanına haber vermemiş. Görüşme başlamış. Belki iyi hatırlayamam fakat Genelkurmay dosyalarında belgesi olması gerekir. Komutan demiş ki:

- Amiral Galtrop, "Mütareke şartlarına göre İzmir'e çıkıp Kadifekale'yi işgal edeceğim" diyor, ne buyurursunuz?

Şakir Paşa, imzası ile Ateşkes şartlarına uyulmak gerektiğini yazmış. Komutan şifreli bir telgrafla şunu ilave etmiş:

- Ondan sonra Yunanlar İzmir'e çıkacakmış, buna ne dersiniz?

Harbiye Nazırı:

- Böyle şey olur mu, hayal ediyorsun, kuruntu yapıyorsun! cevabını vermiş.

Görüşmenin sonuna doğru Fevzi Paşa'yı telgrafhaneye çağırmışlar. Kendisine sözünü ettiğim telgraflaşmaların dosyasını vermişler. Harbiye Bakanının talimatı ile Fevzi Paşa'nın ilk verdiği emirler birbirine ters idi. Fevzi Paşa'nın yerinde kalmasına ihtimal yoktu. Fakat onun yerine reisliğe gelen Cevat Paşa da sonunda Fevzi Paşa'nın yolunda yürüyecek bir kişiydi.

Masa üstünde bir harita vardı, Fevzi Paşa'nın gözlerinden, yüzünden ve tavrından çok dolu olduğunu anlıyordum. Cevat Paşa'nın ne düşündüğünü bir gece evvelki sadaret konağında-

26 Veda ziyareti ve üç paşanın görüşme tarihi 15 Mayıs 1919'dur.

ki buluşmamızdan biliyordum. Fevzi Paşa'ya dedim ki:

- Paşam durumu nasıl değerlendiriyorsunuz?

Gök gürler gibi bağırarak:

- Anlamıyorum ki efendim, dedi. (Ve sağ elinin işaretparmağı ile haritada İstanbul noktasını göstererek) Buradaki rahatımızı feda etmemek için koskoca memleketi veriyoruz, bu ne akıldır?

İçimden sevindim ve daha da rahatladım. Cevat Paşa da:

"Öyle oluyor!" der gibi bakıyordu. Hatırımda iyi kaldıysa arkadaşlara şunları söyledim:

- Gerçek sizin dedikleriniz ve düşündüklerinizdir. Ben bunu ispat etmek için Anadolu'ya gidiyorum Aramızda uzun görüşmelere gerek olmadığını da görüyorum. Yalnız sizlerden bir şey bekliyorum: Bana yardım edeceksiniz...

- Tabii... Evet...

Cevat Paşa'ya döndüm:

- Özellikle siz Paşam... Asıl yetki makamında şimdi siz bulunuyorsunuz. Beraber yürüyebilecek miyiz?

- Elbette...

- O halde ilk iş olarak Ulukışla taraflarında bulunurken trenle ulaştırılmalarına müsaade olunmayan 20. Kolordunun yürüyerek Ankara'ya hareket etmelerini emir buyurunuz. Önündeki bloknota işaret etti:

- Emir vereceğim, dedi.

- Sonra sizinle kişisel iletişim kurabilmek üzere özel bir şifre isterim.

- Şimdi! dedi. Zile bastı, lazım gelenleri söyleyerek bana bunu da sağladı.

Burada ilave edeyim: Aldatıcı sözlerle Anadolu'dan İstanbul'a çağrıldığım zaman, gerçek sebebi bu şifre ile Cevat Paşa'dan sormuş ve (İngiliz) işgal kuvvetleri komutanlığı tarafından bunda ısrar edilmekte olduğunu öğrenmiştim. Arkadaşlara veda ederek ayrıldım.

Bakanlara Veda

Başka ziyaretlerde de bulunmak gerekliydi. Harbiye Bakanını, Sadrazamı, İçişleri Bakanını aradım. Hiçbiri makamında yoktu. Toplantı halinde imişler. En kestirmesi Babıâli'ye gidip kendilerine haber vermekti. Beni Sadaret bekleme salonuna aldılar. Benim geldiğimi duyan bazı nazırların da heyecanla salona geldiklerini görerek biraz şaşırdım. Mehmet Ali Bey beni meraktan kurtardı:

- Allah Allah ne küstahlık... İşittiniz mi efendim, Yunanlar İzmir'e çıkıyor...

Bu sözleri Bahriye Nazırı (Deniz Kuvvetleri Bakanı) doğruladı.

- Ya... dedim, bu da mı oldu?

- Evet...

Ben memleketin başına neler geleceğini düşünmemiş değildim, fakat kimseye anlatamamıştım. Bakanların telaşı karşısında ağlamak mı, gülmek mi lazımdı? Kendimi tutuyordum. Fakat bu oldubitti karşısında ben "Allah Allah..." demekten başka bir şey düşünemeyen bu bakanlara ibretle bakıyordum. Soğukkanlılıktan ayrılmamaya pek dikkat ederek:

- Ne yapmayı düşünüyorsunuz? diye sordum.

- Protesto edeceğiz! cevabını verdiler.

- Bu lazımdır, doğrudur. Ancak böyle bir protesto ile Yunanların İzmir'den geri çekileceklerine veya İngilizlerin onları geri çekeceklerine olasılık veriyor musunuz?

Yüzüme baktılar:

- Fakat başka ne yapabiliriz?

- Belki de daha kesin önlemler düşünülebilir...

- Mesela, ne gibi?

O zaman bir ses, eğer yanlış hatırımda kalmamışsa, Mehmet Ali Bey'in sesi cevap verdi:

- Öyle hareketlere kalkarsak bize ne yaparlar bilir misiniz?

Tabii, "Kalkar benim yanıma gelirsiniz!" diyemezdim. Av-

ni Paşa'nın elini tuttum:

- Bizi Anadolu'ya götürecek vapur hazırdır, değil mi?

- Çoktan düzenlemiştim, Bandırma vapuru emrinizdedir.

- Doğrudan doğruya vapur kaptanına emir verebilir miyim?

- Hayhay... dedi.

Yaverime seslendim, "Paşa Hazretlerinin bir emirleri var, not ediniz." Yaverim kalemi ile Bandırma kaptanına bir emir yazdı, imza edilmek üzere Paşa'ya uzattı.

Damat Ferit kabinesini bu perişanlık içinde bırakarak Padişahı ziyaret etmek üzere Babıâli'den ayrıldım.

Padişahla Son Buluşma

Yıldız Sarayı'nın ufak bir salonunda Vahdettin'le âdeta diz dize denecek kadar yakın oturduk.[27] Sağında dirseğini dayamış olduğu bir masa, üstünde bir kitap var. Salonun Boğaziçi'ne doğru açılan penceresinden gördüğümüz manzara şu: Birbirine paralel çizgiler üzerine düşman zırhlıları! Bordalarındaki toplar sanki Yıldız Sarayı'na doğrulmuş! Manzarayı görmek için oturduğumuz yerlerden başlarımızı sağa sola çevirmek yeterliydi.[28] Vahdettin hiç unutmayacağım şu sözlerle konuşmaya başladı:

- Paşa, Paşa! Şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin. Bunların hepsi artık bu kitaba girmiştir (elini demin sözünü ettiğim kitabın üstüne bastı ve ilave etti), tarihe geçmiştir (O zaman bunun bir tarih kitabı olduğunu anladım. Dikkatle ve sessizce dinliyordum). Bunları unutun, dedi; asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden önemli olabilir. Paşa, Paşa; devleti kurtarabilirsin!

Bu son sözlerden hayrete düştüm. Acaba Vahdettin benimle samimi mi konuşuyor? O Vahdettin ki yabancı hükümetle-

27 Bu görüşme 15 Mayıs 1919'da yapılmıştır. 16 Mayıs, Atatürk'ün İstanbul'dan ayrılma günüdür.

28 1932 ve 1933 yıllarında Ankara'da ABD Büyükelçiliği yapmış olan Charles Sherrill'in "Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal" isimli eserinde, Mustafa Kemal ile Vahdettin'in oturdukları yerleri ve Boğaz'daki savaş gemilerini gösteren, Atatürk'ün eliyle çizilmiş bir krokiyi verilmişti. Bkz. Alev Coşkun, ***age***, s. 407.

rin yüzüncü derecede aletleri ile temas arayarak, devletini ve saltanatını kurtarmaya çalışıyordu. Bütün yaptıklarından pişman mı idi? Aldatıldığını mı anlamıştı? Fakat böyle bir tahmin ile başka konulara girişmeyi tehlikeli saydım. Kendisine basit cevaplar verdim:

- Hakkımdaki ilgi ve güveninize teşekkür ederim. Elimden gelen hizmette kusur etmeyeceğime güven buyurunuz.

Söylerken, kafamdaki sorunu da çözmeye uğraşıyordum. Çok iyi anladığım, veliahtlığında, padişahlığında bütün his ve fikirlerini, yönelişlerini, sahtekârlıklarını tanıdığım adamdan nasıl yüksek ve asil bir hareket bekleyebilirdim? Memleketi kurtarmak lazımdır, istersem bunu yapabilirmişim. Nasıl? Hemen hüküm verdim: Vahdettin demek istiyor ki, hiçbir kuvvetimiz yoktur. Tek dayanağımız İstanbul'a hâkim olanların siyasetine uymaktır. Benim memuriyetim, onların şikâyet ettikleri sorunları çözmektir. Eğer onları memnun edebilirsem, memleketi ve halkı bu siyasetin doğru olduğuna inandırabilirsem ve bu siyasete karşı gelen Türkleri yola getirirsem, Vahdettin'in arzularını yerine getirmiş olacaktım.

- Merak buyurmayın efendimiz, dedim, Yüksek sözlerinizi anladım. Yüksek iradeniz olursa... Hemen hareket edeceğim ve bana emir buyurduklarınızı bir an unutmayacağım.

"Başarılı ol" yüksek sözlerine mazhar olduktan sonra, huzurundan çıktım. Naci Paşa, padişahın yaveri, fakat benim hocam, derhal benimle buluştu. Elindeki ufak bir kutu içinde bir şey tutuyordu:

- Zat-ı Şahanenin ufak bir hatırası, dedi.

Kapağının üzerine Vahdettin'in isminin ilk harfleri işlenmiş bir saatti. "Peki, teşekkür ederim" dedim. Yaverim aldı. Sonra, sanki Yıldız Sarayı'ndan çıktığımızı ve hareket etmek üzere olduğumuzu gizlemek, saklamak ister gibi bir sakınmayla, ayaklarımızın patırtısını işittirmekten korkarak, saraydan uzaklaştık.

Samsun'a Doğru

Artık Şişli'deki evi bırakmak üzereyiz. Bandırma vapuru Galata rıhtımında hazır, bildiğimiz bu! Karargâhımızdan olanlar belirlenen saatte rıhtımda toplanmış olacaklardı. Otomobil kapımın önünde idi. Evdeki vedaları bitirmiştim. Tam o sırada gelerek beni büroma götüren bir dostum,[29] aldığı bir habere göre benim ya hareketime izin verilmeyeceğini, ya da vapurun Karadeniz'de batırılacağını söyledi. Yıldırımla vurulmuşa döndüm. Daha sonra vaktiyle uzun süre yanımda çalışan bir kurmay da gelerek, emrinde çalıştığı bir damattan aynı şeyleri öğrendiğini bildirdi.

Bir an yalnız kaldım. Ve düşündüm. Bu dakikada düşmanların elinde idim. Bana her istediklerini yapamazlar mıydı? Beynimden bir şimşek geçti: Tutabilirler, sürebilirler, fakat öldürmek! Bunun için beni Karadeniz'in coşkun dalgaları arasında yakalamak lazımdır. Bu ihtimal mantıklı idi. Ancak benim için artık yakalanmak, hapsolmak, sürülmek, düşündüklerimi yapmaktan alıkonulmak, hepsi ölmekle denk idi. Hemen karar verdim, otomobile atlayarak Galata rıhtımına geldim. Baktım ki rıhtıma yanaşmış olacağını sandığım vapur, uzaklardadır. Sandallarla vapura gittik.

Kaptana yola çıkmak için emir verdimse de, Kız Kulesi açıklarında muayeneye tabi tutulduk. Birkaç yabancı subay ve asker bizi yoklayacaklardı. Denetleme uzayıp gitti. Gelip gidildiğine göre acaba bunlarla şehirdekiler arasında bir iletişim mi vardı? Maksat beni tutuklamaksa, bütün bunlara gerek yoktu. Sıkılıyordum. Bir kararsızlık da olabilir, diye düşündüm. Bundan yararlanabilmek için kaptana hareket hazırlıklarını çabuklaştırmasını söyledim.

Yirmi yedi yıllık ihtiyar kaptan demir aldırmaya başladı. Ben kaptan yerinde idim. Subay ve askerler dışarı çıktılar. Hareket ettik.[30]

29 Rauf Orbay.

30 İstanbul'dan hareket, 16 Mayıs akşamüzeri.

Karadeniz Boğazı'ndan çıkarken kaptana tehlikeli olasılıkları anlattım. Cevap verdi:

- Ne aksi, dedi, bu denizi pek iyi tanımam, pusulamız da biraz bozuk...

Mümkün olduğu kadar kıyıları izlemesini önerdim. Çünkü bundan sonra benim tek istediğim, Anadolu'nun bir kara parçasına ayak basmaktan ibaretti.

Sahili takip ede ede evvela Sinop'a geldik. Kasabaya çıktım. Oradakilerle görüşerek, Samsun'a kolaylıkla gidilebilecek yol olup olmadığını soruşturdum. Ne yazık ki yokmuş! Çok zorluk çekecek ve günlerce yollarda kalacaktık. Bilmem neden, Samsun'a bir an evvel ayak basmak için o kadar acele ediyordum ki, zaman kaybetmektense tehlikeye göğüs germeyi tercih ettim.

Tekrar Bandırma vapuruna bindik. Aynı tertipte seyahat ederek, nihayet Samsun limanına vardık![31]

31 Samsun'a varış, 19 Mayıs sabahı saat 7.

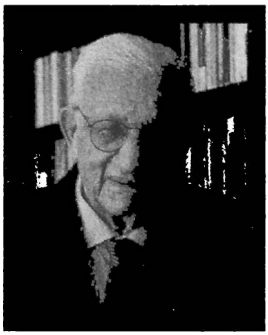
SONSÖZ

Atatürk'ün yaşamı boyunca bizzat kendisinin tuttuğu notları, gazetecilere yaptığı açıklamaları ilk kez bir araya getirilerek okuyucuya sunuldu. Metinler günümüz Türkçesine uyarlandı.

Atatürk'ün yaşamındaki önemli olaylar ve konular böylece ilk kez bir kitap halinde sunulmuş oluyor.

Büyük Önder Atatürk, böylece bir kez daha anılmış, yaşatılmış ve gelecek kuşaklar için belgelenmiş oluyor.

Yayına Hazırlayan
Dr. Mehmet Alev Coşkun

Ödemiş'te doğdu (1936). İzmir Atatürk Lisesi ve İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi üzerine New York Üniversitesi'nde mastır ve doktora dereceleri aldı. ABD'de öğretim üyesi olarak College of New Rochelle'de 3 yıl ders verdi. Akademik doçentlik payesini aldı. Hacettepe, Boğaziçi, Kocaeli Üniversitelerinde "Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi", İstanbul Üniversitesi Atatürk Devrimleri ve İlkeleri Enstitüsü'nde "Atatürkçü Düşünce Sistemi" dersleri verdi. 1961 Anayasası'nı hazırlayan Kurucu Meclis'e 25 yaşında en genç üye olarak seçildi.

1973-1980 arası iki dönem CHP İzmir milletvekilliği; Turizm ve Tanıtma Bakanlığı (1978-1979) yaptı. 1989-1991 yılları arasında İstanbul Büyükşehir Belediyesi Genel Sekreterliği görevinde bulundu. 1992-2013 yılları arasında, Cumhuriyet gazetesinde yönetim kurulu başkanlığı ve Cumhuriyet Vakfı Başkan Vekilliği görevini yürüttü. 1993'den bu yana Cumhuriyet gazetesinde siyasal ve toplumsal yazılar yazıyor. Eylül 2018'de seçimle Cumhuriyet Vakfı Başkanlığı'na ve Cumhuriyet Gazetesi imtiyaz sahipliğine getirildi.

Alev Coşkun'a, 2022 yılında Atatürkçü Düşünce Derneği Genel Yönetim Kurulu tarafından "Basında Yılın Atatürkçüsü" ödülü verildi.

Coşkun'un yayımlanan kitapları:

CHP ve Demokratik Sol (1978), Birleşmiş Milletler'de Çin (1979), Demokrasinin ve Basın Özürlüğünün Temel İlkeleri (1988), Sepetteki Laleler – Siyasal ve Toplumsal Yazılar (1996), Kuvayı Milliye'nin Kuruluşu (1996), Hasan Ali Yücel (2007), Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay (2008), Özgürlük Mücadeleleri Tarihimiz (2009), Tarihi Unutmamak Günceli Yakalamak (2010), Yeni Mandacılar (2010), Anayasayla Sivil Darbe (2010), Liberal Ekonominin Çöküşü - Ulusalcı Ekonominin Yükselişi (2011), Asker İnönü 1884-1922 (2018), Lozan (2019), Kemalizm-Aydınlanma Devrimleri Nedir? Ne Değildir? (2019), Samsundan Sonra En Zor 19 Ay (2021).

Yayına hazırladığı kitaplar:

Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı (2022), Vahdettin Dosyası-Hainlik Belgeleri (2023), Atatürk'ün Hatıraları (2023).

ATATÜRK'ÜN hatıraları

BÜYÜK
GAZİMİZİN
BÜYÜK
HAYATINDAN
HATIRALAR

Atatürk'ün bizzat yazdığı ya da anlattığı ve kendisi yaşarken yayımlanan bu hatıralar, toplu olarak ilk kez yayımlanıyor. Bu hatıralar, Milli Mücadele'nin yaratıcısı ve Başkomutanı, aydınlanma devrimlerinin önderi Mustafa Kemal Atatürk'ü özümsemek için çok önemli belgelerdir. Büyük bir devrimcinin gelişimini gün gün, olay olay okuyacak; kendi tuttuğu notlar ve gazetecilere verdiği söyleşiler aracılığıyla Atatürk'ü daha iyi tanıyacaksınız.

Cumhuriyet Kitapları, Cumhuriyet'in 100. yılında, Atatürk'ün anılarını eksiksiz olarak, bir bütün halinde ve günümüz Türkçesiyle okuyucuya sunmaktan onur duymaktadır...

İLK KEZ
TOPLU HALDE VE
GÜNÜMÜZ
TÜRKÇESİYLE

Bu kitabın telif gelirleri **"Cumhuriyet Vakfı Burs Fonu"**na bağışlanmıştır.

ISBN: 978-625-6503-05-2

250₺

100. yıl kitaplığı

Cumhuriyet Kitapları